

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

О. В. СІНЬКЕВИЧ

**ФУНКЦІЇ
КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА
ЯК ГАЛУЗІ ПРАВА УКРАЇНИ**

Монографія

Київ
Видавництво Ліра-К
2020

УДК 342.01(477)(02)
С38

*Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 9 від 23 листопада 2020 року)*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Серьогін В.О. – доктор юридичних, професор, професор кафедри конституційного і муніципального права юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна;

Мяловицька Н.А. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Калиновський Б.В. – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ.

Сінькевич О.В.

С38 Функції конституційного права як галузі права України :
монографія. Київ: Видавництво Ліра-К, 2020. 462 с.
ISBN 978-617-520-039-1

Монографія присвячена комплексному дослідженню функцій конституційного права як галузі права України. Обґрунтовано поняття та ознаки функцій конституційного права як галузі права України. На підставі конституційно-теоретичного аналізу функцій права, функцій держави, функцій Конституції України 1996 року та функцій конституційних норм запропоновано систему функцій галузі національного конституційного права та охарактеризовано функції, що входять до її складу (економічну, політичну, соціально-культурну, регулятивну, охоронну, аксіологічну та установчу).

Видання стане в нагоді широкому загалу читачів, які цікавляться як функціональними дослідженнями, так і проблемами конституційного права України.

Current monograph is devoted to a comprehensive investigation of the functions of constitutional law as a branch of Ukrainian law. In this vein, the concept and features of functions of the constitutional law of Ukraine are substantiated. Based on the constitutional and theoretical analysis of the functions of law, functions of a State, functions of the Constitution of Ukraine of 1996 and functions of constitutional norms, a system of functions of national constitutional law is suggested. Additionally, special focus is centered on the investigation of functions that are part of the above cited system.

The publication will be useful to a wide range of readers interested in both functional research and the problems of constitutional law of Ukraine.

УДК 342.01(477)(02)

ISBN 978-617-520-039-1

© Сінькевич О.В., 2020
© Видавництво Ліра-К, 2020

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	7
ВСТУП.....	17

РОЗДІЛ 1.

ДОКТРИНАЛЬНЕ ПІДГРУНТЯ АНАЛІЗУ ФУНКЦІЙ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ЯК ГАЛУЗІ ПРАВА УКРАЇНИ

1.1. Сутність конституційного права України та галузева динаміка: функціональний вимір	30
1.2. Вплив сучасного українського конституціоналізму на функції конституційного права як галузі права України	61
1.3. Стан дослідженості функцій конституційного права як галузі права України	78
Висновки до Розділу 1	107

РОЗДІЛ 2.

ВИЗНАЧЕННЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ФУНКЦІЙ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ЯК ГАЛУЗІ ПРАВА УКРАЇНИ: ДЕДУКТИВНИЙ ПІДХІД

2.1 Функції держави та їхній вплив на функції конституційного права як галузі права України	112
2.2. Функції права та їхній вплив на функції конституційного права як галузі права України	137
2.3. Поняття та ознаки функцій конституційного права як галузі права України: інтеграція галузевих та міжгалузевих розробок	155
Висновки до Розділу 2	189

РОЗДІЛ 3.

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ФУНКЦІЙ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ЯК ГАЛУЗІ ПРАВА УКРАЇНИ: ІНДУКТИВНИЙ ПІДХІД

3.1. Функції Конституції України та їхній вплив на функції конституційного права як галузі національного права.....	195
---	-----

3.2. Функції структурних елементів конституційного права як галузі права України та галузеві функції: реординаційний вплив	227
3.3. Система функцій конституційного права як галузі права України	249
Висновки до Розділу 3	270

РОЗДІЛ 4.

ПРАКСЕОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ФУНКЦІЙ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ЯК ГАЛУЗІ ПРАВА УКРАЇНИ: ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНИЙ ВИМІР

4.1. Економічна функція конституційного права як галузі права України	275
4.2. Політична функція конституційного права як галузі національного права	288
4.3. Соціально-культурна функція конституційного права як галузі права України	300
Висновки до Розділу 4	313

РОЗДІЛ 5.

ПРАКСЕОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ФУНКЦІЙ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ЯК ГАЛУЗІ ПРАВА УКРАЇНИ: СПЕЦІАЛЬНО-ЮРИДИЧНИЙ ВИМІР

5.1. Регулятивна функція конституційного права як галузі права України	316
5.2. Охоронна функція конституційного права як галузі права України	366
5.3. Сутнісні функції конституційного права як галузі права України	386
Висновки до Розділу 5	404

ВИСНОВКИ	409
-----------------------	-----

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	416
---	-----

ДОДАТОК	456
----------------------	-----

CONTENT

SUMMARY	7
----------------------	---

INTRODUCTION	17
---------------------------	----

CHAPTER 1.

DOCTRINAL BASIS FOR THE ANALYSIS OF THE FUNCTIONS OF CONSTITUTIONAL LAW AS A BRANCH OF UKRAINIAN LAW

1.1. Essence of the constitutional law of Ukraine and subject-matter dynamics: functional dimension.....	30
1.2. Influence of modern Ukrainian constitutionalism on the functions of constitutional law as a branch of Ukrainian law.....	61
1.3. Investigation level of the functions of constitutional law as a branch of Ukrainian law.....	78
Conclusions to Chapter 1.....	107

CHAPTER 2.

DEFINITION AND CLASSIFICATION OF THE FUNCTIONS OF CONSTITUTIONAL LAW AS A BRANCH OF UKRAINIAN LAW: DEDUCTIVE APPROACH

2.1 Functions of a State and their influence on the functions of constitutional law as a branch of Ukrainian law	112
2.2. Functions of law and their influence on the functions of constitutional law as a branch of Ukrainian law	137
2.3. Concept and characteristic features of the functions of constitutional law as a branch of Ukrainian law: the integration of sectoral and cross-sectoral developments	155
Conclusions to Chapter 2.....	189

CHAPTER 3.

SYSTEMATIZATION OF FUNCTIONS OF CONSTITUTIONAL LAW AS A BRANCH OF UKRAINIAN LAW: INDUCTIVE APPROACH

3.1. Functions of the Constitution of Ukraine and their influence on the functions of constitutional law as a branch of national law.....	195
---	-----

3.2. Functions of the structural elements of constitutional law as a branch of Ukrainian law and sectoral functions: reordination influence	227
3.3. The system of functions of constitutional law as a branch of Ukrainian law.....	249
Conclusions to Chapter 3.....	270

CHAPTER 4.

PRAXEOLOGICAL CHARACTERISTIC OF THE MAIN FUNCTIONS OF CONSTITUTIONAL LAW AS A BRANCH OF UKRAINIAN LAW: GENERAL SOCIAL DIMENSION

4.1. Economic function of constitutional law as a branch of Ukrainian law.....	275
4.2. Political function of constitutional law as a branch of national law.....	288
4.3. Socio-cultural function of constitutional law as a branch of Ukrainian law.....	300
Conclusions to Chapter 4.....	313

CHAPTER 5.

PRAXEOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE MAIN FUNCTIONS OF CONSTITUTIONAL LAW AS A BRANCH OF UKRAINIAN LAW: SPECIAL-LEGAL DIMENSION

5.1. The regulatory function of constitutional law as a branch of Ukrainian law.....	316
5.2. Protective function of constitutional law as a branch of Ukrainian law.....	366
5.3. Ontological functions of constitutional law as a branch of Ukrainian law.....	386
Conclusions to Chapter 5.....	404

CONCLUSIONS.....	409
-------------------------	------------

REFERENCES.....	416
------------------------	------------

ANNEX.....	456
-------------------	------------

АНОТАЦІЯ

Сінькевич О.В. Функції конституційного права як галузі права України. – Монографія.

Дисертація (монографія) на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України, Київ, 2020.

Дисертація (монографія) є першим комплексним науковим дослідженням, у якому вирішено наукову проблему розробки доктрини функцій конституційного права як галузі права України.

Серед узагальнень, підсумкових положень, висновків, рекомендацій і пропозицій найголовніше дослідницьке та практичне значення мають наступні.

Функція конституційного права України – це напрям регулювання конкретного виду чи групи суспільних відносин, які виступають предметом національного конституційного права, з метою реалізації публічного інтересу, що полягає в утвердженні конституційних прав і свобод людини, верховенства права і демократії та у забезпеченні конституційного правопорядку.

До числа ознак функцій конституційного права як галузі права України, які мають загальний характер та притаманні функціям не тільки конституційного права, але й інших галузей, запропоновано уважати належними наступні:

– функції конституційного права найбільш рельєфно виражають сутність і зміст галузі, її призначення у суспільстві та державі, а також роль і місце у національній системі права;

– функція конституційного права як галузі є активним способом діяльності права, що виражається в утворенні, зміні та припиненні правовідносин, що є предметом конституційного права;

– функції національного конституційного права безпосередньо пов'язані із системою конституційного права як галузі права, її нормами та інститутами, утворюючи стійкі системно-функціональні, структурні та генетичні зв'язки, що характеризують статичні й динамічні, матеріальні та процесуальні властивості конституційного права;

– функції конституційного права здійснюють безпосередній вплив на конституційно-правові відносини та їх властивості. породжують, змінюють і припиняють конституційно-правові відносини, а також визначають їх змістовне наповнення;

– функції конституційного права є напрямками та видами діяльності конституційного права щодо цілеспрямованого впливу на суспільні відносини.

До числа характерних рис конституційного права України, які впливають на галузеві функції, запропоновано відносити: а) тісний зв'язок з політикою; б) впорядкованість та дискретність (інколи їх охоплюють поняттям «інституціоналізація», яке є менш точним); в) динаміку галузевого предмету, яка спричиняється динамікою конституційних принципів (у свою чергу, динаміка конституційних принципів обумовлена змінами до Конституції України 1996 року, що мають істотний характер).

Удосконалено визначення поняття «конституціоналізм». Для потреб дослідження функцій конституційного права як галузі права України запропоновано уважати, що конституціоналізм – це режим функціонування публічної влади відповідно до конституційних принципів.

Доведено, що конституційні принципи знаходяться у постійній ієрархічній, номенклатурній та змістовній динаміці, що обумовлює постійну динаміку функцій конституційного права як галузі права України.

Ієрархічна динаміка конституційних принципів полягає в тому, що на певному етапі суспільного розвитку найбільш важливі принципи набувають характеру цінностей.

Номенклатурна динаміка конституційних принципів полягає в тому, що їхній перелік не є вичерпним та постійно змінюється, як правило, розширюючись.

Змістова динаміка конституційних принципів полягає в тому, що їхній зміст визначається, виходячи з актуальних потреб держави та суспільства, і постійно змінюється, як правило, розширюючись.

Запропоновано уважати, що спеціальними ознаками функцій конституційного права як галузі права України є наступні:

- забезпечують досягнення реалізації публічного інтересу;
- мають телеологічне та аксіологічне спрямування;

– обумовлені елементами системи конституційного права як галузі права та положеннями Основного Закону України як її основного джерела;

– знаходяться у тісному зв'язку з функціями Української держави.

Аргументовано, що структура кожної функції конституційного права як галузі права України є трьохчленною та включає:

а) об'єкт функції;

б) суб'єктів реалізації функції;

в) засоби забезпечення здійснення функцій галузі.

Об'єкт функції конституційного права як галузі права – це група суспільних відносин в рамках предмета правового регулювання цієї галузі, на яку це регулювання спрямоване.

Суб'єкти реалізації функції – це особи, які здійснюють правове регулювання відповідних суспільних відносин, а також особи, на яких спрямоване правове регулювання відповідних суспільних відносин.

Засоби забезпечення здійснення функцій конституційного права – це сукупність прийомів та методів, що застосовуються при правовому регулюванні конкретних суспільних відносин.

Дістала подальшої аргументації теза щодо того, що при аналізі функцій конституційного права як галузі права України слід враховувати напрацювання дослідників щодо функцій держави з огляду на належність цієї галузі права до числа публічно-правових та високу ступінь політизації норм галузі.

Сформульована пропозиція щодо можливості застосування до класифікації функцій конституційного права як галузі права України положень теорії держави і права щодо класифікації внутрішніх функцій держави за сферами суспільного життя у разі її модифікації та адаптації. Зазначено, що конституційне право належить до числа галузей системи права України, а тому навряд чи його положення можуть повноцінно охоплювати зовнішні функції Української держави (зовнішньополітичну, зовнішньоекономічну, культурного співробітництва, оборони, дипломатичну).

Аргументовано необхідність:

а) для угруповання соціальних функцій конституційного права адаптувати підхід, що є поширеним при класифікації

функцій держави (у залежності від сфери суспільного життя на політичні, економічні тощо);

б) для угруповання власне юридичних функцій конституційного права адаптувати один з підходів, який пропонується фахівцями з теорії держави і права для класифікації функцій права.

Сформульовано, що функції Основного Закону України – це взаємоузгоджена система шляхів і способів утвердження конституційних цінностей та досягнення мети і завдань конституційно-правового регулювання.

Доведено доцільність угрупувати функції Основного Закону України 1996 року у залежності від сфери суспільних відносин, які регламентуються положеннями цього нормативно-правового акту, на загальносоціальні (політична, економічна, соціальна) та юридичні (установча, інтегративна та програмна).

Сформульовано, що функції норм конституційного права України – це напрями регулювання суспільних відносин у межах галузевого предмету з метою реалізації публічного інтересу, що полягає в утвердженні конституційних прав і свобод людини, верховенства права і демократії та у забезпеченні конституційного правопорядку.

До числа функцій норм конституційного права запропоновано відносити регулятивну, охоронну, аксіологічну, установчу та програмну функції.

Запропоновано розглядати систему функцій конституційного права як галузі права України як сукупність підсистем двох рівнів.

Підсистему I рівня становлять функції конституційного права України, виокремлені за сферами суспільного життя, регулювання яких є стратегічно важливим. До числа цих (зовнішніх) функцій галузі конституційного права слід уважати належними економічну, політичну та соціально-культурну функції.

Підсистему II рівня становлять функції конституційного права України, виокремлені у залежності від цілей та завдань, що стоять перед галуззю. До числа цих (внутрішніх) функцій галузі конституційного права слід уважати належними: а) змістовні функції (регулятивна та охоронна); б) сутнісні функції (аксіологічна та установча).

Економічна функція конституційного права як галузі права України – це напрям правового регулювання тих суспільних відносин в межах економічної системи, які впливають на основи правового становища особистості, основи організації публічної влади та основи функціонування громадянського суспільства.

Об'єктом економічної функції конституційного права як галузі права України є суспільні відносини в межах економічної системи, які охоплюються галузевим предметом; суб'єктами реалізації економічної функції конституційного права є правотворчі органи публічної влади та суб'єкти господарювання; засобом забезпечення здійснення економічної функції конституційного права є встановлення дозволів та заборон в окремих сферах економічної системи з урахуванням її телеологічного розвитку за умов помірної саморегуляції.

Політична функція конституційного права як галузі права України – це напрям правового регулювання тих суспільних відносин в межах політичної системи, які впливають на основи правового становища особистості, основи організації публічної влади та функціонування громадянського суспільства.

Об'єктом політичної функції конституційного права є суспільні відносини в межах політичної системи, що охоплюються галузевим предметом; суб'єктами реалізації політичної функції конституційного права є суб'єкти конституційного права України, наділені владними повноваженнями; засобом забезпечення здійснення політичної функції конституційного права є встановлення приписів, дозволів, заборон.

Соціально-культурна функція галузі конституційного права як галузі права України – це напрям, за яким реалізуються власне-соціальні, ідеологічні, виховні аспекти правового регулювання основ правового становища особистості, основ організації публічної влади та функціонування громадянського суспільства.

Запропоновано виокремлювати наступні підфункції соціально-культурної функції конституційного права як галузі права України: а) власне-соціальну; б) виховну; в) інформаційну.

Об'єктом соціально-культурної функції конституційного права є суспільні відносини соціального та культурного характеру, які охоплюються галузевим предметом; суб'єктами

реалізації соціально-культурної функції конституційного права є усі галузеві суб'єкти; засобом забезпечення здійснення соціально-культурної функції галузі конституційного права є встановлення приписів, дозволів, заборон.

Регулятивна функція конституційного права як галузі права України – це усі напрями, за якими встановлюються дозволи на певну поведінку у суспільних відносинах у статичі чи у динаміці у сферах основ правового становища особистості, основ організації публічної влади та функціонування громадянського суспільства.

Запропоновано вести мову не про регулятивну статичну та регулятивну динамічну функції галузі конституційного права України, а про динамічну підфункцію та статичну підфункцію регулятивної функції галузі національного конституційного права.

Об'єктом регулятивної функції конституційного права є група суспільних відносин в рамках предмета правового регулювання цієї галузі, на яку це регулювання спрямоване, за винятком окремих випадків саморегуляції функціонування деяких інститутів громадянського суспільства (громадських організацій, громадських спілок, політичних партій, органів самоорганізації населення тощо); суб'єктами реалізації регулятивної функції конституційного права є усі суб'єкти конституційного права без виключення; засобом забезпечення здійснення регулятивної функції конституційного права є дозвільний метод.

Охоронна функція конституційного права як галузі права України – це напрям, за яким реалізуються правовідновлювальний, компенсаційний та каральний аспекти правового регулювання основ правового становища особистості, основ організації публічної влади та функціонування громадянського суспільства.

Рекомендовано виокремлювати наступні підфункції охоронної функції національного конституційного права: а) правопоновлювальна; б) компенсаційна; в) каральна.

Об'єктом охоронної функції конституційного права є конституційні цінності та принципи, а також суспільні відносини у межах галузевого предмету правового регулювання; суб'єктами

реалізації охоронної функції конституційного права є правотворчі органи публічної влади та правоохоронні органи; засобом забезпечення здійснення охоронної функції конституційного права є встановлення заборон та застосування примусу по відношенню до правопорушників.

Установча функція конституційного права як галузі права України – це напрям, що передбачає оновлення правового регулювання суспільних відносин у сферах основ правового становища особистості, основ організації публічної влади та функціонування громадянського суспільства шляхом впровадження нових галузевих інститутів.

Об'єктом установчої функції конституційного права є нові галузеві інститути, впровадження яких відбувається на основі положень Основного Закону чи інших актів конституційного законодавства; суб'єктами реалізації установчої функції конституційного права є правотворчі органи публічної влади; засобом забезпечення здійснення установчої функції конституційного права є дозвіл.

Аксіологічна функція конституційного права як галузі права України – це напрям правового регулювання суспільних відносин, що складають галузевий предмет, який передбачає закріплення норм-принципів та забезпечення їхнього дотримання правотворчими органами та іншими суб'єктами.

Об'єктом аксіологічної функції конституційного права є конституційні цінності та принципи; суб'єктами реалізації аксіологічної функції конституційного права є правотворчі органи публічної влади та правоохоронні органи; засобом забезпечення здійснення аксіологічної функції галузі конституційного права є встановлення дозволів, заборон та закріплення на нормативному рівні конституційних цінностей та принципів, а також застосування примусу до тих, хто їх порушує.

Ключові слова: функції конституційного права як галузі права, функції конституційного права як галузі права України, регулятивна функція конституційного права як галузі права України, охоронна функція конституційного права як галузі права України, аксіологічна функція конституційного права як галузі права України, установча функція конституційного права як галузі права України.

SUMMARY

Sinkevych Olena. Functions of Constitutional Law as a Branch of Ukrainian Law. - Monograph.

Thesis monograph for awarding a scientific degree of Doctor of Law on speciality 12.00.02 – Constitutional Law; Municipal Law. – Taras Shevchenko National University of Kyiv of the Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2020.

The study solves the scientific problem of developing a doctrine of the functions of Constitutional Law as a branch of Ukrainian Law.

It is proposed to consider that the functions of Constitutional Law as a branch of Ukrainian Law is the direction of regulating a specific type or group of public relations that are the subject of national constitutional law, in order to realize the public interest, which is to establish constitutional human rights and freedoms, rule of law and democracy, law and order.

Among the features of the functions of Constitutional Law as a branch of Ukrainian Law, which have a general character and are inherent in the functions not only of the branches of constitutional law, but also of other branches, it is proposed to consider the following as appropriate: they most emphatically express the essence and content of the branch, its purpose in society and the state, as well as the role and place in the national legal system; they are expressed in the formation, change and termination of legal relations, which is the subject of constitutional law; they are directly related to the system of constitutional law as a branch of law, its norms and institutions, forming stable system-functional, structural and genetic links that characterize the static and dynamic, material and procedural properties of constitutional law; they have a direct impact on constitutional relations and their features – they generate, change and terminate constitutional relations, as well as determine their content; they are the directions and types of activity of constitutional law in relation to the purposeful influence on public relations.

It is suggested to consider that the following are special features of the functions of Constitutional Law as a branch of Ukrainian Law: ensure the achievement of public interest; have a teleological and axiological direction; due to the elements of the system of constitutional law of Ukraine and the provisions of the Basic Law of Ukraine as its main source; are in close connection with the functions of the Ukrainian state.

It is argued that the structure of each function of the branch of constitutional law of Ukraine includes three elements: function's object; subjects of function implementation; means of ensuring the implementation of the functions. The object of the branch of constitutional law's function is a group of public relations within the subject of legal regulation of this branch, to which this regulation is directed. The subjects of the function are the persons who carry out the legal regulation of the relevant public relations, as well as the persons to whom the legal regulation of the relevant public relations is directed. Means of ensuring the implementation of constitutional law's functions is a set of techniques and methods used in the legal regulation of specific social relations.

It is proposed to consider the system of functions of Constitutional Law as a branch of Ukrainian Law as a set of subsystems of two levels.

The first-level subsystem consists of the functions of Constitutional Law as a branch of Ukrainian Law is separated by spheres of public life, the regulation of which is strategically important. Among these (external) functions of the field of constitutional law should be considered appropriate economic, political and socio-cultural functions.

The second-level subsystem consists of the functions of Constitutional Law as a branch of Ukrainian Law is separated depending on the goals and objectives facing the branch. Among these (internal) functions of the field of constitutional law should be considered: a) substantive functions (regulatory and protective); b) essential functions (axiological and constitutive).

The economic function of Constitutional Law as a branch of Ukrainian Law is the direction of legal regulation of those social relations within the economic system that affect the foundations of the legal status of the individual, the foundations of public authority and the foundations of civil society.

The political function of Constitutional Law as a branch of Ukrainian Law is the direction of legal regulation of those social relations within the political system that affect the foundations of the legal status of the individual, the foundations of public authority and the foundations of civil society.

Socio-cultural function of Constitutional Law as a branch of Ukrainian Law is a direction in which the actual social, ideological,

educational aspects of legal regulation of the basics of the legal status of the individual, the basics of public authority and the basics of civil society.

The regulatory function Constitutional Law as a branch of Ukrainian Law is all the areas in which permits are established for certain behavior in public relations in statics or dynamics in the areas of the legal status of the individual, the organization of public authority and the functioning of civil society.

The protective function of the Constitutional Law as a branch of Ukrainian Law is the direction in which the restorative, compensatory and punitive aspects of the legal regulation of the basics of the legal status of the individual, the basics of the organization of public power and basics of civil society.

The constitutive function of Constitutional Law as a branch of Ukrainian Law is a direction that involves updating the legal regulation of public relations in the areas of the legal status of the individual, the foundations of public authority and the functioning of civil society through the introduction of new sectoral institutions.

The axiological function of Constitutional Law as a branch of Ukrainian Law is the direction of legal regulation of public relations, which constitute a branch subject, which provides for the consolidation of norms-principles and ensuring their observance by law-making bodies and other subjects.

***Key words:** functions of constitutional law as a branch of law, functions of Constitutional Law as a branch of Ukrainian Law, regulatory function of Constitutional Law as a branch of Ukrainian Law, protective function of Constitutional Law as a branch of Ukrainian Law, axiological function of Constitutional Law as a branch of Ukrainian Law.*

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження.

Сучасний етап розвитку держави та суспільства ставить перед наукою конституційного права складні, невідомі до сьогодні виклики й завдання, пов'язані з належним теоретико-методологічним обґрунтуванням політико-правових процесів, які мають місце в громадянському суспільстві та державі. Складність цих завдань, на нашу думку, полягає в тому, що сучасні конституційно-правові дослідження мають бути:

– актуальними, спрямованими на дослідження надважливих проблем конституційної реформи, а також похідних від неї реформ виборчого та референдного права, парламентаризму, судоустрою та судочинства, місцевого самоврядування та територіальної організації публічної влади;

– оперативними і, водночас, прогностичними, спрямованими не лише на вирішення реальних та нагальних сучасних проблем, а й на напрацювання методологічних підходів і моделей для розв'язання глобальних проблем майбутнього;

– фундаментальними, заснованими на системній методології та присвячені розвиткові загальної теорії конституційного права. Адже чинне законодавство має відтворювати результати наукових досліджень, а не лише зумовлювати потребу в нових наукових розвідках.

Українська держава знаходиться на етапі якісних змін, у зв'язку з чим трансформація уявлень про явища конституційно-правового життя стає неминучою. Зміни, що спостерігаються сьогодні в політичному, економічному та соціально-культурному житті суспільства, відображаються, у тому числі, і на процесах переосмислення функцій галузі конституційного права. У вітчизняній правовій науці питання про функції конституційного права можемо вважати актуальним: саме завдяки функціям проявляється соціальна цінність права.

Конституція України 1996 року у статті 1 передбачає, що Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна,

правова держава. На досягнення цієї мети спрямовано функціонування усього механізму держави, а також весь потенціал системи права. З моменту свого прийняття Основний Закон зазнав низки змін, більшість з яких була спрямована на подальшу демократизацію державного та суспільного життя.

Зміни до Конституції України та чинного конституційного законодавства повинні й надалі забезпечувати функціональність конституційного права, його спроможність утверджувати й регулювати різнопорядкові конституційні правовідносини. Разом з тим забезпечення функціональності конституційного права передбачає пізнання юридичної природи функцій конституційного права як галузі права. Узагальнення, аналіз, диференціація та систематизація цих функцій дозволить установити об'єктивні закони й закономірності розвитку конституційного права як галузі національного права, а, відповідно, і конституційного законодавства, а також виявити раціональні алгоритми конституційно-правової реформи й упередити волюнтаристські підходи щодо внесення змін до Конституції й законів України.

Разом з тим за останнє десятиліття відповідна проблематика не отримала свого належного розвитку в монографічних дослідженнях, а в галузевих підручниках дуже рідко трапляються підрозділи, присвячені функціям конституційного права як галузі права. Як і десятки років до цього, наука конституційного права продовжує задовольнятися використанням надбань загальної філософії про соціальні функції та їх інтерпретацією щодо предмета конституційно-правового регулювання.

Значною мірою такі прогалини у функціональній теорії сучасної конституціоналістики пов'язані як з недостатньою вивченістю питання щодо функцій права в цілому, так і проблемами конституційної динаміки сьогодення.

По-перше, у сучасній теорії права досі зберігаються інерційні тенденції марксистсько-ленінської теорії держави і права, що в модернізованому вигляді залишається домінуючою у вітчизняній юридичній науці. Так, про функціонування права в цілому досі прийнято говорити лише в одному його аспекті – як про функціонування системи норм, які утворені державою та забезпечуються його примусовою силою. Утім у сучасній теорії

конституційного права вже тривалий час домінуючою є точка зору, що під нормою конституційного права України слід розуміти формально визначене, встановлене чи санкціоноване Українським народом або державою чи суб'єктами місцевого самоврядування загальнообов'язкове правило поведінки або діяльності суб'єктів конституційного права, або умови перебування цих суб'єктів у певному стані чи статусі (режимі), незалежно від їх волі. Такий підхід вимагає кардинального перегляду не лише аксіологічних, онтологічних та гносеологічних, сутнісних та змістових, а і функціонально-телеологічних характеристик конституційного права.

По-друге, питання про сутність, зміст та функціонування права в цілому та подекуди й конституційного права розробляється у більшості випадків, як і раніше, у контексті позитивістського праворозуміння, що неодмінно призводить до нівелювання різноманітності як сутнісних, змістових, так і, насамперед, функціональних проявів цієї фундаментальної галузі національного права у суспільному житті, не спроможному правильно відобразити особливості сучасних конституційно-правових явищ, процесів та станів. Насамперед, йдеться про проблеми формування конституціоналізму, реалізації принципу верховенства права, його ролі та значення у процесах конституційної модернізації, сучасні тенденції у сфері захисту прав людини тощо. Разом з тим постановка питання щодо функцій конституційного права є можливою в рамках будь-якого із відомих типів праворозуміння. Більш того, її аналіз в такому контексті набуває самостійного теоретичного та практичного значення.

По-третє, сформована на сьогоднішній день теорія функцій права в цілому та конституційного права зокрема відрізняється дивовижною мозаїчністю та фрагментарністю ідей, які визначають її зміст: її розвиток йде переважно шляхом механічного накопичення багатьох різноманітних функцій: політичних, економічних, соціально-культурних (серед об'єктних функцій) та регулятивних, установчих, охоронних (серед технологічних функцій). У силу цього, поза увагою залишається системність як у процесах формування, так і реалізації, функціонування конституційного права, його норм та

інститутів. Крім того, в силу зазначених фактів теорія функцій конституційного права залишається допоміжною у системі знань, які складають загальну теорію конституційного права, та не пов'язується з безпосереднім розкриттям природи конституційного права, його сутності, цінностей тощо.

По-четверте, у галузі теоретичних проблем функціонування конституційного права доволі помітною стала тенденція до моделювання та теоретичного конструювання конституційного права у його дії, насамперед, з точки зору діяльності органів конституційного контролю. Вітчизняна та зарубіжна практика конституційного судочинства однозначно вимагає кардинального перегляду усієї національної парадигми конституційного права, у тому числі його функціональної теорії.

Окреслені позиції дозволяють зрозуміти актуальність та складність об'єкта, предмета та методології дослідження комплексу проблем, пов'язаних із функціональною характеристикою конституційного права як галузі права України. Це обумовлено принаймні тим, що саме функції конституційного права, по-перше, виражають сутність і зміст цієї галузі права, її призначення у суспільстві та державі, а також місце у правовій системі; по-друге, є активним способом дії конституційного права, що виражається в утворенні, зміні та припиненні правовідносин, що є предметом конституційно-правового регулювання; по-третє, безпосередньо пов'язані із системою конституційного права як галузі права, її нормами та інститутами, утворюючи стійкі системно-функціональні, структурні та генетичні зв'язки, що характеризують статичні й динамічні, матеріальні та процесуальні властивості конституційного права; по-четверте, перебувають у стійкому синергетичному зв'язку із джерелами конституційного права як галузі права, які є зовнішньою формою об'єктивізації магістральних шляхів його впливу на суспільні відносини; по-п'яте, пов'язані із основними функціями держави, у першу чергу, політичною, економічною, соціальною та іншими, з числа об'єктних функцій, та, законодавчою, виконавчою, судовою, контрольною, інформаційною та інших, з числа її технологічних функцій тощо.

У силу цього, значення функціонального підходу у дослідженні феномену конституційного права полягає у тому, що він дозволяє, по-перше, зрозуміти його витoki, генезис, історичне

призначення та роль у житті суспільства та держави; по-друге, дає можливість науково окреслити сутність та зміст конституційного права, його форми у конкретних історичних умовах та різних державах з відмінними політичними режимами, формами правління та територіальної організації; по-третє, слугує цілям вдосконалення правової системи суспільства в цілому.

Теоретичною основою монографічного дослідження стали наукові розробки таких українських і зарубіжних авторів, як Н. В. Агафонова, С. С. Алексєєв, М. В. Афанасьєва, М. О. Баймуратов, М. Й. Байтін, Ю. Г. Барабаш, О. В. Батанов, Н. О. Богданова, О. М. Бориславська, О. П. Васильченко, Ю. О. Волошин, А. З. Георгіца, Н. І. Дейч, Г. В. Задорожна, В. П. Колісник, А. М. Колодій, Н. М. Крестовська, А. Р. Крусян, О. Є. Кутафін, О. С. Лотюк, О. М. Лошихін, В. Й. Лучин, О. О. Майданник, О. В. Марцеляк, В. Ф. Мелашенко, Н. В. Мішина, Н. А. Мяловицька, М. П. Орзіх, Ю. В. Пирожкова, В. Ф. Погорілко, С. П. Погребняк, Т. С. Подорожна, Т. М. Радько, В. А. Рібаков, А. Я. Риженков, М. В. Савчин, О. Ф. Скакун, О. В. Скрипнюк, Т. М. Слінько, О. В. Совгіря, А. О. Соловійов, І. М. Сопілка, О. В. Стрельцова, Ю. М. Тодика, В. Л. Федоренко, О. Ф. Фрицький, В. М. Шаповал, С. В. Шевчук, Ю. С. Шемшученко, Н. Г. Шукліна, О. В. Щербанюк, В. І. Щербина, Л. П. Юзьков та інших.

Функції конституційного права, незважаючи на дослідження зазначених авторів, недостатньо висвітлюються у вітчизняних і зарубіжних юридичних працях. Наукова та навчальна література характеризується або повною відсутністю вказаних досліджень, або подає фрагментарну інформацію щодо цієї проблематики. Більшість наукових праць присвячена функціям Конституції України, які походять від однойменної галузі права, але не можуть бути ідентичними з ними. Цілісна доктрина функцій конституційного права як галузі права у вітчизняній юридичній науці на сьогодні відсутня, відповідно існує потреба в дослідженні згаданої проблематики.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри конституційного права Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка в

рамках бюджетних науково-дослідних тем «Теорія та практика адаптації законодавства України до законодавства ЄС» (№ 16 БФ 042-01), яка досліджувалась на юридичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка з 1 січня 2016 р. по 31 грудня 2018 року, «Розробка системного вчення про основні права людини з метою втілення в Україні європейських правових цінностей у контексті розбудови громадянського суспільства» (№ 19 БФ 042-01), яка досліджується в Інституті права Київського національного університету імені Тараса Шевченка з 1 січня 2019 року по 31 грудня 2021 року, а також відповідно до Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки, затвердженої Указом Президента України від 26 лютого 2016 року № 68/2016, та Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016-2020 роки, затверджених Постановою Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 року № 14-10.

Тему дисертаційного дослідження затверджено рішенням Вченої ради юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 10 від 22 червня 2016 року).

Мета та завдання монографічного дослідження. Метою монографічного дослідження є здійснення системного наукового аналізу вітчизняних і зарубіжних сучасних теорій функцій конституційного права як галузі права та розробка доктрини функцій конституційного права як галузі права України.

Для досягнення визначеної мети в монографічному дослідженні передбачено вирішити такі *завдання*:

- проаналізувати поняття та ознаки функцій конституційного права як галузі права України;
- систематизувати функції конституційного права як галузі права України;
- дослідити функціональний вимір сутності конституційного права України та динаміку галузевого предмету;
- розглянути вплив сучасного українського конституціоналізму на функції конституційного права як галузі права України;
- проаналізувати функції держави та їхній вплив на функції конституційного права як галузі права;

– дослідити функції права та їхній вплив на функції конституційного права як галузі права;

– розглянути функції Конституції України 1996 року та їхній вплив на функції конституційного права як галузі права України;

– дослідити функції норм конституційного права та їхній вплив на функції конституційного права як галузі права;

– надати праксеологічну характеристику загальносоціальних та спеціально-юридичних функцій конституційного права як галузі права України.

Об'єктом дослідження є функції права та сучасної Української держави.

Предметом дослідження є функції конституційного права як галузі права України.

Методи дослідження. Методологічна основа дослідження була сформована з урахуванням його мети, поставлених завдань, об'єкту та предмету. Монографія виконана із застосуванням низки сучасних підходів, у тому числі: системного – у частині систематизації знань про функції держави, функції права, елементів системи права та Основного Закону України (підрозділи 2.1., 2.2, 3.1, 3.2), а також у частині моделювання системи функцій галузі національного конституційного права (підрозділ 3.3); аксіологічного – у підрозділах 1.1, 1.2 та 5.3 чільне місце відведено проблематиці основоположних цінностей права у цілому та конституційних цінностей зокрема; діалектичного – в монографії застосовувались основні закони діалектики, у тому числі закон взаємного переходу кількісних змін у якісні, закон єдності і боротьби протилежностей, закон заперечення заперечення; динамічного – у частині динаміки предмету конституційного права як галузі права України (підрозділ 1.1) та динаміки сучасного національного конституціоналізму та конституційних принципів (підрозділ 1.2); герменевтичного – у частині визначення та уточнення змісту понять «функції конституційного права як галузі права України» (розділ 3), «функції Конституції України 1996 року» (підрозділ 3.1), при формулюванні дефініції кожної з функцій конституційного права як галузі права України (розділи 4-5), телеологічного – у частині обмеження впливу регулятивної функції галузі національного конституційного права на окремі саморегулівні інститути (підрозділи 4.1, 5.1).

Для досягнення мети дослідження застосовувалися й такі методи: функціональний метод – для формулювання доктрини функцій конституційного права як галузі права України (розділи 1-5); моделювання – для систематизації функцій конституційного права як галузі права України (підрозділ 3.3), а також для визначення структурних елементів окремих галузевих функцій (підрозділи 2.3, 4.1 – 4.3, 5.1 – 5.3); історико-правовий – для оцінки стану дослідженості проблематики функцій конституційного права як галузі права України (підрозділ 1.3); формально-логічний – для аргументації висновків та пропозицій, сформульованих у дисертаційному дослідженні, а також для оцінки функціональних напрацювань фахівців з конституційного права та інших галузей права, з теорії держави і права (розділи 1-5); аналізу – для формулювання дефініцій та для характеристики об'єкта, суб'єкта реалізації та засобів забезпечення здійснення кожної з виокремлених функцій конституційного права як галузі права України й переліків їхніх характерних ознак (розділи 4-5); синтезу – для з'ясування можливостей запозичення для формування доктрини функцій конституційного права як галузі права України розробок фахівців з інших галузевих наук, а також з теорії держави і права (підрозділ 1.3, розділ 2), крім цього при моделюванні системи функцій конституційного права як галузі права України; абстрагування – для оцінки сучасного функціоналу галузі національного конституційного права (підрозділи 1.2, 3.2); індукції та дедукції – для аналізу подібності й відмінностей між функціями конституційного права як галузі права України та іншими галузевими функціями (підрозділи 1.3, 3.3); компаративний метод – для обґрунтування порівнянності функцій конституційного права як галузі права України з функціями держави, функціями права, функціями норм конституційного права та функціями Конституції України 1996 року (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2).

Наукова новизна отриманих результатів визначається тим, що монографія є першим комплексним науковим дослідженням, у якому запропоновано доктрину функцій національного конституційного права.

На основі вирішення цієї наукової проблеми сформульовано такі висновки й пропозиції:

уперше:

– запропоновано розглядати систему функцій конституційного права як галузі права України як сукупність підсистем двох рівнів – підсистему I рівня становлять функції, виокремлені за сферами суспільного життя, регулювання яких є стратегічно важливим (економічна, політична та соціально-культурна), підсистему II рівня – функції, виокремлені у залежності від галузевих цілей та завдань (змістовні (регулятивна та охоронна) і сутнісні (аксіологічна та установча));

– визначено об'єкт, суб'єктів реалізації та засоби забезпечення здійснення економічної, політичної, соціально-культурної, регулятивної, охоронної, аксіологічної та установчої функцій конституційного права як галузі права України»;

– аргументовано доцільність виокремлювати наступні підфункції соціально-культурної функції конституційного права як галузі права України: а) власне-соціальну; б) виховну; в) інформаційну;

– запропоновано вести мову не про регулятивну статичну та регулятивну динамічну функції конституційного права як галузі права України, а про динамічну підфункцію та статичну підфункцію регулятивної функції галузі національного конституційного права;

– рекомендовано виокремлювати наступні підфункції охоронної функції національного конституційного права: а) правопоновлювальна; б) компенсаційна; в) каральна;

– запропоновано до числа характерних рис конституційного права як галузі права України, які впливають на галузеві функції, відносити: а) тісний зв'язок з політикою; б) впорядкованість та дискретність (інколи їх охоплюють поняттям «інституціоналізація», яке є менш точним); в) динаміку галузевого предмету, яка спричиняється динамікою конституційних принципів;

– доведено, що конституційні принципи знаходяться у постійній ієрархічній, номенклатурній та змістовній динаміці, що обумовлює постійну динаміку функцій конституційного права як галузі права України;

удосконалено:

– дефініцію поняття «функція конституційного права України» – це напрям регулювання конкретного виду чи групи

суспільних відносин, які виступають предметом національного конституційного права, з метою реалізації публічного інтересу, що полягає в утвердженні конституційних прав і свобод людини, верховенства права і демократії та у забезпеченні конституційного правопорядку;

– тезу про трьохчленну структуру кожної функції конституційного права як галузі права України у складі об'єкта функції, суб'єктів реалізації функції та засобів забезпечення здійснення функцій галузі;

– визначення поняття «функції Основного Закону України» – це взаємоузгоджена система шляхів і способів утвердження конституційних цінностей та досягнення мети і завдань конституційно-правового регулювання;

– пропозицію угрупувати функції Основного Закону України 1996 року у залежності від сфери суспільних відносин, які регламентуються положеннями цього нормативно-правового акту, на загальносоціальні (політична, економічна, соціальна) та юридичні (установча, інтегративна та програмна);

– дефініцію поняття «функції норм конституційного права України» – це напрями регулювання суспільних відносин у межах галузевого предмету з метою реалізації публічного інтересу, що полягає в утвердженні конституційних прав і свобод людини, верховенства права і демократії та у забезпеченні конституційного правопорядку;

– пропозицію до числа функцій норм конституційного права відносити регулятивну, охоронну, аксіологічну, установчу та програмну функції;

дістали подальший розвиток:

– номенклатура ознак функцій конституційного права як галузі права України, які мають загальний характер та притаманні функціям не тільки галузі конституційного права, але й інших галузей (у тому числі те, що функції конституційного права найбільш рельєфно виражають сутність і зміст галузі, її призначення у суспільстві та державі, а також роль і місце у національній системі права; функція конституційного права є активним способом діяльності права, що виражається в утворенні, зміні та припиненні правовідносин, що є предметом конституційного права України; функції конституційного права

як галузі права України є напрямами та видами діяльності конституційного права щодо цілеспрямованого впливу на суспільні відносини);

– номенклатура спеціальних ознак функцій конституційного права як галузі права України (забезпечують досягнення реалізації публічного інтересу; мають телеологічне та аксіологічне спрямування; обумовлені елементами системи конституційного права як галузі права України та положеннями Основного Закону України як її основного джерела; знаходяться у тісному зв'язку з функціями Української держави);

– пропозиція щодо можливості застосування до класифікації функцій конституційного права як галузі права України положень теорії держави і права щодо класифікації внутрішніх функцій держави за сферами суспільного життя у разі її модифікації та адаптації;

– дефініції понять «економічна функція конституційного права як галузі права України», «політична функція конституційного права як галузі права України», «соціально-культурна функція конституційного права як галузі права України», «регулятивна функція конституційного права як галузі права України», «охоронна функція конституційного права як галузі права України», «аксіологічна функція конституційного права як галузі права України» та «установча функція конституційного права як галузі права України»;

– визначення поняття «конституціоналізм» – це режим функціонування публічної влади відповідно до конституційних принципів.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що викладені в монографії положення можуть бути використані у:

– правотворчій діяльності – для підвищення ефективності актів конституційного законодавства з широкого кола питань, у тому числі щодо повноважень органів та посадових осіб органів публічної влади як суб'єктів правотворчості;

– правозастосовній практиці – для вдосконалення функціонального підходу до правового регулювання суспільних відносин, що складають предмет конституційного права як галузі права України;

– навчально-методичній діяльності– в юридичних та інших вищих закладах освіти під час підготовки, викладання та методичного забезпечення навчальних дисциплін і спеціальних курсів, зокрема «Конституційне право України», «Конституційне право зарубіжних країн», «Порівняльне конституційне право», «Права людини», «Теорія держави і права», інших.

– науково-дослідній роботі – для подальшого дослідження теоретико-правових аспектів доктрини функцій конституційного права як галузі права України.

Апробація матеріалів монографії. Висновки та основні положення монографічного дослідження доповідалися та обговорювалися на науково-практичних конференціях, читаннях, круглих столах, зокрема: «Права людини в Україні в сучасних умовах: пошук нових механізмів утвердження та забезпечення» (м. Київ, 10 грудня 2014 року, тези опубліковано); «Теорія і практика конституціоналізму: український та зарубіжний досвід» (м. Львів, 29 квітня 2016 року, тези опубліковано); «Принципи сучасного конституціоналізму та Основний Закон України. ІХ Тодиківські читання» (м. Харків, 4 – 5 листопада 2016 року, тези опубліковано); «Права дитини» (м. Київ, 7 грудня 2016 року, тези опубліковано); «Сучасні правові системи світу в умовах глобалізації: реалії та перспективи (м. Київ, 9 – 10 березня 2018 року, тези опубліковано); «Юридична наука України: історія, сучасність, майбутнє» (м. Харків, 2 – 3 листопада 2018 року, тези опубліковано); «Право як ефективний суспільний регулятор» (м. Львів, 15 – 16 лютого 2019 року, тези опубліковано); «Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті» (м. Одеса, 12 – 13 квітня 2019 року, тези опубліковано); «Децентралізація влади в Україні: перші кроки і перспективи подальшого конституційного забезпечення» (м. Київ, 4 червня 2019 року, тези опубліковано); «Правове регулювання суспільних відносин: актуальні проблеми та вимоги сьогодення» (м. Запоріжжя, 26 – 27 липня 2019 року, тези опубліковано); «Теоретичні та практичні проблеми правового регулювання суспільних відносин» (м. Харків, 17 – 18 січня 2020 року, тези опубліковано); «Актуальні проблеми реформування системи законодавства України» (м. Запоріжжя, 24 – 25 січня 2020 року, тези опубліковано); «Сучасні проблеми

правової системи та державотворення в Україні» (м. Запоріжжя, 21 – 22 лютого 2020 року, тези опубліковано); «Актуальні проблеми прав людини, держави та вітчизняної правової системи» (м. Дніпро, 3 – 4 квітня 2020 року, тези опубліковано); «Пріоритети розвитку юридичних наук у ХХІ столітті» (м. Одеса, 10 – 11 квітня 2020 року, тези опубліковано).

Структура та обсяг монографії обумовлені метою, завданнями, об'єктом і предметом дослідження. Монографія складається зі вступу, п'яти розділів, поділених на п'ятнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (налічує 453 найменування на 40 сторінках) та додатку. Загальний обсяг монографії становить 462 сторінки, з них основного тексту – 415 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ДОКТРИНАЛЬНЕ ПІДҐРУНТЯ АНАЛІЗУ ФУНКЦІЙ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ЯК ГАЛУЗІ ПРАВА УКРАЇНИ

1.1. Сутність конституційного права України та галузева динаміка: функціональний вимір

Конституційне право становить одну з фундаментальних галузей системи права України. В українській юридичній літературі «конституційне право розглядається як провідна, системоутворююча та інтегруюча щодо інших галузей публічного і приватного права та національної правової системи в цілому галузь національного права» [360, с. 9]. Це узагальнення ознак галузі конституційного права, влучно сформульоване В.Л. Федоренком, однак, поки що не може претендувати на універсальність.

Стрімкий розвиток конституційного права в Україні – так само, як і в інших державах – «нових» демократіях – зумовлює значний доктринальний інтерес до питання визначення галузі конституційного права та її предмету. А отже, нині наявні цікаві пропозиції дослідників щодо з'ясування цієї проблеми, яка не здобула уніфікованого доктринального вирішення.

Так, В. Л. Федоренко зазначає, що конституційне право як галузь права – це, у тому числі, галузь «інтегруюча щодо інших галузей публічного і приватного права та національної правової системи в цілому» [403, с. 9]. В юридичній літературі обґрунтовується думка, що конституційне право є галуззю не «інтегруючою», а «інтеграційною». Співавтори академічного курсу «Загальна теорія держави та права» узагальнили: «окремі автори вважають, що конституційне право є «інтегруючою»

галузю, яка виникла внаслідок проникнення в неї інших галузевих норм і інститутів, а також «сверхгалузю», норми якої одночасно присутні у всіх галузях права» [207, с. 341, 343; 188, с. 211].

Як зауважують О. В. Совгіря та Н. Г. Шукліна, «характер суспільних відносин, які становлять предмет галузі конституційного права, вказує на те, що їй належить центральне місце у системі національного права. Такий висновок був сформульований ще в науці радянського періоду. Підтверджує його природа конституції – основного закону, значущість окремих її норм щодо інших галузей права. Висновок про центральне місце конституційного права ґрунтується також на тому, що в конституції фіксуються фундаментальні права і свободи та їх відповідні гарантії, фактично легалізується державний механізм та його ключові ланки, визначаються засади порядку законотворення, субординація нормативних актів незалежно від їх галузевої належності» [235, с. 14].

І. В. Видрін аналізує конституційне право як галузь права й висловлює таку думку: «назвати конституційне право просто провідною галуззю права здається вже недостатнім. Саме це слово вже рідко трапляється в науковому вжитку і лексиконі. Більшість нинішніх дослідників намагаються охарактеризувати цю галузь за допомогою більш гучних епітетів (наприклад, «найважливіша» або «фундаментальна»). Її системоутворюючий для національного права статус пояснює вищість цієї галузі по відношенню до інших правових галузей, навіть з більш давньою історією та репутацією. А особливий предмет регулювання, найважливіші конституційно-правові встановлення (принципи, цінності) забезпечують пряме або опосередковане проникнення конституційних норм у самі різні сфери правовідносин. Звідси і нові характеристики даного правового утворення як феномена метаправового значення» [62, с. 5]. У контексті дослідження конституційного права та телеології І. О. Кравець також веде мову про конституційне право як галузь права як про «металузь» [152, с. 132].

М. С. Бондарь щодо аналізованого питання обґрунтовує такий підхід: «призначення конституційного права полягає якраз в тому, що це не просто одна з галузей права (нехай навіть провідна), а ядро

всієї правової системи і, відповідно, кожної галузі окремо. Причому мова не йде про протиставлення характеристик конституційного права як галузі та як ядра правової системи. Галузева характеристика конституційного права безперечна. Але як особлива галузь вона виконує ціннісно-функціональне призначення ядра правової системи» [42, с. 27]. Дослідник розвиває свою думку в такий спосіб: «Тому не позбавлений підстав підхід, згідно з яким сукупний предмет всіх галузей правової системи багато в чому може розглядатися як предмет поміж тим і конституційно-правового регулювання, інакше кажучи, предмет конституційного права і предметна сфера всіх інших галузей можуть розглядатися як такі, що принципово збігаються в тому сенсі, що конституційне право має не тільки власну, виняткову сферу правового регулювання («мале конституційне ядро»), але і предметну сферу спільного з іншими галузями і регулювання («велике конституційне ядро»)» [43, с. 214].

Варто підтримати думку В. Л. Федоренка та інших дослідників, які вважають за доцільне вести мову про інтегруючий, а не про інтеграційний характер галузі конституційного права в національній системі права. Стосовно пропозиції трактувати конституційне право інтеграційною галуззю, слід погодитися з С. В. Нарутто. Професор Нарутто, узагальнивши концептуальні підходи до вирішення цього питання, опонує їхній тезі щодо інтеграційного характеру галузі конституційного права, пропонуючи такі переконливі аргументи:

«Безумовно, називати конституційне право інтеграційною галуззю, яка виникла в результаті проникнення в неї інших галузевих норм і інститутів, невірно, оскільки цей висновок не підтверджується досвідом розвитку конституційного (державно-правового) законодавства. Крім того, конституційне право не може включати в себе норми-принципи всіх галузей права, так як в протилежному випадку конституційне право треба визнавати «урізаною сукупністю інших галузей права», що абсолютно неприпустимо і в корені неправильно» [201, с. 71; 202, с. 19].

Запропоноване вище формулювання В. Л. Федоренка про конституційне право варто доповнити ознаками, які перераховано у більш детальній дефініції «галузь конституційного права», що належить цьому ж автору. Так,

В.Л. Федоренко, формулюючи поняття «галузь конституційного права», пропонує уважати:

«конституційне право – це провідна галузь вітчизняного публічного права, норми якої визначають і гарантують конституційно-правовий статус людини, передусім її права та свободи; конституційні основи розвитку і взаємодії громадянського суспільства та Української держави; конституційно-правовий статус суб'єктів публічної влади в Україні – народу, держави, територіальних громад, а також політичні та інші найважливіші суспільні відносини в економічній, соціальній, культурній (духовній), екологічній, інформаційній та інших сферах життя і діяльності суспільства та держави» [403, с. 11].

У цьому визначенні В. Л. Федоренка зацентровано, що конституційне право регламентує – у першу чергу – політичні відносини.

Справді, характеризуючи конституційне право як галузь права, вчені найбільш часто згадують про її щільний зв'язок з політикою.

Так, В. В. Речицький сформулював, що «політику і конституційне право можна вважати методологічно відмінними одна від одної процесуальними формами, за допомогою яких суспільство і держава організують свої справи» [303, с. 7]. А. А. Яковлев обґрунтовує тезу щодо істотного впливу політики на конституційне право [437, с. 224]. С. В. Нарутто підкреслює, що конституційним правом здійснюється «переважне регулювання владних максимально політизованих відносин» [201, с. 68]. К. А. Бабенко приділив увагу аналізу політико-правових відносин як предмета регулювання конституційного права України [18].

С. О. Комаров та О. В. Попова визначили, що, «незважаючи на дискусійність цієї проблеми, слід визнати, що більшість авторів сходяться в оцінці предмета конституційного права з позиції його високого політичного потенціалу» [127, с. 105].

М. ван Хук уважає, що право завжди пов'язано з політикою, але концентрація відповідних зв'язків постає найвищою саме у конституційному праві. Він розмірковує у такий спосіб:

«Важливість права для політики зростає. У минулому політичні диспути часто вирішувалися за допомогою військової сили.

Сьогодні для цього частіше застосовують суди, особливо конституційні суди та Європейський суд з прав людини (у Європі).

Право не тільки структурує політичну владу, але й (особливо у сучасних суспільствах) значною мірою легітимізує її. Політичні постанови вважаються легітимними, якщо вони пройшли процедуру затвердження, яку проводив політичний орган, призначений чи обраний відповідно до юридично грамотної процедури. У відкритих, плюралістичних суспільствах це єдина прийнятна форма легітимації. Таким чином, право має функцію легітимації політичної влади та водночас спирається на політичну владу при здійсненні власної легітимації» [127, с. 90].

Варто зауважити, що ця ознака має найбільший вплив на такі важливі для розуміння сутності галузі конституційного права теоретичні конструкції, як:

- предмет конституційного права;
- функції конституційного права.

Найменш очевидним видається зв'язок між такою рисою конституційного права, як його високий рівень політизованості, та його функціями. Варто зауважити, він полягає в тому, що традиційно при характеристиці функцій тієї чи іншої галузі національної правової системи дослідники «відштовхуються» від загальнотеоретичних розробок про функції права. У випадку з конституційним правом слід взяти за основу додатково також і розробки фахівців з теорії права щодо функцій держави.

В українській юридичній літературі на цей зв'язок звернув увагу О. В. Батанов, який сформулював та обґрунтував його наявність – однак не для конституційного права, а для муніципального права. Він зробив це наступним чином:

– «в цілому ми підтримуємо позицію вчених-правознавців щодо тісного зв'язку між функціями права і функціями держави. З точки зору функціонування муніципального права, особливих заперечень тут бути не може, особливо з огляду на те, що саме держава визнає і гарантує місцеве самоврядування, здійснює відповідну муніципальну політику і функції в сфері місцевого самоврядування» [31, с. 118];

– «функціям муніципального права як галузі права притаманні юридичні ознаки, що розкривають сутність і зміст цієї категорії, зокрема вони: <...> взаємопов'язані з основними

функціями держави і функціями місцевого самоврядування» [31, с. 119-120].

Поки що аналогічного зауваження щодо функцій конституційного права як галузі права України сформульовано не було.

Слід відмітити, що факт зв'язку між функціями галузі права та функціями держави констатували не тільки фахівці з публічного права, але й вчені, які спеціалізуються на дослідженні приватно-правових галузей. Наприклад, А. Я. Риженков відмітив, що «функції цивільного права закономірно пов'язані з завданнями, що стоять перед <...> державою, а, отже, – з функціями держави» [317, с. 44].

На необхідність врахування при розробці системи функцій конституційного права України розробок фахівців з теорії права не тільки про функції права, але й про функції держави свідчить також і дискусія, яка вже більше ста років триває щодо найменування досліджуваної галузі права.

Висока ступінь політизації конституційного права була характерною рисою цієї галузі з моменту її формування, та, у свою чергу, обумовила і інші її характеристики, у першу чергу – сутнісні. Навіть генезис назви цієї галузі – від «державного права» до «конституційного права» – пов'язаний з політичними чинниками.

Пояснюючи різницю між назвами «державне право» та «конституційне право», В. М. Шаповал узагальнив, що «історично такі відмінності були зумовлені різними підходами у правовій ідеології, що існували з XVIII ст. і відображали ступінь поступу і особливості розвитку різних соціумів за нових часів. В одних випадках набули поширення ідеї конституціоналізму, які передбачали встановлення представницького правління, обмеженого визнанням і належним гарантуванням індивідуальних прав, що визнавалися правами людини (Великобританія), конституювання принципів народного суверенітету і розподілу влад, а також організацію і здійснення державного владарювання на основі цих принципів (США, Франція). <...> В інших випадках абсолютизувалася держава, що було зумовлено збереженням певних характеристик, притаманних її попередньому історичному типу (Німеччина)»

[421, с. 78]. І дійсно, «одна з найбільш актуальних проблем сучасного публічного права пов'язана з питанням функціонування принципів – категорій основоположного характеру» [166, с. 35].

С. О. Комаров та О. В. Попова узагальнили аналогічний матеріал дещо під іншим кутом зору. Вони сформулювали, що:

«У США до предмету конституційного права прийнято відносити порядок і систему взаємних прав і обов'язків громадян держави з системою органів виконавчої влади. Подібний підхід до визначення змісту (предмета) конституційного права можна виявити в країнах, що входять до складу Співдружності націй, а також в Японії і деяких інших державах.

У країнах романо-германської системи права <...> основними відносинами для утримання предмета конституційного права прийнято вважати що визначають характеристику політичного (державного) режиму як систему способів і методів здійснення публічної влади державними органами. В германській правовій сім'ї в науковому середовищі прийнято розрізняти в предметному відношенні конституційне і державне право. Тому змістом державного права визнаються лише ті суспільні відносини, які безумовно можна віднести до системи органів держави, порядку взаємодії між ними, визначенням форми держави та ін. У той час, як предмет конституційного права визначається набагато ширше в силу того, що в сферу його регулювання входять не тільки зміст державного права, а й різні сфери життя німецького суспільства» [127, с. 104].

Аналогічний підхід до розмежування аналізованих понять є доволі поширеним, причому протягом тривалого часу. Так, відомий російський вчений Ф. Ф. Кокошкін ще у 1908 р писав про термін «державне право» і наголошував, що він «запозичений російською юриспруденцією у німецькій і є не дуже вдалим і не є цілком визначеним. У Франції та Англії цього терміна немає; там є лише «конституційне право» [124, с. 44].

Варто зауважити, що в юридичній літературі порівняння ознак державного права та конституційного права набуває характеру протистояння. Більшість авторів надає перевагу або лише застосуванню поняття «конституційне право», або – лише поняття «державне право».

Більш поміркований підхід спостерігається здебільшого у фахівців, які активно досліджують зарубіжний досвід. Так, В.О. Міхальов підкреслює, що крім вищезазначеного підходу до розмежування аналізованих понять, є також і інші підходи до аналізу співвідношення цих понять (детальніше дивись [77, с. 6-7]). У виданнях, де він виступає співавтором, застосовується як поняття «конституційне право», так і поняття «державне право» (дивись, наприклад, [135; 136]). Також, виходять друком й інші навчальні видання, у яких автори паралельно застосовують обидва аналізованих поняття (дивись, наприклад, [185; 133]) і відповідні методичні матеріали (дивись, наприклад, [345; 140]).

Варто зауважити, що при здійсненні функціонального аналізу конституційного права України як галузі права, слід виходити також і з предмету правового регулювання цієї галузі. На підтримку цієї пропозиції Т. В. Каравай влучно зауважила: «дійсно, якщо виходити зі змісту вживаного терміна «функція», який походить від латинського *functio* і означає «здійснення», «діяльність», то таке розуміння функції права представляється обґрунтованим. Функція права є дією права, тобто характеризує його вплив на певні суспільні відносини. Справедливо і те, що результати цього впливу завжди будуть відрізнятися в залежності від специфіки суспільних відносин. Більш того, специфіка тієї чи іншої групи суспільних відносин зумовлює функціональні особливості на рівні галузі права» [112, с.122]. А отже, дослідження предмету конституційного права як галузі національної системи права має передувати дослідженню його функцій.

На початку становлення галузі державного (конституційного) права її предмет формулювався доволі лаконічно. Наприклад, М.М. Коркунов уважав, що предметом державного права є «відносини державного владарювання» [149, с. 48].

З тих пір суспільні відносини значно ускладнились, що не могло не мати вплив на предмет конституційного права. В сучасній українській юридичній літературі склався підхід, відповідно до якого «у рамках системи права галузі виділяють за двома основними критеріями: за предметом правового регулювання і за методом правового регулювання. У рамках предмета правового регулювання конституційне право являє

собою систему, складовими частинами якої виступають дві великі групи суспільних відносин (інститути):

– основи правового положення особистості (правовий статус особистості, громадянство, права, свободи та обов'язки людини і громадянина, гарантії їх реалізації тощо);

– основи юридичної організації держави (форма правління, форма державного устрою, інститут законодавчої влади, інститут глави держави тощо)» [134, с. 50].

До такої думки приєднуються і інші відомі дослідники конституційного права. Наприклад, В. В. Лазарев відмічає, що «предметом конституційного права є особливий зріз суспільних відносин, наявних в усіх сферах суспільства: політичної, економічної, соціальної, духовної. «Це фактичні відносини з приводу:

а) устрою держави і організації державної влади;

б) громадянської свободи (відносини між людиною і державою)» [132, с. 13].

І. Г. Дудко узагальнив, що «необхідно констатувати сформований плуралізм в характеристиці предмета конституційного права <...>. Вважаю, наявність різних підходів обумовлюється не стільки суб'єктивізмом авторів, скільки різноманітністю <...> конституційної практики. Найважливішу роль при цьому відіграють методологічні установки, основні ідеї. В одних підручниках це публічна влада (організація держави, конституційний лад, пристрій публічних органів і т.д.), в інших – права і свободи людини, де влада – елемент, що забезпечує їх. Однак при всій відмінності в підходах в якості обов'язкових атрибутів предмета вказані устрій держави (організація державної влади) і правове становище особистості» [88, с. 94-95].

Крім того, з точки зору сформульованої вище тези про тісний зв'язок функцій конституційного права не тільки з функціями права, але й з функціями держави, представляють інтерес міркування І. Г. Дудка щодо поглядів О. Є. Кутафіна на визначення предмету галузі конституційного права. Дослідник І. Г. Дудко зазначив, що «запропонований О. Є. Кутафіним підхід цікавий тим, що пропонує поглянути на предмет конституційного права з точки зору природи держави, державної влади. Концепція дуалістичної змісту предмета конституційного права вплинула на подальші дослідження в ракурсі заявленої проблематики» [88, с. 96].

Варто нагадати, що професор О. Є. Кутафін видав монографію «Предмет конституційного права», у якій запропонував упорядковувати конституційно-правові відносини, які охоплюють предмет конституційного права, в дві групи.

Перша група – це суспільні відносини, які складаються у галузях, що становлять основні елементи держави. Це відносини, пов'язані з громадянством, державним устроєм, здійсненням народом влади як безпосередньо, так і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Перша група суспільних відносин виступає невід'ємним атрибутом предмета аналізованої галузі.

Друга група суспільних відносин – це відносини, що можуть складатися у всіх сферах життя суспільства і держави. На думку О. Є. Кутафіна, вони не є невід'ємним атрибутом предмета галузі конституційного права. Відносини другої групи стають елементом предмета галузі конституційного права тільки тоді, коли в цьому «зацікавлена» держава – включаючи правові норми, спрямовані на регламентацію цих відносин, до конституції (основи конституційного ладу, основи правового статусу людини і громадянина, головні принципи системи органів виконавчої та судової влади, а також органів місцевого самоврядування), детальніше дивись [168, с. 13, 18, 23-26].

Слід погодитись з логікою тих авторів, які виокремлюють в межах предмету конституційного права лише дві групи суспільних відносин – що охоплюють основи правового становища особистості та основи організації публічної влади. Однак варто підкреслити, що цей підхід є надзвичайно узагальненим та спрощеним. Основний його недолік можна продемонструвати, звернувшись до міркувань К. А. Бабенка, який зазначив наступне: «слід звернути увагу на те, що обидві зазначені сфери дещо трансформуються в сучасних умовах, коли ми маємо справу з розвитком нової системи взаємодії між державою, суспільством і людиною» [19, с. 67].

Напрямок цих трансформацій відображається в сучасних працях фахівців з конституційного права.

Учена Н. О. Богданова у 1994 році відмітила, що «особистість стає центральним елементом у взаємовідносинах «держава – суспільство – людина», де держава є гарантом, а суспільство

розглядається як сполучна ланка між людиною і державою» [38, с. 12-13]. Професор Ю. О. Тихомиров у 1999 році зазначав, що: «образ правової держави змінює орієнтацію галузі і науки конституційного права, відводячи від суто державознавчої проблематики (по суті, державного будівництва) та у більшій мірі звертаючи увагу на права і свободи людини і громадянина, інститути громадянського суспільства (за сутністю, перетворюючи конституційне право на гуманітарне, "громадське" право)» [131, с. 18-24]. Слід визнати, що теза про перетворення галузі конституційного права на галузь «громадського» права є певним перебільшенням. Але можна констатувати, що як Н. О. Богданова, так і Ю. О. Тихомиров влучно визначили пануючу в конституційному праві в останні два десятиріччя тенденцію – все більше і більше вчених звертаються до проблематики прав людини, виходять монографічні роботи з конституційного гуманітарного права (так, у 2018 році щорічне видання «Проблеми сучасної конституціоналістики» поповнилось випуском 4 «Конституційне гуманітарне право» [283]).

Все більше і більше вчених пропонують виокремлювати не дві, а три групи суспільних відносин у межах предмету конституційного права.

Наприклад, професор Є. І. Колошнін вважає, що предмет конституційного права становлять три групи суспільних відносин, що виникають:

- а) при встановленні основ суспільного ладу;
- б) при встановленні та регулюванні конституційно-правового статусу громадянина <...>;
- в) при встановленні та регулюванні організації і діяльності держави і державної влади» [126, с. 6-7].

Професор С. В. Нарутто переконана, що на сучасному етапі розвитку юридичної науки «в центрі предмета конституційного права – людина, її права і свободи, система державної влади, взаємовідносини особистості і держави, функціонування громадянського суспільства» [202, с. 15].

Необхідність удосконалення визначення предмету конституційно-правового регулювання врахована авторами найсучаснішого підручника з конституційного права України,

якими сформульовано, що «у найбільш загальному вигляді до предмета конституційно-правового регулювання умовно можна віднести три типи суспільних відносин:

1) суспільні відносини, які виникають у політичній сфері і пов'язані з конституюванням таких основних елементів державності, як народ, влада, територія;

2) відносини, що визначають основи правового статусу людини і громадянина;

3) відносини життєдіяльності базових інститутів громадянського суспільства» [141, с. 65-66].

Зв'язок між предметом галузі конституційного права та функціями конституційного права стає більш проявленим завдяки ознайомленню з міркуваннями професора І. Г. Дудка:

«Вважаю, визначення предмета конституційного права має здійснюватися, виходячи з функціонального призначення даної галузі, а також сфер конституційного регулювання, при цьому необхідно враховувати особливості галузевого розвитку.

Основне джерело конституційного права, безсумнівно, визначає функціональне призначення галузі. Вважаю можливим виділити три таких функції:

– по-перше, такою є встановлення цілей розвитку національної держави і права;

– по-друге, закріплення конституційних принципів, спрямованих на «конструювання» інших правових норм і встановлення «заборон» для проникнення «неконституційних» норм;

– по-третє, власне регулятивна, спрямована на стабільність такого, що встановлюється, конституційного ладу. Виходячи із зазначених функцій, можна стверджувати, що конституційне право є носієм і гарантом «національної правової ідентичності» [88, с. 99].

Зв'язок між предметом конкретної галузі системи права та функціями цієї ж галузі підкреслюють і фахівці з інших галузевих наук.

Дослідник С. В. Ведяшкін щодо галузі адміністративного права сформулював, що «основні напрямки адміністративно-правового впливу конкретизують функції права, привносячи особливості, характерні відносинам в сфері державного

управління. Відповідний вплив не є односпрямованим, специфіка правового регулювання адміністративних відносин, адміністративно-правового механізму, завдань, що стоять перед адміністративно-правовим регулюванням, мали вплив на формування загальноправових категорій теорії функцій, особливо в питанні виділення так званих їх «неосновних видів» [51, с. 33].

Вказані три групи суспільних відносин (основи правового становища особистості, основи організації публічної влади, основи функціонування громадянського суспільства) доцільно уважати інститутами галузі конституційного права. При цьому, як справедливо зазначено в юридичній літературі, «стає очевидним, що трьохзвеної структури системи права «галузь права – інститут права – норма права» для галузі <...> конституційного права зовсім недостатньо» [77, с. 12]. Г. Д. Садовнікова справедливо відмітила, що кожен з інститутів конституційного права, «будучи по відношенню до галузі підсистемою, є окремою системою, що включає, в свою чергу, більш дрібні підсистеми (субінститути)» [324, с. 84].

Фахівці з конституційного права України формулюють різноманітні пропозиції щодо виправлення ситуації нехватки класифікаційних груп для угруповання норм галузі конституційного права. На сучасному етапі найбільшого поширення набула пропозиція учених О. В. Совгирі та Н.Г. Шукліної, відповідно до якої «система конституційного права – це складна, структурована, динамічна система, з притаманними їй законами, принципами побудови та функціонування. Вона включає в себе принципи конституційного права, його інститути та норми» [365, с. 14] (на думку авторів, «принципи конституційного права – основні засади, виражені в змісті даної галузі права, відповідно до яких вона будується як система правових норм, а також здійснюється конституційно-правове регулювання суспільних відносин» [365, с. 14]).

Однак важко погодитись з тим, що принципи конституційного права мають розглядатись як один з елементів у системі «інститут права – норма права».

З одного боку, більшість принципів конституційного права Україні наразі отримали своє нормативне закріплення,

переважно в положеннях Основного Закону України. Таким чином, вони виступають як інший елемент аналізованої системи – як норми права (норми-принципи).

З іншого боку, системі конституційного права як галузі, як і будь-якій системі, притаманні як впорядкованість, так і дискретність. Ці впорядкованість та дискретність (інколи їх охоплюють поняттям «інституціоналізація», яке є менш точним) обумовлюються принципами конституційного права. Вони є одним з чинників динаміки конституційного права України як галузі права у цілому та його функцій зокрема.

Ця теза надає підстави об'єднати у логічний ланцюжок поняття «предмет конституційного права», «функції конституційного права» та «конституційні принципи». Варто зауважити, що зв'язок між цими поняттями є надзвичайно тісним та полягає у наступному.

В юридичній літературі не викликає заперечень думка щодо того, що «предмет конституційного права рухливий і істотно залежить від того, які положення будуть внесені до Основного Закону країни при його зміні (або при прийнятті нової Конституції), – тільки тоді, коли «в цьому зацікавлена держава, що виражається у відповідних нормах права, що містяться в таких основоположних актах, як конституція, або інших актах, що мають установчий характер», вони фундаментуються (закріплюються) в предметі конституційного права» [168, с. 25].

На наш погляд, ця теза потребує уточнення: на динаміку предмету конституційного права впливають не будь-які зміни, внесені до конституції, а лише ті, що мають істотний характер.

Одразу може виникнути запитання – як зрозуміти, чи мають зміни істотний характер?

Доволі часто вчені ставили це питання, але як правило, не пропонували шляхів його вирішення. Наприклад, М. С. Бондарь зауважив, що «галузь конституційного права є найбільш динамічною в порівнянні з іншими галузями в системі права будь-якої країни, адже вона зобов'язана відгукуватися на зміни правової реальності і правової дійсності. Зміст предмета конституційного права змінюється відповідно до змін суспільних відносин, при цьому першорядне значення має бути віддане саме тим її видам, які визнаються основними на конкретному етапі

розвитку держави. Таким чином, предмет конституційного права конкретної держави завжди еволюціонує, але в певних межах, метою яких є збереження балансу інтересів особистості, суспільства і держави» [41, с. 26]. Але він не наводить пропозицій, як саме виявити «основні на конкретному етапі розвитку держави» суспільні відносини.

Навряд чи може викликати заперечення пропозиція уважати, що істотний характер мають ті зміни до конституції, які спричиняють динаміку конституційних принципів.

Аналізуючи методологічні питання, пов'язані з Конституцією України та розвитком принципів національного права, вчений-конституціоналіст А. М. Колодій сформулював, що «міри і заходи у межах правової реформи слід починати з удосконалення основоположних джерел, керівних ідей усього права, тобто з принципів права. Саме це дасть змогу послідовно, комплексно і системно здійснювати правову реформу, а відповідно і аналогічно цьому вдосконалити право в Україні загалом. Адже принципи права – це явища, які пов'язують право не тільки з політикою, економікою, духовним життям суспільства, це – категорії, що забезпечують єдність різних власне правових процесів, форм, теорій, ідей і концепцій, понятійно-категоріальних рядів» [125, с. 1]. Виходячи з цих міркувань, стає очевидним вплив конституційних принципів на національну правову систему у цілому та на конституційне право як галузь права як на її частину зокрема.

У цьому контексті варта уваги думка ще одного науковця, який приділив значну увагу загальнотеоретичним питанням, пов'язаним з принципами права, – С. П. Погребняка. Він підкреслює «дуалізм розуміння основоположних принципів права (одночасного розуміння їх як змісту і як джерела права)» та пропонує уважати, що «питання про безпосереднє застосування принципів права пов'язане з проблемою добудови (розвитку) права. Цей зв'язок обумовлений тим, що право має орієнтуватися на ті цінності, що втілені в його принципах, а однією з цілей застосування права є прийняття рішення, узгодженого з принципами права. Суд повинен забезпечити дію принципу верховенства права, що легітимує судовий пошук (добудову, розвиток) права за межами буквального змісту закону.

Здійснюючи добудову права, суд зобов'язаний спиратися на принципи права – обґрунтовувати свої рішення, безпосередньо посилаючись на них» [240, с. 4]. Ці міркування С. П. Погребняка є ще одним аргументом на користь того, що функціональний аналіз конституційного права як галузі права має ґрунтуватись на аксіологічних напрацюваннях та проводитись з урахуванням конституційних принципів.

У наведеній вище цитаті привертає увагу, що С.П. Погребняк – як фахівець з теорії права – веде мову про «основоположні принципи права». Щодо поняття «основоположні принципи права» він узагальнює, що «у сучасній загальнотеоретичній юридичній літературі під основоположними принципами права, як правило, розуміють систему найбільш загальних і стабільних імперативних вимог, вихідних ідей, засад, положень найвищого авторитету, закріплених у праві, які є концентрованим виразом найважливіших сутнісних рис та цінностей, що притаманні певній системі права, і визначають її характер і напрями подальшого розвитку» [241, с. 37].

Варто зауважити, що слід вважати справедливою точку зору дослідників, які пропонують уважати цінностями найбільш важливі принципи. Таким чином, конституційні цінності – це найбільш важливі конституційні принципи (хоча з цього приводу немає єдиної думки, та в літературі наявні різні підходи, наприклад, щодо того, що «принципи права – це найбільш загальні і стабільні вимоги, що уособлюють суспільні цінності, дозволяють відтворити їх при формуванні та дії права, визнаючи його характер і напрями подальшого розвитку» [97, с. 70]).

Часто основоположні принципи права водночас виступають в якості конституційних цінностей. Адже «у сучасному суспільстві право являє собою усталену систему соціальних норм, здатну забезпечити доцільне регулювання державно-політичних, економічних, організаційних та інших відносин, при цьому реалізувавши демократичні, духовні та моральні цінності. Право є одним з головних інструментів, здатних забезпечити організованість сучасного суспільного життя, початок громадської дисципліни, впорядковане функціонування всього суспільного організму і дійсність соціального управління» [62, с. 42].

А. М. Колодій надає перевагу не поняттю «основоположні принципи права», а поняттю «визначальні принципи права». Зокрема, він розмірковує:

– «зафіксована на конституційному рівні ідея правової державності в Україні втілюється через реалізацію певних принципів, які є визначальними, в тому числі і у сфері права. Принципи правової держави – це найголовніші, найзагальніші закономірності цієї теорії» [125, с. 11];

– «<...> конституційних принципів правової держави Україна, до яких слід віднести тільки принципи верховенства права, розподілу влад, реальності прав, свобод, обов'язків і законних інтересів людини і громадянина, не ототожнюючи їх з ознаками, рисами, завданнями та механізмами правової держави» [125, с. 5].

Слід зауважити, що принципи, перераховані А. М. Колодієм, водночас виступають і конституційними принципами.

Вагомим внеском А. М. Колодія у дослідження принципів права у цілому та принципів конституційного права зокрема є те, що він сформулював перелік істотних ознак принципів права. До їх числа дослідник запропонував віднести:

– «регулятивність, яку не можна ототожнювати з регулятивними характеристиками норм права. Регулятивний характер принципів права ще більше повинен посилитися і вирости на сучасному етапі розвитку суспільства і держави у зв'язку з формуванням демократичної, соціальної, правової держави і громадянського суспільства в Україні;

– внутрішню єдність, яка проглядається у їх системно-структурній внутрішній збалансованості, несуперечливості, інтегрованості і водночас диференційованості на певні види;

– об'єктивну зумовленість, під якою слід розуміти їх відповідність характеру суспільних відносин, економічним, політичним, ідеологічним процесам, що відбуваються у суспільстві;

– ідеологічність, яка означає, що вони, як і право загалом, є формою суспільної свідомості, яка здійснює ідейний, інформаційно-виховний вплив загального характеру» [125, с. 16].

Слід повністю погодитись з цими спостереженнями та додати, що виявлені А. М. Колодієм ознаки принципів права у

повному обсязі притаманні і конституційним принципам. В якості уточнення порядку викладення пунктів переліку, можна було б запропонувати не розміщувати в якості останньої ознаку ідеологічності. Ймовірно, не малось на увазі, що ця ознака є найменш вагомою у переліку, однак, таке враження цілком може скластися.

Ця пропозиція є важливою тому, що ознака ідеологічності особливо актуалізується при дослідженні саме конституційних принципів, – з урахуванням особливостей галузі конституційного права. Варто також додати, що більшість дослідників наголошують на надзвичайній важливості ідеологічності як характеристики принципів права. Наприклад, Г. А. Крігер запропонував уважати, що принципи права – це «такі, що випливають із соціально-економічної природи і закріплені в праві ідеологічні та моральні начала (керівні ідеї), які спрямовують регулятивну і охоронну функції права і визначають характер, підстави і обсяг державного примусу та інших заходів впливу, необхідних для забезпечення успішного розвитку панівних¹ суспільних відносин» [155, с. 102].

Крім цього, існує необхідність нового погляду на суспільне призначення конституційного права в умовах побудови нової демократичної, соціальної, правової держави. Сьогодні українське суспільство переживає складний суперечливий етап соціально-історичної трансформації, яка охоплює як економічну, соціальну, політичну, так і духовну сферу, що знаходить відображення і в ідеологічних процесах. Це – шлях ціннісних змін: переходу від авторитарної системи до демократичної, будівництва громадянського суспільства, посилення впливу європейських цінностей.

На нашу думку, без аналізу функцій галузі конституційного права неможливо визначитись в причинах тих труднощів, з якими стикається право у процесі регулювання суспільних відносин. Крім того, не може бути вирішена проблема розкриття сутності конституційного права як особливого, складного соціального феномена, що цінне саме завдяки тому, що воно функціонує.

¹ Цитована праця датується 1981 роком.

Отже, сутність галузі конституційного права не може бути зрозумілою без аналізу галузевих функцій.

Узагальнюючи юридичну літературу про номенклатуру основоположних принципів права, С. О. Сунегін резюмує, що більшість науковців до їх числа «відносять справедливість, свободу, рівність та гуманізм, зазначаючи, що вони є базовими телеологічними цінностями права» [376, с. 245; 46, с. 43]. Таким чином, перераховані вище принципи водночас виступають в якості також і конституційних принципів.

Розвиток галузі національного конституційного права відбувається через динаміку конституційних принципів, перелік яких є відкритим та перебуває у постійній динаміці.

По-перше, перелік принципів не є статичним з ієрархічної точки зору. На певних етапах суспільного розвитку певні принципи набувають особливого значення для регулювання суспільних відносин та уважаються цінностями сучасного українського конституціоналізму.

По-друге, перелік принципів не є статичними з точки зору своєї вичерпності. Нові принципи з'являються завдяки новим розробкам вчених-конституціоналістів, після чого знаходять своє закріплення в Основних Законах або в актах органів конституційного контролю.

По-третє, сутнісне та змістовне наповнення конституційних принципів перебуває у динаміці. Внесення змін до чинного законодавства, у тому числі до Основного Закону, рішення Європейського суду з прав людини (для держав, які визнають його юрисдикцію), органів конституційного правосуддя відбивають найсучасніші погляди на сутність та зміст того чи іншого конституційного принципу. Таким чином, навіть найстаріші конституційні принципи постійно еволюціонують з точки зору свого змісту.

Варто також підкреслити, що конституційні принципи еволюціонують під впливом:

- органів публічної влади Української держави;
- наднаціональних та міжнародних органів, рішення яких є обов'язковими для України.

Вплив наднаціональних та міжнародних органів на національну систему права є важливим, особливо для

досліджуваної галузі конституційного права. Адже саме «через конституційне право здійснюється взаємодія <...> правової системи та міжнародного права; закріплюються умови і порядок дії принципів і норм міжнародного права в національній правовій системі, процедури введення норм міжнародного права в правову систему, повноваження органів та посадових осіб, що беруть участь в процесі взаємодії» [412, с. 27].

У Таблиці 1.1. наведено матрицю для оцінки розвитку галузі національного конституційного права через динаміку конституційних принципів у залежності від запропонованих вище класифікацій.

Таблиця 1.1.

Матриця для оцінки розвитку галузі національного конституційного права через динаміку конституційних принципів

Суб'єкт, дії якого є підставою для динаміки	Спосіб динаміки		
	Номенклатура принципів	Вага принципу у національній системі права	Зміст принципу
Органи публічної влади Української держави	1	2	3
Наднаціональні та міжнародні органи, рішення яких є обов'язковими для України	4	5	6

Ця матриця може стати у нагоді при оцінці конкретних подій, які потягли за собою зміну конституційних принципів.

Цифри у колонках таблиці позначають порядковий номер конкретного прикладу з числа тих, що наведено нижче.

1. Зміна номенклатури конституційних принципів шляхом впровадження нових принципів та відмови від застарілих конституційних принципів за ініціативою органів публічної влади Української держави.

У перші роки після проголошення незалежності України чинним Основним Законом була Конституція Української Радянської Соціалістичної Республіки 1978 року зі змінами та доповненнями.

Порівняння тексту Конституції України 1996 року та Конституції (Основного Закону) Української Радянської Соціалістичної Республіки 1978 року зі змінами та доповненнями надає можливість узагальнити, що:

– в Конституції 1996 року отримала своє закріплення низка принципів, які не проголошувались у Конституції УРСР 1978 року (зокрема, це принцип верховенства права, свободи підприємницької діяльності, визнання та гарантування місцевого самоврядування, інші);

– до Конституції 1996 року не увійшло ряд принципів, які були закріплені у Конституції УРСР 1978 року (зокрема, це принцип зосередження нормотворчих та виконавчих повноважень у системі рад народних депутатів, принцип пріоритету соціалістичної (державної) форми власності, інші).

У наведеному прикладі ініціатива змін у номенклатурі конституційних принципів виходила від Верховної Ради України – органу законодавчої гілки влади. Варто додати, що ініціювати зміни у переліку конституційних принципів можуть і інші органи публічної влади, причому наявність у цих органів нормотворчих повноважень не є обов'язковою. Наприклад, Конституційний Суд України як єдиний орган конституційної юрисдикції, при здійсненні офіційного тлумачення норм Основного Закону може «витлумачити» з його тексту конституційний принцип, який прямо в Конституції не «записано».

Поки що в Україні таких випадків не було, що навряд чи можна відносити до негативних тенденцій. Адже дослідники переконані: слід надавати перевагу впровадженню конституційних принципів у національну систему права шляхом закріплення їх у положеннях чинного законодавства. Слід повністю погодитись з тим, як цю тезу аргументував А. В. Баранов:

«по-перше, принципи права впливають на законодавця, формуючи певну шкалу соціально-правових цінностей, з якою законодавець повинен співвідносити свою діяльність і яка застерігає його від прийняття поспішних, непродуманих,

соціально і економічно не обґрунтованих, нелегітимних рішень. Отже, від того, наскільки точно і ясно буде сформульований конкретний принцип права, багато в чому будуть залежати якість і ефективність правотворчості і в результаті – якість і ефективність правового регулювання.

По-друге, нормативно закріплені принципи права служать базою, підставою правоінтерпретаційного процесу. Вони сприяють однаковому тлумаченню, а значить, – розумінню і застосуванню норм права.

По-третє, прямо сформульовані в нормах позитивного права правові принципи стають чітким орієнтиром для правозастосовчих органів. Безпосередній текстуальний вираз принципу здійснює дисциплінуючий вплив на правозастосовчі органи, значною мірою обмежує можливість зловживання правом, прояви правового свавілля, і, отже, – виступає засобом забезпечення прав і свобод громадян.

Крім того, безпосереднє вираження змісту принципів права в тексті нормативних приписів має і науково-практичне значення, оскільки дозволяє юридичній науці сформувати і теоретично обґрунтувати систему основоположних, ключових універсальних ідей, що виражають сутність права, його зміст, характер впливу на суспільні відносини, і з урахуванням цього виробити конкретні рекомендації щодо вдосконалення законодавства та механізму правового регулювання в цілому.

І, нарешті, точна фіксація принципів права благотворно впливає на правову свідомість і правову культуру суспільства, сприяючи підвищенню їх рівня, оскільки лаконічний, ясний, логічно вивірений зміст правових принципів набагато легше сприймається і засвоюється населенням, і в повсякденному житті громадяни, як правило, апелюють до принципів права, а не до конкретних норм» [29, с. 8].

2. Зміна значення (ваги) конституційних принципів у національній системі права за ініціативою органів публічної влади Української держави.

Прикладом такого виду динаміки може служити прийняття Конституції України 1996 року.

Порівняння тексту Конституції України 1996 року та Конституції (Основного Закону) Української Радянської

Соціалістичної Республіки 1978 року зі змінами та доповненнями надає можливість сформулювати, що низка цінностей соціалістичного характеру залишалась у тексті Конституції 1978 року аж поки вона не втратила чинність.

Так, стаття 1 Конституції УРСР (а потім і Конституції України) 1978 року проголошувала:

«Україна є загальнонародна держава, яка виражає волю й інтереси робітників, селян та інтелігенції, трудящих республіки всіх національностей» [144].

Варто підкреслити, що розміщення цього положення в тексті Основного Закону та його класовий характер надають підстави сформулювати висновок щодо того, що основною цінністю у період чинності цієї Конституції були охорона та захист класових інтересів.

Конституція України 1996 року не містить аналогічних положень. Натомість, закріплено принцип пріоритету прав людини перед іншими соціальними цінностями та інтересами.

3. Зміна змісту конституційного принципу у національній системі права за ініціативою органів публічної влади Української держави.

Одразу варто зауважити, що у цьому випадку не йдеться про різку зміну змісту принципу – наприклад, зміну змісту принципу на протилежну. Мається на увазі «адаптація» принципу до сучасного рівня розвитку науки, техніки, держави та суспільства.

Прикладом динаміки конституційних принципів у цьому випадку може слугувати те, як в останні роки з застосуванням принципу верховенства права та принципу свободи послідовно права недієздатних осіб в Україні.

Це наступні рішення:

– Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України "Про психіатричну допомогу" (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу) від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016 [306];

– Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав

людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень шостого речення частини першої статті 13 Закону України "Про психіатричну допомогу" від 20 грудня 2018 року № 13-р/2018 [306];

– Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 20 червня 2018 року [305].

Щодо останнього рішення О. Водяніков влучно підкреслив, що ці особи «по суті знаходяться у стані «цивільної смерті» – вони не можуть самостійно набувати прав, укладати угоди, розпоряджатися своїм майном тощо – все це здійснюють опікуни» та сформулював:

«у суддів стало достатньо мудрості і професіоналізму вийти за рамки букви і звернутися до духу Конституції та Європейської Конвенції. Тож Верховний Суд поставив крапку у цій сумнівній судовій практиці єдиним реченням – «Разом з тим, він [тобто позивач – О.В.] не позбавлений можливості безпосередньо вимагати поновлення своєї цивільної дієздатності» <...>

Філософія нового підходу, закладена в цих положеннях, виходить з європейських стандартів у цій сфері та будується на принципах, сформульованих Конституційним Судом України в рішенні 2-рп/2016 у справі про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу. Як неодноразово вказував суддя-доповідач у цій справі Станіслав Шевчук, це рішення не стільки про примусову госпіталізацію, скільки про свободу, її конституційні гарантії: «Воно містить концепцію, яка закладатиметься у діяльність Конституційного Суду, а саме – жодна людина не може бути позбавлена свободи без судового рішення. Визнання особи недієздатною не може позбавляти її інших конституційних прав і свобод чи обмежувати їх у спосіб, що нівелює їх сутність» [56].

4. Зміна номенклатури конституційних принципів шляхом впровадження нових принципів та відмови від застарілих конституційних принципів за ініціативою наднаціональних та міжнародних органів, рішення яких є обов'язковими для України.

Прикладом може слугувати ситуація, за якої набуття Україною членства в Європейському Союзі означатиме необхідність інтегрування у національне законодавства низки принципів, які наразі у ньому відсутні, – у першу чергу, принципу верховенства

права Європейського Союзу. Аналогічні зміни вже відбулись у тих країнах, які набували членство в Європейському Союзі.

5. Зміна значення (ваги) конституційних принципів у національній системі права за ініціативою наднаціональних та міжнародних органів, рішення яких є обов'язковими для України.

На прикладі євроінтеграційних перспектив України можна проілюструвати і питання динаміки ієрархії принципів сучасного українського конституціоналізму. Наприклад, С. П. Головатий вважає, що набуття Україною членства у Європейському Союзі буде вимагати перегляду ієрархії конституційних принципів з тим, щоб найвище місце у національній системі права посіла «тріада європейських цінностей – верховенство права, демократія, права людини» [71, с. 13-14].

Приклад більш широкого застосування принципів права на міжнародному, наднаціональному та національному рівнях наводить С. П. Погребняк. Він узагальнив: «якщо міжнародне право вирішувало за допомогою загальних принципів права проблему *«non liquet»*, європейське право – проблему обмежених повноважень ЄС, то національні правові системи мали запровадити певні запобіжні заходи щодо створення та застосування свавільних законів, взявши до уваги небезпечну практику використання позитивного права окремими європейськими державами всупереч його призначенню» [239, с. 18].

6. Зміна змісту конституційного принципу у національній системі права за ініціативою наднаціональних та міжнародних органів, рішення яких є обов'язковими для України.

Зміна змісту окремих принципів наднаціональними та міжнародними органами, рішення яких є обов'язковими для України, може бути проілюстрована шляхом звернення до рішень та постанов Європейського суду з прав людини.

Наприклад, принцип належної правової процедури (*due process of law*) знаходиться у процесі постійного удосконалення, якщо здійснити аналіз рішень Європейського суду з прав людини, у яких цей принцип застосовується. Принцип належної правової процедури виник кілька століть тому, при його формулюванні рівень розвитку науки і техніки, технологій був зовсім інший. Завдяки активності Європейського суду з прав людини цей принцип еволюціонує – наприклад, застосовується у

ситуаціях з застосуванням правоохоронними органами приборів GPS і мобільних телефонів у геолокаційних цілях.

Слід зауважити, що Європейський суд з прав людини застосовує принципи конституціоналізму не самі по собі, а у зв'язку з конкретним суб'єктивним правом, яке закріплено у тексті Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. У цьому контексті варто процитувати влучне узагальнення А. В. Баранова щодо того, що «регулюючий вплив принципів права на суспільні відносини носить опосередкований характер, так як принципи права «розчиняються» в регулятивних і охоронних нормах і регулюють суспільні відносини через механізм дії цих норм. Однак принципи права можуть виступати і безпосередніми регуляторами суспільних відносин, тобто самостійними формальними джерелами права. Це стає можливим в разі виявлення прогалини в праві, коли для її заповнення необхідно застосувати аналогію права» [29, с. 6].

Одним з найбільш яскравих прикладів динаміки змісту цього принципу (додатково також і принципу пропорційності) є мотивувальна частина Постанови Європейського Суду від 2 вересня 2010 року у справі Узун проти Німеччини, в якій вперше в історії цього органу було розглянуто питання застосування засобів геолокації у діяльності правоохоронних органів при проведенні заходів оперативно-розшукового характеру.

Зокрема, у мотивувальній частині Постанови зазначено:

«§ 77. Спостереження за заявником за допомогою системи глобального позиціонування, санкціоноване федеральним генеральним прокурором для розслідування декількох епізодів замаху на вбивство, за які терористичний рух взяв на себе відповідальність, і для запобігання подальших терористичних актів, проводилося в інтересах національної безпеки та громадського порядку, запобігання злочинам та захисту прав жертв.

§ 78. <...> При розгляді в світлі всіх обставин справи питання про те, чи була прийнята міра пропорційна законній меті, Європейський Суд зазначає, що спостереження за заявником за допомогою системи глобального позиціонування з самого початку не було санкціоновано. Слідчі органи, перш за все, за

допомогою заходів, втручалися в право заявника на повагу до приватного життя, намагалися визначити, чи брав участь заявник в розглянутих терористичних актах. Зокрема, вони намагалися визначити місце розташування заявника за допомогою установки датчиків на автомобілі, що належав С., використання яких (на відміну від системи глобального позиціонування) вимагало знання того, де приблизно може перебувати особа. Однак заявник і його співробітники виявили і знищили датчики і кілька разів успішно уникали візуального спостереження за ними співробітниками спецслужб. Таким чином, очевидно, що інші методи розслідування, які менше зачіпають особистий простір особи, ніж спостереження за допомогою системи глобального позиціонування, виявилися менш ефективними.

<...> § 80. Європейський Суд вважає, що спостереження за заявником за допомогою системи глобального позиціонування, яке проводилося в обставинах сьогодення справи, було пропорційним законній меті і "необхідним у демократичному суспільстві" за змістом пункту 2 статті 8 Конвенції» [246].

Принцип належної правової процедури разом з принципом пропорційності отримали свій подальший розвиток після ухвалення Європейським судом з прав людини 8 лютого 2018 року рішення у справі Бен Файза проти Франції. У мотивувальній частині рішення за цією справою йдеться про спостереження за паном Файзою, яке правоохоронні органи здійснювали за допомогою геолокаційного устанавлення місцезнаходження його автомобілю шляхом звернення до операторів мобільного зв'язку. Причиною слідчих дій була підозра у скоєнні злочинів, що мали відношення до незаконного обігу наркотичних засобів.

На відміну від постанови у справі Узун проти Німеччини, у справі Бен Файза проти Франції Європейський Суд в одному епізоді здійснення геолокації щодо заявника поділив точку зору заявника та оголосив, що стаття 8 Конвенції 1950 року була порушена, а в іншому епізоді – виніс рішення на користь Франції, зазначивши, що отримання інформації щодо переміщень пана Файзи і відслідковування його з застосуванням даних від мобільного оператора телефона заявника, було цілком законним [396]. Слід ще раз підкреслити, що у часи, коли виник принцип

пропорційності, і тим більше принцип належної правової процедури, мобільних телефонів та можливостей стежити за особою за допомогою засобів геолокації ще не було.

Резюмуючи, варто приділити увагу зв'язку між конституційними принципами та функціями конституційного права України як галузі права. Слід зазначити, що цей зв'язок найбільш яскраво проявляється через поняття «правове регулювання», якщо екстраполювати його на конституційне право.

В юридичній літературі під правовим регулюванням традиційно розуміють упорядкування суспільних відносин, спрямоване на досягнення певної мети.

Будь-яка свідома діяльність має під собою мету, за допомогою якої можна планувати діяльність у цілому та виокремлювати її етапи зокрема, оцінювати її результати. Конституційно-правове регулювання не є виключенням з цього правила. Метою конституційно-правового регулювання є забезпечення реалізації конституційних принципів.

Для реалізації цієї цілі найважливішим є послідовне вирішення завдань конституційно-правового регулювання. Ці завдання формулюються відповідно до неї і представляють собою конкретні шляхи вирішення тих проблемних ситуацій, які «стоять на заваді» досягненню мети.

Отже, на підставі мети конституційно-правового регулювання, яка задає «напрямок роботи», формується перелік його завдань – етапів роботи для досягнення мети. Цей перелік є динамічним, його динаміка відображає конкретні проблеми у суспільних відносинах на тому чи іншому етапі державного і суспільного життя. Завдання можуть уточнюватися, змінюватися, виконуватися, а їхній перелік може переглядатись, але з урахуванням конкретних обставин державного та суспільного життя.

Оскільки метою конституційно-правового регулювання є забезпечення реалізації конституційних принципів, то при формулюванні завдань конституційно-правового регулювання слід виходити з переліку цих принципів. Зміни у цьому переліку будуть тягнути за собою зміни у завданнях конституційно-правового регулювання.

Предмет конституційно-правового регулювання та його межі визначаються з урахуванням предмету конституційного права України як галузі права.

Отже, завдання конституційно-правового регулювання формулюються з урахуванням значення кожного з конституційних принципів в їхній системі, його взаємозв'язку з іншими принципами.

Таким чином, саме конституційні принципи обумовлюють завдання конституційно-правового регулювання, яке здійснюється за допомогою норм галузі конституційного права. Наприклад, принцип визнання та гарантування місцевого самоврядування обумовлює активність органів публічної влади в реалізації муніципальної реформи в Україні, черговий етап якої передбачає децентралізацію влади на місцевому рівні. Здійснюється проєктування тексту змін до Конституції України про децентралізацію, вносяться зміни до Закону «Про місцеве самоврядування в Україні», який має кодифікований характер та є основним актом муніципального законодавства (дивись [72, с. 273]), приймаються численні підзаконні акти. Практична реалізація цього принципу супроводжується «внеском» у практичну реалізацію і інших конституційних принципів, які тісно пов'язані з «основним» принципом, – це насамперед конституційні принципи демократизму та народовладдя.

В юридичній літературі функції традиційно визначають як основні напрями діяльності. Враховуючи, що діяльність інститутів держави та суспільства є свідомою та спрямованою на досягнення конкретної мети, можна сформулювати тезу: функції конституційного права спрямовані на досягнення мети конституційно-правового регулювання. Так як завдання конституційно-правового регулювання виступають «кроками» з досягнення його мети, кожна функція конституційного права сприяє виконанню одного чи кількох завдань, та у кінцевому результаті – досягненню мети правового регулювання.

Завдання конституційно-правового регулювання формулюються з урахуванням поточної ієрархії конституційних принципів та їхньої номенклатури та мають свою кінцеву мету. Варто підкреслити, що ця конкретна мета, очевидно, не співпадає з метою правового регулювання, не є ідентичною (інакше

конкретне завдання конституційно-правового регулювання буде «підміняти собою» мету цього регулювання).

Так, у попередньому прикладі можна звернутись до чинного програмного документу, на підставі якого відбувається черговий етап муніципальної реформи – до Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні 2014 року.

Вона не передбачає мети реформи, але, виходячи з аналізу першої структурної частини Концепції – «Проблеми, які потребують розв’язання», можна дійти висновку, що в якості цієї мети виступає організація такого функціонування органів місцевого самоврядування, яке забезпечує створення та підтримку сприятливого життєвого середовища, необхідного для всебічного розвитку людини, її самореалізації, захисту її прав, надання населенню органами місцевого самоврядування, утвореними ними установами та організаціями високоякісних і доступних адміністративних, соціальних та інших послуг на відповідних територіях (перефразоване речення друге абзацу третього вказаної частини Концепції).

Як і більшість інших програмних документів, Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні 2014 року передбачає завдання цього етапу муніципальної реформи, до числа яких віднесено:

- «забезпечення доступності та якості публічних послуг;
- досягнення оптимального розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади;
- визначення обґрунтованої територіальної основи для діяльності органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади з метою забезпечення доступності та належної якості публічних послуг, що надаються такими органами;
- створення належних матеріальних, фінансових та організаційних умов для забезпечення виконання органами місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень» [148].

В підтвердження нашої тези щодо наявності зв’язку між завданнями, функціями та принципами слід зазначити, що у Концепції 2014 року кожне з завдань деталізовано шляхом

посилання, у тому числі, на відповідний конституційний принцип, практична реалізація якого сприятиме виконанню поставленого завдання.

Так, перше у переліку завдання – забезпечення доступності та якості публічних послуг – прокоментовано наступним чином:

«Доступність та належна якість публічних послуг забезпечується шляхом оптимального розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади на різних рівнях адміністративно-територіального устрою за принципами субсидіарності та децентралізації» [148].

Резюмуючи, наведемо ще кілька думок щодо площини співвідношення між функціями галузі права та галузевими принципами.

С. В. Ведяшкін, аналізуючи функції галузі адміністративного права, влучно підмітив, що «і саме поняття «функція» нерідко підміняється іншими правовими категоріями, такими як роль, призначення цивільного права, принципи цивільного права» [51, с. 33]. Без сумніву, це виступає ще одним аргументом на користь сформульованої вище тези.

О. А. Кузнєцова, аналізуючи функції галузі цивільного права, дійшла висновку про те, що норми цивільного права, будучи юридичними конструкціями, виконують регулятивну або охоронну функцію. Вона зауважила, що «у нормах-принципах представлено все цивільне право як галузь <...> системи права, вони сумарно висловлюють все інші цивільно-правові норми, тому об'єктивно необхідно, щоб одні норми-принципи були переважно спрямовані на регулювання суспільних відносин, а інші – на їх охорону» [162, с. 12].

Резюмуючи, слід погодитись з Г. А. Беловим у тому, що «основу змісту» (на наш погляд, йдеться про сутність) будь-якої галузі права становлять її принципи, які «відображають безпосередньо ті практичні завдання правового регулювання, які виникли перед суспільством на конкретному етапі його розвитку» [35, с. 86]. Таким чином, предмет конституційного права та конституційні принципи є невід'ємною частиною пізнання функцій конституційного права як галузі системи права України.

1.2. Вплив сучасного українського конституціоналізму на функції конституційного права як галузі права України

Функції конституційного права України як галузі права знаходяться у постійній динаміці, яка обумовлюється низкою чинників.

Як вже зазначалось у попередньому підрозділі нашого дослідження, інколи динаміку функцій галузі конституційного права обумовлює нормотворча активність органів публічної влади. Наприклад, С. Г. Головатий констатував з цього питання, що «відтоді як 8 червня 1995 р. Президент України та Верховна Рада України уклали Конституційний Договір, який починався з юридичної формули: «В Україні діє принцип верховенства права», – у нашій країні було закладено юридичні підвалини докорінно іншого українського конституційного правопорядку, цілковито відмінного від того, що існував до цієї дати. Саме з Конституційним Договором пов'язане започаткування процесу внесення до українського конституційного правопорядку загальновизнаних цінностей конституціоналізму, з-посеред яких щонайвиразніше постають принцип верховенства права і принцип поділу влади» [69, с. 1].

Отже, такі, що мають вагомий вплив на функції конституційного права як галузі права принципи конституційного права України, мають своїми коріннями сучасний український конституціоналізм – доктрину, яка знаходиться у постійній динаміці.

Наприклад, конституційне право вже істотно змінилось та продовжує змінюватися під впливом Інтернет-технологій. В. В. Комарова справедливо зазначила, що «Інтернет, без сумніву, дозволяє значно розширити і збагатити моделі взаємодії різних громадських і державних інститутів, збільшити можливості каналів стійкої взаємодії між суспільством і владою, підвищити рівень громадської участі. «Електронна демократія» спрямована на надання громадянам додаткової можливості контролю і перевірки виконання владних рішень, інформування органів влади про проблеми і недоліки управління на всіх рівнях публічної влади.

Поширення інформаційно-комунікаційних технологій і проникнення їх в усі сфери суспільного життя створюють технологічні передумови:

- для розвитку громадянського суспільства за рахунок реального забезпечення прав громадян на вільний і оперативний доступ до інформаційних ресурсів і розширення кількості джерел отримання необхідної для прийняття рішень інформації;

- створення системи контролю за діяльністю державних структур і установ в умовах часткового або повного подолання тимчасової, географічної та соціальної дистанції між учасниками демократії;

- демократизації процесу прийняття рішень, включаючи формування каналів горизонтальної та вертикальної комунікації між усіма зацікавленими учасниками.

Так, в рамках виборчого і референдумного процесу це можуть бути спільні дії, здійснювані за допомогою мережі Інтернет:

- інформування населення про виборчі, референдумні дії виборчих комісій і комісій з референдуму, про претендентів на виборні посади, питання референдуму, поширення інформації про партії;

- агітаційні заходи; електронні форуми; опитування громадської думки;

- здійснення принципу гласності виборчих комісій і комісій з референдуму та здійснення громадського контролю за допомогою веб-камер, встановлених на виборчих ділянках і ділянках для проведення референдуму;

- електронне голосування» [128, с. 13].

Свій подальший розвиток ці технології знайшли у зв'язку з появою такої нової загрози суспільному та індивідуальному здоров'ю, як коронавірус. Так, у Сполученому Королівстві Великої Британії і Північної Ірландії Актом про коронавірус 2020 року (*Coronavirus Act 2020*) вже впроваджено право органів місцевого самоврядування обмежувати проведення зборів населення у приходах, інших адміністративно-територіальних одиницях та запропоновано варіанти застосування електронних технологій для проведення таких зборів без фізичного контакту всіх зацікавлених осіб [399].

До числа нових розробок у цій сфері слід віднести опрацювання проблематики супранаціоналізму та конститу-

ційного патріотизму [322, с. 63]; соціалізації конституційного права, його гуманізації [201, с. 72]; європеїзації конституційного права України [193; 197], емоційного конституціоналізму [448; 449], інші.

Отже, динаміку предмету конституційного права як галузі права України часто обумовлює динаміка доктринального підґрунтя цієї галузі – сучасного українського конституціоналізму. Учена А. Р. Крусян з цього приводу зазначає, що конституціоналізм базується на конституційних положеннях (статика), а конституційні правовідносини перетворюють його з теоретично – статичної догми на динамічну систему, на процес побудови конституційної держави та громадянського суспільства [158, с. 15].

Поняття «конституціоналізм» є багатозначним, що є цілком логічним з огляду на його глибокі історичні коріння (дивись також [349]). На сучасному етапі дослідники вважають його «багатовимірним політико-правовим феноменом» [321, с. 19]. Дж. Уолддорн відмітив, що «останній слог «-ізм» попереджає нас про додаткове значення, яке передбачає, що іменник позначає цілісну теорію, або хоча б низку теоретичних узагальнень. Слово «конституціоналізм» за звучанням дещо нагадує слова «лібералізм» чи «соціалізм»» [453].

В Енциклопедії Британніка також наголошено на тому, що конституціоналізм – це теорія, вчення, доктрина («конституціоналізм – це вчення про те, що повноваження уряду визначаються законом чи конституцією» [440]).

А. Годден та Дж. Морісон починають визначати поняття «конституціоналізм» з наступного матеріалу:

«Ідея конституціоналізму – як і ідеї держави, уряду, демократії, влади та права, з якими вона дуже тісно пов'язана – покладена в основу деяких із найважливіших питань про те, як ми можемо жити разом. Там, де люди співіснують у будь-якій соціальній групі – сім'ї, племені чи національній державі, або як громадяни в більш широкому глобальному порядку – виникають всілякі питання щодо того, на яких умовах вони збираються разом і залишаються разом, як приймаються правила дотримання, порядок у групі та як група реагуватиме на сторонніх людей та адаптується до змін. Також є питання щодо

того, як підтримується порядок, і як вирішуються суперечки щодо застосування правил. Крім того, виникають питання про те, як індивідуальні та групові прагнення відбиваються на домовленості про спільне проживання, і чи можуть ті, хто має різні погляди, захищати від домінування більш потужних груп (якщо можуть, то як) – будь то просто більшість чи ті, хто здійснює публічну владу» [443].

Отже, значення конституціоналізму важко перебільшити.

В українській юридичній літературі застосовують три основних підходи до його визначення – «політичний, філософсько-історичний та юридичний» [159, с. 72] – та пропонують розглядати його «у трьох аспектах: як ідейно-політичну доктрину, ідейно-політичний рух та державно-правову практику» [369, с. 70-71]. Автори статті «Конституціоналізм» в Енциклопедії Британніка ведуть мову про «дві традиції конституціоналізму» – політичний конституціоналізм та юридичний конституціоналізм [440].

У цих пропозиціях можна виявити логічний (з урахуванням тез, викладених у попередньому підрозділі) зв'язок між конституціоналізмом та політикою. Наприклад, автори статті «Конституціоналізм» у Стенфордській філософській енциклопедії звертають увагу на те, що «конституціоналізм – це ідея, часто пов'язується з політичними теоріями Джона Локка та засновників американської республіки, про те, що уряд може і повинен бути юридично обмежений у своїх повноваженнях, і що його влада чи легітимність залежать від дотримання цих обмежень» [441].

Виникнення конституціоналізму як доктрини вчені традиційно пов'язують з історичними умовами, які сприяли проектуванню та підписанню *Magna Carta* у XIII ст.

Д. Стентон узагальнила, що цей документ також часто іменують «Англійська Велика хартія», «Хартія англійських свобод», та пояснює, що:

– «проголосивши, що суверен підпорядковується верховенству закону та документуючи свободи, якими володіли "вільні люди", *Magna Carta* стала фундаментом для індивідуальних прав в англо-американській юриспруденції»;

– «стійкий вплив *Magna Carta* витікає не з детального вираження феодалних відносин між володарем і підданим, а з її

більш загальних положень, в яких кожне покоління може бачити свій власний захист. Право на подання петицій і *habeas corpus*, поняття про належний процес походять з *Magna Carta*, яка також була провісником парламенту, Декларації незалежності, Конституції США та Білля про права США».

Важливим є й висновок щодо того, що *Magna Carta* стала першим чинним документом на загальнодержавному рівні – «виявом опору постійним і тривалим зловживанням владою з боку монархів та успішною спробою поставити одноосібного правителя в певні юридичні рамки» [69, с. 10; 452].

Автор є прихильницею підходу, відповідно до якого слід вести мову про конституціоналізм у цілому та про національний конституціоналізм зокрема – так, існує англійський конституціоналізм, німецький конституціоналізм, голландський конституціоналізм, український конституціоналізм; в Європейському Союзі активно формується європейський конституціоналізм.

Т. В. Кашаніна, розмірковуючи стосовно принципів права, сформулювала цікаву думку, яка може пояснити існування національного конституціоналізму. Професор Кашаніна справедливо зауважила, що «далеко не усі правові вимоги, основоположні ідеї правового регулювання знаходять відображення у законодавстві. Більше того, спочатку усі принципи зароджуються у свідомості людей, що осмислюють вірність суспільного устрою, його впорядкування та вдосконалення за допомогою права. Але навіть коли вони знайшли відображення у законі, принципи права продовжують жити в умах людей: адже вони ними створені, акумульовані та міцно засвоєні [118, с. 177]. Т. В. Кашаніна наводить низку прикладів, серед яких такий: у європейців дуже значущим є принцип індивідуалізму в усіх сферах життя, тоді як на пострадянському просторі переважає колективізм.

Щодо українського конституціоналізму А. Р. Крусян цілком справедливо зазначила, що ««український» означає та підкреслює «національність» (у державницькому сенсі) цього універсального феномена. Адже конституціоналізм базується на класичних ідеях лібералізму (неолібералізму), універсальних принципах, характерних для всіх демократичних, конституційних, правових,

соціальних держав, але водночас ці ідеї та принципи в кожній країні набувають національних особливостей, зазнають модифікації відповідно до історії, традицій народу, специфіки правової системи та політико-правових інститутів держави. Ці особливості (національного, історичного, політичного, ідеологічного, культурологічного, економічного характеру) детермінують необхідність і можливість створення власної моделі конституціоналізму» [159, с. 5-6].

Галузь конституційного права України є одною з тих галузей національної системи права, значущість доктринального підґрунтя для розвитку якої важко переоцінити.

З одного боку, це обумовлено практично повною неможливістю знайти позитивний національний історичний досвід у цій сфері. Починаючи з кінця XIX ст. та до кінця XX ст., більша частина сучасної території України знаходилась спочатку у складі кількох імперій, а потім – у складі Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР). Як згадані вище імперії, так і держава з *de jure* республіканською формою правління – СРСР – належали до числа країн з антидемократичним державним режимом та послідовно розбудовували не «конституційне», а «державне» право.

З іншого боку, демократизація суспільного та державного життя в Україні після проголошення незалежності привносить до конституційного права не тільки переваги, але й численні недоліки демократії. У контексті нашого дослідження варто наголосити на тому, що численні спроби наблизити Українську республіку до парламентського різновиду республіканської форми правління призводять до швидкої зміни політичних напрямів розвитку країни (активізація та гальмування європейської інтеграції, активізація та гальмування вступу до НАТО тощо).

Таким чином, розвиток конституційного права як галузі права України перебуває під надзвичайно сильним впливом політики (що є логічним та природним для конституційного права демократичних країн). У такій ситуації особливо важливим є належне доктринальне підґрунтя, на якому конституційне право як галузь права, конституційне законодавство будуть розвиватися послідовно, без протиріч. М. В. Савчин влучно

зауважив, що «для країн перехідної від авторитаризму конституційної демократії важливим є проведення неупереджених і об'єктивних наукових досліджень у сфері публічного права» [323, с. 24].

Питання хронометрування виникнення українського конституціоналізму ретельно дослідив С. П. Головатий. Він «обстоює думку, що вихідним пунктом (зародженням) українського конституціоналізму слід вважати Декларацію про державний суверенітет України, ухвалену Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 р. ще в часи комуністичного режиму СРСР і в умовах колоніального статусу українського народу. До її ухвалення конституціоналізм як явище взагалі ніколи не мав місця в Україні» [69, с. 31]. Слід погодитись з цією тезою.

До числа українських фахівців з конституційного права, які найбільш ґрунтовно та ретельно досліджували питання конституціоналізму у цілому та українського конституціоналізму зокрема, слід віднести В. М. Шаповала, А. Р. Крусян та О.М. Бориславську. Цій тріаді авторів належить найбільша кількість праць, положення яких надають уявлення про особливості українського конституціоналізму. Доволі активно український конституціоналізм досліджує М. В. Савчин, а у частині місцевого виміру українського конституціоналізму (муніципалізму) привертають увагу праці М. О. Баймуратова [22; 23], О. В. Батанова [33; 32] та Н. В. Мішиної [194].

Слід всіляко вітати розвиток доктрини українського конституціоналізму, – наприклад, О. В. Батанов поглиблює її, ведучи мову про «муніципалізм як практику організації та функціонування муніципальної влади та реалізації прав людини у сфері місцевого самоврядування, яка склалася під впливом загальноновизнаних ідей та принципів муніципальної демократії» [34, с. 78]. Фактично, він веде мову про «продовження» конституціоналізму на місцевому рівні, про застосування його ідей та цінностей, принципів по відношенню не тільки до органів державної влади, але й до органів місцевого самоврядування.

Вчення про конституціоналізм тісно пов'язане з визначенням сутності та з якомога більш повною практичною реалізацією його цінностей і принципів, – щонайменше тих, які отримали

закріплення у положеннях конституційного законодавства і визнаються як конституційні цінності, принципи. У цьому контексті доцільно згадати, що М. С. Бондарь, аналізуючи особливості галузі конституційного права, сформулював: в межах цієї провідної галузі системи права будь-якої країни основною метою стає «пошук балансу, оптимального співвідношення між цінностями публічного характеру, з одного боку, і особистими, приватними цінностями – з іншого», співвідношення суверенної державної влади і свободи, що і складає головний зміст теорії і практики сучасного конституціоналізму» [41, с. 16-17].

Водночас, розробляючи та поглиблюючи доктрину українського конституціоналізму «по вертикалі» необхідно брати до уваги, що ця доктрина відображає повсякденну реальність суспільства та формулює цілі його розвитку, напрями розвитку держави. Доктрина конституціоналізму не є ідеальною моделлю (на відміну, наприклад, від доктрини правової держави, яка поки що залишається недосяжним ідеалом), – і це слід враховувати при проведенні досліджень.

У зв'язку з цим викликає критику така, що зустрічається в українській юридичній літературі позиція, відповідно до якої до складу конституціоналізму пропонують включати не тільки муніципалізм, але й парламентаризм. Так, автори зазначають, що «на сучасному етапі вчені розглядають конституціоналізм як особливий режим функціонування публічної влади. У демократичних країнах публічна влада традиційно поділена «по вертикалі» на публічну державну владу та публічну муніципальну владу (місцеве самоврядування). Це надає дослідникам підстави стверджувати, що сучасний конституціоналізм включає в себе в якості складових структурних складових парламентаризм (як особливий режим функціонування державної влади) та муніципалізм (як особливий режим функціонування місцевого самоврядування)» [77, с. 162].

У цій цитаті привертає увагу те, що автори пропонують уважати парламентаризм (так само, як і муніципалізм) складовою конституціоналізму. Однак, у той час, як місцеве самоврядування є майже в кожній країні світу, цього не можна сказати про парламентаризм.

В юридичній літературі парламентаризм доволі часто визначається як «пріоритетне становище виборного органу в механізмі держави» [435, с. 242; 76, с. 298], як його домінування (хоча з питання визначення цього поняття у дослідників поки що не склалась єдина точка зору; багато хто вважає, що це поняття означає наявність у державі парламенту як такого, або функціонування парламенту як органу законодавчої влади за умови дотримання принципу розподілу державної влади на три гілки, дивись, наприклад, [377; 366]).

Отже, навряд чи можна вести мову про «український парламентаризм», – адже на сучасному етапі Україна не є парламентською республікою. Хоча сучасні демократичні перетворення спрямовані на максимальне наближення до парламентського різновиду республіканської форми правління, однак поки що відповідні процеси реформування тривають. Проте, цілком справедливим буде вести мову про «сучасний український конституціоналізм».

Переходячи до аналізу дефініції поняття «конституціоналізм», наявних у сучасній юридичній літературі (також дивись [450]), слід підкреслити, що одне з найбільш лаконічних визначень належить авторству угорського фахівця у сфері конституційного права А. Шайо. Він зауважив, що «конституціоналізм – це обмеження державної влади в інтересах суспільного спокою» ([420, с. 24]). Дефініція А. Шайо є найбільш стислою та водночас дуже красномовною (такий стиль доволі рідко застосовується в українській юридичній літературі, хоча набуває все більшого поширення в англійській юридичній літературі).

А. З. Георгіца уважав, що конституціоналізм – це «новий політико-правовий режим», що базується «на верховенстві прав і свобод людини та громадянина» ([64, с. 18]). Ознайомлення з визначенням, запропонованим А.З. Георгіцею, надає підстави дискутувати стосовно того, наскільки новим є конституціоналізм, а також стосовно того, що конституціоналізм базується лише на верховенстві прав і свобод людини і громадянина, – адже більшість конституційних суб'єктивних прав може бути обмежена у певних випадках.

С. П. Головатий сформулював, що «конституціоналізм – це результат ідеї, згідно з якою жодна гілка державної влади не є

вільною від обмежень» – «обмежена влада; дотримання верховенства права; захист основоположних прав і свобод людини» ([70, с. 1627-1628]). Як витікає з цього визначення, дослідник надав перевагу перерахуванню тих принципів конституціоналізму, які він вважає найбільш важливими на сучасному етапі розвитку держави та суспільства.

М. В. Савчин сформулював, що «сутністю конституціоналізму є обмеження проявів сваволі публічної влади на предмет їх відповідності верховенству права. У теорії та практиці конституціоналізму такими критеріями є неприпустимість свавільного втручання у приватну сферу індивіда, діяльність органів публічної влади у суворо визначених конституцією і законом межах тощо» ([322, с. 34]). Цей підхід корелює з підходом, який обрав автор визначення, проаналізованого вище (С. П. Головатий). Однак, на відміну від С. П. Головатого, М. В. Савчин наголосив ще й на одному принципі конституціоналізму, який він вважає основним, – на принципі верховенства права.

О. М. Бориславська також надає перевагу зверненню до принципів конституціоналізму, коли йдеться про необхідність пояснити сутність цього вчення. Вона запропонувала уважати, що «вихідною ідеєю конституціоналізму, що визначає мету його існування, є забезпечення свободи людини, гарантування її прав, а засобом досягнення цієї мети є обмеження свавілля держави, введення державної влади у певні юридичні рамки її функціонування, що убезпечать її від надмірного втручання у сферу свободи індивіда» [44, с. 46]. О. М. Бориславська продовжує, що «йдеться про формування та існування такої системи правління, яка відповідає згаданим критеріям, та ґрунтується на системі ідей та відповідній концептуально-теоретичній конструкції» ([45, с. 53]). Отже, О. М. Бориславська також диференціює принципи конституціоналізму, надаючи першість такому принципу, як принцип свободи, – визнаючи його метою існування конституціоналізму.

Важливе значення свободі як принципу конституціоналізму надає ще одна дослідниця проблематики сучасного українського конституціоналізму – А. Р. Крусян.

А. Р. Крусян переконана, що сучасний конституціоналізм слід розглядати «як публічно-правову систему конституційної

організації сучасного суспільства на основі права, демократії та утвердження конституційно-правової свободи людини, змістом якої (цієї системи) є конституція та конституційне законодавство, конституційні правовідносини, конституційна правосвідомість, конституційний правопорядок, функціонування якої спрямоване на обмеження (самообмеження) публічної влади на користь громадянського суспільства, прав і свобод людини» ([159, с. 122]). У цій дефініції поняття «конституціоналізм» автор також звертається до принципів конституціоналізму. Однак, А.Р. Крусян не обмежується лише перерахуванням тих принципів, які вона вважає найважливішими для розуміння сутності аналізованого явища. Слід підкреслити, що вона також звертає увагу на зміст конституціоналізму, відносячи до елементів системи, що його розкривають, низку важливих явищ правової дійсності (Основний Закон зокрема та конституційне законодавство у цілому, конституційну правосвідомість тощо). З одного боку, такий підхід є дуже ґрунтовним та продуманим. З іншого боку, у сукупності з перерахуванням принципів конституціоналізму, він надто переобтяжує запропоновану дефініцію. Вона є доволі довгою та дещо важкою для розуміння.

С. В. Шевчук сформулював, що конституціоналізм – це «режим функціонування державної влади відповідно до конституції <...> (діяльність держави спрямовано тільки для забезпечення конкретних, нормативно визначених суспільних цілей відповідно до загально визначених правових принципів і норм)» ([429, с. 136-137]). У цьому визначенні слід зупинитись на тому, що С. В. Шевчук також наголосив на важливості врахування принципів конституціоналізму для розуміння цього вчення.

Представники харківської школи конституційного права узагальнили, що «конституціоналізм у політичному розумінні – це особливий характер відносин між державою і суспільством. Він є оформленням суспільної згоди щодо відповідних цінностей, принципів і механізмів» ([137, с. 5]). У цьому визначенні, як і у багатьох попередніх дефініціях, привертає увагу згадка про цінності та принципи конституціоналізму. На відміну від проаналізованих вище визначень, перевагою формулювання представників харківської школи конституційного права є

відсилка до теорії суспільного договору (мається на увазі фраза «він є оформленням суспільної згоди щодо відповідних цінностей, принципів і механізмів»). Хоча на момент впровадження у науковий обіг такої теорії походження держави, як теорія суспільного договору (і такої теорії сутності конституції, яка передбачає, що це договір між суспільством і державою), конституціоналізм вже існував протягом кількох століть, ця теорія органічно доповнила аналізоване вчення.

Отже, у кожного з цих визначень, тверджень, спрямованих на розкриття сутності конституціоналізму, є як переваги, так і недоліки. І дійсно – надзвичайно важко (якщо взагалі можливо) сформулювати таке визначення поняття «конституціоналізм», яке б максимально повно та адекватно відображало його сутність на кожному етапі його існування та було б універсальним для кожної країни.

Постійна динаміка конституціоналізму як доктрини обумовлює справедливості вказівки не тільки на країну, особливості конституціоналізму у якій аналізуються, але й на історичний період, який цікавить вченого. Наприклад, у контексті аналізу сучасного стану конституційного права України як галузі права привертає увагу сучасний український конституціоналізм як підґрунтя для розвитку галузевих інститутів та норм.

А. Р. Крусян зазначила, що по відношенню до поняття «український конституціоналізм» прикметник «сучасний» «означає не хронологічний, а аксіологічний підхід до розгляду парадигми конституціоналізму. Це дає змогу розкрити важливість конституціоналізму для становлення та розвитку України, звернутися до змісту конституціоналізму як до доктрини, що стоїть на рівні свого часу, тобто як до сучасного, а не виключно історичного вчення, як до «позачасового» феномена, універсального носія теоретичної енергії сучасного конституційного права, основної парадигми конституційної практики» [159, с. 5-6].

Отже, охарактеризувати сучасний український конституціоналізм без виявлення його цінностей («аксіологічний підхід до розгляду парадигми конституціоналізму», як було сформульовано у наведеній вище цитаті) неможливо. Аргументи

на користь сформульованої тези можна знайти у сучасній юридичній літературі [450, с. 159].

Варто додати, що слід погодитись з підходом, відповідно до якого цінностями вважають найважливіші принципи конституціоналізму (хоча з цього питання існують і інші думки, наприклад, М. ван Хук сформулював, що «правовий принцип можна визначити як норму, яка виражена у загальних термінах, має широку сферу застосування та включає у себе цінність, що є більш чи менш основною для правової системи чи її частин» [413, с. 216]).

М. П. Орзіх та А. Р. Крусян вважають, що зміст конституціоналізму складають «конституція разом із її доктринальними основами, *системою політико – правових цінностей* (курсив наш. – О.С.), що відображують концепцію, філософію, сутність конституції, а також практикою її здійснення, конституційна правовідомість, конституційні правовідносини і конституційна законність, на встановлення якої зрештою спрямовано функціонування цієї складної системи» [216].

Н. В. Мішина узагальнила, що «сутність конституціоналізму в юридичному аспекті становлять його принципи» [195, с. 21].

Доктрина сучасного українського конституціоналізму не є статичною, вона знаходиться у процесі постійного удосконалення. А. Р. Крусян з цього приводу зазначає, що «конституціоналізм базується на конституційних положеннях (статика), а конституційні правовідносини перетворюють його з теоретично – статичної догми на динамічну систему, на процес побудови конституційної держави та громадянського суспільства» [158, с. 15]. А. М. Колодій, досліджуючи розвиток принципів права в Україні, зазначив: «генеза принципів права відбувається за схемою «суспільні відносини – правоположення юридичної практики – норми-принципи», а отже <...> принципи можуть висуватися людьми стихійно, у результаті емпіричного досвіду або ж формулюватися свідомо на рівні теоретичних концепцій» [125, с. 8].

Враховуючи постійну динаміку доктрини конституціоналізму, слід ще раз звернутися до запропонованого нами визначення аналізованого поняття:

«конституціоналізм – це режим функціонування публічної влади відповідно до конституційних принципів».

На сучасному етапі розвитку юридичної науки набуває популярності позиція щодо того, що в якості цінностей конституціоналізму виступають його найбільш важливі на сучасному етапі розвитку конституційні принципи. Однак не усі дослідники погоджуються з цією тезою. Наприклад, аналізуючи праці А. Р. Крусян, можна дійти висновку, що вона не поділяє цю думку (хоча вона прямо про це не зазначає). Означений висновок ґрунтується на таких міркуваннях вченої:

«Кожна норма конституції пронизана певним духом, ідеями, сприйнятими суспільством на даному етапі його розвитку. Так, утвердження *принципів* (курсив наш. – О.С.) демократичної правової держави, різноманітності форм власності, закріплення природних прав людини, визнання державою людини найвищою соціальною цінністю, відповідальність держави перед людиною за свою діяльність, збалансованість колективних та індивідуальних інтересів та інші положення Конституції України відображають ідеологічні основи сучасного українського конституціоналізму. При цьому конституціоналізм коригує їх з такими базовими *цінностями* (курсив наш. – О.С.) конституційного ладу, як народовладдя, верховенство права, конституційна законність тощо. Саме ці конституційні ідеї і *принципи* (курсив наш. – О.С.) є засадами єдиної національної конституційної ідеології, покликаної служити інтересам українського народу» [159, с. 118].

Хоча у цій цитаті А. Р. Крусян веде мову про принципи та про цінності конституціоналізму, її міркування мають відношення і до конституційних принципів. Адже перераховані професором А.Р. Крусян принципи знайшли своє закріплення в положеннях конституційного законодавства, хоч і не завжди у таких формулюваннях, які наведено у цій цитаті. Наприклад, у законодавстві України поки що немає згадки про «конституційну законність», натомість, йдеться про «законність» тощо.

О. В. Малько сформулював аналогічну тезу дещо по-іншому. Він визначив принципи права як «основні, вихідні начала, положення, ідеї, що виражають сутність та закономірності права як специфічного соціального регулятора» [182, с. 34]. Його пропозиція також може бути застосована за аналогією до конституційних принципів. Виходячи з тези О. В. Малька, принципи сучасного

українського конституціоналізму є ідеями, які виражають сутність та закономірності галузі конституційного права.

Слід зауважити, що поняття «принципи сучасного українського конституціоналізму» є більш широким, ніж поняття «конституційні принципи» та «принципи конституції». Найбільш вузьким з числа зазначених понять є поняття «принципи конституції» (на сучасному етапі по відношенню до України – принципи Конституції України 1996 року). Більш широким та таким, що повністю включає в себе поняття «принципи конституції», є поняття «конституційні принципи» (на сучасному етапі – принципи, що містяться в актах конституційного законодавства України). І найбільш широким та таким, що повністю охоплює як поняття «принципи конституції», так і «конституційні принципи», є поняття «принципи сучасного українського конституціоналізму». Крім означених вище принципів, закріплених у текстах нормативно-правових актах прямо або опосередковано, воно включає до себе і інші принципи, – наприклад ті, нормативне закріплення яких є перспективним.

Варто підкреслити, що в юридичній літературі поки що немає термінологічної єдності щодо трьох порівняних вище понять. Більшість дослідників розуміє їх так, як наведено вище, але існують і інші точки зору. Наприклад, Л. Д. Воеводін вважає поняття «принципи конституції» та «конституційні принципи» синонімічними та стверджує, що конституційні принципи – це «закріплені Конституцією визначні, керівні ідеї і установки, що концентровано виражають зміст Конституції, її установчу природу» [57, с. 38].

Дослідники доходять висновку, що «осною для конституційного регулювання суспільних відносин стала система конституційних принципів» [171, с. 70]. Витоками цих конституційних принципів були та залишаються принципи конституціоналізму.

Переходячи до розгляду номенклатури принципів конституціоналізму, варто зауважити, що по-перше, дослідники вкрай рідко угруповують їх у перелік, та, по-друге, що навіть за наявності переліку, він ніколи не має вичерпного характеру.

О. М. Бориславська пропонує уважати, що «конституціоналізм як доктрина і практика обмеженого правління в своїй основі має ідеї, що визначають його природу, призначення та сутність. Такими

засадами є свобода людини, повага до її гідності та гарантованість фундаментальних прав, верховенство права, демократія, поділ влади. Сьогодні можна вважати, що такі ідеї є універсальними, вони декларуються більшістю сучасних держав та відображені у низці міжнародно-правових актів» [45, с. 70]. Таким чином, універсальні принципи конституціоналізму притаманні також і сучасному українському конституціоналізму. Варто підкреслити, що вони знайшли своє закріплення в актах конституційного законодавства, а отже – є конституційними принципами.

А. Р. Крусян вважає цінністю сучасного українського конституціоналізму конституційно-правову свободу людини, а до числа принципів сучасного українського конституціоналізму відносить принципи верховенства права, пріоритету прав людини перед іншими соціальними цінностями та інтересами, принцип верховенства конституції і (правових) законів, конституційної законності, конституційного демократизму [159, с. 239-284]. Усі з перерахованих дослідницею принципів сучасного українського конституціоналізму знайшли своє відображення у чинному конституційному законодавстві (хоча й не завжди в таких формулюваннях, як запропонувала авторка), а отже – можуть уважатись конституційними принципами.

Н. В. Мішина висловила думку, що «до принципів конституціоналізму належать принцип суверенітету, принцип народовладдя, принцип пріоритету прав і свобод людини, принцип верховенства права, принцип поділу публічної влади на державну і самоврядну (місцеве самоврядування), принцип поділу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову при наявності системи стримувань і противаг» та зазначила, що цей перелік не є вичерпним [195, с. 21]. Отже, кожен з наведених принципів отримав своє закріплення у положеннях національного конституційного законодавства та водночас виступає в якості відповідного конституційного принципу.

Враховуючи напрацювання цих та інших вчених, слід запропонувати:

– відносити до числа конституційних принципів принципи верховенства права, верховенства закону, пріоритету прав людини, суверенітету, народовладдя, демократизму, визнання та гарантування місцевого самоврядування, розподілу державної

влади на три гілки з супроводженням цього розподілу системою стримувань і противаг, рівності, свободи;

– уважати цей перелік конституційних принципів відкритим (не вичерпним).

Ці принципи водночас виступатимуть також і принципами сучасного українського конституціоналізму.

Враховуючи, що вище була обґрунтована теза, відповідно до якої поняття «принципи конституціоналізму» є більш широким, ніж поняття «конституційні принципи», слід навести приклади принципів, які не є конституційними принципами, коли йдеться про Україну, – але більш чи менш активно обговорювались чи на сучасному етапі розвитку української юридичної науки викликають дискусії стосовно їхньої імплементації у конституційне законодавство України.

Для виявлення цих принципів доцільно звернутись до принципів конституціоналізму зарубіжних країн. Найбільший інтерес з цієї точки зору представляють країни – демократії «зі стажем».

Так, першою у сучасному розумінні країною з демократичним державним режимом стали Сполучені Штати Америки після проголошення незалежності. До числа принципів сучасного конституціоналізму США, які водночас не виступають в якості конституційних принципів в Україні, слід насамперед віднести принцип федералізму та принцип поділу не тільки державної влади, але й влади муніципальної, на три гілки.

Щодо принципу федералізму, то в українській юридичній літературі ще п'ять – десять років тому доволі часто з'являлись аргументи на користь зміни форми державного устрою зі складної унітарної на федеративну (дивись, наприклад, [188; 15; 91]).

Щодо принципу поділу муніципальної влади на три гілки, то це питання залишається актуальним і на сучасному етапі. Фахівці з муніципального права підкреслюють, що неможливість практичної реалізації цього принципу в Україні пов'язана з єдністю гілки судової влади (дивись, наприклад, [197; 193; 195]). Але численні розробки щодо можливих напрямів судової реформи передбачають варіанти, у разі втілення яких реалізація цього принципу в Україні буде можливою.

Таким чином, «рушійною силою» динаміки конституційних принципів є розвиток конституціоналізму. Цей зв'язок

обумовлює вплив сучасного українського конституціоналізму на функції конституційного права України як галузі національної системи права.

1.3. Стан дослідженості функцій конституційного права як галузі права України

В Україні з моменту проголошення незалежності відбувається конституційна реформа. Її черговий етап стосується значної кількості проблем – від питань захисту прав людини (омбудсmani) до питань децентралізації публічної влади (адміністративно-територіальна та муніципальна реформи). Зміни до Основного Закону України часто не укладаються в один-єдиний вектор, що істотно впливає на якість законів та підзаконних актів, які приймають у зв'язку зі змінами в Конституції або до яких вносять необхідні зміни.

Вказане привертає увагу до необхідності забезпечення належного доктринального підґрунтя конституційної реформи в Україні. Одною зі складових такого підґрунтя можна уважати оновлення уявлень про функції національного конституційного права.

Дослідження функцій конституційного права України буде неповним без виявлення спільного та відмінного в теоретико-методологічних підходах вітчизняних і зарубіжних правознавців до визначення змісту та сутнісних ознак функцій різних галузей права та врахування позитивних здобутків вітчизняних досліджень при обґрунтуванні сутності категорії «функція конституційного права».

Для аналізу стану дослідженості проблем функцій конституційного права як галузі права України слід рекомендувати застосовувати дедуктивний метод, переходячи від напрацювань щодо функцій права у цілому до наявних праць про функції конституційного права України як галузі національної системи права. Це пов'язано з малодослідженістю проблематики як функцій конституційного права України як галузі права зокрема, так і функцій права у цілому.

Однією з причин малодослідженості категорії «функція права» є її відносно пізнє формування в науці (детальніше дивись

[339; 351]). Ця категорія була вперше запроваджена у науковий обіг відомим німецьким мислителем Г. В. Лейбніцем у другій половині XVII ст. в якості логічно-математичної категорії. Як відомо, Г. В. Лейбніц, проаналізувавши праці попередників із інфінітезимальної геометрії, тобто праці про питання дотичних до кривих, обґрунтував ідею «функції», тобто «похідної», що стала центральною концепцією математичного аналізу. Завдяки Г. В. Лейбніцу цей термін, починаючи із XVII-XVIII ст. ст., почав активно застосовуватися в фізиці, а також у природничих науках.

Пізніше К. Маркс і Ф. Енгельс подолали монополію точних і природничих наук на застосування згаданої категорії та одними із перших застосували категорію «функція» в сфері суспільних відносин. Зокрема, фундатори марксизму вживали категорію «функція» для позначення різних виявів соціальної активності. Так, загальновідомим є вислів К. Маркса: «Різноманітні суспільні функції – це є способи життєдіяльності, що змінюють один одного» [184, с. 499]. Власне, саме завдяки обґрунтуванню класиками марксизму функціональності, як перманентної властивості суспільних відносин, категорія «функція» почала застосовуватись у теорії держави і права та в галузевих юридичних спочатку в колишньому СРСР, а потім у пострадянських республіках, включаючи й Україну.

Разом із тим було б хибним поєднувати витoki формування теорії функцій у праві виключно з представниками марксистської наукової школи. Слід врахувати, що К. Маркс і Ф. Енгельс не подарували своїм послідовникам монографій чи інших самостійних робіт, присвячених функціям права чи функціям суспільства, як предмета правового регулювання. Феномен популярності марксистського тлумачення категорії «функція» у суспільних науках радянських і пострадянських республік був зумовлений, як на наш погляд, насамперед тривалим домінуванням марксистської ідеології у XX ст. і її загальним зручним науково-понятійним апаратом.

По відношенню до правознавства знаковою працею, у якій вперше приділено увагу функціям права, в юридичній літературі вважають монографічне дослідження Л. Дюгі «Держава, об'єктивне право та позитивний закон». Французький вчений обґрунтував соціальні функції права з застосуванням класового

підходу на матеріалах сучасного для нього капіталістичного суспільства.

Натомість на початку ХХ ст. з'являються самостійні дослідження, присвячені функціям суспільства та функціям права. У тому числі й роботи як послідовників, так і противників марксизму. Насамперед необхідно згадати роботу Л.Й. Петражицького «Теорія права і державності в зв'язку з теорією моральності» (1909 р.). У ній цей фундатор психологічної школи права розмірковує: «у сфері того точного і визначеного нормування і координації соціальної поведінки, яка створюється правом, можна, надалі, розрізнити різні спеціальні напрямки цього нормування і координації, різні спеціальні, властиві праву, на відміну від моральності, соціальні функції» [222, с. 409].

Л. Й. Петражицький визначав дві основні функції права – розподільчу та організаційну. Він писав, що «для загального ознайомлення з характером і соціальним призначенням права важливо особливо мати на увазі два напрями цього нормування, дві спеціальні, доволі істотні для соціального життя функції права, які можна назвати 1) розподільчою та 2) організаційною функціями права» [224, с. 158].

«Атрибутивній природі правової психіки, – писав Л.Й. Петражицький, – відповідає функція наділення окремих індивідів і груп соціальними (такими, що залежать від поведінки членів суспільства один до одного) благами, зокрема дистрибутивна, розподільча функція в галузі народного (і міжнародного) господарства, функція розподілу частин родючої землі та інших засобів і знарядь виробництва та предметів споживання, загалом господарських благ, між індивідами і групами»

Організаційну функцію Л. Й. Петражицький пов'язував насамперед з державою і державною владою, яка є «не воля і не сила, взагалі не щось реальне, а емоційна проекція, емоційна фантазма; а саме, вона означає особливий вид приписуваних відомим особам прав». Але це не заважає мислителю зробити висновок про те, що «за функціями, здійснюваними суб'єктами верховної і підпорядкованих влад, прийнято розрізнити владу законодавчу (функція видання законів), судову (вирішення

юридичних спорів з обов'язковою для обох сторін силою) і виконавчу (виконання законів і судових рішень, загалом управління в межах загальних норм права і судових рішень)» [223, с. 141, 152].

Більшість із вищенаведених поглядів Л. Й. Петражицького зберігають свою актуальність і нині. Хоча у пострадянській юридичній науці продовжують зберігатися традиції позитивізму, заснованого на марксистській світоглядній ідеології. Відповідно, функції права, включно з конституційним, прийнято диференціювати на:

- а) загальносоціальні;
- б) спеціальні юридичні.

Цитована вище праця Л. Й. Петражицького – не єдина робота, в якій було започатковано теорію функцій права та їх соціальний аспект.

Слід згадати роботу І. Карнера «Соціальні функції права», в якій вчений досліджує соціальні функції права в капіталістичній державі [114].

Колишній канцлер Австрійської республіки К. Реннер, фундатор австрійської школи марксизму, який знову очолив Австрію після Другої світової війни, у праці «Теорія капіталістичного господарства» виявив і охарактеризував низку функцій права – виробничу, розподільну, споживчу, організаційну, економічну, охороняючу та ін. [301].

Разом із тим у радянській юридичній науці проблеми функцій права в цілому та функцій окремих галузей права тривалий час не досліджувались. Значно більше уваги приділялось дослідженням функцій держави та її апарату.

«Перша хвиля» інтересу до дослідження проблем функцій і функціонування права датується періодом завершення громадянської війни в СРСР та впровадженням нової економічної політики. На праці авторів цього періоду вплинули роботи про функції права усіх наведених вище авторів, крім Л. Й. Петражицького, ідеї якого не знайшли підтримки у реаліях побудови соціалізму та комунізму. З точки зору теорії держави і права функціям права приділили певну увагу Є. Б. Пашуканіс у своїй найбільш відомій праці «Загальна теорія права та марксизм» [220] та П. І. Стучка у виданні «Вчення про радянську

державу та її конституції СРСР та РСФРР» [375], а С. І. Асканазій проаналізував функції господарського права [11], що було актуальним у період НЕПу.

«Друга хвиля» інтересу до дослідження проблем функцій і функціонування права датується 60-70-мі роками ХХ ст. Положення про функції права з'являються у працях С. С. Алексєєва [12], І. Є. Фарбера [402], М. Г. Александрова, О. Д. Зайкіна та Р. Г. Лівшица [6], А. М. Васильєва [48; 49] та ін. Здебільшого функції права в загальній теорії права визначалися як «основні напрями юридичного впливу на суспільні відносини, які визначаються сутністю й соціальним призначенням права в житті суспільства» [208, с. 124]. На той момент найбільш комплексною працею, присвяченою функціям права, була дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук Т. М. Радька на тему «Функції соціалістичного всенародного права», успішно захищена у 1967 році [296]. Попри традицію не «повторювати» тему дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук у власній дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук, Т. М. Радько присвятив останню проблематиці функцій права (захищена у 1978 році праця «Теоретичні та методологічні проблеми функцій соціалістичного права [293]).

Напрацювання цих відомих дослідників отримали свій розвиток у роботах М. І. Байтіна [24], М. М. Вопленка [61], Г. В. Константинової [130], О. Ф. Скакун [358] та ін. Функції права в загальній теорії права визначаються переважно як основні, визначальні напрями юридичного впливу на суспільні відносини, які визначаються сутністю і соціальним призначенням права в житті суспільства, або ж як «зумовлені сутністю та соціальним призначенням права напрями його впливу на суспільні відносини» [130, с. 20].

З числа вчених, які стояли «у витоків» дослідження функцій права, доволі послідовно з цією проблематикою працювали С. С. Алексєєв та Т. М. Радько.

Професор С. С. Алексєєв не присвячував питанням функцій права окремих досліджень, але постійно вдосконалював та поглиблював матеріали щодо них у своїх численних навчально-методичних публікаціях. Він послідовно відстоював підхід,

відповідно до якого уважав функції права «напрямами правового впливу, що виражають роль права в організації (упорядкуванні) суспільних відносин» [7, с. 131]. При цьому вчений виокремлював соціально-політичні та спеціально-юридичні функції права.

Значно більш цікавим є творчий доробок Т. М. Радька. Його перша монографія з питань, пов'язаних з функціями права, вийшла друком у 1974 році. У цій книзі під назвою «Методологічні питання пізнання функцій права» він писав, що функції права є «ссяйвом» сутності права в суспільних відносинах. Самі ж функції права учений визначав як «зумовлені соціальним призначенням права основні напрями його впливу на суспільні відносини, – напрями, в яких відтворюється класова сутність, службова роль, цілі і завдання права» [292, с. 13, 111]. Враховуючи час та місце публікації монографії зрозуміло, що її детальний аналіз на сучасному етапі розвитку національної науки представляє лише історичний інтерес.

Значно більш цікавою є остання монографія Т. М. Радька, присвячена функціям права, яка вийшла друком у 2014 році; вона озаглавлена «Теорія функцій права».

Монографія структурно поділяється на шість глав, деякі з яких мають у своєму складі параграфи.

Глава I «Методологія дослідження функцій права» присвячена підходам, які Т. М. Радько застосовував для проведення аналізу функцій права. Ця глава найбільш яскраво демонструє, що вчений досліджує обране питання понад 30 років – у її положеннях йдеться і про підходи, які були притаманні дослідженням функцій радянського права, і про те, як їх змінила демократизація суспільного та державного життя. До того ж, саме ця глава має найбільше параграфів у своєму складі – п'ять (§ 1 «Значення та деякі особливості дослідження функцій права на сучасному етапі розвитку юридичної науки», § 2 «Виникнення та розвиток вчення про функції права», § 3 «Філософський (всезагальний) метод пізнання функцій права», § 4 «Загальнонаукові методи пізнання функцій права», § 5 «Приватнонаукові методи пізнання функцій права»).

Пропозиції Т. М. Радька щодо методології дослідження функцій права у цілому застосовувались при проведенні нами

досліджень функцій конституційного права як галузі права України. А чільне місце, яке Т. М. Радько відвів питанням формування вчення про функції права (параграф другий аналізованої глави) дає можливість спиратись на його висновки та узагальнення при проведенні досліджень не тільки функцій права у цілому, але й функцій окремих галузей права.

Логічним продовженням авторської позиції щодо методології дослідження функцій права виступають положення Глави II «Функції права – проявлення його сутності та соціального призначення». Т. М. Радько угрупував матеріали з цього питання у два параграфи: § 1 «Взаємозв'язок сутності, змісту та функцій права» та § 2 «Соціальне призначення права». Слід погодитись з автором у тому, що розкрити ці питання, не торкаючись методологічних проблем, доволі важко, – якщо взагалі можливо. До того ж, без формулювання позиції щодо ролі права у суспільстві, навряд чи можливо побудувати переконливу теорію функцій права.

Найбільший інтерес з точки зору теоретичного підґрунтя для дослідження функцій конституційного права як галузі права України представляють положення Глави III «Поняття та класифікація функцій права», яка складається з двох параграфів, присвячених відповідно поняттю та підходам до класифікації функцій права.

Параграф перший «Поняття функцій права» починається з положень, якими Т. М. Радько закладає загальнотеоретичні основи для визначення поняття галузевих функцій. Навряд чи можна заперечити необхідність такого підходу. Але певним недоліком є те, що вчений не надає належного підґрунтя для подальшої екстраполяції своїх загальнотеоретичних розробок на «галузеву» основу. Більше того, він виступає проти такої екстраполяції, – значна частина тексту на початку аналізованого параграфу Глави III є авторською полемікою з В. Г. Смірновим, який, досліджуючи функції галузі кримінального права у 1965 році, приділив чільну увагу впливу на них предмета, метода та завдань правового регулювання (йдеться про працю В. Г. Смірнова «Функції радянського права» [367]).

Т. М. Радько опонує В. Г. Смірнову, зауважуючи, що і предмет, і метод, і завдання правового регулювання є

«самостійними правовими феноменами, які мають власне призначення, займають суворе місце у системі категорій загальної теорії права» [294]. Він не заперечує наявності зв'язку між ними та функціями галузі права, однак проти їхнього «поглинання» при аналізі цих функцій. Варто зауважити, що межа між «застосуванням» та «поглинанням» не є очевидною.

Натомість, Т. М. Радько пропонує пов'язувати функцію з основними напрямками впливу права на суспільні відносини. Під впливом права на суспільні відносини він пропонує розуміти «реалізацію правових принципів, настанов, заборон та положень і норм у суспільному житті, діяльності держави, її органів, недержавних організацій і громадян».

Вагомий внесок Т. М. Радька у дослідження функцій права, який може бути використаний при дослідженні галузевих функцій, полягає у тому, що він сформулював ознаки функцій права:

«1. Функція права впливає з його сутності та визначається призначенням права у суспільстві на певному етапі його розвитку.

2. Вона представляє напрям його активного впливу на певний вид суспільних відносин.

3. Функція права – це такий напрям його впливу на суспільні відносини, потреба у здійсненні якого породжує необхідність існування права як соціального явища. У цьому сенсі можна сказати, що функція характеризує напрям безумовного, необхідного впливу права, тобто такого, без якого суспільство на даному етапі свого розвитку існувати не може.

4. Функція виражає найбільш істотні, головні риси права, витікає з самої його природи та спрямована на здійснення корінних завдань» [294].

Відповідні тези не викликають зауважень та доповнень.

Однак, можна дискутувати з думкою Т. М. Радька щодо того, що «кожна окрема функція, представляючи собою засіб досягнення певного завдання, що стоїть перед правом, підпорядкована завжди конкретній соціально-історичній меті» [294]. Слід підкреслити наявність поліваріантності у взаємовідносинах між функціями та завданнями правового регулювання з тієї точки зору, що одна і та й сама функція може

застосовуватися для забезпечення практичної реалізації кількох завдань, та відповідно, – для виконання одного завдання одної функції може бути замало.

Тим не менш, далеко не усі висновки та пропозиції Т. М. Радька щодо взаємовідносин між галузевими функціями та галузевими завданнями правового регулювання викликають зауваження. Так, слід повністю погодитись з його тезою про те, що «у співвідношенні «функція – завдання», визначальним буде завдання, а функція є такою, що визначається завданням, залежною» [294], так само як і з тим, що «по-перше, завдання обумовлюють саме здійснення (існування) функції; по-друге, визначають їхній зміст та, по-третє, самим істотним чином впливають на форми та методи їхньої реалізації, визначають шляхи правового впливу» [294].

Резюмуючи свої наукові пошуки дефініції поняття «функція права», Т. М. Радько зауважив, що:

– «функція – це основний напрям впливу права на суспільні відносини»;

– «об'єкт функції – те, на що спрямована дія функції (виховної – свідомість людей, їхні відчуття, думки, воля, охоронної – відносини, які взяті під охорону шляхом права)» [294].

Щодо визначення поняття «функція» може здаватися, що найбільш вразливим його елементом є прикметник «основний», застосований по відношенню до напрямів впливу права на суспільні відносини. Однак у подальших главах свого дослідження Т. М. Радько обґрунтовує класифікацію функцій права на основні та неосновні. Більше того, дві наступні глави він присвячує відповідно основним та неосновним функціям права, структуруючи їх на параграфи, кожен з яких присвячений окремій основній чи неосновній функції права.

Слід зауважити, що більше питань викликає те, що вчений веде мову не про «правове регулювання», а про «правовий вплив». На наш погляд, твердження про те, що функція – це основний напрям впливу права на суспільні відносини було абсолютно справедливим за радянських часів, понад усе тому, що радянська юридична наука виходила з нормативістських поглядів. На сучасному етапі розвитку національної юридичної

науки більш прийнятним було б вести мову про «правове регулювання».

Причинами того, що на сучасному етапі варто надати перевагу застосуванню не поняття «правовий вплив», а поняття «правове регулювання, на наш погляд, є:

– відмова від нормативістського підходу до розуміння права як до пануючого підходу;

– конвергенція правових систем, яка торкнулась і національної системи права;

– такий, що постійно зростає, вплив міжнародного права на національну систему права у цілому, та доволі сильний вплив на конституційне право зокрема.

Відмова від нормативізму та можливість аналізу правових явищ з точки зору позитивізму надає можливість розширення джерельної бази, яка притаманна українській системі права. Внаслідок цього, те, що у радянській юридичній науці охоплювалось поняттям «правове регулювання», стосувалось лише регулювання, яке здійснювалось нормами права, у сучасному українському правознавстві є значно більш широким та передбачає посилення також і на прецедентне право, і на принципи права, які поки що не знайшли свого закріплення у нормах права. Особливу вагу набувають принципи права, що активно втілюються за ініціативою міжнародних організацій, – водночас, цей приклад демонструє і постійно зростаючий вплив норм міжнародного права на систему права України.

Конвергенція стосується «взаємопроникнення» ієрархії та номенклатури джерел права від романо-германської правової родини до родини англо-американської, а також і зворотній вплив. Те, що рішення єдиного органу конституційної юрисдикції – Конституційного Суду України – є *de facto* прецедентами, те, що Україна визнає юрисдикцію Європейського суду з прав людини та активно впроваджує сформульовані цим наднаціональним судовим органом правові позиції у практику як судів загальної юрисдикції, так і Конституційного Суду України, – все це є проявом впливу англо-американської правової родини. Активізує цей вплив робота Європейського суду з прав людини та євроінтеграційні прагнення і перспективи України (так званий «Люксембурзький суд», Суд

Європейського Союзу, так само, як і «Страсбурзький суд», ґрунтує свою роботу на прецедентному праві).

Очевидно, що Т. М. Радько тяжіє скоріше до нормативізму, ніж до позитивізму, чим і обґрунтовується запропонована ним дефініція поняття «функція права».

Що ж до поняття «об'єкт функції», сформульованого Т.М. Радьком («те, на що спрямована дія функції») – то слід визнати його надзвичайно доречним та практично корисним. Дуже часто автори праць, присвячених функціям права, функціям галузі права у цілому чи окремим функціям, не характеризують об'єкт досліджуваних функцій (досліджуваної функції). Такий підхід значно збагатив би напрацювання вчених, які аналізують функції права у цілому чи галузеві функції зокрема (щонайменше, надав би розробкам більше теоретичної виваженості та точності).

Главу III «Поняття та класифікація функцій права» аналізованої праці Т. М. Радька продовжує § 2 «Критерії (підстави) класифікації функцій права». Цей параграф є надзвичайно важливим як доктринальне підґрунтя для дослідження галузевих функцій у цілому та функцій галузі конституційного права зокрема. З багатьма висновками та пропозиціями Т. М. Радька слід погодитись; він аргументував їх настільки ґрунтовно, що можна застосовувати його тези без додаткової аргументації (якої, на наш погляд, вони здебільшого не потребують), та опиратися на них у галузевих дослідженнях.

Основна функція права, на думку Т. М. Радька, полягає у формулі «право – це регулятор суспільних відносин». Цю функцію права він іменує «загальносоціальною» та підкреслює, що це – характеристика права у цілому, це головна, але не єдина його роль в усій системі соціальних регуляторів. Він продовжує, що «у ній право не вичерпується повністю, не розкриває себе до кінця, не виявляє усю свою сутність та багатий зміст» [294].

Варто погодитись з цим висновком правника та підкреслити: автор пише про те, що право є «регулятором» суспільних відносин. Це є аргументом на користь нашої тези щодо того, що функції права є основними напрямками правового «регулювання», а не правового «впливу».

Далі в аналізованому параграфі обґрунтовується, що загальні функції права – це регулятивна та охоронна функції. Т. М. Радько

підкреслює, що «регулятивна та охоронна – це спеціально-юридичні функції права, вони характеризують напрями правового впливу, що виражають специфічну своєрідність права, його юридичне призначення для відносин, які воно опосередковує» [294]. На наш погляд, слід запропонувати замінити іменник «вплив» іменником «регулювання».

Нарешті, Т. М. Радько, виходячи з основних цілей та завдань, що вирішуються правом, пропонує розрізняти економічну, політичну, ідеологічну, виховну та інші функції права. Він зауважує, що «їх у комплексі можна іменувати соціальними, оскільки вони впливають не з внутрішньої природи права, як регулятивна та охоронна, а виокремлюються по відношенню до таких феноменів, як економіка, політика, ідеологія, свідомість. Інакше кажучи, це не іманентні праву, а зовнішні до його юридичної якості функції, тобто тут має місце не функціональна, а об'єктна класифікація» [294]. Слід всіляко підтримати ці міркування. Та у контексті дослідження функцій конституційного права як галузі національної системи права, додати, – така класифікація функцій галузі конституційного права надасть можливість «інкорпорувати» також і розробки дослідників щодо функцій держави. Адже у цих розробках також наявна класифікація функцій (держави) за сферами суспільного життя та пропозиції виокремлювати економічну, політичну, ідеологічну та інші функції, аналогічні функціям права.

Т. М. Радько, резюмуючи свої напрацювання щодо класифікації функцій права, доходить висновку про необхідність визнання існування не просто «функцій права», а «системи функцій права», яку він пропонує пов'язувати з системою права. На думку дослідника, слід виокремлювати такі елементи системи функцій права:

- загальногалузеві (властиві усім галузям права);
- міжгалузеві (властиві двом та більше, але не усім галузям права);
- галузеві (притаманні одній галузі права);
- правових інститутів (властиві конкретному інституту права);
- комплексних інститутів (властиві кільком інститутам права);

– норм права (властиві конкретному виду норм права).

Слід повністю погодитись з цим висновком про необхідність застосування системного підходу до дослідження функцій права у цілому та галузевих функцій зокрема. Цей підхід варто взяти за основу та адаптувати до конкретної галузі.

Так, при застосуванні системного підходу до дослідження функцій галузі конституційного права, на наш погляд, надзвичайно важливим буде приділення уваги функціям норм конституційного права. Враховуючи, що серед них норми Конституції, можна сформулювати тезу, відповідно до якої при застосуванні системного підходу до дослідження функцій галузі конституційного права слід акцентувати увагу також і на функціях норм Основного Закону, у той час як функції галузевих інститутів матимуть значно менший вплив на галузеві функції.

Адже не можна заперечувати той факт, що конституційному праву на всіх етапах його розвитку були притаманні свої, властиві тільки цій галузі, функції. Оскільки основним джерелом цієї галузі є конституція, то варто зауважити, що розвиток функцій конституційного права тісно пов'язаний з розвитком функцій конституцій. Але зайвий раз наголосимо на тому, що не потрібно ідентифікувати функції конституції й функції конституційного права.

Метою перших конституцій (країни Європи та Північної Америки, XVII-XVIII ст.) було обмеження або скасування монархії та нормативне закріплення нових суспільних відносин. Тобто, основною метою виступало обмеження державної влади за допомогою принципу поділу влад. Не меншу роль виконували конституції й при регулюванні соціально- економічних відносин та встановленні народного суверенітету, маючи при цьому найвищу юридичну силу. Це історичне узагальнення є додатковим аргументом на користь тісного зв'язку між функціями права та функціями держави, коли йдеться про визначення теоретичної основи для дослідження функцій конституційного права.

Аналізуючи працю Т. М. Радька, варто зауважити, що він послідовно утримується в межах теорії права, лише інколи пропонуючи «галузеві» приклади. Чи не єдиним разом, коли він звертається до галузі конституційного права, є ілюстрування

галузевих функцій права, до числа яких – розмірковує дослідник, – можна віднести установчу функцію, якщо йдеться про цю галузь. Т.М. Радько пише, що «конституційні норми та конституції у цілому <...> здійснюють установчу функцію. Виокремлення вказаної функції у конституційному праві <...> цілком виправдано. Однак, її ніяк не можна віднести до всіх галузей права» [294]. Вказане твердження не викликає заперечень. Адже важливою, відмінною від функцій інших галузей права, є домінуюча – установча – функція конституційного права, що отримує свій прояв і розвиток у функціях конституції.

Наступні дві глави в аналізованій монографії Т. М. Радька присвячені запропонованій їм як найбільш важливій класифікації функцій права – на основні та неосновні. Так, Глава IV «Основні (власно-юридичні) функції права» охоплює дві функції – § 1 «Регулятивна функція права», § 2 «Охоронна функція права». А Глава V «Неосновні функції права» присвячена трьом функціям – до її складу Т.М. Радько включив § 1 «Компенсаційна функція», § 2 «Поновлювальна функція», § 3 «Обмежувальна функція».

Завершує дослідження Глава VI «Функції правових норм». Отже, Т. М. Радько оминає увагою функції інститутів права, зосереджуючись лише на функціях права та норм права. У контексті дослідження функцій конституційного права як галузі права України це не є недоліком, адже, як було запропоновано уважати вище, на функції цієї галузі найбільше впливають функції Конституції України, ніж функції окремих інститутів конституційного права.

Таким чином, найбільш вагомий внесок для формування доктринальної основи дослідження функцій конституційного права як галузі права України становлять напрацювання Т.М. Радька. Слід наголосити, що крім проаналізованої вище монографії «Теорія функцій права» його авторству належать і підрозділи у підручниках з теорії держави і права, у хрестоматіях з цієї навчальної дисципліни (дивись, наприклад, [385; 206; 295]). Варто підкреслити, що вони є доволі стислими, з огляду на наявність обмежень до структурних частин підручників, але не завжди «дублюють» матеріал, викладений в проаналізованій вище монографії.

Переходячи до аналізу стану дослідженості функцій конституційного права як галузі права України, слід відмітити,

що питання функцій конституційного права України поки що не знайшло свого відображення на монографічному рівні. Що ж до публікацій у наукових фахових виданнях, то і вони є поодинокими, і здебільшого належать автору цього дослідження (дивись, наприклад, [173; 237; 334-356; 450-451])

У зв'язку з цим, залишається лише звернутися до академічних підручників з конституційного права України, які було видано в останні п'ять років представниками основних наукових шкіл національного конституційного права.

Варто зауважити, що функції конституційного права України залишаються доволі малодослідженою категорією, коли йдеться про конституційне право як галузь права. Значно частіше автори звертають увагу на функції конституційного права як науки, та щонайменше перераховують їх. Мабуть, така традиція склалась серед авторів української навчальної літератури з огляду на зміст перших підручників, які з'являлись після проголошення незалежності України.

Одним із перших в Україні почав досліджувати проблему функцій науки конституційного права В. Ф. Мелашенко [189, с. 204]. Він вказував, що саме у функціях втілюється сутність, зміст, соціальне, науково-пізнавальне та учбове призначення науки конституційного права. Ним були визначені такі функції науки конституційного права, як політична, методологічна, ідеологічна, евристично-прогностична, комунікативна, інтегративна та практико-прикладна. Класифікація функцій В. Ф. Мелашенка й досі використовується в сучасній науці конституційного права України.

Класифікація функцій В. Ф. Мелашенка була доповнена Ю. М. Тодикою роз'яснювальною, виховною та експертною функціями науки конституційного права [389, с. 164].

На сучасному етапі розвитку в Україні майже не існує навчально-методичних видань з конституційного права, у яких приділялася б увага характеристиці науки конституційного права, однак не аналізувалися б її функції (одне з небагатьох виключень ставить навчальний посібник О. О. Майданик, дивись [177, с. 36-40]).

У деяких учбово-методичних виданнях автори не тільки перераховують, але й стисло характеризують функції науки

конституційного права (дивись також [355]). Так, М. В. Афанасьєва, автор розділу «Конституційне право України – галузь права, юридична наука та навчальна дисципліна» у підручнику «Конституційне право України: прагматичний курс» визначила перелік функцій науки конституційного права на підставі тих завдань, які покладені на цю науку, та послідовно охарактеризувала кожна з функцій (під функціями науки конституційного права традиційно розуміють «основні напрямки проведення наукових досліджень, які спрямовані на вирішення її цілей і завдань. Функції визначаються предметом і цілями конституційного права» [245]).

На думку М. В. Афанасьєвої:

– «наука конституційного права України – це система знань і уявлень про правовий статус людини і громадянина, про організацію та функціонування державного та суспільного ладу в Україні»;

– «основними функціями науки конституційного права є: політична, методологічна, ідеологічна, прогностична, комунікативна, експертна» [142, с. 20].

Автор надає пояснення щодо кожної з перерахованих вище функцій, присвячуючи цьому одне-два речення. Наприклад, вона зазначає, що «політична функція полягає в тому, що наука спрямована на формування політичних переконань і орієнтації в суспільстві, на становлення високої політико-правової культури. Наука обґрунтовує політико-правову активність держави, у тому числі у взаємозв'язках з іншими країнами», що «прогностична функція науки полягає в тому, що сьогодні підвищується роль соціального й юридичного прогнозування в стратегії законотворчості, прогнозування конституційного процесу розвитку держави, того, як державно-правові новації сприйме народ України» [142, с. 21], і так щодо кожної з функцій у переліку.

Ознайомлення з учбово-методичними виданнями, академічними курсами з конституційного права свідчить про майже повну відсутність критичного ставлення до функцій науки конституційного права, що надає підстави стверджувати – їх часто включають до підручників «за традицією», не оцінюючи матеріал з точки зору його відповідності сучасним реаліям українського конституціоналізму. Одним з небагатьох прикладів іншого (критичного) ставлення до доктринальних положень про функції

науки конституційного права у навчально-методичній літературі знаходимо у М. В. Савчина, який зазначає:

«У науці конституційного права України прийнято виділяти такі функції: політичну, методологічну, ідеологічну, прогностичну, комунікативну, експертну тощо. Набір деяких таких функцій викликає справедливу критику, оскільки політична й ідеологічна функції несумісні з ідеєю верховенства права, що вимагає від юриста ставитися неупереджено до різноманітних політичних течій та ідеологій і попереджувати поширення тих, які суперечать конституційному порядку. Деякі інші з вищенаведених стосуються принципів наукового дослідження, а не функцій науки. Тому серед функцій науки конституційного права можна виділити: гносеологічну, онтологічну, аксіологічну, інтегративну, прогностична, методологічну» [318, с. 40]; детальніше дивись [339; 344].

Щоб виключити повернення до функцій науки конституційного права, варто зауважити, що найбільш ґрунтовна пропозиція щодо їхньої класифікації зараз охоплює поділ цих функцій на загальні та спеціальні (детальніше дивись¹ [245]).

Повертаючись до таких, що є предметом нашої уваги, функцій конституційного права як галузі права, слід зазначити, що М. В. Савчин у процитованій вище праці їх не аналізує, – так само, як і автори найбільш популярних учбово-методичних видань з конституційного права України останніх років (стислий огляд уміщення матеріалів про функції конституційного права України як галузі національного права у найбільш популярних за

¹ У джерелі, посилання на яке наведено вище, зокрема, зазначено:

«Прийнято виділяти загальні і спеціальні функції науки конституційного права. Під загальними функціями слід розуміти ті напрямки науки конституційного права, які властиві всім юридичним наукам. До них можна віднести наступні функції: гносеологічна, методологічна, евристична, прогностична, порівняльна, комунікативна, практико-прикладна, виховна, експертна та інші. При цьому фундаментальними в науці прийнято вважати гносеологічну, методологічну, прогностичну і порівняльну функції. Саме вони і складають основу системи загальних функцій науки конституційного права, тоді як інші загальні функції мають додатковий характер. Спеціальні функції науки конституційного права – це такі наукові напрямки, які характерні тільки для конституційного права як науки. До спеціальних функцій науки конституційного права слід віднести наступні: конституційна (системоутворююча), політична і ідеологічна функції».

останні п'ять років підручників з навчальної дисципліни «Конституційне право України» наведено у Таблиці 1.2).

Таблиця 1.2.

Наявність положень про функції конституційного права України як галузі права у сучасних підручниках з навчальної дисципліни «Конституційне право України» (2016-2020)

Рік видання	Автор / керівник авторського колективу	Функції¹	Цінності, принципи²	Конституціоналізм³
2020	Представники харківської школи конституційного права ⁴	-	+	+
2018	Совгіря О.В., Шукліна Н.Г. ⁵	-	+	-
2018	Представники ужгородської школи конституційного права ⁶	-	-	-
2017	Шаповал В.М. ⁷	-	+	+
2017	Представники одеської школи конституційного права ⁸	+	+	+
2016	Федоренко В.Л. ⁹	-	+	-

¹ Матеріали про функції конституційного права як галузі.

² Матеріали про принципи конституціоналізму (або конституційні принципи).

³ Матеріали про конституціоналізм.

⁴ Конституційне право України: підручник; за заг. ред. Т.М. Слінько. Харків: Право, 2020. 592 с.

⁵ Совгіря О.В., Шукліна Н. Г. Конституційне право України. Повний курс : навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 556 с.

⁶ Конституційне право України : підручник / І.М. Алмаші, М.М. Алмаші, А.В. Белоуга та ін. ; вид. 9, перероб. та доп. Ужгород, Видавничий дім "Гельветика", 2018. 462 с.

⁷ Шаповал А.М. Феномен конституційного права: монографія. К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2017. 423 с.

⁸ Конституційне право України: прагматичний курс. Навчальний посібник. Одеса: Юридична література, 2017. 256 с.

⁹ Федоренко В.Л. Конституційне право України : підручник. Київ : Видавництво Ліра-К, 2016. 616 с.

До більшості підручників з навчальної дисципліни «Конституційне право України», виданих у період з 2016 по 2020 роки, матеріали про функції конституційного права України як галузі національної правової системи не включено (дивись також [344; 353]). Натомість, все частіше з'являються положення про конституціоналізм (як про конституціоналізм у цілому, так і про сучасний український конституціоналізм), та ще частіше – про цінності та принципи конституціоналізму у цілому та сучасного українського конституціоналізму зокрема. Автори підручників з навчальної дисципліни «Конституційне право України» все більше відходять від радянських традицій змістовного наповнення навчально методичних матеріалів (з дисципліни «Державне право») та все більше наближаються до підходу, який застосовують їхні колеги з демократичних країн «зі стажем».

Крім переходу до демократичних стандартів викладання дисципліни «Конституційне право України», наявності зазначеної тенденції пояснюється також і змістом Програми ЗНО з права для вступу в магістратуру. Програма першого блоку єдиного фахового вступного випробування – тесту з восьми базових правничих дисциплін, затверджена наказом МОН №152 від 7 лютого 2020 року передбачає, що «єдине фахове вступне випробування з права <...> включає завдання з 8 базових правничих дисциплін» [284], у тому числі з конституційного права України. Усі передбачені Програмою чотири когнітивні рівні охоплення (знання, розуміння, застосування, аналіз – синтез – оцінка) поділено на кілька блоків запитань в межах кожної галузі права; кожен блок складається щонайменше з двох запитань, що конкретизують його. Про функції конституційного права як галузі права ані у назвах блоків, ані у конкретизуючих їх запитаннях не йдеться.

Найбільш близьким до проблематики функцій конституційного права України як галузі права є перший блок питань «Конституційне право як основа національного права». Цей блок має дві складові – 1.1. «Поняття та предмет конституційного права» та 1.2. «Принципи конституційного права». Варто підкреслити, що якраз з числа принципів конституціоналізму, які знайшли своє відображення у галузевих нормах, можуть впливати функції конституційного права як галузі права.

У Програмі про функції, найбільш близькі до функцій конституційного права як галузі права, йдеться у другому блоку питань «Джерела конституційного права», до складу якого входить підпункт 2.2. «Поняття конституції. Функції та юридичні властивості конституції».

Слід підкреслити, що положення про функції конституційного права як галузі національної правової системи відсутні не тільки у підручниках, що вийшли друком в останні п'ять років, а й у більш давніх навчальних виданнях (наприклад, дивись підручник авторського колективу у складі Г. В. Задорожній, Ю. А. Задорожного, І. М. Сопілко «Конституційне право України», 2010 рік [100], підручник О. Ф. Фрицького «Конституційне право України», 2002 рік [409]).

Повертаючись до того, як у підручниках відображені матеріали про функції конституційного права України як галузі права, слід звернутись до найбільш нового з навчальних видань, автори якого приділили увагу цьому питанню. Таким підручником є цитоване вище видання «Конституційне право України: прагматичний курс», у якому відповідні положення сформулювала М. В. Афанасьєва у розділі «Конституційне право України – галузь права, юридична наука та навчальна дисципліна». Зокрема, вона зазначила, що:

– «конституційне право України – це фундаментальна та провідна галузь права, сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини, що визначають політичні, економічні, соціальні, екологічні, культурні та духовні основи конституційного ладу України, організацію та функціонування демократичної правової держави, громадянського суспільства та правовий статусу людини й громадянина» [142, с. 17];

– «функції конституційного права як галузі права – це загальні, найважливіші напрями його впливу на суспільні відносини» [142, с. 19];

– «до основних функцій конституційного права як галузі права відносяться: установча, регулююча, охоронна, ідеологічна, стабілізуюча, програмна, інформаційна» [142, с. 19].

Як і у випадку з аналізом функцій конституційного права як науки, М. В. Афанасьєва охарактеризувала кожен з функцій, включених до переліку, зробивши це надзвичайно стисло.

Наприклад, щодо установчої функції конституційного права підкреслено, що вона «виражається в тім, що воно (конституційне право України. – О.С.) легалізує саму державу, її суспільно-політичний, економічний лад, встановлює основні політико-правові інститути держави і суспільства, визначає основи правового статусу людини та громадянина, систему органів державної влади, органів місцевого самоврядування тощо» [142, с. 19]. Щодо регулюючої функції автор розмірковує, що ця галузь права «регулює найважливіші, фундаментальні суспільні відносини, є основою правової системи та правопорядку в країні; дає імпульс розвитку законодавства та прийняттю масиву нових нормативно-правових актів, що втілюють загальні ідеї й окремі положення конституції» [142, с. 19].

Варто зауважити, що у цьому підручнику продемонстровано як такий, що тяжіє до радянського, підхід до аналізу конституційного права як галузі права (у т.ч. функціонального аналізу) та водночас – більш сучасний підхід, відповідно до якого це навчальне видання відкриває розділ про сучасний український конституціоналізм, у якому, в тому числі, проаналізовані його принципи (а отже, уявлення про функції конституційного права України як галузі права можна отримати з цього розділу).

Варто уважати перспективним підхід, відповідно до якого при дослідженні функцій конституційного права України як галузі права плідним є звернення до праць теоретиків у тій частині, яка стосується функцій держави.

Отже, поширене нині в юридичній науці поняття функцій права як основних (головних) напрямів і видів цілеспрямованого впливу права на відповідні суспільні відносини, не викликає заперечень щодо своєї конструкції та загалом узгоджується з етимологією слова «функція» (*functio* – «здійснення, виконання»). У науці конституційного права популярним залишається визначення функцій цієї галузі права як «направів або видів впливу конституційного права на суспільні відносини» [235, с. 86]. Подібна рефлексія конституційно-правової науки на положення загальної теорії права про сутність і зміст функцій права не є оригінальною. Вона проявляється і в інших галузях юридичної науки.

Цікавими є розробки галузевих функцій, які пропонують автори – фахівці з інших, ніж конституційне право, галузевих дисциплін. Найбільше уваги у навчальній та навчально-методичній, а також у науковій літературі питанням функцій галузі права приділяють цивілісти. Слід відмітити низку праць А. Я. Риженкова, присвячених компенсаційній функції цивільного права, які вийшли друком за радянських часів (у тому числі [314 – 316]), монографію В. А. Рибакіна «Теорія функцій цивільного права (методологічні та виховні аспекти)», яка перевидавалась кілька разів [310], а також праці учнів та послідовників цього вченого (дивись, наприклад, праці Ю. С. Харитонової [411], В. Д. Рузанової [308], Я. С. Грішиної [79]).

Вагому увагу питанням галузевих функцій приділяють і фахівці з трудового права (дивись також [451]). У 1987 році О. Є. Сухаревим була захищена дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Система функцій радянського трудового права» [380]. Вона стала першою монографічною працею, присвяченою функціям галузі трудового права, а її основна цінність полягала у тому, що автор вдало вирішив поставлене перед собою наукове завдання представити галузеві функції у вигляді науково обґрунтованої системи.

Лише новий державний режим, що спричинив еволюційні та революційні зміни у трудовому праві, актуалізував дослідження аналогічної тематики – майже через 30 років Н. І. Дейч була захищена дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Функції трудового права» [81]; основні результати її дослідження оприлюднено у низці статей у наукових фахових виданнях (дивись, наприклад, [82; 80]). У дисертаційному дослідженні цього автора привертає увагу те, що вона надзвичайно ретельно дослідила праці фахівців з теорії права щодо функцій права, а також приділила значну увагу питанням сутності права та особливостям застосування системного підходу при дослідженні функцій трудового права. Її висновки та пропозиції щодо цих питань, а також щодо номенклатури галузевих функцій права стали у нагоді при дослідженні функцій галузі конституційного права.

На монографічному рівні питання функцій галузі трудового права України досліджував В. І. Щербина. Його авторству

належить низка публікацій з цього питання, основні висновки та пропозиції з яких узагальнено у дисертаційному дослідженні на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему «Функції трудового права» (м. Харків, 2009 рік). Автор підкреслив, що ця «робота є першим комплексним дослідженням теоретичних проблем функцій трудового права, в якій розроблено нову концепцію функцій трудового права в ринкових економічних відносинах. Унаслідок проведеного дослідження отримано цілісну наукову роботу, в якій запропоновано нове бачення функцій трудового права, основане на останніх результатах досягнень вітчизняної і зарубіжної правової науки, сформульовано нові наукові положення, дефініції щодо предмета дослідження та зроблено окремі пропозиції, що ґрунтуються на особистих висновках, для вдосконалення правового регулювання трудових і тісно пов'язаних із ними відносин» [433, с. 4].

Низка висновків та пропозицій В. І. Щербини, які стосуються визначення поняття «функції трудового права», системи функцій та підстав для їхньої класифікації, стали у нагоді при опрацюванні аналогічних питань щодо функцій галузі конституційного права.

Ще одною тезою В. І. Щербини, з якою слід повністю погодитись, є пропозиція уважати, що галузеві принципи – у тому числі – обумовлюють галузеві функції. Так, дослідник узагальнив, що при аналізі функцій трудового права ним «повному розкрито мету, завдання та основні принципи трудового права в умовах ринкових відносин, що є передумовою правильного й точного визначення системи функцій цієї галузі права на сучасному етапі її розвитку» [433, с. 4].

Щодо цього твердження можна висловити лише одне зауваження: варто підкреслити, що представляється більш точним вести мову про вплив на галузеві функції не мети і завдань галузі, а мети і завдань галузево-правового регулювання (як сформульовано у попередніх частинах нашого дослідження).

Звернення до тексту автореферату аналізованої дисертації В.І. Щербини свідчить про те, що він веде мову саме про мету та завдання галузі трудового права (а не про мету та завдання правового регулювання у цій сфері). Так, вчений уточнив, що «мета трудового права включає суспільну і власне юридичну

складові. Суспільна мета трудового права полягає в консолідації суспільства через об'єднання зусиль працівників, роботодавців і державної влади, їх згуртування задля досягнення високого рівня добробуту громадян України, а юридична – у впорядкуванні нормами права суспільних відносин, що виникають істосовно застосування здатності людини до праці, а також відносин, безпосередньо пов'язаних з трудовими. Завдання трудового права формулюються з урахуванням суспільної і власне юридичної мети цієї галузі права» [433, с. 8].

Завершуючи стислий огляд напрацювань В. І. Щербини щодо функцій галузі трудового права, слід позитивно оцінити те значне місце, яке вчений приділяє міжнародним документам у контексті їхнього впливу на галузеві функції. Він резюмує, що «аналізуючи конституційні положення, наукові доктрини розвитку трудового права зарубіжних країн, <...> дійшов висновку, що формування ефективного трудового законодавства може бути здійснено шляхом безумовного визнання пріоритетності міжнародних правових актів про працю перед національним законодавством, окрім випадків встановлення законодавством України суттєвіших юридичних гарантій для працівників, офіційного визнання трудових прав невід'ємними правами людини» [433, с. 13]. Варто повністю погодитись з цією важливою ремаркою.

Найбільш корисними «галузевими» працями при дослідженні функцій конституційного права України стали роботи Ю.В. Пирожкової, яка розробляла проблематику функцій галузі адміністративного права. Основні висновки та пропозиції дослідниці викладено у монографії [232] та у дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему «Теорія функцій адміністративного права» (захищена у 2017 році).

По-перше, це пов'язано з тим, що – як іконституційне право як галузь права – галузь адміністративного права належить до публічно-правових.

По-друге, дослідження завершено відносно нещодавно; з числа проаналізованих у цьому підрозділі праць воно є найбільш сучасним.

По-третє, дослідження присвячено теорії функцій адміністративного права, зі значним акцентом на досягнення не тільки в адміністративному праві, але й у теорії держави і права.

По-четверте, слід повністю погодитись з авторською позицією Ю. В. Пирожкової, на якій вона ґрунтує свою працю – автор виходить з того, що «доктринальні галузеві досягнення ХХІ ст. характеризуються кардинальним переглядом сутності, змісту та призначення адміністративного права, переходом від «державоцентриського» (інтереси держави на першому місці, існування людини для держави) призначення адміністративного права до «людиноцентриського» (інтереси людини на першому місці, існування держави для людей) із акцентом на особу як основного суб'єкта адміністративно-правових відносин та на призначення державних органів, яке полягає у створенні необхідних умов для реалізації та захисту права, свобод та законних інтересів особи» [230, с. 38]. У конституційному праві України ці перетворення викликали зміну назви галузі з «державного» на «конституційне» право.

Нарешті, Ю. В. Пирожкова періодично звертається до того, як окреме питання вирішено фахівцями з конституційного права (наприклад, у підрозділі 1.3. вона аналізує, які саме ознаки галузевих функцій виокремлюють вчені-конституціоналісти).

Ю. В. Пирожкова визначила предметом свого дослідження теорію функцій адміністративного права, об'єктом дослідження – функції сучасного адміністративного права як явище правової дійсності, а мета її дисертаційної роботи полягала «у тому, щоб на підставі аналізу раніше й нині чинного законодавства України, історичних, вітчизняних та зарубіжних сучасних наукових, навчальних, публіцистичних джерел з'ясувати сутність, основні риси, систему та закономірності розвитку функцій адміністративного права з аналізом кожної з них у безпосередньому зв'язку з галузевим предметом, сформулювати сучасну функціональну концепцію адміністративного права» [230, с. 3-4].

До авторських напрацювань, які стали у нагоді при дослідженні функцій галузі конституційного права, слід віднести наступні.

По-перше, Ю. В. Пирожкова надала дефініцію не тільки поняття «функція адміністративного права», але й поняття «галузева функція у публічному праві». Як перше, так і друге визначення проаналізовано у подальших частинах нашого дослідження та стали у нагоді при формулюванні пропозицій

щодо подальшого визначення дефініції поняття «функція галузі конституційного права».

По-друге, учена у своєму дисертаційному дослідженні поставила за мету, у тому числі, «охарактеризувати в історичній ретроспективі галузевий предмет як базову категорію для виокремлення функцій сучасного адміністративного права» [230, с. 5]. Варто погодитись з таким підходом. Важливість підкреслення наявності тісного зв'язку між предметом правового регулювання галузі та галузевими функціями важко переоцінити, і у попередніх частинах нашого дослідження цьому питанню було приділено чільну увагу. Щоправда, у нашому дослідженні майже не аналізувалась історична ретроспектива динаміки предмету галузі конституційного права (варто нагадати, що згадано лише про історичні причини наявності як назви галузі «державне право», так і «конституційне право»). Віддаючи належне важливості аналізу історичних фактів, що впливають на динаміку галузі, по відношенню до конституційного права все ж було надано перевагу дослідженню сучасних викликів, які постають перед Українською державою та суспільством.

По-третє, Ю. В. Пирожковою цілком справедливо «запропоновано відійти від традиційного тлумачення функції права та розглядати функцію адміністративного права як інтегративну категорію з такими специфічними ознаками, як: обумовленість предметом та системою галузі, цілеспрямованість сучасно-перспективного впливу, формальна визначеність, системність» [230, с. 5]. Ці міркування стали у нагоді при визначенні сутності та змісту функцій галузі конституційного права.

По-четверте, дослідниця приділила значну увагу питанням, які було проаналізовано по відношенню до функцій галузі конституційного права на початку нашого дослідження, – у тому числі, з посиланням на розробки Ю. В. Пирожкової. Зокрема, нею «розкрито лінгвістичний аспект суміжних до функцій адміністративного права понять (роль, мета, завдання, функціонування), проаналізовано їх значення, запропоновано модель їх структурного співвідношення: «мета» – «завдання» – «функції», доведено, що саме вона дозволить реально з'ясувати логіку зв'язків між ними. Акцентовано увагу на відмінностях

семантично взаємопов'язаних термінів «функція» та «функціонування», окреслено специфіку кожного» [230, с. 11].

По-п'яте, слід всіляко підтримати позицію Ю. В. Пирожкової щодо того, що найбільш доцільно представити усю сукупність функцій адміністративного права як систему, у вигляді моделі. Її розробки було враховано при формулюванні пропозицій щодо класифікації та угруповання у систему функцій конституційного права як галузі права України.

Окремий інтерес представляє підхід Ю. В. Пирожкової до структурування свого дисертаційного дослідження. Воно складається з п'яти розділів.

Розділ 1 присвячено генезі системи уявлень про функції права як основи сучасного розуміння функцій адміністративного права. Матеріал цього розділу структуровано у чотири підрозділи наступного змісту:

- «1.1. Галузева функція права як інтегративна категорія;
- 1.2. Предмет адміністративного права як базова категорія для виокремлення галузевих функцій;
- 1.3. Поняття та ознаки функцій адміністративного права;
- 1.4. Історіографія дослідження функцій в адміністративно-правовій науці» [231].

Вже починаючи з підрозділу 1.1, Ю. В. Пирожкова демонструє дослідницький інтерес до усіх аспектів обраної теми дослідження. Так, вона констатує, що «природнонаукове підґрунтя виникнення поняття сягає часів античності, розвивається в епоху Відродження, а в 17 ст. у працях Декарта і Ферма вперше з'являється в науці. В науковий обіг термін «функція» вперше було введено німецьким математиком та філософом Г. Лейбніцем» [231, с. 20].

Після цього узагальнення Ю. В. Пирожкова ґрунтовно аналізує поняття «функція» в інших науках, у тому числі у технічних, демонструючи, що воно є поширеним не тільки в юриспруденції, а також у медицині, біології, психології, математиці, кібернетиці, фізиці, інших. Дослідниця не обходить увагою і напрацювання філософів з цього питання (детальніше дивись [231, с. 17-23]). Лише після цього невеликого огляду вона переходить до розробок з цього питання, які належать авторству фахівців у галузі права.

Привертає увагу і те, що, переходячи до аналізу юридичної літератури щодо функцій права, Ю. В. Пирожкова не обмежилась лише перерахуванням відповідних монографічних досліджень, але й підійшла до резюмування своєї праці у цьому напрямі аналітично. Зокрема, вона запропонувала уважати, що «до теперішнього часу сформувалося три базових парадигми розгляду сутності поняття «функція права»:

1) основне призначення права, його роль у регулюванні суспільних відносин, активний, впорядкований та цілеспрямований вплив на них <...>;

2) спрямування правового впливу на суспільні відносини <...>;

3) функції права можуть тлумачитись як категорія, що одночасно охоплює як соціальне призначення права, так і напрямки його впливу на суспільні відносини, тобто реалізовувати соціальне призначення права» [231, с. 27-34].

Цей висновок Ю. В. Пирожкової стане у нагоді при дослідженні будь-яких галузевих функцій, і функції конституційного права як галузі права не є виключенням. Сама дослідниця з цього приводу влучно сформулювала, що «їх вивчення є однаково принциповим для будь-якої галузі юридичної науки, оскільки кожна з них, має бути зорієнтована на формування понятійного апарату, який стане надійним фундаментом для новітнього вітчизняного нормотворчого процесу, підготовки нових законодавчих актів» [231, с. 17].

Розділ 2 дисертаційного дослідження Ю. В. Пирожкової на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук озаглавлено «Теоретико-методологічні основи теорії функцій адміністративного права». В його межах уміщено два підрозділи – 2.1. «Класифікація та види функцій адміністративного права» та 2.2. «Система функцій адміністративного права» [231]. Як і у попередньому підрозділі, Ю. В. Пирожкова приділила значну увагу наявним в юридичній науці підходам до проведення класифікацій, і лише після цього перейшла до аналізу вже існуючих в науці адміністративного права класифікацій галузевих функцій, формулюючи як власну позицію щодо кожної, так і авторські висновки та пропозиції. Слід всіляко вітати підхід, який демонструє автор в аналізованому розділі

свого дослідження. Застосування індуктивного методу є плідним та наочно демонструє, як саме автор розмірковувала, випрацьовуючи систему функцій адміністративного права. Цей підхід вартий запозичення при формулюванні пропозицій щодо систематизації функцій і інших галузей права, у тому числі системи функцій галузі конституційного права.

Розділ 3 аналізованого дисертаційного дослідження присвячений особливостям базових функцій сучасного адміністративного права, до числа яких Ю. В. Пирожкова запропонувала відносити регулятивну, охоронну та процедурну функції. Цей розділ «насичено» прикладами адміністративно-правового спрямування, а тому при дослідженнях конституційно-правового характеру найбільший інтерес представляє його теоретична частина. Значно більш плідним для вчених-конституціоналістів буде звернення до Розділу 4 аналізованої праці Ю. В. Пирожкової, озаглавленому «Загальносоціальні функції адміністративного права». У ньому автор послідовно охарактеризувала економічну, політичну та соціально-культурну функції адміністративного права.

Докторську дисертацію Ю. В. Пирожкової завершує розділ, у якому концентрація висновків та пропозицій є найбільш значною – Розділ 5 «Концептуальні засади вдосконалення ефективності реалізації функцій адміністративного права». Цей розділ має не тільки вагоме теоретичне, але й вагоме практичне значення, а реалізація нормотворчих пропозицій автора матиме позитивний вплив на функції системи права в Україні у цілому, а не лише на функції галузі національного адміністративного права.

Отже, проблеми співвідношення функцій конституційного права та інших галузей права, а також питання про виявлення спільного та розбіжного в теоретико-методологічних підходах до дослідження функцій права в різних галузевих науках, залишаються на сьогодні малодослідженими. На прикладі аналізу наукових напрацювань про функції галузі адміністративного права можна зробити висновок, що порушена проблематика щодо співвідношення функцій галузі конституційного права з функціями інших галузей права потребує свого подальшого дослідження. Адже порівняльно-правовий аналіз результатів дослідження одних і тих самих

проблем у конституційному праві та у різних галузях юридичної науки, на нашу думку, допомагає знайти нові та нестандартні напрями розвитку конституційно-правової думки, відмовитись від беззастережного запозичення категорій загальної теорії права в українську конституційно-правову думку.

Резюмуючи, варто зазначити, що проблема детермінації функцій конституційного права як галузі права, визначення їх змісту та сутнісних характеристик, а також систематизації відповідних функцій залишається однією з найбільш перспективних для аналізу проблем конституційно-правових досліджень в Україні. Це зумовлюється насамперед прагненням учасників конституційного процесу досягнути і реалізувати функціональний потенціал цієї галузі права для легітимізації динамічних трансформацій процесів, що відбуваються в Українській державі та суспільстві.

Висновки до Розділу 1.

1. Аргументовано, що основною характерною рисою конституційного права як галузі права України, яка впливає на галузеві функції, є тісний зв'язок з політикою. Констатовано, що традиційно при характеристиці функцій тієї чи іншої галузі національної правової системи дослідники застосовують розробки фахівців з теорії права про функції права. Запропоновано при дослідженні функцій конституційного права як галузі права України виходити також з розробок про функції держави з огляду на:

- а) високий ступінь політизації норм цієї галузі;
- б) історичні коріння галузі, понад усе на те, що протягом тривалого часу вона мала назву не «конституційне право», а «державне право».

2. Запропоновано при дослідженні функцій конституційного права як галузі права України брати до уваги, що системі конституційного права як галузі притаманні впорядкованість та дискретність (інколи їх охоплюють поняттям «інституціоналізація», яке є менш точним). Вони обумовлюються предметом конституційного права – одним з чинників динаміки функцій цієї галузі права.

3. Отримала подальшу аргументацію теза, відповідно до якої невід'ємною частиною пізнання функцій конституційного права як галузі системи права України є уявлення про предмет конституційного права. Запропоновано уважати, що динаміку предмету конституційного права обумовлюють зміни, які вносяться до Конституції України 1996 року та мають істотний характер (тобто спричиняють динаміку конституційних принципів).

4. Доведено, що зв'язок між конституційними принципами та функціями конституційного права як галузі права України найбільш доцільно продемонструвати, застосовуючи поняття «конституційно-правове регулювання». Сформульовано, що:

а) предмет конституційно-правового регулювання та його межі визначаються з урахуванням предмету конституційного права як галузі права України;

б) метою конституційно-правового регулювання є забезпечення реалізації конституційних принципів;

в) перелік завдань конституційно-правового регулювання формується на підставі мети цього регулювання, а динаміка цього переліку відображає конкретні проблеми у суспільних відносинах на тому чи іншому етапі державного і суспільного життя.

5. Аргументовано, що при проведенні функціонального аналізу конституційного права як галузі права України слід враховувати конституційні принципи – ще один чинник динаміки функцій цієї галузі права.

6. Доведено, що конституційні принципи знаходяться у постійній ієрархічній, номенклатурній та змістовній динаміці.

Ієрархічна динаміка конституційних принципів полягає в тому, що на певному етапі суспільного розвитку найбільш важливі принципи набувають характеру цінностей.

Номенклатурна динаміка конституційних принципів полягає в тому, що їхній перелік не є вичерпним та постійно змінюється, як правило, розширюючись.

Змістова динаміка конституційних принципів полягає в тому, що їхній зміст визначається, виходячи з актуальних потреб держави та суспільства і постійно змінюється, як правило, розширюючись.

7. Удосконалено визначення поняття «конституціоналізм». Для потреб дослідження функцій конституційного права як галузі права України запропоновано уважати, що конституціоналізм – це режим функціонування публічної влади відповідно до конституційних принципів.

8. Запропоновано розрізняти поняття «принципи конституціоналізму» (найбільш широке), «конституційні принципи» (принципи, закріплені в положеннях конституційного законодавства) та «принципи Конституції» (найбільш вузьке). Рекомендовано уважати, що:

а) принципи конституціоналізму, як найширше поняття, повністю включає до себе інші наведені поняття;

б) поняття «конституційні принципи» повністю включає до себе поняття «принципи Конституції», яким охоплюються лише принципи, закріплені у Конституції України 1996 року прямо чи опосередковано (останні виявляє Конституційний Суд України, здійснюючи офіційне тлумачення положень Основного Закону).

9. Доведено, що перелік конституційних принципів, до числа яких входять принципи верховенства права, верховенства закону, пріоритету прав людини, суверенітету, народовладдя, демократизму, визнання та гарантування місцевого самоврядування, розподілу державної влади на три гілки з супроводженням цього розподілу системою стримувань і противаг, рівності, свободи, слід уважати відкритим (не вичерпним).

10. Продемонстровано, що одним з чинників динаміки конституційних принципів є розвиток конституціоналізму через динаміку принципів сучасного українського конституціоналізму. Цей зв'язок обумовлює вплив сучасного українського конституціоналізму на функції конституційного права України як галузі національної системи права.

11. Ретроспективний огляд досліджень функцій конституційного права як галузі права України надав підстави сформулювати, що ця проблема на доктринальному рівні ще не отримала свого вирішення. Наявні лише поодинокі статті у наукових фахових виданнях з цього питання, а також автори деяких навчально-методичних матеріалів включають відповідні розробки до підготовлених ними видань. Рекомендовано

оцінювати стан дослідженості функцій конституційного права як галузі права України як низький.

12. Резюмовано, що серед праць фахівців з теорії права, загальні розробки яких стали у нагоді при розробці доктрини функцій конституційного права як галузі права України, найбільш корисними були публікації Т. М. Радька – підрозділи у навчально-методичних виданнях – академічних курсах та його монографії, насамперед найбільш нова – «Теорія функцій права» (2014 р.). Узагальнено, що з більшістю висновків та пропозицій Т. М. Радька слід погодитись; продемонстровано, що він аргументував їх настільки ґрунтовно, що вони можуть бути застосовані у галузевих функціональних дослідженнях без додаткової аргументації.

13. Продемонстровано, що можливості застосування розробок Т. М. Радька є обмеженими з огляду на те, що він веде мову не про «правове регулювання», а про «правовий вплив», який здійснюється функціями права у цілому та функціями галузей права зокрема. Аргументовано, що це є недоцільним з огляду на: а) відмову від нормативістського підходу до розуміння права як до пануючого підходу; б) конвергенцію правових систем, яка торкнулась і національної системи права; в) такий, що постійно зростає, вплив міжнародного права на національну систему права у цілому, та доволі сильний вплив на конституційне право зокрема.

14. Аргументовано пропозицію уважати перспективним підхід, відповідно до якого при дослідженні функцій конституційного права України як галузі права плідним є звернення до праць теоретиків також і у тій частині, яка стосується функцій держави. Доведено, що застосування відповідних теоретичних розробок з урахуванням галузевих особливостей для конституційного права України слід рекомендувати зробити домінантним з огляду на те, що конституційне право України є галуззю права, якій притаманна найбільша ступінь політизації. Можливість застосування праць фахівців з теорії права та держави щодо функцій держави при визначенні функцій конституційного права як галузі права України є можливим і з огляду на предмет галузі.

15. Виявлено, що основні напрацювання щодо функцій конституційного права як галузі права України належать

авторству Г. В.Задорожної, Ю. А. Задорожного, В.Ф. Мелашенка, В. Ф. Погорілка, М. В. Савчина, О. В. Совгирі, І. М. Сопілка, Ю. М. Тодики, В. Л. Федоренка, О. Ф. Фрицького, В. М. Шаповала, Н. Г. Шукліної; окреслено перспективи застосування розробок цих дослідників для подальшого удосконалення доктрини функцій конституційного права як галузі права України.

16. Доведено доцільність застосування для подальшого удосконалення доктрини функцій конституційного права як галузі права України розробок фахівця з проблематики функцій галузі національного адміністративного права Ю. В. Пирожкової, узагальнених у її Монографії на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему «Теорія функцій адміністративного права» (2017 р.). Ця пропозиція аргументована тим, що: а) як і конституційне право як галузь права, галузь адміністративного права належить до публічно-правових; б) дослідження завершено відносно нещодавно; в) дослідження присвячено теорії функцій адміністративного права, зі значним акцентом на досягнення не тільки в адміністративному праві, але й у теорії держави і права; г) Ю. В. Пирожкова періодично звертається до того, як окреме питання вирішено фахівцями з конституційного права (наприклад, у підрозділі 1.3. вона аналізує, які саме ознаки галузевих функцій виокремлюють вчені-конституціоналісти).

17. До числа найбільш вагомих для подальшого удосконалення доктрини функцій конституційного права як галузі права України розробок Ю. В. Пирожкової запропоновано уважати належними наступні: а) автор надала дефініцію не тільки поняття «функція адміністративного права», але й поняття «галузева функція у публічному праві»; б) автор представила усю сукупність функцій адміністративного права як систему, у вигляді моделі.

18. Доведено доцільність застосування для подальшого удосконалення доктрини функцій конституційного права як галузі права України функціональних розробок фахівців з інших галузей права, насамперед щодо функцій галузі цивільного права (А. Я. Риженкова, В. А. Рибаківа, Ю. С. Харитонові, В. Д. Рузанові, Я. С. Гршиної); галузі трудового права (О.Є. Сухарева, Н. І. Дейч, В. І. Щербини).

Розділ 2

ВИЗНАЧЕННЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ФУНКЦІЙ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ЯК ГАЛУЗІ ПРАВА УКРАЇНИ: ДЕДУКТИВНИЙ ПІДХІД

2.1. Функції держави та їхній вплив на функції конституційного права як галузі права України

Починаючи з першого розділу нашої роботи теза щодо того, що при дослідженні функцій конституційного права як галузі системи права України варто враховувати не лише напрацювання фахівців з теорії держави і права щодо функцій права, а також і щодо функцій держави, обстоювалась та отримувала свою аргументацію. Варто нагадати, що до числа основних аргументів, які вже було висловлено на підтримку цього твердження, належать тісний зв'язок галузі конституційного права з політикою (високий ступінь політизації норм конституційного права) та історичний розвиток галузі в Україні, який йшов у напрямі від державного до конституційного права.

У цьому підрозділі ця теза отримала подальшу аргументацію, а також на її основі сформульовано конкретні пропозиції щодо можливості врахування напрацювань щодо функції держави при формулюванні дефініції поняття «функції конституційного права як галузі права України» та при виокремленні їхніх видів.

Звертаючись до ретроспективи національної юридичної літератури з теорії держави і права, варто зауважити, що саме функції держави протягом тривалого періоду домінували, а щодо деяких питань – продовжують домінувати, коли йдеться про функціональні дослідження. Функціям права приділяється значно менше уваги (дивись також [336]).

По-перше, прикладом можуть бути програми з основ правознавства, які застосовуються для підготовки до вступу у

заклади вищої освіти. Так, у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого Програма фахового вступного випробування з теорії держави і права була затверджена у лютому 2020 року. Програма містить розділ 6 «Функції держави», який складається з наступних питань:

«Поняття функцій держави. Зміст функцій держави і об'єкти їх впливу.

Класифікація функцій держави. Внутрішні та зовнішні функції держави, їх характеристика» [285].

Що ж до функцій права, то їм присвячено лише одне питання «Функції права, їх ознаки та класифікація», яке уміщено у п. 9 «Поняття права».

По-друге, формальний аналіз змісту навчальної літератури з теорії держави і права свідчить про те, що ще з середини ХХ ст. склалась тенденція включати до підручника структурну частину про функції держави, але не про функції права (дивись, наприклад, [203, с. 256-262], інші видання). Така тенденція продовжує залишатися домінуючою (дивись, наприклад, [116, с. 9-15], інші видання). Інколи функціям держави приділяється окремий розділ, у той час як функціям права – лише окреме питання (дивись, наприклад, [96, с. 89-103], інші видання).

Значну меншість становлять навчальні та навчально-методичні видання, у яких функціям держави приділяється така ж сама увага, як і функціям права (дивись, наприклад, [154, с. 97, 247], інші підручники). Також варто підкреслити, що автори деяких підручників відходять від виокремлення таких структурних частин, які були б присвячені функціям як держави, так і права, – однак, включають відповідні положення до тексту структурних частин не з однойменними найменуваннями (дивись, наприклад, [291; 97], інші видання).

Вагому роль у тому, що при аналізі функцій конституційного права як галузі права України слід враховувати напрацювання дослідників щодо функцій держави, відіграє належність галузі до публічного права. Адже «публічне право має своїм девізом забезпечення гармонії і злагоди в суспільстві, балансу інтересів особистості, колективів, спільнот і суспільства в цілому, стабільність держави та її інститутів, стійкість основ економічного і соціального розвитку» [386, с. 32].

Навіть у радянські часи, коли поділ галузей права на приватні та публічні не застосовувався, ця ідея висловлювалась вченими, але у дещо іншому контексті (часто з підкресленням впливу політики на право).

Так, у 1961 році О. С. Йоффе та М. Д. Шаргородський зауважили:

«У будь-якій соціально-економічній формації, в якій право існує, воно використовується в цілях врегулювання даної історичної системи суспільних відносин з певних класових позицій – з позицій класу, що стоїть при владі. Тому право може бути охарактеризоване як класовий регулятор суспільних відносин.

Право виростає з наявних суспільних відносин. У цьому виражається матеріальна обумовленість права, його залежність від економічного базису суспільства. У той же час право впливає на суспільні відносини, виступаючи в якості їх класового регулятора. У цьому виражається активна роль права, його зворотний вплив на економічний базис суспільства. Але право не зливається з регульованими їм суспільними відносинами. Інакше воно перестало б бути специфічним суспільним явищем і втратило б свою роль регулятора суспільних відносин» [106, с. 57]. Так як визначити пануючий клас та захистити його інтереси, сформувати та підтримувати функціонування економічного базису суспільства – це традиційні функції держави у згаданий період розвитку радянського правознавства, наведена цитата свідчить про неможливість «роз'єднання» функцій держави та функцій права у цілому, та по відношенню до галузі конституційного права зокрема.

Майже через десятиріччя після цього, у 1976 році, Л. С. Явич стверджував, що:

– «у законах безпосередньо виражається державна діяльність, закони забезпечують виконання функцій державного апарату і надають державі як політичній організації суспільства характер публічно-правового союзу. Закони найбільш чітко виражають волю панівних класів» [436, с. 36];

– «державна і право причинно обумовлені економікою класового суспільства. Панівні при даних відносинах індивіди необхідно конституують свою силу в державі, а обумовлену

цими відносинами волю висловлюють в праві. Сила класів в державно-організованому суспільстві спрямовується волею, вираженою як закон. Інтереси і воля панівних класів спираються на силу держави. Між державою і правом є зв'язок функціональної властивості, що виражається на поверхні суспільного життя в якості нормотворчої діяльності державних органів, яка завершує процес правотворення, в охороні права державним апаратом, в юридичному оформленні державної структури і діяльності. Функціональний зв'язок носить глибинний характер, діє на рівні сутності права і сутності держави, спирається на їх причинно-наслідковий зв'язок з панівним типом виробничих відносин, є реальною закономірністю їх буття» [436, с. 54].

Ще майже через десятиріччя, у 1982 році, С. С. Алексєєв сформулював, що «позитивне зобов'язання <...> направлено на те, щоб сформувати спонукальні мотиви, поведінку і забезпечити (в кінцевому рахунку переважно примусовими заходами) їх дію. Зрозуміло, в соціалістичному суспільстві таке забезпечується правом – формування і дія спонукальних мотивів поведінки узгоджується, як правило, з формуванням і дією аналогічних мотивів під впливом економічних, політичних, духовно-моральних чинників і тому органічно вплітається в закономірні соціальні процеси» [9, с. 15]. Отже, авторською логікою охоплюється функціональний зв'язок між державою та правом.

Варто ще раз підкреслити важливість вирішення питання про предмет конституційного права як галузі для визначення галузевих функцій у цілому та у зв'язку з функціями держави зокрема. Наведені вище міркування відомих радянських вчених відбувалися на тлі дискурсу про предмет державного права як галузі радянського права. Сутність дискурсу узагальнили В. В. Бойцова та її співавтори, зазначаючи, що «починаючи з 1959 року в СРСР проходила дискусія про предмет державного (конституційного) права. Автори двох основних концепцій – В. Коток і О. Лепьошкін – відстоювали протилежні підходи до визначення предмета цієї галузі права і науки. В. Коток захищав позицію широкого розуміння державного права, ототожнюючи державно-правове регулювання з конституційним регулюванням. Ця точка зору була вразлива в тому відношенні, що предмет

державного (конституційного) права не є вузькою юридичним. О. Лепьошкін включав до предмету державного права ті відносини, які пов'язані із здійсненням державної влади. Конституційне регулювання, на його думку, включає норми права, політики» [39, с. 38].

Ці цитати наведено для демонстрації того факту, на який влучно вказав В. С. Афанасьєв, узагальнивши: «незважаючи на те, що функціям держави присвячено чимало робіт, більшість авторів повторюють те, що було розроблено ще в радянський період, в більш сучасній інтерпретації. Досліджень з використанням сучасних методів пізнання практично не проводилося» [17, с. 54]. Слід цілком погодитись з цією тезою.

На відміну від кількох підходів до визначення функцій права, які склались в юридичній літературі (дивись попередні частини дослідження), при визначенні поняття «функції держави» дослідники проявляють майже повну однаковість. Дефініції розрізняються між собою лише ступенем конкретизації. Наприклад:

– «функції держави – це основні форми діяльності держави, які виражають її сутність» [203, с. 256];

– «функції держави – це основні напрямки її діяльності, які виражають сутність і призначення держави в суспільстві» [116, с. 20];

– «функції держави – це основні напрями і сторони діяльності держави, що виражають її сутність та соціальне призначення» [154, с. 97];

– «функції держави – це основні напрями її діяльності з управління суспільством, включаючи механізм державного впливу на розвиток суспільних процесів, в яких знаходить свій прояв її сутність і соціальне призначення» [384, с. 63];

– «функції держави – це взяті в комплексі головні напрями її внутрішньої і зовнішньої діяльності, що виражають і конкретизують класову і загальнолюдську сутність і призначення держави в суспільстві, цілі й завдання держави по управлінню суспільством у властивих їй формах і властивими їй методами» [59, с. 43].

Т. М. Радько та В. О. Толстик провели порівняння функцій держави з функціями права та дійшли висновків, з якими слід погодитись. На думку дослідників:

«Подібність функцій права і держави полягає в тому, що:

– вони є проявом сутності і соціального призначення відповідно права і держави;

– як функція права, так і функція держави нерідко покликані вирішувати спільні завдання, що визначає їх загальний напрямок.

Відмінність функцій права від функцій держави полягає в тому, що:

– вони є вираженням різних сутностей, які визначають їх специфіку і самостійний характер;

– шляхи, форми і способи здійснення цих функцій різні;

– кількість і види здійснюваних функцій не збігаються повністю;

– не однакові також межі здійснення функцій» [295, с. 411-415].

При порівнянні функцій держави з функціями права слід враховувати також і те, що «функції держави, особливо сучасної, мають правовий характер. Це пояснюється тим, що будь-яка державна діяльність має правову основу, тобто спирається на правові форми реалізації своїх функцій через формування і реалізацію права. Ця ознака дає можливість розглянути функціонування держави в історико-правовому ракурсі, оцінивши, наскільки сама держава на тому чи іншому своєму етапі має правовий характер» [96, с. 91]. Таким чином, функції держави будуть здійснювати певний вплив на функції усіх галузей національної системи права. Слід однак зауважити, що цей вплив буде більш вагомими для одних галузей, та менш вагомим – для інших.

До числа тих галузей права, на функції яких вплив функцій держави буде максимальним, слід віднести, у першу чергу, конституційне право як галузь права. Тісний зв'язок галузевих норм з політикою «резонує» з такою ознакою функцій держави як те, що вони «носять політичний характер, оскільки усі вони генетично мають одне й те саме джерело – державу як організацію політичної влади. Держава з'являється на певному історичному етапі саме задля виконання на новому рівні низки найістотніших функцій у суспільстві. Отже, держава та її функції є нерозривними політичними явищами» [96, с. 90]. Таким чином, не кожна з функцій сучасної Української держави буде

відтворюватись у функціях галузі конституційного права, але певні функції – будуть.

Варто зауважити, що в юридичній літературі тривають дискусії стосовно того, чи можна проводити аналогію між функціями права у цілому (а отже, і функціями галузей права зокрема) та функціями держави.

До числа авторів, які заперечували проведення таких паралелей, належали такі відомі фахівці з теорії держави і права, як В. М. Горшеньов (дивись [75, с. 32]), В. С. Нерсесянц. Професор Нерсесянц розгорнуто аргументував свою позицію, зокрема, зазначивши, що:

«Держава, як і право, діє у всіх сферах соціального життя людей, визначаючи відповідний порядок відносин і спосіб вирішення завдань в цих різноманітних сферах – у сфері економіки, культури, науки, освіти, охорони здоров'я, навколишнього середовища і т.д. Це, однак, зовсім не означає, ніби у держави є економічна, екологічна, культурна, освітня та інші подібним чином (тобто за сферами соціального життя) сконструйовані функції. Нічого специфічно державного (і державно-правового) в самих по собі заняттях економікою, культурою, наукою, екологією і т.д. немає. Адже держава – це не організація для вирішення економічних, культурних, екологічних та інших подібних завдань, хоча роль держави (і права) в належному вирішенні цих та подібних завдань вельми велика. З точки зору функцій держави (і права) визначальне значення мають не самі по собі ці та інші подібні завдання і ті сфери, де вони виникають і потребують вирішення, а саме належний державно-правовий порядок їх вирішення» [203, с. 258].

Дійсно, на економічну, політичну та інші сфери суспільного життя впливає не тільки держава, і не тільки право. Варто наголосити на важливості ефективного функціонування громадянського суспільства, інших суспільних інститутів для того, щоб досягати поставлених цілей в економічній, політичній та інших сферах. Однак, вплив держави та права на ці та інші сфери суспільного життя важко переоцінити. Без цього впливу на сучасному етапі суспільного розвитку навряд чи можливо впорядкувати суспільні відносини у цих сферах життя.

У зв'язку з цим більш переконливими є позиції тих вчених, які допускають проведення аналогій, паралелей між функціями

права та держави, вбачаючи це плідним. О. О. Глебченко щодо класифікації функцій як права, так і держави за сферами суспільного життя сформулював, що «не слід виключати такий критерій класифікації, оскільки право тісно пов'язане з державою, і, так чи інакше, дублює її функції» [67, с. 8]. С.С. Алексєєв пропонував уважати, що право може виконувати ті ж самі функції, що й держава, та розрізняв соціально-політичні (загальносоціальні) та власно-юридичні (спеціально-юридичні) функції права. На його думку, соціально-політичні функції права – це напрямки правового впливу, які виражають соціально-політичний зміст правового регулювання (функція права і держави в даній площині збігаються), а спеціально-юридичні функції – напрямки правового впливу, які виражають своєрідність права, його юридичне призначення для опосередковуваних відносин [13, с. 94-95; 192]. Таким чином, функції Української держави слід взяти до уваги при формуванні переліку функцій галузі конституційного права.

В. О. Рибаків констатував наявність у сучасній теорії держави і права системи функцій держави. Він запропонував уважати, що «система функцій держави – це їх структурно впорядкована єдність, об'єктивно обумовлена її соціальним призначенням» [311, с. 14].

Фахівці з теорії держави та права узагальнюють, що «функції держави класифікують за різними підставами (дивись також [353]):

1) залежно від принципу поділу влади розрізняють законодавчу, виконавчо-розпорядчу, судову, контрольно-наглядову;

2) залежно від тривалості дії – постійні та тимчасові;

3) залежно від значення – головні та другорядні;

4) залежно від сфери діяльності – внутрішні та зовнішні» [154, с. 97-98].

Перша класифікація – залежно від принципу поділу влади – знайшла своє відтворення у працях фахівців з конституційного права у контексті функцій Української держави. На сучасному етапі найбільш популярною залишається пропозиція професора В. Ф. Погорілка виділяти за суб'єктним критерієм такі функції Української держави:

- 1) парламентські функції;
- 2) функції Президента України;
- 3) функції Кабінету Міністрів України;
- 4) функції міністерств та інших центральних органів виконавчої влади;
- 5) функції місцевих державних адміністрацій;
- 6) функції судів загальної юрисдикції;
- 7) функції Конституційного Суду України;
- 8) функції прокуратури України;
- 9) функції інших органів державної влади [235, с. 246-247].

Звернення до праць теоретиків держави і права надає підстави сформулювати, що в них ця класифікація функцій держави наводиться зі значно меншою кількістю класифікаційних груп.

Наприклад, В. О. Рибаків сформулював, що «за принципом поділу влади система функцій держави горизонтального рівня проявляється в їх розподілі на законодавчі, виконавчі, судові. Вони закріплюють специфічні напрямки діяльності держави: регулювання політичних, економічних, соціальних та інших функцій держави. Всі вони спрямовані на вирішення загальних державних завдань, реалізуються через законотворчість, організацію їх виконання, їх гарантованість. Багато в чому це збігається з державно-правовими формами реалізації функцій держави – правотворчою, правовиконавчою, правоохоронною» [311, с. 14]. У цих міркуваннях привертає увагу і більш лаконічний перелік видів функцій держави, який виокремлюється автором на аналізованій підставі, а головне – те, що В. О. Рибаків одразу розглядає цю класифікацію як частину цілого – системи функцій держави.

Висновок про це можна зробити на підставі того, що у його цитаті мова йде про «горизонтальний рівень системи функцій держави». Ще одною цікавою для нашого дослідження функцій галузі конституційного права рисою у праці В. О. Рибаків є те, що він не просто виокремлює законодавчі, виконавчі та судові функції держави, але й приділяє увагу аналізу їхнього співвідношення між собою. За підсумками цього аналізу В. О. Рибаків резюмував: «систематизуючу роль в цій класифікації відіграє законодавча функція, оскільки саме в ній закріплена керівна роль представницьких органів.

Правовиконавча діяльність – діяльність підзакона, на основі закону і для його виконання. Вона вирішує управлінські завдання. Судова – забезпечує їх реалізацію» [311, с. 14]. Такий підхід вартий запозичення і при дослідженні функцій конституційного права як галузі права України.

Варто відмітити, що аналогічних класифікаційних груп (законодавчі, виконавчі та судові функції) по відношенню до функцій права у цілому та до функцій галузі конституційного права зокрема поки що не виокремлювалось. Такий підхід (неможливість застосування цієї класифікації функцій держави до функцій галузі конституційного права) слід визнати оптимальним.

Навряд чи можна застосувати до функцій конституційного права як галузі права України і наступну класифікацію функцій держави, яка полягає у тому, щоб поділяти функції залежно від тривалості дії на постійні та тимчасові. Ймовірно, що ця підстава для класифікації може бути застосована до угруповання функцій права у цілому. Однак функції конституційного права як галузі права є функціями одного з елементів системи (адже аналізована галузь є елементом системи права України). Важливість вирішення такого питання, як постійність чи тимчасовість функцій, по відношенню до права слід вирішувати на рівні системи, а не галузі. Це відповідатиме системному підходу та сприятиме гармонійному подальшому розвитку системи права України.

Аналогічне зауваження варто адресувати і класифікації функцій держави залежно від значення на головні та другорядні.

Перспективною з точки зору можливості запозичення для угруповання функцій конституційного права є класифікація функцій держави відповідно до сфер її діяльності. Дослідники пропонують виокремлювати наступні дві класифікаційні групи функцій держави:

– «зовнішні – це напрями діяльності держави за її межами, що забезпечують здійснення її зовнішньої політики у взаємовідносинах з іншими державами, світовими громадськими організаціями і світовим товариством у цілому, та вирішенням інших цілей і задач, які стоять перед нею на міжнародній арені. Такі функції не можуть бути однаковими для всіх держав і

державних утворень. Вони залежать від характеру політичного режиму в державі, взаємовідносин держав одна з одною та інше; – внутрішні – це такі напрями діяльності держави, що здійснюються в межах цієї держави і в яких конкретизується внутрішня політика у сфері економічних, ідеологічних, політичних, екологічних, культурних та інших аспектів життя суспільства, що зумовлені необхідністю вирішення внутрішніх задач, які стоять перед державою» [384, с. 64].

Фахівці з конституційного права О. В. Совгіря та Н. Г. Шукліна застосували цю класифікацію по відношенню до функцій Української держави. Вони зауважили, що «функції держави поділяють на об'єктні (внутрішні та зовнішні) – політична, економічна, соціальна, культурна, екологічна тощо, та «технологічні» – законодавча, виконавча, судова» [368, с. 83]. Хоча в сучасній юридичній літературі існує думка, що «розподіл функцій держави на зовнішні і внутрішні, який був традиційним для радянської правової школи, більшістю сучасних учених не підтримується» [37, с. 34], очевидно, що це не зовсім так. Однак, слід взяти цю думку до уваги як сучасний тренд у теорії держави і права при аналізі можливості застосування цієї класифікації при угрупованні функцій конституційного права як галузі права України.

Варто відмітити, щоконституційне право як галузь права належить до числа галузей системи права України, а тому навряд чи її положення можуть повноцінно охоплювати зовнішні функції Української держави (зовнішньополітичну, зовнішньоекономічну, культурного співробітництва, оборони, дипломатичну).

Тому варто зосередитись на можливості запозичення ідей та підходів, які застосовуються по відношенню до внутрішніх функцій держави.

Одним з аргументів на користь запозичення деяких положень цієї класифікації функцій держави для угруповання функцій конституційного права як галузі права України є те, що на сучасному етапі розвитку юридичної науки ця класифікація є основною.

Так, К. Г. Волинка зазначив, що ця класифікація функцій держави (він іменує її «класифікація за об'єктом») «найхарактерніша. Кожна функція держави має свій об'єкт впливу і свій зміст.

Об'єкт – певна сфера суспільних відносин (економіка, культура, екологія та ін.), на яку спрямований державний вплив. Об'єкти і служать критерієм розмежування функцій держави, їх поділу на економічні, політичні, культурні, ідеологічні тощо» [59, с. 44].

На наш погляд, домінування цієї класифікації пов'язано з тим, що «у функціях держави виявляється та реальна роль, яку вона відіграє у вирішенні основних питань суспільного розвитку і перш за все в задоволенні різноманітних інтересів населення країни. Функції держави встановлюються залежно від основних завдань, що стоять перед державою на тому чи іншому етапі її розвитку, і являють собою засіб реалізації цих завдань. А зміст завдань держави визначається різними внутрішніми та зовнішніми чинниками» [116, с. 2].

Вірним є узагальнення, відповідно до якого «до загальносоціального змісту функції держави, управлінню суспільними справами відноситься все те, що спрямоване на вирішення основних економічних, соціальних, політичних та інших завдань з метою забезпечення інтересів суспільства на відповідному історичному етапі його життєдіяльності. Основні загальносоціальні функції забезпечують існування, добробут і виживання самого суспільства. Саме в цьому державна організація суспільства набуває найбільшого значення. Загальносоціальні функції характеризують динамічну сторону держави. Невиконання або неякісне виконання цих функцій призводить та призводить держави до занепаду та розпаду» [381, с. 66-67]. Це узагальнення підкреслює важливість врахування відповідної класифікації не тільки у теоретичному дискурсі, але й у практичній діяльності, при розбудові правової держави.

Як справедливо зауважують вчені-конституціоналісти, «всі основні функції держави мають бути системно закріплені в Конституції або законах України, що сприятиме посиленню ролі і відповідальності держави в усіх сферах її діяльності» [368, с. 83]. А отже, самеконституційне право як галузь права у першу чергу «підпадає під вплив» цієї класифікації.

Саме з урахуванням зазначених чинників ця класифікація не тільки може бути адаптована для угруповання функцій конституційного права як галузі права України, але й має бути визнана в якості основної.

До числа внутрішніх функцій держави фахівці з держави та права найбільш часто та майже однотайно відносять економічну, політичну, соціальну, культурну, екологічну та правоохоронну функції.

Економічна функція належить до числа внутрішніх функцій держави тому, що кожна суверенна незалежна держава самостійно вирішує питання, яка саме економіка буде в країні. Так, за часів перебування у складі СРСР, на сучасній території України панувала планова економіка (ця внутрішня функція держави у відповідний період суспільного розвитку називалася «господарсько-організаторська», що цілком відбивало її сутність та зміст), а після проголошення незалежності перевага була надана економіці ринкової.

Одразу слід зазначити, що економічну функції доцільно виокремлювати не тільки як одну з внутрішніх функцій держави, а також і як одну з функцій конституційного права як галузі права України. А тому стислий опис економічної функції держави розміщено в одному з подальших підрозділів нашого дослідження, у якому йдеться про економічну функцію конституційного права як галузі права України.

На другому місці після економічної функції держави також традиційно розміщується така її внутрішня функція, як політична.

Слід зауважити, що з цього правила є й виключення. Так, члени авторського колективу одного з найбільш ґрунтовних підручників з загальної теорії держави і права (О. В. Петришин, Л. В. Авраменко, С. П. Погребняк та ін.) починають характеристику внутрішніх функцій держави з політичної функції [96, с. 95], так само як з політичної функції починає і О.Ф. Скакун [359, с. 47]. В. О. Рибаків, досліджуючи класифікацію функцій держави за сферами суспільного життя, надає «першість серед рівних» саме політичній функції. Він переконаний, що «систематизуючою функцією при цій класифікації є політична функція. Саме вона визначає зміст інших функцій держави, забезпечує їх реалізацію» [311, с. 15].

Однак, поки що переважна більшість фахівців з теорії держави і права на перше місце висувують не політичну, а економічну внутрішню функцію держави.

Як і у випадку з економічною функцією держави, стисло характеристику політичної функції держави розміщено в одній з наступних частин нашого дослідження. Її характерні ознаки стали у нагоді при здійсненні характеристики такої функції конституційного права як галузі права України, як політична функція.

Ще одною внутрішньою функцією держави є функція соціальна. Цю функцію держави також охарактеризовано в одному з наступних підрозділів нашої праці.

Але щодо соціальної функції у цьому підрозділі слід зазначити: інколи дослідники виокремлюють не «соціальну», а «соціально-культурну» функцію держави (дивись, наприклад, Ю.В. Пирожкова [231, с. 3], С. А. Дроботов [86, с. 91]).

Можливість застосування до галузі конституційного права такої функції держави, як культурна, є неоднозначною.

Варто відмітити, що, з одного боку, у контексті конституційно-правового дослідження слід орієнтуватися не тільки на розробки фахівців з теорії держави і права, а, у першу чергу, на надбання науки конституційного права. У цьому контексті одразу ж згадується така, що застосована в Основному Законі України, класифікація прав і свобод людини у залежності від сфери суспільного життя, де вони знаходять свій прояв, на особисті, політичні, економічні, соціальні, культурні та екологічні права. Аналогічним чином класифікують і обов'язки особистості. А отже, може виникнути підстава вести мову не про «соціально-культурну», а про «соціальну» та окремо про «культурну» функцію галузі конституційного права.

Так, Конституція України 1996 року закріплює такі культурні права, як право на освіту (стаття 53) та свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності (стаття 54).

Однак, в юридичній літературі автори, які визнають цей зв'язок, часто ведуть мову не про «культурну», а про «культурно-виховну» функцію. Так, В. О. Рудковський сформулював, що «культурно-виховна функція сучасної <...> держави повинна бути ув'язана з проблемами правової соціалізації особистості та

різних соціальних груп <...> Залучення зазначених суб'єктів до системи морально-правових цінностей суспільства, формування високої правової культури, навичок соціально-активної правової поведінки є найважливішою передумовою розвитку механізмів правового регулювання <...> Адже без відповідної культури і правосвідомості неможливі ні демократія, ні права і свободи людини, ні громадянське суспільство і т. д.» [307, с. 44].

Отже, з іншого боку, класифікація функцій держави за сферами соціального життя є лише «вихідним пунктом» для можливості її застосування до функцій галузі конституційного права, враховуючи високий ступінь політизації норм галузі. Вона не може (та й не повинна) рецепуватися повністю, цілком можливим є запозичення окремих її елементів з урахуванням як особливостей галузі національного конституційного права, так і розробок фахівців з теорії права стосовно функцій права.

Одною з функцій права дослідники пропонують називати виховну (про неї детально йтиметься у подальших частинах дослідження). І саме з виховною функцією логічно поєднати функцію культурну; для встановлення характеру співвідношення між ними необхідним є більш ґрунтовний розгляд виховної функції права. Варто відмітити, що деякі дослідники функцій держави також надають перевагу тому, щоб вести мову не про «культурну», а про «культурно-виховну» функцію держави.

Наприклад, О. С. Жукова висловила думку, що ця функція «зводиться <...> до різнобічної державної підтримки розвитку культури літератури, мистецтва, театру, кіно, а також державної підтримки науки, її природної інтеграції в ринкові умови, підтримки пріоритетного розвитку фундаментальних теоретичних досліджень і принципово нових технологій» [94, с. 41]. Слід всіяко вітати зв'язок між культурною та виховною діяльністю, на якому наголошує О. С. Жукова.

О. С. Горбатовська, яка присвятила низку публікацій питанням культурно-виховної функції держави та узагальнила свої напрацювання у цій сфері в однойменній Монографії на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, запропонувала уважати, що «культурно-виховна функція знаходить своє вираження в багатьох сферах суспільного життя. Сьогодні культурно-виховна функція включає в себе діяльність

держави в сфері культури і виховання, здійснювану з метою забезпечення культурних прав і свобод, розвитку культурного потенціалу країни, збереження культурної спадщини, самобутності і накопичених знань, їх трансляції наступним поколінням, а також виховання особистості і суспільства» [74, с. 25; 73, с. 10]. Погоджуючись зі зв'язком між культурою та вихованням, варто зауважити, що обидві цитати охоплюють переважно внутрішні, а не зовнішні функції сучасної держави.

Варто взяти до уваги, що вагоме значення при здійсненні аналізованої функції надається і тому, що держава виконує зовнішньокультурні функції. Таку логіку можна було прослідкувати і у таких, що втратили чинність, Основах законодавства України про культуру від 14 лютого 1992 року [217], і у чинному Законі України від 14 грудня 2010 року «Про культуру» [267], так само як і в законах більш спеціального характеру (наприклад, у Законі України від 21 вересня 1999 року «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» [251]).

На користь цього твердження свідчить системний аналіз статей 11 та 12 Конституції України. Стаття 11 передбачає, що «держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України» [146]. Її положення доповнюють положення статті 12, відповідно до якої «Україна дбає про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави» [146].

Отже, як справедливо зазначив Д. А. Николюк, «перелік зовнішніх та внутрішніх функцій є надзвичайно широким. При цьому привертає до себе увагу закономірність, яка полягає у тісному переплетінні та їхньому взаємозв'язку. Досить часто на прикладі лише однієї функції важко простежити, де закінчуються межі її реалізації всередині держави та починається реалізація відповідної функції у політиці взаємовідносин з іншими країнами» [205, с. 103].

Отже, аналізуючи культурний напрям діяльності сучасної держави – і сучасна Українська держава не є виключенням з цього правила – варто констатувати, що зусилля органів

публічної влади не обмежуються лише постійним та послідовним розвитком культури у різних її проявах – мистецтва, літератури, науки і техніки.

Важливість спрямування зусиль держави у культурній сфері на міжнародному рівні була підкреслена ще у середині ХХ століття Організацією Об'єднаних Націй.

Так, Загальна декларація прав людини 1948 року у статті 27 встановлює, що «кожна людина має право вільно брати участь у культурному житті суспільства, насолоджуватися мистецтвом, брати участь в науковому прогресі та користуватися науковими здобутками. Кожна людина має право на захист її моральних матеріальних інтересів, які є результатом наукових, літературних чи художніх праць, автором яких вона є» [95].

Такий, що деталізує положення Загальної декларації прав людини 1948 року, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року, встановлює:

«1. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожної людини на:

- а) участь у культурному житті;
- б) користування результатами наукового прогресу та їх практичне застосування;
- в) користування захистом моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з будь-якими науковими, літературними чи художніми працями, автором яких вона є.

2. Заходи, яких повинні вживати держави-учасниці цього Пакту для повного здійснення цього права, охоплюють ті, що необхідні для охорони, розвитку і поширення досягнень науки та культури.

3. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються поважати свободу, необхідну для наукових досліджень і творчої діяльності.

4. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають користь, що їм дають заохочення і розвиток міжнародних контактів та співробітництва в науковій і культурній галузях» (ст. 15) [192].

Така увага Організації Об'єднаних Націй до питань культурного характеру свідчить про те, що незважаючи на згадку про культурно-виховну функцію держави після функцій

політичної, економічної та соціальної, вона була, є та залишається надзвичайно важливою.

На сучасному етапі суспільного розвитку процеси глобалізації, європейської інтеграції ставлять важливе питання постійної підтримки національної ідентичності, яка є складовою української культури. Особливої ваги відповідні повноваження органів публічної влади набувають в умовах економічної кризи. Адже саме культура є тим, що «тримає» націю, народ єдиними у важкі періоди державного та суспільного розвитку, коли матеріальні цінності відходять на другий план, демонструючи важливість духовності у регуляції суспільних відносин, у вирішенні державних проблем. А тому культурно-виховну функцію держави не варто недооцінювати та слід врахувати при аналізі можливостей застосування цієї класифікації до класифікації функцій конституційного права як галузі права України.

Майже усі сучасні фахівці з теорії держави і права відносять до числа функцій держави екологічну функцію.

М. Й. Байтін виокремив екологічну функцію держави ще у 1979 році та зазначив, що «на початку радянського етапу розвитку вітчизняної держави охорона природи виступала в якості складової частини і одною з важливих сторін таких основних функцій соціалістичної держави, як господарсько-організаторська і культурно-виховна, і практично проявляла себе в межах і ракурсах їх дії» [25, с. 279].

М. Й. Байтін зазначив про це у своєму монографічному дослідженні функцій радянської держави, а у цілому у виданнях з теорії держави і права про цю функцію ще наприкінці ХХ ст. майже не йшлося. Фахівці, які цікавляться екологічною функцією держави, узагальнюють, що «аж до ХХ ст. функція охорони природи розвивалася переважно через функцію захисту прав власності, економічних, військових і податкових інтересів держави. Вона була другорядною і несамостійною функцією. Однак на сучасному етапі екологічна функція стає основоположною, вона знаходиться в тісному контакті з усіма іншими функціями держави» [102, с. 245].

Виснаження природних ресурсів та погіршення стану навколишнього середовища привернули увагу до необхідності

втручання держави у ці питання. До основних причин руйнування екосистем і виснаження природних ресурсів ряд авторів відносять те, що:

– «забруднення навколишнього середовища перевищує можливості біосфери до самоочищення і саморегуляції;

– ємність природного середовища не дозволяє переробляти все відходи господарської діяльності людини, накопичення яких створює загрозу глобального забруднення навколишнього середовища і деградації природних систем;

– накопичувальний характер шкідливих впливів на екологічні системи. Результати руйнівної діяльності людей часто мають довготривалі наслідки, що не простежуються одним поколінням. Крім того, вплив на природу в одному регіоні може позначатися у віддалених від цього регіону місцях. Це створює помилкове уявлення про нешкідливість тієї чи іншої діяльності» [434, с. 486].

Водночас, стало очевидним, що «в умовах сучасної організації соціуму провідна роль в перетвореннях в системі «природа – суспільство» належить державі. Глобальна екологічна криза обумовлює спрямованість діяльності держави в її новій парадигмі вже не тільки на забезпечення існування людини якщо не сприятливим, то хоча б придатним для неї середовищем життя. Головним завданням екологічної функції держави стає об'єднання зусиль, спрямованих на виживання людства як біосоціальної сутності, збереження Природи як первинної самоцінності навколишнього світу з усім її потенціалом» [115, с. 106].

Таким чином, такий, що посилюється, вплив держави на соціум, а також розвиток науки та особливо техніки актуалізує екологічну функцію настільки, що до конституцій як до Основних Законів все частіше вносяться положення про охорону навколишнього середовища, закріплюються суб'єктивні права екологічного характеру (наприклад, на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди, частина перша статті 50 Конституції України [146]), а також впроваджуються суб'єктивні обов'язки не завдавати шкоду навколишньому природному середовищу, а у разі завдання такої шкоди – компенсувати її (стаття 66

Конституції України передбачає, що «Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, <...> відшкодувати завдані ним збитки» [146]).

Фахівці з теорії держава і права переконані, що «основний зміст екологічної функції становлять державне управління і координація діяльності в галузі охорони довкілля. Держава здійснює планування екологічної політики, нормування якості довкілля; вживає заходів щодо відвернення екологічно шкідливої діяльності, попередження і ліквідації аварій, стихійного лиха, катастроф; здійснює державний контроль за додержанням природно-охоронного законодавства, притягує до відповідальності осіб і організації, винні у порушенні екологічних вимог» [96, с. 99].

Екологічна функція знаходить свій прояв в межах двох основних напрямів. По-перше, це раціональне використання природних ресурсів.

По-друге, це охорона та регенерація навколишнього природного середовища.

Тим не менш, як справедливо узагальнив С. М. Русін, «в даний час у правовій доктрині існує єдине (таке, що поділяється усіма вченими – фахівцями в галузі теорії держави і права, конституційного права, екологічного права) уявлення про наявність екологічної функції у держави, сформованої державної екологічної політики та екологічного права як самостійної галузі права. Однак загального підходу до їх розуміння, встановлення співвідношення між ними немає» [309].

Варто зауважити, що це частково пов'язано з тим, що екологічна функція держави є найбільш динамічною на сучасному етапі розвитку теорії держави та права.

По-перше, вона розвивається екстенсивно, шляхом включення нових сфер впливу. Так, все частіше дослідники ведуть мову про те, що слід включити до сфери її впливу не тільки раціональне використання природних ресурсів та охорону навколишнього середовища, але й забезпечення екологічної безпеки людини, інших об'єктів (дивись, наприклад, [58; 65; 68; 227]).

Існують і інші перспективи динаміки змісту екологічної функції держави. У своїй дисертації на здобуття наукового

ступеня доктора юридичних наук на тему «Екологічна функція держави: теорія та практика реалізації» Р. Х. Гізатуллін запропонував уважати, що «в рамках екологічної функції здійснюється діяльність за чотирма обумовленим громадськими екологічними інтересами напрямками.

По-перше, це розпорядження в інтересах суспільства природними ресурсами, що перебувають у державній власності.

По-друге, забезпечення раціонального природокористування.

По-третє, охорона навколишнього середовища.

По-четверте, дотримання, охорона і захист екологічних прав і законних інтересів громадян» [66, с. 57 – 68].

Р. Б. Тополевський та В. М. Адам дослідили потенціал розвитку аналізованої функції держави та сформулювали, що «футуристичний вимір екологічної функції держави дозволяє прогнозувати перебудову суспільства в сторону екологічних пріоритетів, оскільки спроможність людства передбачати та запобігати екологічним катастрофам, передусім тим, які створюються внаслідок господарювання людини, є життєво необхідною для виживання людства, а звідси – і пріоритетність екологічної складової діяльності держави» [390, с. 55]. Це також свідчить про перспективи екстенсивного розвитку аналізованої функції.

По-друге, екологічна функція держави розвивається інтенсивно, шляхом виокремлення підфункцій. Зокрема, В. С. Міронов у своїй дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, тематика якої пов'язана з дослідженням екологічної функції держави у низці країн, узагальнив, що «екологічна функція держави <...> включає в себе наступні субфункції: фауністична, флористична, атмосферна, гідросферна, літосферна, антропосоціальна» [190, с. 8].

Слід погодитись з дослідниками у тому, що «значення екологічної функції держави виражається в тому, щоб забезпечити науково обгрунтоване, ефективне і оптимальне співвідношення екологічних та економічних інтересів суспільства для забезпечення сталого розвитку держави, що передбачає створення необхідних гарантій для реалізації і захисту екологічних прав громадян та юридичних осіб, забезпечення належного рівня охорони навколишнього середовища, забезпечення раціонального використання

природних ресурсів і т. д.» [120, с. 179]. Екологічна функція держави набуває все більшої та більшої ваги, значення.

Постійно зростаюче значення екологічної функції держави надало підстави О. В. Захарову у контексті його дослідження висловити пропозицію, що «всі функції держави необхідно розділити на 2 групи.

1. Функції держави, що зачіпають боротьбу з сучасними глобальними екологічними викликами людству. Як правило, ці функції створюють загальні умови для подібної боротьби. До таких функцій відносяться: економічна; оподаткування; соціального захисту; культурна; правова <...>

2. Функції, в яких боротьба з сучасними глобальними екологічними викликами людству відображається безпосередньо» [102, с. 242-244].

Якщо друга група функцій є доволі зрозумілою, то для ілюстрації зв'язку між екологічною функцією держави та функціями першої групи можна запропонувати два приклади.

Перший приклад – на початку аналізу екологічної функції держави були посилення на ретроспективу її досліджень за радянських часів. У відповідних цитуваннях якраз і розкривається зв'язок між цією та іншими функціями держави.

Другий приклад – фрагмент з сучасного дослідження Т.В. Іванової, яка констатує, що «накопичені екологічні проблеми в Україні необхідно вирішувати в умовах розвитку політичних та соціально-економічних процесів, ринкових відносин, виконання вимог міжнародних зобов'язань щодо забезпечення еколого-економічної безпеки» [111, с. 59]. Майже кожен сучасний дослідник екологічної функції держави не оминає увагою питання взаємозв'язків між внутрішніми функціями сучасної держави.

Безперечно, перспективним є аналіз можливості виділення такої функції конституційного права як галузі права, як екологічна функція.

Одною з функцій держави, яку фахівці з теорії держави і права інколи включають до переліку внутрішніх функцій, є правоохоронна функція. На думку вчених, її сутність полягає у тому, що права, свободи людини закріплюються у законодавстві, а відповідні положення спрямовують повсякденне функціонування

усіх без виключення органів публічної влади. Важливим завданням органів публічної влади є дотримання Конституції та законодавства України, забезпечення правопорядку, притягнення правопорушників до юридичної відповідальності.

Інколи дослідники теоретичних проблем, пов'язаних з державою та правом, приділяють правоохоронній функції настільки значну увагу, що ведуть мову не про одну функцію, а одразу про блок. Так, К. Г. Волинка зауважує, що «серед внутрішніх функцій можна виділити блок охоронних функцій – охорони існуючих форм власності, забезпечення (охорони) правопорядку, охорони і захисту прав і свобод громадян» [59, с. 46].

Щодо правоохоронної функції держави Т. В. Кашаніна та О.В. Кашанін підкреслюють, що вона «виконується різними методами. Серед них можна виділити такі, як:

– метод правотворчості (розробка і прийняття законів та інших нормативних актів);

– організаційно-правовий, здійснюваний органами виконавчої влади (регулювання ціноутворення, дозвіл мітингів, демонстрацій);

– метод правозастосування (діяльність компетентних органів щодо застосування заходів юридичної відповідальності) та ін.» [116, с. 29].

Більш популярним в сучасній юридичній літературі є підхід, відповідно до якого наведені вище методи іменуються «правовими формами», про які згадують не у контексті практичної реалізації лише правоохоронної функції, а у контексті здійснення усіх функцій сучасної держави.

О. В. Бабкіною та К. Г. Волинкою узагальнено форми здійснення функцій держави; дивись Таблицю 2.1.

Таблиця 2.1.

Форми здійснення функцій держави [20, с. 13].

Форми здійснення функцій держави	
ПРАВОВІ	НЕПРАВОВІ (ОРГАНІЗАЦІЙНІ)
- правотворча;	- організаційно-регламентуюча;
- правовиконавча;	- організаційно-господарська;
- правоохоронна	- організаційно-ідеологічна.

Дослідники характеризують різницю між правовими та неправовими формами здійснення функцій держави наступним чином:

– «правові форми здійснення функцій держави – це управлінська чи регулятивна діяльність державних органів, що полягає у вчиненні юридично значимих дій з виконання державних функцій у порядку, визначеному законом, і має правові наслідки» [381, с. 67];

– «організаційні (неправові) форми здійснення функцій держави – це специфічні види організаційної чи іншої діяльності державних органів та організацій, що спрямовані на реалізацію функцій держави, які не тягнуть правових наслідків» [381, с. 69].

Таким чином, на сучасному етапі по відношенню до правоохоронної функції єдності думок фахівців з теорії держави та права не існує. Дехто виокремлює правоохоронну функцію як одну з внутрішніх функцій держави, дехто веде мову про сукупність функцій правоохоронного спрямування, дехто взагалі вважає, що більш коректним буде вести мову про те, що правоохоронний напрям діяльності має опосередковуватися не шляхом включення його до числа функцій держави, а через розгляд його в якості одної з правових форм здійснення функцій держави.

Відсутність єдності думок та триваючий науковий дискурс щодо правоохоронної функції сучасної держави надає підстави не рекомендувати її для запозичення для можливого застосування при здійсненні класифікації функцій галузі конституційного права.

На користь такого рішення є ще один аргумент. Він полягає у тому, що серед функцій права дослідники традиційно виокремлюють охоронну та регулятивну функцію. По відношенню до галузі конституційного права пропозицію застосовувати цю класифікацію висловила, наприклад, Р.С. Балакірева [27, с. 6–7]. Охоронну функцію галузі конституційного права пропонують виокремлювати також і представники одеської школи конституційного права [142, с. 19].

Г. В. Задорожня, Ю. А. Задорожний, І. М. Сопілко ведуть мову про «регулятивне конституційне право» («сукупність конституційно – правових норм, які встановлюють загальні

правила регулювання суспільних відносин, визначають еталон правомірної поведінки суб'єктів») та охоронне конституційне право («сукупність конституційно – правових норм, які забезпечують правопорядок у суспільстві та державі, захищають права і свободи людини і громадянина шляхом застосування засобів державно -владного впливу») [100, с. 39-40]. Застосовуючи аналогію, можна дійти висновку, що ці автори не відкидають існування охоронної та регулятивної функції конституційного права як галузі права України.

О. О. Майданник зауважує, що «за функціональною спрямованістю норми конституційного права України поділяються на регулятивні й охоронні» [177, с. 21]. Отже, застосовуючи аналогію, можна дійти висновку, що О. О. Майданник не заперечує існування охоронної та регулятивної функції конституційного права як галузі права України.

Отже, слід рекомендувати по відношенню до функцій права у цілому та до функцій галузі конституційного права зокрема застосовувати класифікацію у залежності від сфер суспільного життя.

Також варто підкреслити, що при дослідженні можливостей застосування до функцій конституційного права як галузі права України аналізованої класифікації внутрішніх функцій держави у залежності від сфер суспільного життя, плідним буде застосування далеко не усіх видів функцій, що виокремлюються дослідниками.

Резюмуючи, слід зазначити, що по відношенню до дослідження функцій держави поділ функцій на внутрішні та зовнішні має глибокий науковий та практичний сенс. Якщо ж адаптувати цю класифікацію з метою можливості її застосування для функцій галузі конституційного права, то вона є доволі громіздкою та складною.

Варто запропонувати «скоротити» та «спростити» цю систему функцій держави. У контексті перспектив для систематизації функцій конституційного права як галузі права України слід звернутись лише до внутрішніх функцій держави, ретельно обмірковуючи можливість виокремлення «однойменної» функції конституційного права як галузі права. Так, правоохоронна функція держави навряд чи може бути

виокремлена в якості конституційно-галузевої функції, у той час як економічна, політична, соціальна функції держави мають потужний потенціал в досліджуваній сфері.

Нарешті, вагомим є те, що лише конституційно-правовими засобами вирішити політичні, економічні, соціальні тощо проблеми у відповідних сферах суспільства неможливо. До їхнього вирішення активно залучається потенціал інших публічно-правових галузей національної системи права, – у першу чергу, потенціал галузі адміністративного права. Так, Ю. В. Пирожкова запропонувала виділити в якості галузевих такі функції, як економічна, політична та соціально-культурна (Розділ 4 її дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему «Теорія функцій адміністративного права» [231, с. 289-369].

Отже, притаманні галузі конституційного права політична, економічна, соціальна, культурна та екологічна функція є функціями міжгалузевими, адже водночас вони реалізуються і в межах інших галузей системи права України.

2.2. Функції права та їхній вплив на функції конституційного права як галузі права України

Поняття «функція» має своїм корінням латинське дієслово *functio* – здійснення, виконання, звершення; спосіб діяння речі або елемента системи, спрямований на досягнення певного ефекту [405, с. 784]. Вперше термін «функція» був введений в науковий обіг відомим німецьким філософом Г. В. Лейбніцем в якості логіко-математичної категорії. У цілому функцію можна визначити, як «явище, що залежить від іншого і змінюється у міру зміни іншого явища» [209, с. 856].

В окремих науках функція розуміється як роль, зобов'язання, коло діяльності.

В юридичній науці термін «функція» вживається для характеристики соціальної ролі держави і права. Дослідники справедливо зазначають, що «функції права грають роль певної сполучної ланки між об'єктивною реальністю і правом – ідеальним соціальним феноменом, покликаним впорядковувати матеріальний світ відповідно до потреб суспільного розвитку.

Зміни, які відбуваються в об'єктивній реальності під впливом права, – результат реалізації його функцій» [1, с. 3].

Крім того, поняття «функція» по відношенню до права в юриспруденції розглядається як напрям впливу чи напрям правового регулювання.

Отже, в юридичне поняття функцій права вкладається подвійний, але внутрішньо пов'язаний зміст: роль, яку відіграє право чи визначений правовий інститут і конкретні напрями правового регулювання суспільних відносин. Таким чином, термін «функція» багатозначний, він вживається для опису динамічних структур і, в першу чергу, для характеристики їх дії, діяльності.

Відомий зарубіжний вчений М. ван Хук сформулював, мабуть, найбільш лаконічне визначення поняття «функція права». Він зауважив, що це «впорядкування суспільства» [413, с. 89].

До найбільш традиційних підходів до визначення поняття «функція права» слід уважати належними підходи, пов'язані як з характеристикою значення права у суспільстві, так і з напрямками правового впливу. Цим підходам відповідають, наприклад, такі визначення:

– «під функцією права слід розуміти внутрішньо властиве праву явище, обумовлене роллю (призначенням) права в суспільстві, що представляє собою основний (головний) напрямок його впливу на об'єктивну реальність і виражає зв'язок права з іншими явищами соціальної дійсності» [1, с. 7-8];

– «функціями права є найбільш істотні напрямки і сторони його впливу на суспільні відносини, в яких розкривається загальнолюдська і класова природа і соціальне призначення права» [24, с. 12].

У цих визначеннях, як і у багатьох інших, вже процитованих у нашому дослідженні, йдеться про «вплив», а не про «регулювання». Варто підкреслити, що часто автори пишуть про «вплив», а осмислення їхніх міркувань надає підстави дійти висновку, що вони мають на увазі все ж таки «регулювання», а не «вплив» (дивись також [353]).

Справедливість цього твердження можна продемонструвати на прикладі системного аналізу останнього з наведених вище

визначень, автором якого є М. Й. Байтін. Для цього слід звернутися не лише до самого визначення, але й до тексту статті, у якій професор М. Й. Байтін його запропонував – «Про принципи та функції права: нові моменти». Саме у цій праці можна знайти аргументи на користь того, що учений мав на увазі «регулювання», а не «вплив», коли розмірковував про функції права.

Поперед усе, варто підкреслити, що М. Й. Байтін визнає «першість» за правовим регулюванням та визначає, що «вплив права ширше за обсягом і включає в себе правове регулювання, загальносоціальний, духовний, культурний, виховний вплив, а правове регулювання представляє собою основну, найважливішу частину правового впливу на суспільні відносини» [24, с. 12].

Водночас, автор не наводить переконливих прикладів того, як саме здійснюється вплив права на суспільні відносини інакше, ніж через правове регулювання.

Слід підкреслити, що духовний вплив на суспільні відносини не належить до числа основних завдань права, «першість» у цьому випадку мають релігійні норми та норми моралі.

Аналогічне зауваження можна адресувати і культурному, і виховному впливу права на суспільство, – такий вплив здійснюється не правом, а переважно іншими видами соціальних норм.

На підтримку цього аргументу можна навести і позиції інших авторів:

– В. М. Горшенєва, щодо того, що проблема функцій права повинна відображати напрями правового регулювання у вузькому і спеціально юридичному значенні [75, с. 13];

– В. І. Щербини, який, «розкриваючи сутність права через функції, <...> дійшов висновку, що оскільки основною і визначальною властивістю права є нормативність, то встановлення і реалізацію норм права треба розглядати як прояв його сутності, саме як регулятора суспільних відносин, тобто акценти необхідно робити на способі виявлення активності права» [433, с. 7].

Крім наведених у попередніх частинах аргументів щодо того, що слід вести мову не про «правовий вплив», а про «правове регулювання», можна додати ще один. Він полягає у тому, які

саме функції права запропонував виокремити М. Й. Байтін. До їх числа він пропонує відносити:

– функції, за допомогою яких здійснюється позитивне регулювання (регулятивно-статичну, регулятивно-динамічну);

– функцію, за допомогою якої здійснюється негативне регулювання, – регулятивно-охоронну функцію.

Застосування прикметника «регулятивний» у назві кожної класифікаційної групи та кожного без виключення виду функцій права надає підстави сформулювати, що М. Й. Байтін розглядає функції права не як напрями впливу, а як напрями регулювання суспільних відносин – адже назви класифікаційних груп та назви конкретних функцій стосуються лише правового регулювання, а отже – не залишають «місця» для правового впливу.

Про те, що в жодній з трьох класифікаційних груп не залишається «місця» для правового впливу та що кожна з них охоплює лише випадки правового регулювання, свідчить і те, що М. Й. Байтін охарактеризував наведені вище функції права наступним чином:

– «регулятивно-статична функція права спрямована на закріплення у відповідних нормах і правових інститутах того, що реально досягнуто і становить економічний, політичний, соціально-культурний фундамент суспільства і держави, їх подальшого розвитку»;

– «регулятивно-динамічна функція права спрямована на забезпечення процесу досягнення намічених завдань, певного запрограмованого результату. Тут вплив права відбивається на відносинах між людьми, що знаходяться в русі, динаміці. Він націлений на розвиток, зміну і вдосконалення існуючих, а також виникнення нових суспільних відносин»;

– «регулятивно-охоронна функція спрямована на забезпечення нормального здійснення регулятивно-статичної і регулятивно-динамічної функцій, охорону від порушень права в цілому. Відповідно їй змістом охоплюється попередження і припинення злочинів та інших правопорушень, захист і відновлення порушеного права. Тим самим дана функція націлена також на витіснення і ліквідацію віджилих, таких, які не відповідають новим умовам, що вступають в протиріччя з законом відносин» [24, с. 7-11].

Ознайомлення з тим, як М. Й. Байтін характеризує кожен з виокремлених ним функцій, надає підстави дійти висновку, що він фактично застосовує поняття «регулювання» та «вплив» як синоніми. Адже, ведучи мову про регулятивно-динамічну функцію (про «регулювання»), він конкретизує її зміст через поняття «вплив».

Ще одним аргументом на користь нашої тези є те, що влучно підмітив та охарактеризував І. А. Курцев: «механізм реалізації функцій права за своєю суттю ідентичний механізму правового регулювання у його сучасному науковому розумінні. Ті елементи, які традиційно включають до механізму правового регулювання, можна розглядати в якості складових частин механізму реалізації функцій права» [167, с. 8-9]. Якщо функція права «реалізується», а не «впливає» на право», то доцільно вести мову про те, що функція права – це все ж таки «реалізація», а не «вплив».

На користь цього твердження слід навести міркування Л.М. Самодаєвої, сформульовані у контексті функціонального дослідження галузі муніципального права. Автор переконана:

«Загальновизнано, що соціальне призначення позитивного права в суспільстві полягає в регулюванні, тобто у визначенні, впорядкуванні та охороні сформованих суспільних відносин. Розглядаючи призначення муніципального права бути регулятором, необхідно акцентувати увагу на його предмет, тобто на ті суспільні відносини, які визначаються, упорядковуються і охороняються за допомогою його засобів. Соціальне призначення муніципального права бути регулятором суспільних відносин у сфері місцевого самоврядування виражається в тому, що воно забезпечує регулятивний правовий вплив на суспільні відносини, пов'язані з його організацією і здійсненням» [349, с. 24].

Слід звернути увагу на те, як Л. М. Самодаєва поєднує вказівки на регуляцію та на вплив, ведучи мову про «регулятивний правовий вплив». У цьому вбачається спроба уникнути тавтології, застосування однокорінних слів при характеристиці функцій права у цілому та функцій муніципального права зокрема.

Зрозуміло, що такий підхід основним своїм недоліком має певні звинувачення у схильності до нормативістського підходу. Але думається, що у контексті аналізу такого теоретичного питання, як питання функцій права у цілому (та функцій галузі конституційного права зокрема), такий зв'язок з цим популярним підходом до права буде відсутнім.

У цьому контексті слід додати таке цікаве спостереження – більшість дослідників, які пишуть про функції права як про «вплив», якраз сформулювали цей висновок за часів СРСР (тобто, за часів панування юридичного нормативізму). Навряд чи в умовах цензури та тоталітарного суспільства настільки масове «відхилення» від пануючої доктрини було б дозволено. Це може бути аргументом на користь відсутності зв'язку між юридичним нормативізмом та проблематикою функцій права у цілому та функцій конституційного права зокрема у частині вирішення питання про те, чи є функції напрямами «впливу» або «регулювання».

Також варто зазначити, що слід прагнути точності, а не того, щоб залишатись у русі пануючого на певному етапі суспільного розвитку підходу до природи права. А тому при формулюванні дефініції поняття «функція права» варто вказувати на те, що це – напрями його «регулювання», а не «впливу» на суспільство та відносини у ньому.

Застосовував поняття «вплив» по відношенню до функцій права і вчений – фахівець як з теорії держави і права, так і з конституційного права В. Ф. Погорілко. На думку В.Ф. Погорілка, «функції права – це напрями або види впливу права на суспільні відносини, у яких виражається роль і призначення права у суспільстві й державі, його соціальна цінність та найважливіші риси» [238, с. 313]. Дослідник сформулював це визначення, узагальнивши найбільш популярні в юридичній літературі підходи до визначення поняття «функція права». Слід підкреслити, що це визначення має інтегративний характер. Адже традиційно «поняття функції права <...> в науковій літературі визначається неоднозначно і суперечливо: або як соціальне призначення права, або як напрямок правового впливу на суспільні відносини, або як те й інше разом узятє» [380, с. 130].

Безперечно, існують і виключення з такого підходу. Так, видатний представник юридичного позитивізму в Росії Н.М. Коркунов в «Лекціях з загальної теорії права» (1886 г.) стверджував, що право здійснює розподільчу функцію, яка полягає в урегулюванні дій людей, наділених різними потребами [150, с. 61, 83]. В. Д. Філімонов вказує, що "функції права – це соціальна роль, яку воно виконує в організації (упорядкування) суспільних відносин, яка визначається спрямованістю і методом їх правового регулювання" [401, с. 24]. Однак, такі виключення не були поширені у минулому, і на сучасному етапі розвитку юридичної науки залишаються поодинокими.

Інтегративний характер визначення поняття «функції права», яке запропонував В. Ф. Погорілко, можна пояснити за допомогою влучного узагальнення, проведеного Т. В. Кашаніною. Вона зауважила, що «в кінцевому рахунку під функцією права, правового регулювання розуміють або його соціальне призначення, або напрямок правового впливу на суспільні відносини, або те й інше разом» [117, с. 262]. Слід погодитись з цим узагальненням та застосувати його при визначенні поняття «функції конституційного права як галузі права» по відношенню до України.

Вартим уваги у контексті дослідження функцій галузі конституційного права є ще одне пояснення, сформульоване Т.В. Кашаніною. Вона сформулювала, що «різні підходи до розуміння функцій правового регулювання дозволяють виділити дві групи функцій: соціальні і власне юридичні» [117, с. 263].

Екстраполюючи це твердження на функції конституційного права як галузі права слід запропонувати:

– для угруповання соціальних функцій галузі адаптувати підхід, що є поширеним при класифікації функцій держави (у залежності від сфери соціального життя на політичні, економічні тощо);

– для угруповання власне юридичних функцій галузі адаптувати один з підходів, який пропонується фахівцями з теорії держави і права для класифікації функцій права.

Для розробки як першої, так і другої класифікації стане у нагоді сформульована у попередніх розділах дослідження теза

про тісний зв'язок між функціями галузі конституційного права та принципами конституційного права.

Може здаватись, що принципи конституційного права не впливатимуть на угруповання функцій галузі конституційного права, для якого адаптуватиметься підхід, що застосовується при класифікації функцій держави.

Однак, слід погодитись з М. Й. Байтіним, який зазначив: «принципи права – це вихідні, визначальні ідеї, положення, установки, які становлять моральну й організаційну основу виникнення, розвитку і функціонування права. Принципи права є те, на чому ґрунтуються формування, динаміка і дія права, що дозволяє визначити природу даного права як демократичного або, навпаки, тоталітарного» [24, с. 4]. Паралелі між принципами права у цілому (багато з яких є принципами конституційного права), функціями права (багато з яких відтворюються у функціях галузі конституційного права) та демократичним і недемократичним державним режимом надають підстави додати до пари «принципи права – функції права» ще й таку характеристику держави, як її функції.

У цьому контексті справедливою є пропозиція В.М. Жимірова про те, що «беручи за основу подальших міркувань твердження про нерозривний зв'язок права і держави, доцільно говорити про виділення уніфікованих методологічних підстав дослідження даних феноменів. В якості одної з таких підстав може виступати інструментальний підхід. В рамках даного підходу державу і право слід розглядати в якості інструментів (засобів), за допомогою яких забезпечується стабільність і безпека найбільш важливих суспільних відносин. При цьому державно-правовий вплив носить цілеспрямований характер і характеризується рядом спільних функцій: регулятивно-охоронних, інформативних, комунікативних тощо» [92].

Отже, по відношенню до функцій галузі конституційного права трикутник буде мати вигляд, продемонстрований на Рис. 2.1.

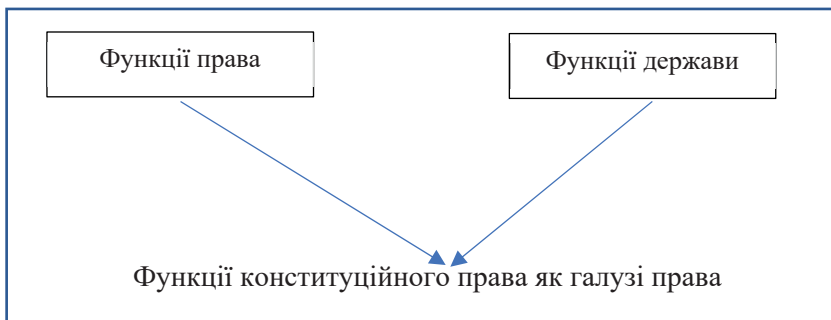

Рис. 2.1. Схема дедуктивного підходу до визначення та класифікації функцій конституційного права як галузі права України

Переходячи до аналізу популярних в юридичній літературі з теорії держави і права класифікацій функцій права, які можна було б застосувати до угруповання функцій конституційного права як галузі права України, слід зауважити наступне.

На початку цього підрозділу вже йшлося про один з підходів до класифікації функцій права, який у своїй праці застосовував М.Й. Байтін (поділ функцій права на дві групи, у залежності від того, який вид регулювання здійснюється – позитивний чи негативний, та угруповання за допомогою них регулятивно-статичної, регулятивно-динамічної та регулятивно-охоронної функцій). Варто зауважити, що у цитованій праці М. Й. Байтін визнає той факт, що кожна з трьох регулятивних функцій здебільшого проявляє свої ознаки в межах одної галузі права; автор згадує конституційне право у контексті регулятивно-статичної функції. Таким чином, на думку автора цієї класифікації, вона покликана охарактеризувати усі функції права національної системи права комплексно. Варто підкреслити, що саме з огляду на це навряд чи варто намагатися адаптувати цей класифікаційний підхід до класифікації функцій галузі конституційного права. До того ж, ця класифікація не набула широкої популярності в сучасній юридичній літературі, – більшість авторів надає перевагу виокремленню регулятивної та охоронної функцій права.

Як відомо, однією з проблем комплексного пізнання функцій конституційного права є багатоманітність емпіричної бази

дослідження. Так, ще Л. Й. Петражицький більш ніж століття тому писав: «з відмінностями специфічної природи правової, атрибутивної, і моральної, часто імперативної, психіки пов'язана диференціація функцій, що здійснюються в соціальному житті тією й іншою гілкою людської етики» [223, с. 132]. Тобто саме суб'єкт і мотиви його діяльності зумовлюють множинність функцій конституційного права, спрямованих на забезпечення конституційного правопорядку.

Якщо взяти до уваги, що відповідні функції конституційного права як галузі права так чи інакше, охоплюють всю конституційно-правову діяльність (адже це напрями конституційного регулювання) й отримують своє продовження у:

- правах та обов'язках людини й громадянина;
- правах народу, національних меншин і корінних народів;
- правах громадянського суспільства та правах і обов'язках інститутів громадянського суспільства;
- повноваженнях органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб,

то можна говорити про десятки тисяч функцій і підфункцій галузі конституційного права. У цьому сенсі слід погодитися з В.Ф. Мелашенком, який писав: «Багатство змісту, складність суспільних відносин обумовлює багатоплановість функцій, їх інтравертну й екстравертну спрямованість» [189, с. 203].

Проблематику інтравертної та екстравертної спрямованості функцій права у контексті їхньої класифікації розглядав Т.М. Радько. Він зауважив, що «у певній мірі умовно можна виділити дві групи критеріїв, що лежать в основі диференціації загальноправових функцій: внутрішні (знаходяться в рамках самого права) та зовнішні (знаходяться за його межами)» [297, с. 57]. Т.М. Радько є одним з небагатьох дослідників функцій права, який приділив значну увагу не просто аналізу одної чи кількох їхніх класифікацій, а запропонував авторську систему функцій права.

До його комплексних розробок варто звернутись у подальших частинах нашого дослідження, а поки що доречно відмітити, що класифікація функцій права, запропонована Т. М. Радьком, передбачає виокремлення функцій права за зовнішніми критеріями (ці функції за назвою майже відтворюють назви внутрішніх функцій держав та за внутрішніми критеріями).

Варто підкреслити, що ця пропозиція щодо найменування класифікаційних груп «зовнішньою» та «внутрішньою» є більш вдалою, ніж пропозиція вести мову про соціальні (загально-соціальні) та юридичні (спеціально-юридичні) функції права (дивись також [339]).

По-перше, це надає можливість уникнути застосування словосполучення «юридичні функції права», яке виглядає доволі дивним, – навряд чи можна уявити, що щось правове («функції») може бути повністю «неюридичним». Шляхом розмірковування над цим словосполученням можна знайти у ньому сенс, але воно не належить до числа найбільш красномовних фраз українського правового тезаурусу.

По-друге, дослідники зазначають про те, що й назва «соціальні функції права» не є оптимальною. В. М. Жиміров пояснює це наступним чином: «при диференціації функцій права на власне юридичні (регулятивна і охоронна) і соціальні (економічна, політична та виховна) досить невдалим представляється вживання терміна «соціальні». В даному випадку ця категорія має досить умовний характер. На нашу думку, всім без винятку функцій права властива соціальна спрямованість з огляду на те, що право виступає як потужний соціальний регулятор» [163, с. 16]. Важко не погодитись з цією аргументацією.

Виокремлені на підставі внутрішніх критеріїв функції Т.М. Радько пропонує уважати належними або до основних, або до неосновних функцій.

До числа основних функцій, виокремлених за внутрішніми критеріями, він відносить регулятивну та охоронну функцію.

До числа неосновних функцій, виокремлених за внутрішніми критеріями, Т. М. Радько, з застереженням щодо того, що їхній перелік не є постійним, відносить компенсаційну, обмежувальну та поновлюючу функції [297, с. 58].

Звернення до популярних українських підручників з теорії держави та права дозволяє резюмувати: аналізуючи функції права, вчені виділяють охоронну та регулятивну функції (у т.ч. регулятивну статичну та регулятивну динамічну) [59, с. 101; 20, с. 21; 96, с. 155-156; 359, с. 226]. У цілому, майже жоден з фахівців – авторів навчально-методичних видань з цієї дисципліни не оминає увагу класифікацію функцій права на регулятивну та охоронну. Інколи

автори деталізують цю класифікацію, інколи інтегрують її в авторські системи функцій права. Але навряд чи зараз є видання, у якому висвітлюються теоретичні питання, пов'язані з угрупованням функцій права, та не згадувалося б про регулятивну та охоронну функції. Виходячи з цього, навряд чи доцільно не застосовувати цю класифікацію при угрупованні функцій галузі конституційного права.

Отже, перша класифікація функцій права, яку доцільно запозичити для угруповання функцій конституційного права як галузі права України, це класифікація функцій права у залежності від їх спеціально-юридичного характеру на регулятивну та охоронну. Відповідно до пропозиції Т. М. Радька, більш вірним буде вести мову про те, що ті функції права, які мають спеціально-юридичний характер, слід уважати його внутрішніми функціями.

Регулятивна та охоронна функція притаманні праву у цілому, таким чином, вони притаманні також і конституційного права як галузі права України. А тому доцільно рекомендувати не просто застосувати цю класифікацію при виокремленні функцій галузі конституційного права, а звернутись до неї як до потенціального елементу системи функцій конституційного права як галузі права України. Аналізована класифікація вказуватиме на різновид спеціально-юридичної характеристики тієї чи іншої внутрішньої функції, притаманній галузі конституційного права. Отже, її доцільно поєднати з однією чи кількома класифікаціями менш загального характеру, які будуть розкривати особливості, притаманні функціям саме галузі конституційного права.

Слід звернути увагу ще на два важливих чинника.

Перший пов'язаний з тим, що значна кількість дослідників ставить під сумнів можливість розмежування регулятивної та охоронної функцій.

Другий пов'язаний з тим, що на сучасному етапі розвитку теорії держави і права вчені пропонують до числа спеціально-юридичних функцій права відносити не тільки регулятивну та охоронну, однак і ще одну чи дві функції, які вважають вкрай важливими.

Аргументи щодо того, що регулятивна та охоронна функції права не можуть бути розмежовані, можна угрупувати наступним чином:

– дослідники наводять в якості прикладу норми права та демонструють їхню природу подвійного характеру, – водночас як регулятивну, так і охоронну;

– вчені наводять в якості прикладу конституційне право як галузь права та стверджують, що по відношенню до її норм регулятивна функція права тісно поєднується з функцією охоронною.

Щодо останнього положення Н. О. Макарова розмірковує:

«існують і такі правові норми, переважну функціональну спрямованість яких визначити вкрай важко. Це, наприклад, норми конституційного та міжнародного права.

Складно сказати, що саме перш за все повинна робити Конституція <...> – регулювати суспільні відносини або ж охороняти їх певний порядок.

З одного боку, більшість норм конституційного права не забезпечена будь-якими безпосередніми санкціями, а значить, за своєю природою є регулятивними. А з іншого – уміщення тієї чи іншої норми саме до Основного Закону держави свідчить про її особливу значущість для суспільства і, відповідно, – підвищену правову охорону» [179, с. 22-23].

Отже, на сучасному етапі в юридичній літературі з теорії права все частіше ставиться під сумнів пропозиція, яка ще кілька десятиріч тому розглядалась практично як твердження, що не потребує аргументації, – щодо того, що норми права навряд чи варто поділяти на регулятивні та охоронні.

Низка дослідників, які пропонують відмовитись від цієї класифікації, переконані у тому, що ці ознаки часто сполучаються в межах одного правила поведінки (і тим більше, вони сполучаються, коли аналізується не класична норма права, що має тричленну структуру «гіпотеза – диспозиція – санкція», а норми-цілі, норми-принципи). Продовжуючи аналізувати цитовану працю, зазначимо, що Н. О. Макарова пише: «у деяких випадках можливо вести мову лише про те, що конкретна норма виконує відповідну функцію в більшій чи меншій мірі, що не означає її суто регулятивної або суто охоронної природи» [179, с. 22]. Вона наводить додаткові аргументи:

«Оскільки право як складне явище своїм соціальним призначенням охоплює в рівній мірі завдання регулювання і охорони суспільних відносин, змішана регулятивно-охоронна природа права передбачає, що кожна з правових норм покликана виконувати одночасно і регулятивну, і охоронну функції. У такій

ситуації можна констатувати, що поділ норм права на регулятивні і охоронні представляється не тільки умовним, що часто відзначається в юридичній літературі, але й не цілком правильним з точки зору формальної логіки і загальноновизначених положень теорії права» [179, с. 23].

Враховуючи високу питому вагу норм-цілей, норм-принципів серед норм конституційного права як галузі права України, слід повністю погодитись з твердженням Н. О. Макарової.

Однак справедливість твердження Н. О. Макарової по відношенню до функцій галузі конституційного права викликає певні сумніви.

Варто зазначити, що позиція Н. О. Макарової по відношенню до функцій галузі конституційного права в юридичній літературі інколи знаходить підтримку. Наприклад, ця підтримка може бути продемонстрована тим, як С. В. Ведяшкін розмірковує щодо функцій галузі адміністративного права.

По-перше, галузь адміністративного права належить – як і конституційне право як галузь права – до числа публічно-правових.

По-друге, саме у нормах галузі адміністративного права України норми конституційного права як галузі права України знаходять свою деталізацію та конкретизацію.

С. В. Ведяшкін пише: «охоронна функція <...> утворює єдину систему з регулятивною функцією адміністративного права. В аспекті їх тісної «взаємодії» варто звернути увагу на те, що «виключно-регулятивні інструменти» виявляють якості і властивості охоронної спрямованості і навпаки. Найчастіше така «правова дифузія» дозволяє правознавців висловлювати думку про те, що охоронної функції як самостійного напрямку правового впливу не існує і її виділення недоцільно, оскільки вона реалізується в рамках регулятивного впливу права» [51, с. 40]. Однак, варто поставити під сумнів переконливість цих аргументів. Все ж таки різниця між регулятивною функцією права та його охоронною функцією залишається доволі істотною (детальніше дивись Розділ 5 нашого дослідження).

Резюмуючи, слід підкреслити: варто погодитись з цими міркуваннями у цілому та відмітити, що вони є особливо справедливими по відношенню до норм конституційного права

як галузі права України. Слід наголосити, що поступова відмова від класифікації норм конституційного права як галузі права України на регулятивні та охоронні не означає, що виокремлення регулятивної та охоронної функції галузі національного конституційного права не є актуальним.

Щодо другого чинника. Аналізуючи пропозиції дослідників про те, що при виокремленні спеціально-юридичних функцій права не слід обмежуватися лише регулятивною та охоронною функціями, слід звернути увагу ще й на інші спеціально-юридичні функції. З точки зору перспектив застосування цих напрацювань вчених до дослідження функцій галузі конституційного права, найбільший інтерес представляють пропозиції виокремлювати такі функції, як:

- виховна;
- інформаційна.

Приклади виокремлення як виховної, так і інформаційної функцій права у цілому та як виховної, так і інформаційної функцій конкретних галузей права зокрема (у т.ч. галузі конституційного права) не є поодинокими. Але лише деякі фахівці з теорії держави і права виокремлюють ці функції серед найбільш важливих, ставлячи їх в один ряд з такими основними внутрішніми функціями права (застосовано тезаурус праць Т.М.Радька), як регулятивною та охоронною.

Наприклад, О. Г. Цикарішвілі констатує, що «серед різних функцій права – регулятивної, виховної та інших (основних і неосновних) найважливіше місце займає охоронна» [415]. Тим самим вчений наголошує на традиційних регулятивній та охоронній функціях та одночасно – на виховній функції.

Професор А. Я. Риженов, досліджуючи функції галузі цивільного права, також ґрунтував свої розробки на положеннях теорії держави і права. Виходячи з їхнього аналізу, він визначив, що «загальправові функції цивільного права – це регулятивна, охоронна і виховна функції. Всі інші функції, за великим рахунком, є міжгалузевими. Наприклад, каральна функція властива не тільки кримінальному, а й адміністративному (а до певної міри і цивільному) праву; відновлювальна функція реалізується в цивільному, земельному, екологічному, трудовому праві; компенсаційна – в фінансовому, цивільному, земельному

та інших галузях права і т.д.» [317, с. 45]. Отже, він пропонував ставити виховну функцію в один ряд з регулятивною та охоронною.

Професор М. Й. Байтін також погоджувався з тим, що позитивне право кожною без виключення нормою здійснює виховний вплив на суспільство [24, с. 12, 16].

Узагальнюючи позиції дослідників, Н. В. Пильгун сформулювала, що «виховна функція права являє собою результат здатності права висловлювати загальновизнані та підтримувані суспільством думки та впливати на свідомість людей, формуючи у них відповідні позитивні з погляду суспільства установки щодо поведінки в певних життєвих ситуаціях. Тобто найважливішим завданням виховної функції є виховання високої правової культури та формування стимулів правослухняної поведінки у суб'єктів права» [228, с. 35]. Ця функція є важливою у контексті дослідження функцій конституційного права як галузі права України тому, що – як вже згадувалося – серед галузевих норм значна кількість представляє собою формулювання цілей сучасної Української держави та принципів, з дотриманням яких ці цілі можуть бути досягнені. Також вагомим є врахування того факту, що найбільш важливі принципи конституційного права слід іменувати «цінностями». Виховання поваги до цих цілей, цінностей, принципів є важливим практичним завданням.

Для того, щоб така повага була вихована, важливим є перший крок – інформування усіх зацікавлених суб'єктів щодо цілей сучасної Української держави, цінностей та принципів конституційного права. Тут стане у нагоді поєднання виховної функції з функцією інформаційною.

В. М. Жиміров пропонує уважати, що на сучасному етапі суспільного розвитку важливе місце належить саме цій функції права. Він аргументує це наступними міркуваннями:

– «інформаційна функція права обумовлена тим, що поряд з регулюванням і охороною суспільних відносин виникає необхідність:

а) правового інформування суб'єктів правовідносин і формування соціально корисної, позитивної спрямованості їхньої поведінки;

б) підтримання інформаційної цілісності і нормального функціонування правової системи. Саме цей напрям правового впливу може бути визначено як інформаційна функція права» [92].

В. М. Жиміров пропонує уважати інформаційну функцію належною до числа не спеціально-юридичних, а загальносоціальних функцій права. Він розмірковує, що «місце і роль інформаційної функції в системі основних загальносоціальних функцій права визначається двома принциповими моментами:

– по-перше, само по собі право виступає в якості системи, яка транслює інформацію. Трансляторами правової інформації можуть бути як джерела права, так і суб'єкти, які беруть участь у врегульованих правом суспільних відносинах;

– по-друге, інформація про право сприяє (перешкоджає) підтримці цілісності і нормального функціонування політико-правової системи» [92].

Слід погодитись з тим, наскільки переконливо В. М. Жиміров характеризує важливість інформаційної функції права (особливо тому, що усі ці аргументи посилюються у контексті галузі конституційного права). Але викликає заперечення його пропозиція відносити інформаційну функцію права до числа загальносоціальних, а не спеціально-юридичних функцій права.

Такі ж самі міркування слід висловити і щодо пропозицій відносити виховну функцію права до числа його загальносоціальних функцій. Додатково слід послатися на аргументацію І. М. Куксіна та П. О. Матвєєва. Вони переконані, що «досить спірно віднесення виховної функції до групи соціальних. Вона є відносно відокремленою, оскільки виховний момент властивий всіх функцій права. Перебуваючи в тісній взаємодії з іншими напрямками правового впливу, дана функція сприяє підвищенню авторитету права. Тому їй належить особливе місце в системі функцій права» [163, с. 16]. Пропозицію доцільно розповсюдити також і на інформаційну функцію права.

Аналогічні аргументи інші дослідники висловлювали щодо виховної функції права. Наприклад, А. І. Абрамов зауважив, що «у науці функції права прийнято поділяти на дві великі групи:

власне юридичні функції, до яких відносяться регулятивна і охоронна, і

соціальні функції (економічна, політична, екологічна, власне соціальна та ін.).

Іноді до них відносять виховну функцію, що представляється невірним, оскільки об'єкт її впливу становлять свідомість і воля людей, що якісно відрізняє її від будь-яких інших функцій, об'єктом впливу яких виступають суспільні відносини» [1, с. 8].

А. І. Абрамов переконаний, що виховна функція займає особливе місце у системі функцій права, адже «у чистому вигляді вона не є ні власне юридичної, ні соціальною функцією. Її виділення здійснюється за об'єктом впливу – якщо більшість функцій права (як власне юридичні, так і соціальні) впливають на суспільні відносини, то об'єктом впливу виховної функції права виступають свідомість і воля людей [2].

В. Д. Рузанова узагальнила, що інколи фахівці з теорії права відносять виховну функцію до підфункцій такої функції права, як охоронна. Слід цілком погодитись з її аргументами, сформульованими проти такого підходу. Зокрема, В. Д. Рузанова зазначила: «уважаємо, що виховна функція відіграє самостійну роль, проте її не можна поставити в один ряд з регулятивною і охоронною функціями (якщо виходити з даного поділу), оскільки вона присутня в кожній з них, забезпечуючи застосування механізму стимулювання учасників як в нормальних відносинах (спонукання їх до <...> активності), так і в зв'язку з правопорушеннями (попередження правопорушень і застосування заходів <...> відповідальності)» [308, с. 79].

Для того, щоб підкреслити сучасну тенденцію щодо розширення переліку внутрішніх функцій права, яка полягає у відході від виокремлення лише двох таких функцій -регулятивної та охоронної – до виокремлення також і виховної, і інформаційної функції, слід запропонувати при систематизації функцій конституційного права як галузі права України враховувати, що:

- функції права у залежності від об'єкту регулювання поділяються на внутрішні (інколи їх іменують спеціально-юридичними) та зовнішні (інколи їх іменують загально-соціальними);

- до числа внутрішніх функцій права належать регулятивна, охоронна, інформаційна та виховна функції;

- інформаційна та виховна функції права є сутнісно-аксіологічними, у той час як регулятивну та охоронну функцію

слід розглядати як змістовні внутрішні функції права (Таблиця 2.3).

Таблиця 2.3

Схема класифікації функцій права, значущих для систематизації функцій конституційного права як галузі права України

Внутрішні (юридичні) функції права	
Аксіологічні	Виховна, інформаційна
Змістовні	Регулятивна, охоронна

Особливе місце виховної та інформаційної функцій права як сутнісно-аксіологічних внутрішніх функцій права слід врахувати при розробці питання функцій галузі конституційного права. Тісний зв'язок між цими функціями надає підстави розглядати їх разом, але не як полярно-протилежні, а як функції – «компаньйони».

2.3. Поняття та ознаки функцій конституційного права як галузі права України: інтеграція галузевих та міжгалузевих розробок

Проблема детермінації функцій конституційного права як галузі права, визначення їх змісту та сутнісних характеристик залишається однією з найбільш актуальних проблем конституційно-правових досліджень в Україні та за кордоном. Це зумовлюється насамперед прагненням учасників конституційного процесу досягнути і реалізувати функціональний потенціал цієї галузі права для легітимізації динамічних трансформаційних процесів, притаманних не лише вітчизняному, а й зарубіжному суспільству та державі.

Очевидним на сьогодні є й бажання різних українських наукових шкіл конституційного права завершити формування концепцій, теорій та доктрин конституціоналізму, які без теоретико-методологічного обґрунтування діяльнісних

характеристик конституційного права залишаються неповними. Помітним є й прагнення правознавців вийти за межі усталеної ще з радянських часів аксіоми про функції права як напрямів впливу позитивного права на суспільні відносини, що є предметом регулювання тієї чи іншої галузі права.

З'ясування юридичної природи функцій конституційного права передбачає застосування різних методологічних принципів і методів. Знаково, що один із розділів монографії, присвяченої функціональним характеристикам права, містить підрозділ із назвою «Проблеми адекватності методології в застосуванні до питання про функціонування права» [181, с. 8-28]. Ця ж проблема постає й перед дослідниками функцій конституційного права України.

Для конструктивного розв'язання поставленої задачі, на наш погляд, доцільно використати евристичний потенціал порівняльно-правової методології правових досліджень. Адже, як зазначають професори О. Д. Тихомиров і С. Д. Гусарев, «актуальність розвитку порівняння в юридичних науках зумовлена ускладненням і динамізмом як об'єкта пізнання – правової реальності, так і самого процесу наукового осмислення та його засобів» [250, с. 227]. Це твердження буде справедливим і щодо дослідження функцій конституційного права в контексті їх порівняння з функціями інших галузей права та методологічними підходами щодо виявлення сутності та змісту цих функцій.

Проблеми виявлення сутності, змісту та систематизації функцій галузі конституційного права, порівняно з питаннями ідентифікації функцій конституції, функцій норм конституційного права чи функцій конституційно-правової науки і освіти, залишаються на сьогодні мало дослідженими у вітчизняній юридичній науці. Хоча, слід зазначити, що окремі питання теорії функцій конституційного права України висвітлювалися в роботах В. Ф. Погорілка, О. В. Скрипнюка, В.Л. Федоренка, Ю. М. Тодики, В. М. Шаповала та ін. Натомість проблеми співвідношення функцій конституційного права та інших галузей права, а також питання про виявлення спільного та розбіжного в теоретико-методологічних підходах до дослідження функцій права в різних галузевих науках, залишаються на

сьогодні не дослідженими. Саме цій низці питань і присвячено цей підрозділ.

Слід нагадати, що у науці конституційного права популярним залишається визначення функцій цієї галузі права як «напрямів або видів впливу конституційного права на суспільні відносини» [235, с. 86].

Однак подібне розуміння функцій конституційного права не дає відповіді на запитання про їх цілі, мету, завдання та призначення в механізмі конституційно-правового регулювання тощо.

Нерозв'язаною проблемою конституційного права досі залишається проблема визначення функції цієї галузі права. Зробивши спробу її вирішити, варто наголосити на тому, що розгляд суті та ролі вказаних функцій зробить можливим розуміння її призначення в сфері регулювання суспільних відносин і визначить її місце в українському соціумі та країні.

Розглядаючи причини малодослідженості функцій конституційного права, слід підтримати думку В. Л. Федоренка [139, с. 419] та запропонувати уважати, що можна виділити основні чотири причини, які впливають на нерозробленість вказаної проблематики.

По-перше, більшість науковців підмінюють поняття й розглядають функції Конституції, які походять від однойменної галузі права, але не можуть бути ідентичними з функціями галузі конституційного права (про це йтиметься у Розділі 4 нашого дослідження).

По-друге, у зв'язку з панівним характером положень марксизму в юридичній науці протягом тривалого часу, коли Україна перебувала у складі СРСР, визначалася первинність появи держави й вторинність характеру права. Ці положення в осучасненому вигляді залишаються актуальними в юридичній науці України й досі, – адже значна кількість правознавців, які працюють сьогодні, або отримали юридичну освіту за часів СРСР, або навчались у викладачів, академічна освіта яких була отримана за радянських часів.

По-третє, зарубіжна юридична наука теж не визначилася з вирішенням вказаної проблеми. Відповідно, ані радянська юридична наука, основні положення якої ґрунтувалися на

критиці буржуазних теорій, ані вчені пострадянського періоду, які грішили прямими неадаптованими запозиченнями зарубіжного досвіду, не запозичили нічого корисного для визначення аналізованого нами питання.

Четвертою причиною недостатньої вивченості проблем функцій конституційного права є багатозначність поняття «функція». Наприклад, якщо філософія розглядає цей термін як спосіб поведінки, властивий будь-якому об'єкту, який сприяє збереженню цього об'єкта або існуванню системи, до якої він належить як елемент [405, с. 318], то категорія «функція права» має синтетичний характер і розуміється як напрям або спосіб впливу на суспільні відносини, що є предметом галузі права. Вказані причини (які не є вичерпними) послугували недостатній вивченості категорії «функції права» і «функції конституційного права» зокрема.

Наявні у літературі теоретико-методологічні дефініції та положення залишають більше запитань, чим надають відповідей про те, що ж слід уважати функціями права та в чому полягає їх призначення. Це пояснює відсутність у сучасних українських навчальних виданнях з теорії держави і права положень про функції права або ж відтворення в них положень про функції права, сформовані ще за часів колишнього СРСР. Відповідна тенденція отримала своє продовження й у галузевих правових дослідженнях, включаючи й дослідження функцій, що здійснили учені-конституціоналісти. Так, В. М. Шаповал зазначив, що «сучасне конституційне право як галузь – це сукупність юридичних норм, які регулюють державно-політичні відносини владарювання у контексті визнання людини найвищою соціальною та особистісною цінністю і належного забезпечення її прав» [425, с. 13]. А погляди інших відомих українських фахівців з конституційного права з цього питання було викладено у попередніх частинах дослідження.

Більше того, застосування відповідних теоретичних розробок з урахуванням галузевих особливостей для конституційного права України можна рекомендувати зробити домінантним. Адже конституційне право України є галуззю права, якій притаманна найбільша ступінь політизації. Можливість застосування праць

фахівців з теорії права та держави щодо функцій держави при визначенні функцій конституційного права України як галузі права є доцільною і з огляду на предмет цієї галузі.

Почати визначення поняття «функція конституційного права як галузі права України» доцільно з аналізу наявних у літературі дефінітивних пропозицій від загальних до конкретних.

Ю. В. Пирожкова сформулювала, що «галузева функція у публічному праві – його специфічна інтегративна властивість, яка обумовлена особливостями врегулювання і захисту загального публічного інтересу, відповідно до якого реалізується нормативно-орієнтуючий вплив на державні, міждержавні та суспільні інтереси» [231, с. 375; 230, с. 9].

Слід віддати належне Ю. В. Пирожкової у тому, що вона – вперше в українській юридичній літературі – звернула увагу на відсутність визначення поняття «галузева функція у публічному праві». У післярадянські часи все більше і більше вчених досліджувало питання публічно-правових та приватно-правових галузей. Однак, функціональний підхід при цьому застосовувався вкрай рідко. Впровадивши у науковий тезаурус поняття «галузева функція у публічному праві», Ю. В. Пирожкова сприяла поверненню інтересу до цієї проблематики.

У дефініції Ю. В. Пирожкової привертає увагу те, що вона віддає належне значущості впливу публічного права на державне та суспільне життя країни – адже автор веде мову про «нормативно-орієнтуючий вплив на державні, міждержавні та суспільні інтереси». Також вона віддає належне як регулятивному, так і охоронному (правозахисному) аспекту загального публічного інтересу. Таким чином, дефініція поняття «функція конституційного права як галузі права України» має «уміщуватися» в рамках, влучно окреслених Ю. В. Пирожковою.

Повертаючись до пропозиції ученої вести мову про «інтерес» у контексті визначення поняття галузей публічного права, слід звернути увагу на розробки Н. І. Дейч, якою «запропоновано поняття функції трудового права, що включає категорію «інтересу».

Функція трудового права – це забезпечення правовими засобами інтересів суб'єктів трудового права шляхом їх розмежування, стимулювання, захисту.

Функція трудового права, її зміст, форма визначаються інтересами учасників процесу спільної найманої договірної праці.

Зроблено висновок, що, встановивши коло їхніх інтересів, опосередкованих правом, можна сформулювати і функції трудового права як якісної характеристики правового регулювання відносин учасників спільного, найманого, договірної, підлеглої роботодавцю праці» [81, с. 6].

Слід охарактеризувати дефініцію галузевих функцій по відношенню до трудового права, сформульовану Н. І. Дейч, як надзвичайно ємну. Далеко не усі аналогічні розробки містять настільки концентрований підхід, коли йдеться про необхідність відображення у визначенні поняття «функція галузі права» характерних ознак тієї чи іншої галузі права.

Так, А. А. Коваленко запропонував уважати, що «функції фінансового права відображають основні риси фінансового права (точніше – фінансово-правового регулювання), є зовнішнім проявом властивостей його норм, спрямовані на вирішення тих завдань, які стоять як перед даною галуззю права, так і перед відповідними її підгалуззями та інститутами» [121, с. 4].

Це визначення є надзвичайно описовим та таким, що не містить конкретних вказівок на особливості саме фінансового права. Так, якщо у наведеному реченні замінити прикметник «фінансовий» на прикметник «конституційний», визначення буде придатним і для функцій конституційного права як галузі права України. Ось воно:

«функції *конституційного* права відображають основні риси *конституційного* права (точніше – *конституційно-правового* регулювання), є зовнішнім проявом властивостей його норм, спрямовані на вирішення тих завдань, які стоять як перед даною галуззю права, так і перед відповідними її підгалуззями та інститутами» (курсив наш. – О.С.).

Формально цьому визначенню з точки зору характеристики ним функцій галузі конституційного права не можна адресувати жодного зауваження. Воно не порушує ніяких ознак функцій галузі права з теоретичної точки зору. Однак водночас воно не надає істотної інформації про функції конкретної галузі права.

Такі «бланкетні» визначення є доволі поширеними у сучасній юридичній літературі. Можна навести ще один приклад.

Л. М. Самодаєва вважає, що «функцію муніципального права слід визначити як прояв його іманентних, специфічних властивостей, що виражаються в основних напрямках його впливу на муніципальні відносини з метою забезпечення їх конституційно-правової сутності, упорядкування та охорони» [329, с. 23].

Отже, заміна прикметника «муніципальний» на прикметник «конституційний» буде мати результатом формальне вірне визначення функції галузі вже не муніципального, а конституційного права:

«функцію *конституційного* права слід визначити як прояв його іманентних, специфічних властивостей, що виражаються в основних напрямках його впливу на *конституційні* відносини з метою забезпечення їх конституційно-правової сутності, упорядкування та охорони» (курсив наш. – О.С.).

Ю. В. Пирожкова, досліджуючи функції галузі адміністративного права, сформулювала, що «це формально визначений, об'єктно орієнтований, сучасно-перспективний напрям впливу, що вражається в активному способі діяльності адміністративного права (утворенні, зміні та припиненні адміністративних відносин), цілеспрямований на досягнення мети, вирішення завдань, реалізацію соціального призначення галузі на певному історичному етапі розвитку суспільства» [231, с. 376]. У цьому визначенні слід відмітити певний рівень формальності, так само як і точку зору про те, що функція є «напрямом впливу».

Навряд чи варто прагнути таких визначень. Для того, щоб наповнити визначення поняття «функція галузі конституційного права» зі змістовної точки зору, слід включити до нього кілька ознак функцій саме цієї галузі. Визначитися, на чому саме слід зробити акцент, можна, вдаючись до аналізу розробок фахівців з інших галузей права.

Автори одного із популярних підручників з цивільного права України визначають функції цієї галузі права як «напрями або види впливу правового регулювання на цивільно-правові відносини» [414, с. 20]. У цьому визначенні варта уваги згадка не тільки про «напрями», але й про «види» впливу, а також те, що йдеться не просто про «правовий вплив», а про «вплив правового

регулювання». Хоча більш точним було б вести мову виключно про правове регулювання.

Більш «персоналізованим» по відношенню до аналізованою ним галузі права є визначення В. І. Щербини. Цим вченим «функції трудового права визначено як діяльність трудового права щодо ефективного впорядкування і врегулювання відносин, пов'язаних із використанням здатності людини до праці, шляхом встановлення і реалізації на основних (магістральних) напрямках норм права» [433, с. 8].

Посилання на предмет трудового права у цій дефініції є доволі фрагментарним, але привертає позитивну увагу відсутність згадки про «вплив», який здійснюють на суспільні відносини галузеві функції.

Включення до дефініції поняття галузевих функцій посилань на предмет галузі у сучасній юридичній літературі є доволі типовим. Так, А. Я. Риженков уважає, що «функції <...> цивільного права можна визначити як обумовлений товарно-грошовою формою і завданнями <...> держави вплив цивільно-правових норм на майнові відносини, на пов'язані або не зв'язані з ними особисті немайнові відносини, в певних і різних за сферою напрямках» [317, с. 45].

Це визначення демонструє тісний зв'язок між функціями галузі права та предметом правового регулювання. Адже саме «майнові відносини, пов'язані або не зв'язані з ними особисті немайнові відносини» традиційно вважаються предметом правового регулювання галузі цивільного права. Однак А. Я. Риженков не згадує про «правове регулювання», а наголошує на «правовому впливі». Слід зауважити, що така позиція є доволі поширеною у сучасній юридичній літературі.

Подібний внесок у визначення поняття та характерних ознак функцій конкретної галузі права зробив і фахівець з трудового права М. М. Демидов, який вважає, що функція – це вияв властивостей, а в деяких випадках і залежностей конкретного об'єкта чи/або його частин. Водночас під функціями трудового права М. М. Демидов пропонує розуміти «основні напрями правового впливу на трудові та інші, безпосередньо пов'язані з ними суспільні відносини, що забезпечують стабільність таких основ конституційного ладу, як визнання, дотримання і захист прав і свобод людини в сфері

найманої праці, реалізації державою політики, спрямованої на створення умов, які забезпечують гідне життя й вільний розвиток людини» [83, с. 19-20].

М. М. Демидов включив до визначення поняття «функція галузі трудового права» спробу-вказівку на галузевий предмет правового регулювання, а також і посилання на кінцеву мету здійснення правового регулювання. У випадку з галуззю трудового права М. М. Демидов визначив кінцеву мету здійснення правового регулювання як забезпечення стабільності «таких основ конституційного ладу, як визнання, дотримання і захист прав і свобод людини в сфері найманої праці, реалізації державою політики, спрямованої на створення умов, які забезпечують гідне життя й вільний розвиток людини». Слід погодитись з таким підходом.

Варто наголосити на тому, що включення у дефініцію поняття «функції галузі права» вказівок як на предмет правового регулювання, так і на кінцеву мету такого регулювання одночасно здатні значною мірою перевантажити визначення. Власне, це й демонструє наведена дефініція М. М. Демидова. Вчений не включив до її складу повну вказівку на предмет галузі трудового права, обмежившись лише доволі загальним посиланням («трудові та інші, безпосередньо пов'язані з ними суспільні відносини», як правило, предмет галузі трудового права викладають більш детально). На наш погляд, при визначенні поняття «функції галузі права» значно більш важливим є вказівка на кінцеву мету правового регулювання, ніж на предмет галузі права. Саме цей підхід варто застосувати при формулюванні поняття «функції конституційного права як галузі права».

Для того, щоб проаналізувати характерні риси функцій галузі конституційного права та сформулювати дефініцію поняття «функція конституційного права як галузі права України», доцільно розглянути структуру, яка притаманна кожній функції.

Застосування системного підходу у цьому випадку обґрунтовано тим, що функції конституційного права як галузі права України складають єдину систему. Для того, щоб усі складові цієї системи включались до неї та «співіснували» гармонійно, їм мають бути притаманні не тільки відмінності, але й певні подібні, схожі риси.

В юридичній літературі питання щодо структури окремих функцій галузі конституційного права поки що не аналізувалося. А тому відповідні розробки та пропозиції доцільно запозичити у дослідників, які є фахівцями з теорії держави і права.

З точки зору рецепції позитивного досвіду фахівців з теорії держави і права найбільший інтерес представляють розробки тих вчених, які на монографічному рівні досліджували окремі функції права. З числа таких праць найбільшу увагу питанням саме внутрішньої структури тієї чи іншої функції права приділили наступні автори: А. К. Ширмамедов, О. В. Лапшина та А. Я. Риженков.

А. Я. Риженков присвятив низку праць питанням функцій галузі цивільного права. При проведенні наукових розробок у цій сфері він приділяв значну увагу також і напрацюванням фахівців з теорії права. У тому числі, він запропонував уважати, що структура кожної функції права є однаковою та складається з чотирьох елементів.

О. В. Лапшина у своїй дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук досліджувала охоронну функцію права. Вона сформулювала свої висновки та пропозиції доволі стисло, але вони представляють інтерес з точки зору стислості та інноваційності.

А. К. Ширмамедов аналізував каральну функцію права у дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Як і А. Я. Риженков, він приділив значну увагу питанням структури функцій права у цілому та досліджуваної ним каральної функції права зокрема. Він також сформулював низку цікавих висновків та пропозицій щодо структури функції права, однак, у цілому вони є менш лаконічними та містять більш дискусійних положень, ніж згадані вище розробки А. Я. Риженкова.

Наприклад, А. К. Ширмамедов пише про «характеристику основних структур каральної функції права», про «структури каральної функції права», застосовуючи поняття «структура» у множині. Слід зазначити, що з цим важко погодитись.

А. Я. Риженков виокремлює чотири елементи кожної функції права:

- зміст функції;
- об'єкт функції;

- суб'єкт функції;
- засоби забезпечення функції [317, с. 45].

До речі, абсолютно ідентичну структуру функції права, досліджуючи це питання в межах галузі адміністративного права, запропонувала Ю. В. Пирожкова. Вона уважає, що «структуру функцій адміністративного права становлять:

- суб'єкт (завдяки якому здійснюється цілеспрямований вплив на суспільні відносини, а адміністративне право реалізує своє суспільне призначення),

- об'єкт (це суспільні відносини, на які адміністративне право здійснює вплив),

- зміст (становить спосіб впливу адміністративного права на суспільні відносини у певному напрямку, в якому проявляються сутність, ознаки та основні властивості галузі);

- засоби реалізації (засоби забезпечення впливу адміністративного права у певному напрямку)» [231, с. 88].

Однак більш цікавими є розробки, які відрізняються від вищезазначених майже ідентичних пропозицій. Завдяки варіативності можна виокремити перспективи подальшого удосконалення досліджень аналізованого питання.

Зокрема, О. В. Лапшина запропонувала уважати, що охоронна функція права, як і будь-яка інша функція права, має чотири структурних елементи:

- об'єкти впливу;
- суб'єкти впливу;
- засоби здійснення;
- підстави здійснення [170, с. 6].

Якщо порівняти перелік, сформульований О. В. Лапшиною, з переліком, запропонованим А. Я. Риженковим, можна виявити кілька неспівпадінь.

По-перше, О. В. Лапшина веде мову про «об'єкти впливу» та «суб'єкти впливу», а А. Я. Риженков – про «об'єкт функції» та «суб'єкт функції». Варто підкреслити, що вести мову про суб'єктів доречно у множині. А в якості структурних елементів функцій слід виокремлювати «об'єкт функції» та «суб'єктів функції», а не «об'єкти впливу» та «суб'єктів впливу». Це надасть можливість уникнути ототожнення розуміння функції виключно як напряму впливу, про що неодноразово згадувалось вище.

По-друге, О. В. Лапшина веде мову про «засоби здійснення функції», а А. Я. Риженков – про «засоби забезпечення функції». Слід запропонувати вести мову про «засоби забезпечення здійснення функції» та уважати цей елемент складовою частиною структури кожної функції права у цілому та галузі конституційного права зокрема.

Нарешті, А. Я. Риженков веде мову про «зміст функції». Аналогічного структурного елементу О. В. Лапшина не пропонує, натомість вона виокремлює «підстави здійснення» кожної функції. Для того, щоб запропонувати авторську позицію з цього питання, слід звернутись до того, що ж саме характеризують попередньо виокремлені елементи функцій права.

Щонайменше, слід вести мову про наявність у структурі кожної функції:

- об'єкту функції;
- суб'єктів функції;
- засобів забезпечення реалізації функції.

По відношенню до об'єкта кожної функції права А. Я. Риженков переконаний, що «необхідність врахування даного елемента обґрунтовується виділенням змісту функцій права, тобто виділенням впливу права, галузі права на суспільні відносини в певному напрямку. Але суспільні відносини, що регулюються правом, будучи об'єктом функції права, складають і іншу категорію – предмет правового регулювання. Дані категорії не збігаються. Виділення і подальше дослідження їх відмінностей дозволяє виокремити спрямованість впливу функцій на якісно різні групи суспільних відносин» [317, с. 45]. О. В. Лапшина щодо досліджуваної нею функції права сформулювала, що «об'єкти впливу охоронної функції – специфічні суспільні відносини, що складаються як до моменту вчинення правопорушення, так і в зв'язку його вчиненням, а також у зв'язку з об'єктивно-протиправними діяннями і зловживаннями правом» [170, с. 6]. Це визначення доволі легко адаптувати до усіх функцій права, зробити більш загальним.

Слід погодитись з тим, що об'єкт функції права складають суспільні відносини. Варто також підтримати думку щодо того, що об'єкт кожної з функцій конституційного права як галузі права України має знаходитись у межах предмету правового

регулювання галузі. Отже, можна запропонувати uważати, що об'єкт функції конституційного права як галузі права – це група суспільних відносин в рамках предмета правового регулювання цієї галузі, на яку це регулювання спрямоване.

А. Я. Риженков запропонував uważати, що «у найзагальнішому вигляді суб'єктами реалізації функцій права є законодавець і правозастосовні органи. У реалізації <...> функції беруть участь органи державної влади, органи місцевого самоврядування, громадяни та юридичні особи, включаючи іноземних тощо. Діяльність громадян і юридичних осіб не повинна порушувати існуючі правові приписи» [317, с. 46]. О. В. Лапшина дивиться на проблематику суб'єктів дещо по-іншому, а саме вона uważає, що «суб'єкти впливу охоронної функції поділяються на дві групи:

по-перше, суб'єкти, щодо яких здійснюється охоронний вплив;

по-друге, суб'єкти, що здійснюють охоронний вплив» [170, с. 6].

Варто підкреслити, що погляд О. В. Лапшиної є значно ближчим до структури правовідношення, а функції права навряд чи можна uważати правовідносинами. А тому слід підтримати позицію А. Я. Риженкова. Однак необхідно взяти до уваги, що цей автор досліджував функції галузі цивільного права. Отже, належність галузі конституційного права до публічно-правових (а не до приватно-правових, як галузі цивільного права) потребує певної адаптації наведених вище пропозицій.

На підставі його міркувань можна запропонувати uważати суб'єктами реалізації функцій конституційного права як осіб, які здійснюють правове регулювання відповідних суспільних відносин, так і осіб, на яких спрямоване правове регулювання відповідних суспільних відносин.

По відношенню до засобів забезпечення здійснення функції права А. Я. Риженков узагальнив, що «вони визначаються специфікою змісту останніх, зокрема, ступенем їх економічної, політичної і виховної спрямованості, яка може бути різною в залежності від того, яка галузь права береться до уваги» [317, с. 46]. О. В. Лапшина запропонувала uważати, що «засоби здійснення охоронної функції права – це сукупність прийомів,

дій, операцій, за допомогою яких здійснюється охоронний вплив» [170, с. 6]. Ці міркування є різними з точки зору їхньої спрямованості, а отже цілком можливо поєднати ідеї цитованих вище авторів, адаптувати їх до функцій галузі конституційного права та запропонувати уважати, що засобами забезпечення здійснення функцій конституційного права є сукупність прийомів та методів, що застосовуються при правовому регулюванні конкретних суспільних відносин.

О. В. Лапшина висловила думку, що четвертим елементом у структурі функції права слід уважати «підстави охоронного впливу – це система фактичних і формальних обставин, які викликають до життя різні прояви охоронного впливу» [170, с. 6]. Адаптуючи її розробку до потреб теорії держави і права, можна дійти висновку, що четвертим елементом у структурі функції права О. В. Лапшина вважає підстави, причини реалізації функції права.

А. Я. Риженков не поділяє точку зору О. В. Лапшиної щодо того, що слід уважати четвертим елементом у структурі функції права підстави впливу функції на суспільні відносини. В якості четвертого елементу у структурі функції права він пропонує розглядати «зміст функції права – тобто спосіб впливу права, галузі права на суспільні відносини в певному напрямку, спосіб впливу, в якому проявляються сутність, ознаки та основні властивості права. Виділення змісту функцій права дозволяє співвіднести їх з такими юридичними категоріями, як цілі і завдання права» [317, с. 46].

Аналізуючи пропозицію А. Я. Риженкова у цілому, варто зауважити, що він фактично переніс напрацювання фахівців з теорії держави і права щодо структури правовідношення на структуру функції права, – адже він виокремив об'єкт, суб'єктів та зміст функції (хоча автор додав і четвертий елемент, крім вищезазначених). Навряд чи це є вірним. Щонайменше, це сприятиме плутанині при визначенні сутності та змісту конкретних функцій, – плутанині функцій з правовідносинами. До того ж, дослідник не наводить аргументів на користь включення до структури функції права цього елементу. А тому варто відмовитись від його пропозиції розглядати в якості

четвертого елементу у структурі функції права підстави впливу функції на суспільні відносини.

Навряд чи можна погодитись з О. В. Лапшиною у тому, що варто уважати четвертим елементом у структурі функції права підстави впливу функції на суспільні відносини. Щодо досліджуваної нею охоронної функції О. В. Лапшина деталізувала цей елемент структури функції наступним чином: «система фактичних і формальних обставин, які викликають до життя різні прояви охоронного впливу» [170, с. 6].

Отже, при характеристиці окремої функції права у цілому та галузі конституційного права зокрема вона виходить з того, що, поряд з об'єктом функції, суб'єктами реалізації функції та засобами забезпечення реалізації функції, елементом її структури також є і підстави впливу функції на суспільні відносини. Однак варто підкреслити, що відображати ці підстави має здебільшого та переважно назва конкретної функції.

Справедливість того, що підстави впливу функції на суспільні відносини максимально стисло відображає назва функції, підкреслює те, як О. В. Лапшина охарактеризувала цей елемент для досліджуваної нею охоронної функції («система фактичних і формальних обставин, які викликають до життя різні прояви охоронного впливу»). Варто звернути увагу на те, що вона застосувала для цього прикметних «охоронний». Однак і без виявлення цього елементу у складі структури функції права було б зрозуміло, що охоронна функція спрямована здійснювати регулювання (у О. В. Лапшиної – вплив) охоронного характеру. А тому навряд чи доцільно включати цей елемент до структури функцій права у цілому та функцій галузі конституційного права зокрема.

А. К. Ширмамедов надає перевагу тому, щоб вести мову про «провідні елементи функції права» (при цьому, він не вказує, які ще елементи має функція права, крім провідних). До числа провідних елементів кожної функції права – і каральна функція права не є винятком – він вважає належними:

- підстави, умови і приводи;
- суб'єкти та об'єкти;
- юридичні дії і операції;
- засоби, способи і методи їх здійснення;

- цілі і завдання;
- загальносоціальні і юридичні результати [432].

Щодо суб'єктів та об'єктів досліджуваної ним функції А. К. Ширмамедов сформулював майже ті самі положення, що й А. Я. Риженков та О. В. Лапшина.

Як і О. В. Лапшина, А. К. Ширмамедов пропонує – на прикладі каральної функції – у складі кожної функції права виокремлювати підстави її реалізації, у складі умов та приводів для цього. Він розмірковує: «підставою (причиною) реалізації досліджуваної функції є протиправна діяльність, взята в діалектичній єдності її зовнішньої і внутрішньої сторін. Умови каральної функції права за своєю природою можуть бути економічними і політичними, матеріальними та духовними, національними та релігійними, об'єктивними і суб'єктивними, організаційними і юридичними (нормативно-правовими, індивідуально-конкретними, правороз'яснювальними) і т.д. Під приводом розуміється той чи інший внутрішній або зовнішній фактор (поштовх), що сприяє прояву зовні причин, умов і, як правило, виникнення наслідку – застосування «покарання»» [432]. Цим міркуванням слід адресувати ті самі зауваження, що й пропозиції О. В. Лапшиної. А саме – якщо не виокремлювати цей елемент у структурі конкретної функції, з її назви буде зрозуміло, які є підстави її реалізації. Отже, навряд чи доцільно включати його до переліку ознак функцій конституційного права як галузі права України зокрема, так само як і до переліку ознак функцій права у цілому.

Щодо такого елементу структури функції права, як «юридичні дії і операції», А. К. Ширмамедов пояснює наступне:

«Юридичні дії являють собою зовні виражені, соціально-перетворюючі і такі, що тягнуть певні наслідки акти суб'єктів, які служать фундаментальною ланкою, підставою каральної функції права. Сукупність взаємопов'язаних між собою дій, об'єднаних спільною локальною метою і спрямованих на вирішення більш-менш відокремленого в рамках юрисдикційного процесу завдання, становить операцію» [432].

До цієї пропозиції є низка зауважень, основне з яких полягає у тому, що навряд чи слід уважати юридичні дії та операції складовим елементом структури функції права. А. К. Ширмамедов ніяк не

аргументує, з чим пов'язана необхідність додавати їх до числа елементів структури функцій права.

Так само А. К. Ширмамедов ніяк не аргументує, з чим пов'язана необхідність додавати до числа елементів структури функцій права загальносоціальні і юридичні результати. Він навіть не конкретизує, про результати чого йдеться, що робить надзвичайно важким сутнісну оцінку його пропозиції.

Наступним елементом структури функцій права, на думку А. К. Ширмамедова, є «цілі і завдання» – очевидно, цілі та завдання реалізації конкретної функції права. Правник конкретизує свою пропозицію – на прикладі каральної функції – наступним чином:

«Мета каральної функції права виражається в ідеальній моделі (образі) механізму її втілення, а завдання представляє зовнішнє вираження мети (план, програму дії). Мета виступає в якості основного системоутворюючого фактора в каральній функції права, об'єднуючи в єдине ціле юридичні дії і операції різних її суб'єктів, які вживали способи і засоби. Вона визначає саме той аспект спрямованості, який дозволяє говорити про специфічний характер каральної функції права» [432].

Слід зауважити, що (як і у випадку з пропозицією О. В. Лапшиної щодо виокремлення в якості структурного елемента функції права підстави впливу функції на суспільні відносини) мета функції так чи інакше у концентрованому вигляді відображена у назві функції права. Це продемонстровано у наведеній вище цитаті з праці А. К. Ширмамедова.

А щодо завдань варто зазначити, що вони корінним чином відрізняються від функцій за своєю сутністю. Функції вказують на напрями відносно постійної діяльності, регулювання; їхня реалізація є необхідною для підтримання певного стану справ у державі та суспільстві. Що ж до завдань, то вони є менш ємними, більш конкретними та, як правило, мають часові обмеження щодо свого досягнення.

Вказані міркування роблять недоцільним виокремлення у структурі функцій права такого елемента, як цілі та завдання функції права.

Нарешті, А. К. Ширмамедов вважає за необхідне відносити до елементів структури функції права «засоби, способи і методи їх здійснення». Варто запропонувати більш точне найменування

цього елементу, про який вже йшлося вище, – «засобів забезпечення здійснення функції права», та погодитись з пропозицією щодо необхідності його виокремлення.

Резюмуючи, слід сформулювати наступні пропозиції:

– уважати належними до структури кожної з функцій галузі конституційного права:

– об'єкт функції;

– суб'єктів реалізації функцій;

– засоби забезпечення здійснення функцій;

– при пошуку характерних рис усіх функцій конституційного права як галузі права України у сукупності виявляти ці ознаки, у тому числі, в межах структурних елементів галузевих функцій.

Не є новою думка про те, що при визначенні будь-якого поняття слід звернути увагу на його ознаки. Функціям галузі конституційного права притаманна низка ознак. Варто зауважити, що в юридичній літературі доволі небагато авторів досліджувало це питання – фактично на сучасному етапі слід відмітити лише розробки В. Ф. Погорілка (хронологічно вони були першими; викладені у працях вченого, починаючи з 2006 року) та О. М. Лощикіна (викладені у працях вченого, починаючи з 2014 року). У зв'язку з тим, що відповідних напрацювань небагато, доцільно охарактеризувати їх комплексно, пропонуючи ознаки у вигляді переліку.

Першою ознакою функції конституційного права як галузі права, яку запропонував виокремлювати В. Ф. Погорілко, є наступна:

«функції конституційного права найбільш рельєфно виражають сутність і зміст галузі, її призначення у суспільстві та державі, а також роль і місце у національній системі права» (тут і далі цитати В. Ф. Погорілка наводяться по виданням [237, с. 86–87; 139, с. 417–452]).

У 2014 році О. М. Лощикін повністю з цим погодився, узагальнивши, що функції конституційного права як галузі права України «виражають сутність і зміст цієї галузі права, її призначення у суспільстві та державі, а також місце у правовій системі» (тут і далі цитати О. М. Лощикіна наводяться по праці [173, с. 48]).

Щодо самого формулювання можна зауважити наступне: не дуже зрозуміло, що мається на увазі під «сутністю галузі

конституційного права», а також під «змістом галузі конституційного права». Як правило, галузь системи права характеризується не шляхом посилання на її сутність та зміст, а шляхом вказівки щонайменше на її предмет і методи, а останнім часом – часто і на принципи, притаманні галузі.

У наведених вище цитатах згадується також і посилання на призначення конституційного права як галузі права України. На наш погляд, у цьому контексті більш точним було б вести мову про мету правового регулювання.

Що ж до ролі та місця галузі конституційного права у системі права України, то навряд чи саме окрема галузева функція може вказати на них. На жаль, ані В. Ф. Погорілко, ані О. М. Лоцихін не деталізують, у чому саме вони вбачають вказівку на роль та місце конституційного права як галузі права України у його регулятивній, охоронній, інших функціях. А без аргументації цієї науковій позиції бракує переконливості.

Варто зауважити, що навряд чи доцільно включати цю ознаку до переліку, який формується. Слід підкреслити, що коли йдеться про «функції конституційного права як галузі права», «функції конституційного права як галузі права України», навряд чи в їхніх ознаках можуть відобразитись сутність та зміст, місце у державі та суспільстві функцій інших галузей, ніж конституційного права.

Можливо, виокремлення такої характеристики функції конституційного права як галузі права України відбулося за аналогією з одною з характеристик функцій права у цілому. Так, М. М. Воппенко, надаючи перелік ознак функцій права, на першому місці розмістив наступну:

«Функція права впливає з його сутності і визначається призначенням права в суспільстві. Функція – це «свічення» сутності права в суспільних відносинах» [61, с. 45-46].

Майже аналогічну ознаку функцій права запропонував Т. М. Радько.

Однак, будучи значущою та ємною по відношенню до функцій права у цілому, ця характеристика має доволі низький ступінь інформативності по відношенню до функцій галузі конституційного права.

Слід підкреслити, що наявність такої ознаки функцій права у цілому може виступати ще одним аргументом на користь того, щоб

не здійснювати її переформулювання конкретно функцій галузі конституційного права. Адже якщо цю ознаку вже виокремлено для функцій системи права у цілому, очевидно, що вона розповсюджується і на ознаки функцій галузі конституційного права зокрема (а також і інших галузей національної системи права). Це дозволить уникнути перевантаження переліку характеристик функцій конституційного права як галузі права України, зробити його більш лаконічним.

Наступна ознака функцій конституційного права як галузі права України, на думку В. Ф. Погорілка, полягає у тому, що кожна функція «є активним способом діяльності права, що виражається в утворенні, зміні та припиненні правовідносин, що є предметом конституційного права».

Майже аналогічну ознаку сформулював О. М. Лоцихін: будь-яка функція конституційного права як галузі права України «є активним способом дії права, що виражається в утворенні, зміні та припиненні правовідносин, що є предметом конституційно-правового регулювання».

Слід рекомендувати не включати цю ознаку до переліку характерних рис функцій конституційного права як галузі права України. Аргументація є такою ж самою, як і у випадку вище, – навряд чи доцільно повторювати ознаки, притаманні усім функціям права без винятку, при формулюванні переліку ознак функцій конституційного права як галузі права України.

Продемонструвати значну увагу, яку фахівці з теорії держави і права приділяють вищенаведеній характеристиці як одній з ознак функцій права, можна за допомогою цитати з монографічного дослідження Т. М. Радька «Теорія функцій права». На другому місці у переліку ознак функцій права він пропонує розмістити таку: «вона представляє напрям його активного впливу на певний вид суспільних відносин» [294].

Отже, В. Ф. Погорілко, так само як і О. М. Лоцихін, здійснили запозичення згаданої характеристики з теорії держави і права. Однак, якщо вона властива усім функціям права у цілому, то властива також і функціям конституційного права як галузі права України.

В. Ф. Погорілко в якості наступної ознаки функцій конституційного права як галузі права України запропонував таку:

«об'єктами функцій конституційного права виступають як цілеспрямована вольова поведінка або діяльність суб'єктів конституційного права, так і певні стани, що породжують конституційні права і обов'язки учасників цих відносин».

О. М. Лощикін з цього ж питання сформулював, що кожна функція конституційного права як галузі права України, «маючи об'єктивний характер є, з одного боку, формою цілеспрямованої вольової поведінки або діяльності суб'єктів конституційного права, та, з іншого боку, системою юридичних станів, що породжують конституційні права і обов'язки учасників цих відносин».

Варто зауважити, що формулювання В. Ф. Погорілка є більш точним, адже у ньому йдеться про те, що кожна функція має свій об'єкт. У той час як О. М. Лощикін надає перевагу тому, щоб підкреслювати «об'єктивний характер» кожної з функцій галузі конституційного права, – і таке формулювання є значно менш інформативним.

Знову слід рекомендувати не включати цю характеристику до переліку ознак функцій конституційного права як галузі права України. Адже при характеристиці кожної окремої функції права у цілому та галузі права зокрема автори пропонують розглядати її як певну модель. До числа елементів цієї моделі обов'язково належить об'єкт; вище у цьому підрозділі було запропоновано уважати, що об'єкт функції конституційного права як галузі права – це група суспільних відносин в рамках предмета правового регулювання цієї галузі, на яку це регулювання спрямоване.

Однак навряд чи наявність об'єкту у функції конституційного права як галузі права слід уважати її характерною ознакою.

По-перше, незрозуміло, чому наголос робиться саме на об'єкті. Адже до структури функцій конкретної галузі, як було продемонстровано вище, пропонують відносити і суб'єктів їх реалізації, і засоби забезпечення здійснення функцій, а також і інші елементи.

По-друге, і кожна функція права, і кожна функція інших галузей права має об'єкт, – а тому це навряд чи є характеристикою функцій саме конституційного права як галузі права України.

Четверта ознака функцій конституційного права як галузі права України, яку запропонував включати до аналізованого

переліку В. Ф. Погорілко, – це те, що функції конституційного права як галузі права України «є напрямами та видами діяльності конституційного права щодо цілеспрямованого впливу на суспільні відносини». О. М. Лоцихін наводить абсолютно тотожній текст.

У попередніх частинах дослідження вже аналізувалась проблема, яка полягає у тому, чи опосередковують функції права у цілому та функції конституційного права зокрема «вплив» на суспільні відносини або їхнє «регулювання». Це питання полягає у теоретичній, а не у галузевій площині. У зв'язку з цим і ця риса функцій конституційного права як галузі права України навряд чи може бути виокремлена. Як і у випадку з попередніми характеристиками, належність галузі конституційного права до національної системи права як одного з її елементів робить логічним те, що ознаки функцій права є родовими для усіх галузевих функцій, – а отже, і для функцій конституційного права як галузі права України.

Однак слід віддати належне тому, що В. Ф. Погорілко та О. М. Лоцихін роблять акцент на цілеспрямованості впливу (а отже, і більш вузького за змістом правового регулювання). При визначенні характерних ознак функцій конституційного права як галузі права України слід наголосити на тому, що їм притаманний телеологічний характер, який визначається з урахуванням галузевої мети правового регулювання.

П'ята характеристика функцій конституційного права як галузі права України, на думку В. Ф. Погорілка, полягає у тому, що ці функції «безпосередньо пов'язані із системою конституційного права, утворюючи стійкі системно-функціональні зв'язки, що характеризують статичні й динамічні властивості конституційного права. Система конституційного права поза виміром його функцій залишається абстрактною конструкцією елементів права. Водночас функціонування конституційного права позначається системними властивостями його структури».

О. М. Лоцихін є більш лаконічним та сформулював, що функції конституційного права як галузі права України «безпосередньо пов'язані із системою конституційного права як галузі права, її нормами та інститутами, утворюючи стійкі

системно-функціональні, структурні та генетичні зв'язки, що характеризують статичні й динамічні, матеріальні та процесуальні властивості конституційного права».

Слід зауважити, що ключовим поняттям у цих описах чергової характерної риси функції є посилання на систему конституційного права як галузі права України. Враховуючи, що одним з елементом галузі є норми, у тому числі норми Конституції України, варто погодитись з необхідністю врахування їхніх особливостей при формулюванні ознак функцій конституційного права як галузі права України. Детальніше про функції норм Конституції та про функції самого Основного Закону буде йтися у наступних частинах нашого дослідження. А поки що слід погодитись з тим, що одною з характерних рис функцій конституційного права як галузі права України є обумовленість кожної з них особливостями системи цієї галузі.

На підставі наведених вище міркувань доцільно уважати доволі подібною наступну ознаку функцій галузі конституційного права, яку запропонував виокремлювати як В. Ф. Погорілко («перебувають у стійких взаємних зв'язках із джерелами конституційного права, які є зовнішньою формою об'єктивізації стратегічних магістральних напрямів і видів впливу конституційного права на суспільні відносини»), так і О. М. Лоцихін («перебувають у стійкому синергетичному зв'язку із джерелами конституційного права як галузі права, які є зовнішньою формою об'єктивізації стратегічних магістральних напрямків і видів його впливу на суспільні відносини»). Адже у цій ознаці також міститься наголос на тому, що при визначенні характерних ознак функцій галузі конституційного права варто брати до уваги, що основним джерелом норм цієї галузі виступає Основний Закон України.

В якості наступної ознаки функцій галузі конституційного права В. Ф. Погорілко виокремив таку: вони «здійснюють безпосередній вплив на конституційно-правові відносини та їх властивості. Породжують, змінюють і припиняють конституційно-правові відносини, а також визначають їх змістовне наповнення». О. М. Лоцихін сформулював майже аналогічну ознаку, а саме: функції конституційного права як галузі права «безпосередньо впливають на конституційно-

правові відносини та їх властивості, суб'єктно-об'єктний склад, життєві обставини (конституційні юридичні факти), які породжують, змінюють і припиняють конституційно-правові відносини, а також визначають їх змістовне наповнення».

Правовідносини – і конституційно-правові відносини не є винятком – виникають, змінюються та припиняються на підставі юридичних фактів. А тому з точки зору теорії держави і права ця характерна ознака, у разі її виокремлення, буде надзвичайно вразливою. Варто також додати, що зміст правовідносин (тобто, суб'єктивні права та обов'язки їхніх учасників) визначають не функції конкретної галузі, а її норми. А отже, слід запропонувати не включати цю ознаку до переліку характерних рис функцій конституційного права як галузі права України.

Остання ознака функцій галузі конституційного права, яку виокремлюють як В. Ф. Погорілко, так і О. М. Лоцихін, полягає у наступному: функції конституційного права як галузі права

«мають вагомий вплив на функції конституційного права як юридичної науки так і навчальної дисципліни» (В. Ф. Погорілко);

«знаходяться в органічному зв'язку із функціями конституційного права як юридичної науки та навчальної дисципліни, об'єктивно впливаючи на стан здійснення наукових досліджень і форми навчання, спрямованих на вирішення поставлених перед конституційно-правовою наукою та освітою завдань» (О. М. Лоцихіним).

Слід підкреслити, що у даному випадку дещо більш точною (але не повністю справедливою) є ознака у тому вигляді, у якому вона сформульована О. М. Лоцихіним. Такий висновок можна зробити з урахуванням її повноти.

Так, В. Ф. Погорілко пропонує уважати, що функції конституційного права як галузі права України мають істотний вплив як на науку конституційного права, так і на відповідну навчальну дисципліну. З точки зору пари «функції конституційного права як галузі права – функції навчальної дисципліни конституційного права», зв'язок є дійсно одностороннім. Функції навчальної дисципліни ніяк не впливають на функції конституційного права як галузі права.

Однак, у парі «функції конституційного права як галузі права – функції науки конституційного права» зв'язок є як

прямим, так і зворотнім. Наукою розробляється значна кількість теорій, принципів, концепцій, які згодом знаходять своє практичне втілення у нормах галузі конституційного права. Слід також враховувати, що доктрина в Україні є непрямим джерелом права – коментарі до Конституції України, інших нормативно-правових актів готуються вченими та застосовуються на практиці. Науковці залучаються до підготовки проєктів нормативно-правових актів, рішень та інших актів Конституційного Суду України, Верховного Суду. Все це надає підстави вести мову про тісний зв'язок між функціями галузі конституційного права та функціями науки конституційного права та відмічати наявність між ними взаємного впливу.

А отже, твердження О. М. Лошихіна щодо того, що функції конституційного права як галузі права «знаходяться в органічному зв'язку із функціями конституційного права як юридичної науки» є більш точним. Але у контексті вищенаведеної цитати цього автора зрозуміло, що це скоріше випадковість, – як і В. Ф. Погорілко, він веде мову та наводить приклади виключно впливу функцій галузі конституційного права на функції науки конституційного права (що є вірним) та на функції навчальної дисципліни конституційного права (що є спірним).

Навряд чи доцільно включати цю ознаку до числа ознак функцій конституційного права як галузі права України. Адже будь-яка наука впливає на однойменну галузь права та зазнає зворотнього впливу, а кожна «галузева» юридична навчальна дисципліна зазнає впливу однойменної галузі права.

В. Ф. Погорілко стверджує, що наступна ознака функцій конституційного права як галузі права України полягає у тому, що вони «є множинними і неоднорідними. Представлені не лінійною номенклатурою різнопорядкових функцій, а групами, що можна виділити відповідно до виділених критеріїв класифікації» [237, с. 87]. Відомий вчений також констатує, що «групи однорідних функцій утворюють систему функцій галузі» [237, с. 87].

Навряд чи доцільно уважати це характерною рисою функцій галузі конституційного права. Дійсно, галузеві функції є множинними, їм бракує однорідності. Однак вище було наведено достатньо підстав для того, щоб резюмувати: не лише функції

конституційного права як галузі права можна класифікувати за різними ознаками. Неоднорідними та множинними є функції усіх галузей права, а також і багатьох галузевих інститутів.

Що ж до системи галузевих функцій, варто зауважити: вона якраз і покликана привести до єдності неоднорідні та множинні елементи – функції. А тому навряд чи справедливо вести мову про те, що у систему слід поєднувати лише групи однорідних функцій.

На цьому перелік функцій галузі конституційного права, що міститься у працях В. Ф. Погорілка, завершується.

Що ж до аналізованої роботи О. М. Лоцихіна, то у ній наявна ще одна характерна риса функцій галузі конституційного права. На думку автора, вона полягає у тому, що ці функції «взаємопов'язані із основними функціями держави, у першу чергу, політичною, економічною, соціальною та іншими, з числа об'єктних функцій, та, законодавчою, виконавчою, судовою, контрольною, інформаційною та інших, з числа її технологічних функцій» [173, с. 48]. Слід повністю погодитись з тим, що цю характеристику слід уважати належною до числа ознак функцій конституційного права як галузі права України.

Представляють інтерес і розробки інших дослідників публічно-правових галузей, присвячених ознакам галузевих функцій. Так, Ю. В. Пирожкова переконана, що «найбільш оптимально будь-яке поняття розкривається через ознаки, адже саме вони дозволяють глибоко та всебічно з'ясувати сутність і пізнати особливості досліджуваного явища, відмежувати від інших понять» та виокремила наступні ознаки функцій галузі адміністративного права:

«- функції адміністративного права найбільш рельєфно виражають сутність і зміст галузі, її призначення, роль і місце у національній системі права на певному етапі історичного розвитку суспільства;

– є атрибутом «буття», активним способом діяльності адміністративного права та виражаються в утворенні, зміні та припиненні правовідносин, що є предметом галузі;

– кожна функція адміністративного права має свій інтегративний зміст та об'єкти впливу;

– є вектором (цілеспрямованим напрямом) впливу адміністративного права на суспільні відносини, що направлений на досягнення бажаного, запрограмованого результату;

– синхронна трансформація функцій адміністративного права обумовлюється діалектичним взаємозв'язком із предметом та системою галузі;

– сучасно-перспективна спрямованість;

– наявність мети, що обумовлена вирішенням певних завдань, засобів їх досягнення та отримання результату, який був «запрограмований»;

– формальна визначеність;

– спроможність різнопорядкових галузевих функцій-елементів, утворювати систему» [231, с. 121-122].

Цей перелік викликає низку зауважень.

По-перше, значна кількість ознак функцій галузі адміністративного права з цього переліку співпадає з ознаками функцій галузі конституційного права, які виокремили В. Ф. Погорілко та О. М. Лоцихін. Наприклад, це перша у переліку ознака (а саме те, що функції цієї галузі права «найбільш рельєфно виражають сутність і зміст галузі, її призначення, роль і місце у національній системі права на певному етапі історичного розвитку суспільства»), а також і друга ознака (а саме, що галузеві функції є «активним способом діяльності адміністративного права та виражаються в утворенні, зміні та припиненні правовідносин, що є предметом галузі»).

По-друге, деякі ознаки галузевих функцій сформульовані Ю. В. Пирожковою аналогічно запропонованим В. Ф. Погорілком та О. М. Лоцихіним, однак більш точно та детально. Прикладом може слугувати третя ознака функцій галузі адміністративного права у переліку, а саме що «кожна функція адміністративного права має свій інтегративний зміст та об'єкти впливу». Ю. В. Пирожкова, на відміну від процитованих вище дослідників, веде мову не тільки про об'єкти функції, але й про її зміст. Однак з поля її зору усе одно випадають інші два елементи структури функції галузі адміністративного права, – варто нагадати, що вище йшлося про її пропозицію розглядати структуру галузевої функції у складі чотирьох елементів, до

числа яких крім зазначених належать ще суб'єкти реалізації та засоби реалізації конкретних функцій.

По-третє, Ю. В. Пирожкова запропонувала відносити до числа характерних ознак функцій галузі адміністративного права «сучасно-перспективну спрямованість». Варто зауважити, що перспективність як ознака скоріше за все властива функціям відповідної науки, а не галузі права. Функції галузі права відображають сучасний стан правового регулювання, а не перспективи подальшого удосконалення галузевих норм, які цього потребують.

По-четверте, привертає увагу сформульована Ю. В. Пирожковою пропозиція відносити до числа характеристик функцій галузі адміністративного права формальну визначеність. Навряд чи можна погодитись з тим, що галузеві функції зокрема та функції права у цілому мають формальну визначеність. Формальна визначеність, безперечно, притаманна нормам права. Однак галузеві функції не належать до числа норм права, а тому навряд чи можуть бути формально визначеними. До речі, наявність у галузевих функцій формальної визначеності значно спростила б їхнє дослідження.

У цілому, слід відмітити інноваційний та креативний підхід Ю. В. Пирожкової до формування переліку характерних ознак функцій галузі адміністративного права. Варто звернути увагу на те, що вона доволі критично оцінила існуючі в сучасній юридичній літературі напрацювання з цього питання, та не включила до свого переліку, наприклад, такі поширені ознаки, як зв'язок галузевих функцій з галузевими джерелами права, або як вплив галузевих функцій на галузеві правовідносини.

Усі проаналізовані вище пропозиції щодо формування переліку ознак функцій конституційного права як галузі права України узагальнено у Таблиці 2.2.

Отже, ознаками функцій конституційного права як галузі права України є наступні:

- забезпечують досягнення реалізації публічного інтересу;
- обумовлені елементами системи конституційного права як галузі права України та положеннями Основного Закону України як її основного джерела;

Таблиця 2.2.

**Пропозиції щодо виокремлення ознак функцій
конституційного права як галузі права України**

Ознака	В.Ф. Погорілко	О.М. Лощихін	Автор дослідження
Виражають сутність і зміст конституційного права як галузі права України, її призначення у суспільстві та державі, а також місце у системі права України	+	+	-
Є активним способом діяльності права, що виражається в утворенні, зміні та припиненні правовідносин, які виступають предметом конституційного права	+	+	-
Об'єктами функцій конституційного права виступають як цілеспрямована вольова поведінка або діяльність суб'єктів конституційного права, так і певні стани, що породжують конституційні права і обов'язки учасників цих відносин	+	+	-
Є напрямками та видами діяльності конституційного права щодо	+	+	Пропозицію запозичено частково, лише у частині

цілеспрямованого впливу на суспільні відносини			телеологічного спрямування функцій конституційного права як галузі права України. Варто зробити наголос ще й на аксіологічному спрямуванні функцій конституційного права як галузі права України
Безпосередньо пов'язані із системою конституційного права як галузі права, її нормами та інститутами, утворюючи стійкі системно-функціональні, структурні та генетичні зв'язки, що характеризують статичні й динамічні, матеріальні та процесуальні властивості конституційного права	+	+	+ Пропозицію запозичено у наступному формулюванні: обумовлені елементами системи конституційного права як галузі права України та положеннями Основного Закону України як її основного джерела.
Здійснюють безпосередній вплив на конституційно-правові відносини та їх властивості (породжують, змінюють і припиняють конституційно-правові відносини, а також визначають їх змістовне наповнення)	+	+	-

<p>Знаходяться в органічному зв'язку із функціями конституційного права як юридичної науки та навчальної дисципліни, об'єктивно впливаючи на стан здійснення наукових досліджень і форми навчання, спрямованих на вирішення поставлених перед конституційно-правовою наукою та освітою завдань</p>	+	+	-
<p>Є множинними і неоднорідними. Представлені не лінійною номенклатурою різнопорядкових функцій, а групами, що можна виділити відповідно до виділених критеріїв класифікації</p>	+	-	-
<p>Взаємопов'язані із основними функціями держави, у першу чергу, політичною, економічною, соціальною та іншими, з числа об'єктних функцій, та, законодавчою, виконавчою, судовою, контрольною, інформаційною та інших, з числа її технологічних функцій</p>	-	+	<p>+</p> <p>Пропозицію запозичено у наступному формулюванні: знаходяться у тісному зв'язку з функціями Української держави</p>

Притаманність спрямованості на досягнення реалізації публічного інтересу	-	-	+ Пропозицію запозичено у наступному формулюванні: забезпечують досягнення реалізації публічного інтересу
--	---	---	--

– знаходяться у тісному зв'язку з функціями Української держави.

На підставі сформульованого ним переліку ознак функцій конституційного права як галузі права України, О. М. Лоцихін запропонував визначення поняття «функції конституційного права як галузі права». Він резюмував, що їх «доцільно визначати як основні напрями та види впливу конституційного права на політичні та інші найважливіші суспільні відносини в економічній, соціальній, культурній (духовній) та інших сферах життя і діяльності суспільства і держави» [173, с. 48].

Ця дефініція викликає низку зауважень.

По-перше, вище було наведено низку характерних ознак функцій галузі конституційного права, які сформулював О. М. Лоцихін. Але досить незначна кількість із них включена до процитованої дефініції.

По-друге, не дуже зрозуміло, як саме відрізняються «напрями впливу конституційного права на суспільні відносини» від «видів впливу конституційного права на суспільні відносини». У праці, в якій міститься це визначення, це питання не розкривається.

По-третє, дефініція охоплює «основні напрями впливу» та «види впливу». Відповідно, залишається відкритим питання про інші (крім основних) напрями впливу конституційного права на суспільні відносини. До речі, В. О. Рибаків сформулював влучне «зауваження про використання терміна «основні напрями» впливу. Правильність використання у визначенні прикметника «основні» сумнівно. Термін носить оціночний характер. Він абстрактний, недостатньо точний, допускає різночитання. Визнання того чи

іншого напряму впливу права в якості основного, не основного або не дуже основного залежить від оцінок самого дослідника, який займається проблемою функцій права. Цим пояснюється та обставина, що в різних джерелах, в тому числі і в підручниках, дається різний перелік функцій права» [312, с. 7]. Слід повністю погодитись з наведеною думкою.

По-четверте, ця дефініція є «бланкетною», – адже, якщо замінити прикметник «конституційний» на інший, визначення усе одно залишиться формально справедливим для функцій будь-якої іншої галузі права. Наприклад, можна застосувати прикметник «адміністративний» у відповідному відмінку. В результаті отримаємо наступну дефініцію:

«функції галузі *адміністративного* права доцільно визначати як основні напрями та види впливу *адміністративного* права на політичні та інші найважливіші суспільні відносини в економічній, соціальній, культурній (духовній) та інших сферах життя і діяльності суспільства і держави» (курсив наш. – О.С.). Навряд чи ця дефініція протирічить сутності функцій галузі адміністративного права.

Про напрями і види впливу функцій конституційного права на суспільні відносини пишуть і інші українські дослідники. Однак, і в їхніх працях не пояснюється, у чому ж полягає відмінність між напрямками та видами. Наприклад, О. В. Скрипнюк, пов'язуючи функції конституційного права з його соціальним призначенням, вважає, що конституційне право виконує низку функцій, тобто напрямів і видів впливу на суспільні відносини, які зумовлюють його особливе, і навіть унікальне, соціальне призначення [361, с. 25–26]. Автор пише вже не про «основні напрями», а просто про напрями впливу на суспільні відносини, однак питання щодо співвідношення напрямів впливу та видів впливу на суспільні відносини залишається відкритим.

Нарешті, перед тим, як запропонувати визначення поняття «функції конституційного права як галузі права України», слід ще раз наголосити на рекомендації запобігати застосування поняття «вплив на суспільні відносини», попри його значну популярність в юридичній літературі.

Наприклад, М. М. Черногор та Л. М. Самодаєва переконані, що «напряму правового впливу – найбільш істотний компонент в понятті «функція права». Воно є свого роду відповіддю права на потреби суспільного розвитку, результатом законодавчої політики, яка концентрує ці потреби і трансформує їх у позитивне право. Отже, функцію муніципального права можна визначити як обумовлений соціальним призначенням даної галузі напрям правового впливу, націлений на забезпечення конституційно-правової сутності, впорядкування і охорону найбільш важливих суспільних відносин, пов'язаних з організацією та здійсненням місцевого самоврядування, реалізацією прав і обов'язків їх учасників» [416, с. 179]. Цьому визначенню функцій галузі муніципального права варто адресувати одне вагоме зауваження – застосування поняття «вплив», а не «регулювання».

Слід повністю погодитись з В. О. Рибаківим у тому, що «ототожнення понять «функція права» і «напряму впливу права» вказує на те, що саме число цих функцій абсолютно невизначено. Ними може бути все, що завгодно, будь-які дії держави. Отже, підстави їх виділення є також нелогічними і більшою мірою виходять з практики дії держави» [312, с. 6]. Навряд чи така невизначеність є бажаною, коли йдеться про функції конституційного права як галузі права України.

В. О. Рибаків підкреслює, що «функції не ідентичні напрямам впливу. Напрями – це вказівка на те, де реалізується право. Напряму визначає галузь, сферу застосування права, тобто середовище його здійснення. Цих напрямів багато. У літературі йдеться в основному про три-чотири – економічний, політичний, ідеологічний (духовний, культурно-виховний). Але є екологічна, фінансова, податкова, інформаційна, правоохоронна сфера, імміграційні процеси і т. д. Тому їх і називають зовнішніми функціями. Що теж невірно, зовнішні – значить знаходяться поза правом, тобто, знаходяться в іншій площині. Напряму може вказувати як на суспільство в цілому, так і на окремі його частини – сфери суспільних відносин і предмети правового регулювання» [312, с. 7].

Нарешті варто навести і аргументи, за допомогою яких В. О. Рибаків спростовує справедливості застосування поняття «напрями впливу» по відношенню до галузевих функцій зокрема

та функцій права у цілому, пропонуючи приклад спроби застосування аналізованої ідеї на практиці. Він пише:

«При характеристиці функції права як напряму впливу виникають питання:

а) як визначити їх кількість, скільки їх, чи обмежуються вони трьома сферами суспільного життя;

б) чи можна вважати динамічну, статичну і охоронну функції напрямками впливу? Тоді кількість буде іншою. Їх всього тоді два або три. <...> функції – це не напрями, а засоби регулювання» [312, с. 7].

Слід повністю підтримати позицію В. О. Рибаківа та взяти до уваги його висновки та пропозиції при формулюванні визначення поняття «функції конституційного права як галузі права».

Резюмуючи, зазначимо:

функція конституційного права України – це напрям регулювання конкретного виду чи групи суспільних відносин, які виступають предметом конституційного права, з метою реалізації публічного інтересу, що полягає в утвердженні конституційних прав і свобод людини, верховенства права і демократії та у забезпеченні конституційного правопорядку.

Висновки до Розділу 2.

1. Дістала подальшої аргументації теза щодо того, що при аналізі функцій конституційного права як галузі права України слід враховувати напрацювання дослідників щодо функцій держави з огляду на належність цієї галузі права до числа публічно-правових, а також з огляду на високу ступінь політизації норм галузі.

2. Сформульована пропозиція щодо можливості застосування до класифікації функцій конституційного права як галузі права України положень теорії держави і права щодо класифікації внутрішніх функцій держави за сферами суспільного життя у разі її модифікації та адаптації (відповідні пропозиції містяться у наступних частинах дослідження). Зазначено, що конституційне право належить до числа галузей системи права України, а тому навряд чи її положення можуть повноцінно охоплювати зовнішні

функції Української держави (зовнішньополітичну, зовнішньоекономічну, культурного співробітництва, оборони, дипломатичну).

3. Обґрунтована недоцільність застосування при класифікації функцій конституційного права як галузі права України класифікації функцій держави, яка полягає у тому, щоб поділяти функції залежно від тривалості дії на постійні та тимчасові. В якості аргументації зазначено, що функції конституційного права як галузі права є функціями одного з елементів системи (адже аналізована галузь є елементом системи права України). Важливість вирішення такого питання, як постійність чи тимчасовість функцій, по відношенню до права слід вирішувати на рівні системи, а не галузі. Це відповідатиме системному підходу та сприятиме гармонійному подальшому розвитку системи права України.

4. Обґрунтована недоцільність застосування при класифікації функцій конституційного права як галузі права України класифікації функцій держави, яка полягає у тому, щоб поділяти функції залежно від ступеня їхньої значущості на основні та другорядні. В якості аргументації зазначено, що функції конституційного права як галузі права є функціями одного з елементів системи (адже аналізована галузь є елементом системи права України). Важливість вирішення такого питання, як основний чи другорядний характер функцій, по відношенню до права слід здійснювати на рівні системи, а не галузі. Це відповідатиме системному підходу та сприятиме гармонійному подальшому розвитку системи права України.

5. Доведено, що правоохоронна функція держави навряд чи може бути запозичена як вид при виокремленні функцій конституційного права як галузі права України з огляду на те, що: а) більш поширеною у юридичній літературі є думка щодо виокремлення не правоохоронної функції, а правоохоронної форми здійснення функцій держави як одної з правових форм здійснення цих функцій; б) виокремлення такої функції права, як охоронна.

6. Аргументовано необхідність:

а) для угруповання соціальних функцій галузі адаптувати підхід, що є поширеним при класифікації функцій держави (у залежності від сфери суспільного життя на політичні, економічні тощо);

б) для угруповання власне юридичних функцій галузі адаптувати один з підходів, який пропонується фахівцями з теорії держави і права для класифікації функцій права.

7. Дістала подальшої аргументації теза, відповідно до якої функції права, які мають спеціально-юридичний характер, слід уважати його внутрішніми функціями. Рекомендовано застосовувати для угруповання функцій конституційного права як галузі права України класифікацію функцій права у залежності від їх спеціально-юридичного характеру. Запропоновано поєднати цю класифікацію з однією чи кількома класифікаціями менш загального характеру, які будуть розкривати особливості, притаманні функціям саме галузі конституційного права.

8. Рекомендовано при систематизації функцій конституційного права як галузі права України враховувати, що:

а) функції права у залежності від об'єкту регулювання поділяються на внутрішні (інколи їх іменують спеціально-юридичними) та зовнішні (інколи їх іменують загально-соціальними);

б) до числа внутрішніх функцій права належать регулятивна, охоронна, інформаційна та виховна функції;

в) регулятивну та охоронну функцію слід розглядати як змістовні внутрішні функції права.

9. Резюмовано усталеність науково-логічної формули, яка застосовується в різних галузях права для визначення його функції чи функцій, аналізу структури та характеристик функцій галузі. Це завжди:

а) визначальна сутнісна характеристика галузі права як регулятора конкретного виду суспільних відносин (функціональність);

б) дієвий (установчий, регулятивний, охороняючий і так далі) вплив галузі права на власний предмет правового регулювання – визначену систему суспільних відносин;

в) цілеспрямований і структурований (вибірковий) вплив права на конкретні види (групи) суспільних відносин, які становлять галузевий предмет регулювання, що допомагає виокремлювати напрями і види функцій конкретної галузі права тощо.

10. Запропоновано уважати, що функції галузі права є динамічним зв'язком, який поєднує систему цієї галузі з

множинною та багаторівневою структурою предмета її правового регулювання.

11. Аргументовано, що структура кожної функції конституційного права як галузі права України є трьохчленною та включає:

- а) об'єкт функції;
- б) суб'єктів реалізації функції;
- в) засоби забезпечення здійснення функцій галузі.

12. Об'єкт функції конституційного права як галузі права – це група суспільних відносин в рамках предмета правового регулювання цієї галузі, на яку це регулювання спрямоване.

13. Суб'єкти реалізації функції – це особи, які здійснюють правове регулювання відповідних суспільних відносин, а також особи, на яких спрямоване правове регулювання відповідних суспільних відносин.

14. Засоби забезпечення здійснення функцій конституційного права – це сукупність прийомів та методів, що застосовуються при правовому регулюванні конкретних суспільних відносин.

15. Дістали подальшої аргументації пропозиції не включати до структури функцій конституційного права як галузі права України такі елементи, як підстави впливу функції на суспільні відносини та зміст функції.

16. Доведено, що низка ознак, які дослідники вважають ознаками функцій конституційного права як галузі права України, мають загальний характер та притаманні функціям не тільки галузі конституційного права, але й інших галузей. До числа таких ознак запропоновано уважати належними наступні:

– функції конституційного права найбільш рельєфно виражають сутність і зміст галузі, її призначення у суспільстві та державі, а також роль і місце у національній системі права;

– функція галузі конституційного права є активним способом діяльності права, що виражається в утворенні, зміні та припиненні правовідносин, що є предметом конституційного права;

– функції конституційного права як галузі права безпосередньо пов'язані із системою конституційного права як галузі права, її нормами та інститутами, утворюючи стійкі системно-функціональні, структурні та генетичні зв'язки, що

характеризують статичні й динамічні, матеріальні та процесуальні властивості конституційного права;

– функції конституційного права як галузі права України здійснюють безпосередній вплив на конституційно-правові відносини та їх властивості. Породжують, змінюють і припиняють конституційно-правові відносини, а також визначають їх змістовне наповнення;

– функції конституційного права як галузі права України є напрямками та видами діяльності конституційного права щодо цілеспрямованого впливу на суспільні відносини.

17. Доведено, що така ознака, яку дослідники вважають ознакою функцій конституційного права як галузі права України, має загальний характер та притаманна функціям не тільки галузі конституційного права, але й інших галузей, а також охоплює лише один елемент структури цих функцій, – а отже, не може уважатися ознакою функцій галузі конституційного права. Це наступна ознака: «об'єктами функцій конституційного права виступають як цілеспрямована вольова поведінка або діяльність суб'єктів конституційного права, так і певні стани, що породжують конституційні права і обов'язки учасників цих відносин».

18. Аргументовано неточність формулювання такої поширеної в українській юридичній літературі ознаки функцій галузі конституційного права, як те, що функції «знаходяться в органічному зв'язку із функціями конституційного права як юридичної науки та навчальної дисципліни, об'єктивно впливаючи на стан здійснення наукових досліджень і форми навчання, спрямованих на вирішення поставлених перед конституційно-правовою наукою та освітою завдань». Сформульовано, що будь-яка наука впливає на однойменну галузь права та зазнає зворотнього впливу, а кожна «галузева» юридична навчальна дисципліна зазнає впливу однойменної галузі права.

19. Запропоновано уважати, що ознаками функцій конституційного права як галузі права України є наступні:

– забезпечують досягнення реалізації публічного інтересу;
– мають телеологічне та аксіологічне спрямування;
– обумовлені елементами системи конституційного права як галузі права України та положеннями Основного Закону України як її основного джерела;

– знаходяться у тісному зв'язку з функціями Української держави.

20. Сформульовано, що функція конституційного права України – це напрям регулювання конкретного виду чи групи суспільних відносин, які виступають предметом національного конституційного права, з метою реалізації публічного інтересу, що полягає в утвердженні конституційних прав і свобод людини, верховенства права і демократії та у забезпеченні конституційного правопорядку.

Розділ 3

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ФУНКЦІЙ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ЯК ГАЛУЗІ ПРАВА УКРАЇНИ: ІНДУКТИВНИЙ ПІДХІД

3.1. Функції Конституції України та їхній вплив на функції конституційного права як галузі національного права

Проблеми детермінації категорії «функції конституційного права як галузі права», розкриття її змісту та сутнісних ознак, співвідношення з такими спорідненими, хоча й не тотожними категоріями, як «функції конституціоналізму», «функції науки конституційного права» тощо, а також узагальнення та систематизація цих функцій, не вичерпують усього кола питань, пов'язаних з теоретико-методологічними основами функцій конституційного права як галузі національного права.

Вагоме значення має аналіз співвідношення понять «функції конституційного права як галузі права» та «функції конституції».

На нашу думку, важливим для пізнання юридичної природи функцій конституційного права є дослідження генезису відповідних функцій із часів утвердження вітчизняного конституційного права до сьогодення, а також наукових уявлень про ці функції, їх значення для мети, завдань і системи галузі конституційного права (з цим погоджуються і інші дослідники, наприклад, О. В. Скрипнюк проаналізував функції конституції у контексті ретроспективи конституційного процесу в Україні, детальніше дивись [362]). Розкриття змісту цих питань органічно пов'язане з формуванням ефективної методології дослідження, яка має упередити схоластичність майбутніх досліджень і, натомість, забезпечити корисність результатів наукових розвідок

для конституційної доктрини, правотворчої та правозастосовної практики.

У попередніх частинах дослідження було послідовно продемонстровано, що питання функцій конституційного права як галузі права України, науки конституційного права України залишаються малодослідженими. Це не тільки авторська точка зору. Так, О. М. Пугачьов свої міркування стосовно загальносоціальних функцій Основного Закону починає наступним чином: «пригнічує той факт, що в новітній навчальній літературі з конституційного права питання про функції конституції найчастіше зводиться лише до вказівки набору якихось функцій, в кращому випадку – до їх короткої характеристики» [290, с. 1]. Слід відмітити, що таке зауваження можна адресувати не тільки навчальній, але й науковій літературі у цілому.

Тим не менш, якщо порівнювати ступінь дослідженості функцій конституційного права як галузі права України та функцій Основного Закону, то можна дійти висновку, що більш результативними для української науки виявилися дослідження функцій Конституції України. Слід підкреслити, що для цього є об'єктивні підстави.

Конституція кожної країни – і Україна не є виключенням – представляє собою складне, багатогранне явище. Таке складне явище неможливо осягнути, якщо не досліджувати пов'язані з ним закономірності, тенденції, практику реалізації. Важливим є і звернення уваги на міжгалузеві зв'язки. Не можна залишити осторонь жоден загальнонауковий чи спеціально-юридичний метод дослідження, – у тому числі, і функціональний метод.

Держава та суспільство знаходяться у постійній трансформації з моменту свого виникнення, однак починаючи з кінця ХХ століття трансформаційні процеси прискорюються під впливом глобалізації, а для України також і під впливом європейської інтеграції. Як вірно зазначила Н. А. Мяловицька, «нове тисячоліття характеризується складністю проблем, що стоять перед світовим співтовариством. Процеси ідентифікації сучасних держав у світі актуалізують звернення до закономірностей та проявам розвитку державності в умовах глобалізації та інтеграції» [199, с. 93].

Для того, щоб національна система права відповідала потребам держави та суспільства, ці трансформаційні процеси мають не просто знайти свій відбиток в Основному Законі України, але й трансформувати його сутність таким чином, щоб відобразитись в положеннях усіх галузей національної системи права. Досягти цього результату навряд чи можливо без усвідомлення функціонального потенціалу Конституції України 1996 року.

Відомий фахівець з питань конституційного права В. І. Чіркін зауважив, що «сучасна конституція – не тільки «суспільний договір» державної влади і людини, не тільки закріплення результатів «класової боротьби» (Ф. Лассаль, В. І. Ленін), хоча такі конституції бували в історії <...>, а підсумок змагальності і компромісів, згоди різних соціальних сил суспільства, документ, який зберігає і розвиває колишні загальнолюдські цінності, який формулює і закріплює нові» [422, с. 51]. З цією характеристикою сутності конституції можна погодитись лише частково.

Так, дійсно, Основні Закони більше не виступають «зряддями пануючого класу», як це було ще кілька десятиріч тому. Але варто підкреслити, що не слід повністю відкидати ідею сутності конституції як суспільного договору, адже вона може бути модернізована. Хоча і на сучасному етапі вчені пов'язують Основний Закон лише з взаємовідносинами між людиною та державою, це вже не зовсім справедливо (наприклад, С. Морозюк сформулював, що «послідовність, розвиненість поточного законодавства як гарантії реалізації Основного Закону прямо залежить від ефективності, дієвості парламенту та представництва у ньому інтересів усіх верств населення» [198, с. 169], з чим важко погодитись).

У сучасному суспільстві конституція цілком може залишатися суспільним договором, до двох сторін якого – людини та держави – слід залучити ще й третю сторону. Враховуючи реалії сучасного суспільного життя, такою третьою стороною слід уважати громадянське суспільство.

Дослідник проблематики громадянського суспільства О. С. Лотюк сформулювала, що мета і завдання громадянського суспільства «полягають у:

забезпеченні прав та свобод всіх соціальних верств населення,

в утворенні умов, які сприяють підвищенню соціально-економічного рівня громадян,

у задоволенні всіх потреб у різних сферах суспільних відносин, які дозволяють розкрити та реалізувати творчі здібності індивіда.

У громадянському суспільстві не повинно існувати перебільшень:

пріоритету держави в особі державних органів,
анархії в управлінні суспільними справами,
нігілізму по відношенню до права.

Утворення рівноваги та балансу в громадянському суспільстві є однією з основних умов його існування та подальшої модернізації в умовах євроінтеграції» [172, с. 67]. Слід повністю погодитись з цими узагальненнями та застосовувати їх у подальших частинах дослідження.

Підхід щодо сучасності погляду на сутність конституції як на суспільний договір між людиною, державою та громадянським суспільством цілком узгоджується з позицією більшості фахівців – конституціоналістів. Так, М. В. Савчин у своєму монографічному дослідженні «Конституціоналізм і природа конституції» дійшов висновку, що «соціальне буття конституції зумовлено заснуванням правопорядку з метою забезпечення вільного розвитку індивіда у суспільстві з його горизонтальними і вертикальними зв'язками. Призначенням конституції у такому соціальному порядку є легітимація соціального устрою, в якому гарантується узгодження різноманітних волей індивідів, соціальних груп, інституцій та інших акторів впливу на процес здійснення влади» [321, с. 221].

Отже, М. В. Савчин наголосив на тому, що положення конституції опосередковують не лише процес здійснення влади (ймовірно, що публічної влади), але й вплив різних зацікавлених суб'єктів на цей процес. А завдяки поняттю «громадянське суспільство» в якості суб'єктів, здатних здійснювати вплив на державне та суспільне життя, можна охопити як організовану, так і неорганізовану громадськість.

І дійсно – «конституція здійснює вплив на поведінку суб'єктів, з одного боку як засіб стимулювання, заохочення, з іншого – як обмеження (утримання від вчинення неправомірних дій) тієї чи іншої поведінки (недопущення досягнення влади

наси́льницьким шляхом, створення ксенофобських політичних партій, видання неконституційних актів, посягань на життя людини, втручання в діяльність суддів по здійсненню правосуддя і т.д.)» [105, с. 17]. Цей вплив вже давно вийшов за межі держави та в останні десятиріччя стосується також і усіх без виключення інститутів громадянського суспільства.

При цьому конституції притаманна така галузева ознака, як високий ступінь політизації, – у випадку з Основним Законом, слід вести мову про високий ступінь політизації його положень. Як влучно зазначив О. Ю. Водянніков, «Конституція України <...> стала тим політичним компромісом між різнобарвними політичними силами в українському Парламенті, що визначив хід своєї політичної історії нашої держави, дві суспільно-політичні революції та чимало політичних криз та протистоянь, якими позначені останні два десятиліття новітньої української історії» [55, с. 15].

Ю. С. Шемшученко, відмічаючи здобутки та прорахунки на одному з заходів, присвячених 20-річчю прийняття Конституції України, спеціально наголосив на тому, що «загострення проблеми співвідношення у суспільному житті політики та права, має наслідком «політизацію правових норм»» [430, с. 10]. А суддя Конституційного Суду України І. Д. Сліденко запропонував звернути увагу на те, що «політизація і політологізація – дві тенденції, які можуть виявлятися під час інтерпретаційної діяльності органу конституційної юстиції. Політизація тлумачень Конституції є вкрай небезпечним явищем, так як: втрачається імідж Суду як незалежного і об'єктивного арбітра; спотворюється ідея конституційного контролю; тлумачення такого роду відзначаються тенденційністю, а також низькою якістю і суперечливістю. Політологізація, зважаючи на дійсний сенс цього терміну, є цілком позитивним явищем і при потребі цілком можливий її вияв під час тлумачень Конституції» [364, с. 15].

Варто супроводити останню цитату трьома поясненнями.

По-перше, може виникнути справедливе запитання, чому у контексті функціонального аналізу Основного Закону виникає необхідність у згадці про конституційний контроль. Відповідь на це запитання, на наше переконання, полягає у тезі колишнього Голови Конституційного Суду України С. В. Шевчука, який

влучно відзначив, що «ідеологія створення логічно ізольованого, єдиного документа без прогалин і неоднозначних термінів відповідала інтересам централізації і посилення державної влади», акцентуючи увагу на тому, що найбільшу кількість прогалин містять саме Конституції» [428, с. 25 – 26, 29]. А отже, у сучасній демократичній державі «роз'єднати» Основний Закон та конституційний контроль неможливо та й недоцільно.

По-друге, як справедливо зазначив професор М. В. Савчин, «конституційна догматика ґрунтується на засадах цілісності, коли конституційні положення трактуються в єдності взаємних логічних зв'язків із застосуванням логічних прийомів юридичної аргументації. За таких вимог у тексті Конституції не міститься суперечностей. Завданням її інтерпретатора є забезпечення внутрішньої узгодженості, конкордації положень, виходячи з її загальної мети – утвердження прав людини. Зі стандарту конкордації конституційних положень випливає вимога додержання засад юридичного силогізму, що передбачає дослідження фактичного та юридичного складу» [322, с. 103-104]. Варто підкреслити, що це є додатковим аргументом на користь того, щоб завжди брати до уваги активність Конституційного Суду України як єдиного органу конституційної юрисдикції.

По-третє, погоджуючись зі сформульованою І. Д. Сліденком тези щодо необхідності розрізняти позитивний та негативний вплив політики на право, можна додати, що політологізація тісно пов'язана з тим, що «конституція має установче значення як для політичної системи в цілому, вводячи, наприклад, нову форму правління, так і для окремих державних інститутів, засновуючи, зокрема, нові, не існуючі до цього, органи держави. Установча функція держави тісно пов'язана з політичною функцією, оскільки саме через встановлення тих чи інших інститутів здійснюється державна політика, але на відміну від останньої, вона забезпечує їх (інститутів) юридичне оформлення» [165, с. 374].

Більшість згаданих вище характерних рис Основного Закону України 1996 року знайшли своє втілення у дефініціях поняття «Конституція України». Так як формулювання цього поняття не є предметом нашого дослідження, слід погодитись з тим, як

запропонувала його визначати О. В. Оніщенко у своїй дисертаційній праці на тему «Конституція України як основне джерело конституційного права України»:

«Конституція України як основне джерело конституційного права України <...> це єдиний нормативно-правовий акт, який є Основним Законом України, має найвищу юридичну силу, є юридичною базою законодавства України, приймається і змінюється в особливому порядку, має специфічний зміст і структуру і прямо діє на всій території України» [215, с. 16].

Основні риси Конституції України найбільш стисло та ёмно сформулювала О. П. Васильченко при здійсненні системно-функціонального аналізу джерел конституційного права України. Дослідниця запропонувала уважати, що «особливе місце Конституції України в системі джерел конституційного права зумовлюється декількома фундаментальними факторами:

- 1) характером регульованих нею суспільних відносин, які за своїм змістом є конституційними;
- 2) цілеспрямованим впливом на розвиток законодавства, всіх джерел права;
- 3) найвищою юридичною силою;
- 4) високим ступенем нормативного узагальнення;
- 5) прямою дією норм Основного Закону» [50, с. 10].

О. В. Оніщенко не тільки виокремила майже такі самі характерні ознаки Основного Закону України 1996 року, але й сформулювала тезу, відповідно до якої «основні риси Конституції України необхідно відрізнити від її формально-юридичних властивостей.

Основні риси характеризують зв'язок Конституції як політико-юридичного документа з суспільним розвитком, специфіку впливу суспільних відносин на її характер і навпаки, роль Конституції в реальних процесах життя країни.

Формально-юридичні властивості Конституції – це її ознаки як основного нормативно-правового акта держави, найбільш значущими серед яких є наступні:

- Конституція – Основний Закон України;
- Конституція – юридична база поточного законодавства;
- її найвища юридична сила;
- особливий порядок прийняття і внесення змін до неї;

особливий зміст і структура Конституції;
пряма дія її норм» [215, с. 16].

Слід підкреслити та наголосити на тому, що жодна з процитованих вище дослідниць не звертає увагу на вагоме аксіологічне навантаження, що притаманно Основному Закону України.

Крім ознак Конституції при визначенні її функцій, слід взяти до уваги також і те, що «конституціоналізм визначає природу конституції через призму соціальних цінностей, щодо яких склався у суспільстві консенсус» [322, с. 34].

І дійсно – «Конституцією України закріплено низку цінностей, які уособлюють найбільш значимі ідеї та прагнення суспільства, чим і визначається зміст та спрямованість конституційно-правового регулювання, а також національної системи права в цілому. Найважливіші цінності конституційного рівня закріплено в Преамбулі Конституції України та в конкретних конституційних принципах, закріплених переважно в розділі I Основного Закону України. Серед них: свобода, права людини, справедливість, моральність, гуманізм, демократія, верховенство права, правове обмеження влади, республіканська форма правління, плюралізм та низка інших основоположних ідей» [332, с. 175].

Детальніше про цінності йшлося у попередніх розділах нашого дослідження, але у контексті функціонального аналізу Основного Закону України 1996 року варто наголосити на тому, що «ціннісною домінантою Конституції України є визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю» [214, с. 57]. Слід додати, що така ціннісна спрямованість Основного Закону в Україні не є традиційною. З'явившись у 1996 році, з прийняттям чинної Конституції, вона надала фахівцям з конституційного права України підстави уважати, що «утвердження прав і основоположних свобод людини та їх захист є важливим напрямом розвитку вітчизняної конституційної держави, а звідси й громадянського суспільства як такого. Цей процес супроводжується нинішньою потребою переосмислення правової природи конституції саме через призму доктрини конституціоналізму, її соціального призначення у контексті

розвитку демократичних інститутів держави, зокрема їх нормативно-правової основи» [176, с. 61].

Ознайомлення з сучасною юридичною літературою, присвяченою проблематиці конституції, привертає увагу ще до одного цікавого положення.

Більшість дослідників перед виокремленням функцій того чи іншого явища дійсності – і Конституція не є винятком – ґрунтовно аналізують дефініцію та ознаки цього явища. Але з цього правила є й виключення.

В сучасній юридичній літературі існують приклади «виведення» ознак Основного Закону з його функцій. Відомий вчений – конституціоналіст професор Ю. О. Тихомиров розмірковує наступним чином:

«Які ж основні ознаки Конституції, що впливають з її сутності та *виконуваних нею функцій?* (курсив наш. – О.С.).

Якщо визначати Конституцію найбільш загальним чином, то можна сказати, що це нормативний акт, який має вищу юридичну силу, що містить систему правових норм, які регулюють відносини між людиною і суспільством – з одного боку, людиною і державою – з іншого боку, а також основи організації самої держави. Вища юридична сутність Конституції проявляється двояким чином. По-перше, її норми мають пріоритет над нормами законів і підзаконних актів. По-друге, самі закони та інші акти приймаються передбаченими Конституцією органами та в установленому нею порядку. Таким чином, можна розглядати Конституцію як головне джерело права, що лежить в основі всієї системи нормативно-юридичного регулювання суспільних відносин в державі.

Крім юридичної, Конституція має важливу соціально-політичну сутність. Соціальне призначення Конституції безсумнівно і багатогранно, адже вона створює правову основу для подальшого існування і розвитку як держави, так і всього суспільства. Конституція має яскраво виражену ідеологічну спрямованість, яка відображає сукупність соціальних інтересів і співвідношення політичних сил» [385, с. 24].

Якраз у цих міркуваннях є потенціал розрізнити юридичні та соціальні функції конституції, що й робить більшість фахівців з конституційного права. Виходячи з аналізу сучасної юридичної літератури, слід резюмувати: більш привабливою є думка,

відповідно до якої «Основний Закон вирішує свої завдання через здійснення функцій. Вони є необхідними для суспільства, інакше конституція як особливий документ не виникла б або, виникнувши, припинила своє існування через непотрібність. Двохсотрічне існування такого документа підтверджує цю необхідність для сучасного суспільства» [105, с. 18]. А якщо Основний закон «вирішує свої завдання» через функції, то все ж більш логічним є твердження, що саме ознаки, характеристики конституції обумовлюють її функції, – а не навпаки, як у наведеній вище цитаті з одної з праць професора Тихомирова.

Наведеною вище логікою керується і С. О. Протозанов, коли стверджує, що «функції характеризують не стільки результат, скільки сам процес впливу конституції на суспільні відносини. І в цьому сенсі конституція виступає фактором формування і розвитку суспільних відносин, а її функції завжди представляють собою такі, що реалізуються, властивості – з їх допомогою простежується динаміка реалізації конституційних норм» [288, с. 105]. Отже, С. О. Протозанов прямо вказує на те, що властивості конституції є первинними, а вторинними – її функції.

Такий підхід – щодо первинності ознак конституції та вторинності її функцій – прослідковується і в низці дефініцій поняття «функції конституції».

Слід зазначити, що погляди вчених-конституціоналістів на зміст категорії «функції конституції» не відрізняються багатоманітністю.

На думку М. І. Малишка, «функції Конституції відображують найголовніші шляхи її впливу на розвиток держави й суспільства в сучасних умовах національного відродження України» [138, с. 48]. Тут – як і у випадку з функціями права – повертає увагу у першу чергу те, що автор розглядає функції як «вплив».

Білоруський учений Г. О. Василевич пише: «Функції – це основні напрями впливу Конституції на навколишню дійсність» [47, с. 65]. У цьому лаконічному визначенні так само найбільше запитань та зауважень з точки зору потенціалу щодо його уточнення викликає саме посилання на «вплив» Конституції, як сформулював автор, «на навколишню дійсність».

Подібні погляди на функції конституції висловлюють й інші правознавці.

Професор М. В. Савчин розмірковує, що «соціальне призначення Конституції України, її місце і роль у правовій системі України означені в її функціях – основних напрямках впливу на суспільні відносини, в яких знаходять своє відображення її сутність, завдання і цілі. Функції Конституції відображають найголовніші шляхи її впливу на розвиток держави і суспільства у сучасних умовах національного відродження України. Вони охоплюють і фактично поширюються на всі ті сфери суспільних відносин, які врегульовані Конституцією» [318, с. 125].

Дослідник В. О. Міхальов вважає, що «функції конституції – це основні напрямки впливу конституції на суспільне життя» [165, с. 373]. Тут йдеться про вплив Основного Закону на «суспільне життя», що доцільно уважати найбільш лаконічною та водночас – найбільш ємною характеристикою, яка також є надзвичайно точною.

Відомий фахівець з конституційного права Ю. М. Тодика зазначав, що «функції конституції – це основні напрями конституційного впливу на суспільні відносини» [387, с. 70–80]. Більш точним представляється вести мову не про «суспільні відносини», а про «суспільне життя», як у наведеному вище прикладі. І ще раз варто наголосити на тому, що слід вести мову все ж таки не про «вплив» – а підібрати більш вдале висловлення.

Автори популярного підручника з навчальної дисципліни «Конституційне право України», який неодноразово перевидавався, В. Ф. Погорілко та В. Л. Федоренко запропонували уважати, що поняття «функції конституції» виражає цілеспрямовані напрями та види впливу основного закону суспільства і держави на суспільні відносини» [236, с. 403]. Це визначення мало чим відрізняється від наведених вище, однак у ньому наявна певна тавтологія – підкреслюється, що Конституція виступає як «основний закон суспільства і держави», та водночас, одразу після цього зазначається про її вплив на «суспільні відносини». Враховуючи, що дефініція не є об'ємною, це привертає увагу та дещо ускладнює її сприйняття.

Г. В. Задорожня, Ю. А. Задорожний, І. М. Сопілко запропонували уважати, що «функції Конституції – це основні напрямки і способи її впливу на ті відносини, які існують і

розвиваються у суспільстві та державі» [100, с. 107]. Цьому визначенню можна адресувати вже сформульоване вище зауваження щодо того, що у ньому йдеться про «вплив».

Нарешті, слід навести найбільш лаконічне визначення поняття «функції конституції»: «функції Конституції – це напрями її впливу на суспільні відносини. Інакше кажучи, це значення конституції в різних сферах суспільного життя» [141, с. 43].

Застосування слова «вплив» у визначенні поняття «функції конституції» викликає науковий інтерес. Коли йдеться про визначення поняття «функції права», дослідники інколи пояснюють, чому в їхніх дефініціях йде мова про «вплив». До того ж, право можна розглядати з різних точок зору, у той час як конституцію більшість вчених вважають нормативно-правовим актом з більш-менш стабільним набором характеристик. Чому нормативно-правовий акт здійснює «вплив», не дуже зрозуміло. Однак, жоден з процитованих вище авторів ніяк не пояснює вибір поняття «вплив» для визначення функцій Основного Закону.

Одне з найбільш об'ємних та відповідно – ємних визначень поняття «функції конституції» є визначення С. О. Протозанова, який сформулював, що «під функціями конституції потрібно розуміти задані законодавцем основні напрями постійного впливу Основного Закону на суспільні відносини, поведінку і правосвідомість людей, мораль і культуру, в яких розкривається її сутність і соціальне призначення, які забезпечують зв'язаність і ефективність дії всіх елементів механізму конституційно-правового регулювання» [288, с. 106]. З цього визначення можна зробити певні висновки про те, чому його автор надав перевагу тому, щоб вести мову про «вплив» конституції у контексті її функціональної дефініції.

Так, С. О. Протозанов вказує: конституція здійснює постійний вплив не тільки на суспільні відносини, а також і на мораль, і на культуру. Особливо важливим є вплив на мораль, який аж ніяк не обмежується правовим регулюванням. Однак, ступінь впливу Основного Закону як на мораль, так і на культуру у цілому (а не тільки на правову культуру) навряд чи є надзвичайно істотним. А тому викликає запитання, чи слід згадувати про такий вплив при визначенні поняття «функції конституції».

З огляду на те, що визначення поняття «функції конституції» без застосування іменника «вплив» знайти не вдалося, його слід запропонувати у цьому дослідженні.

Не заперечуючи наукову цінність цих дефініцій, відзначимо їх аналогію з визначенням функцій права в загальній теорії права, а також надмірно абстрактний чи оціночний характер.

Попри все, методологічні підходи до наукових досліджень функцій Конституції України й результати відповідних досліджень заслуговують на увагу. У цьому сенсі слід погодитися з О. В. Скрипнюком, який стверджував, що висвітлення функцій Основного Закону стосується не лише Конституції України, а й її призначення в державі й функціонування права в суспільстві загалом [357, с. 67].

Погоджуючись з цією тезою відомого вченого слід наголосити на тому, що при визначенні поняття «функції конституції», так само, як і при визначенні їхніх ознак, їхнього переліку тощо ще варто дуже обережно та у невеликому обсязі застосовувати ті напрацювання фахівців з теорії держави і права, які стосуються функцій права.

У цілому можна погодитись з аргументацією О. С. Ігнатова, який стосовно цього пояснив, що «невірно змішувати функції конституції з функціями права і ставити між ними знак рівності. Неприпустимо, щоб по відношенню до конституційних норм автоматично застосовувалася загальна теорія функцій права і поширювалася б на конституцію. Отже, можна лише стверджувати, що функції конституції виступають однією з форм здійснення функцій права, деталізують і конкретизують їх, співвідносяться з ними як одиничне і загальне. Функції конституції за своїм змістом більш відповідають характеристикам обмежень, ніж функцій права. Функції конституції – самостійна категорія науки конституційного права, відмінна від загальнотеоретичної категорії функцій права, але тісно з нею пов'язана» [105, с. 19].

Перед тим, як запропонувати авторське визначення поняття «функції конституції», слід навести одну з небагатьох існуючих в літературі дефініцій цього поняття, у якому не йдеться про «вплив» Основного Закону на суспільні відносини. Таким прикладом може слугувати визначення, сформульоване відомим

фахівцем з конституційного права В. О. Лучніним. Досліджуючи проблеми реалізації конституції, він запропонував уважати, що «функції характеризують цілеспрямовану, стійку, постійну або тривалу дію Конституції. Вони синтезують однопорядкові властивості конституції у вигляді певного та такого, що відрізняється специфікою форм і способів, впливу її норм на суспільні відносини» [165, с. 373].

Ця дефініція є прикладом того, що цілком можливо не згадувати про «вплив» у контексті визначення поняття «функції конституції».

Виходячи з вищевикладеного, справедливим буде запропонувати уважати, що функціями Основного Закону є цілеспрямована та системна трансформація юридичної моделі конституційної держави й громадянського суспільства в дієву модель конституційних правовідносин у системі «людина – суспільство – держава» через відповідні правотворчі та правозастосовні механізми. Ідеться про трансформацію т.з. «букви конституції» у «дух конституції».

На наш погляд, функції Конституції України – це, насамперед, узаємоузгоджена система шляхів і способів утвердження цінностей конституціоналізму та досягнення мети і завдань конституційно-правового регулювання.

Щодо значення функцій конституції, то слід приєднатись до узагальнень А. В. Петрової, яка досліджувала це питання у дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. На її думку, «у функціях виражається активна роль конституції у житті суспільства. Функціональний метод виконує важливу роль в оцінці конституції з точки зору її правової і соціальної ефективності», а також «функції конституції дозволяють:

- повніше розкрити її соціальне призначення, внутрішню природу і сутність;

- виявити специфіку конституційного впливу на суспільні відносини; напрям, характер цього впливу;

- глибше усвідомити її роль у формуванні та розвитку правової системи, особливості взаємодії структурних підрозділів системи права; практику застосування конституції, специфіку реалізації конституційних інститутів, принципів і норм, а також

закономірності та особливості розвитку самої конституції» [225, с. 7-8].

У контексті предмета нашого дослідження найбільш важливими є ті підходи, які дослідники пропонують, коли йдеться про класифікацію функцій конституцій у цілому та Конституції України зокрема. Варто підкреслити, що більшість з цих розробок належить авторству вже не фахівців з теорії держави і права (як це було по відношенню до класифікацій функцій права, до класифікацій функцій держави), а вченим-конституціоналістам. Однак, і фахівці з теорії права та держави не оминають увагою питання систематизації функцій Основного Закону.

Досліджуючи інтегративну функцію Конституції, О. С. Ігнатов зауважив, що «вивчення функцій конституції можливо тільки на основі системного підходу, який передбачає класифікацію функцій. Аналіз функцій конституції як цілісної системи дозволяє систематизувати знання при вивченні конкретних функцій і глибше зрозуміти зміст кожної з них. Функції конституції не можуть існувати ізольовано одна від одної, без взаємодії одна з одною» [105, с. 21].

Як і у випадку з дослідженням систематизації функцій права, функцій держави, доцільно почати з тези, що функції конституції не зводяться до одного чи двох напрямів установлення та регулювання суспільних відносин.

Ще наприкінці ХХ сторіччя дослідники пропонували розглядати функції конституції у вигляді переліку, не пропонуючи ніяких підстав для їхньої класифікації.

На думку фахівця з конституційного права В. Є. Чіркина, «функціями конституції є: установча, юридична, політична, ідеологічна та організаційна» [421, с. 64].

Позиції низки російських вчених узагальнила Г. М. Комкова, зауваживши, що номенклатуру функцій конституції дослідники «бачать по-різному», приєднуючись до позиції С. А. Авакьяна, О. А. Безуглова і С. О. Солдатова щодо того, що слід виокремлювати установчу, організаторську, зовнішньополітичну, ідеологічну, юридичну функції конституції [129].

М. М. Каратеева вважає, що «будь-якій конституції – незалежно від соціальної системи властиві такі функції:

- 1) установча;

- 2) юридична (правова);
- 3) політична;
- 4) організаторська;
- 5) ідеологічна;
- 6) системоутворююча (інтегративна) функція;
- 7) зовнішньополітична;
- 8) аксіологічна» [113, с. 18].

Ю. М. Тодика узагальнив, що Н. О. Міхальова вважає доцільним виокремлювати політичну, правову та ідеологічну функцію конституції, О. Г. Румянцев – системоутворюючу, функцію загальносоціального регулювання і балансу, політичну, юридичну, програмну, функцію впорядкування по вертикалі, об'єднуючу, геополітичну, організаційну, правозахисну, виховну, функцію соціально-економічного партнерства, В. Ф. Мелашенко – економічну, політичну, інформаційну, установчу, юридичну, педагогічно-виховну, оціночно-пізнавальну, правонадільну, правоохоронну, інтегративну, системоутворюючу» [388, с. 21].

Сам дослідник (Ю. М. Тодика) дотримувався думки, що «діюча Конституція України виконує наступні функції: юридичну; установчу; стабілізуючу; політичну; функцію загальносоціального регулювання і забезпечення соціальних інтересів; правонадільну; програмну; зовнішньополітичну; організаційну; правозахисну; функцію забезпечення рівних економічних умов господарювання і соціального партнерства; охоронну; обмежувальну; виховну; ідеологічну. Деякі автори дві останні функції об'єднують в одну, хоча для цього немає підстав» [388, с. 22]. Варто додати, що цей перелік є одним з найбільш детальних у сучасній юридичній літературі. Слід підкреслити, що навряд чи доцільно виокремлювати настільки значну кількість функцій Конституції.

З іншого боку, недоцільно виокремлювати небагато функцій конституції (до п'яти). Це не дає можливості підкреслити важливість цього акту для національної системи права та розкрити його роль у цій системі. Прикладом може слугувати пропозиція Д. М. Баймаханової, яка запропонувала виокремлювати наступні функції конституції, водночас конкретизуючи деякі з них:

- «1) установча;

2) організаторська функція. Вона полягає в тому, що конституція закріплює систему, головні функції та форми діяльності всіх державних органів, тобто конституція закладає основи ефективного, організованого функціонування всього державного механізму в поєднанні з місцевим самоврядуванням.

3) правова функція (видається, що її можна назвати нормативно-регулятивна) – конституція виступає в якості ядра всієї правової системи, юридично встановлює найважливіші принципи, що є вихідними для різних галузей права, як би об'єднує їх в єдину правову систему. Конституція має найвищу юридичну силу. Всі закони та інші акти державних органів видаються на основі і відповідно до неї. Основний Закон встановлює систему нормативних актів держави, підпорядкованість їх, порядок скасування.

4) зовнішньополітична функція. Вона полягає в тому, що конституція є також фундаментом зовнішньополітичної діяльності держави. В Основному Законі відображені засади зовнішньополітичної діяльності держави, а також закріплений принцип пріоритету загальносвітових, загальнолюдських цінностей над вузькокласові при вирішенні міжнародних проблем» [21, с. 15-16].

Г. В. Задорожня, Ю. А. Задорожний, І. М. Сопілко уважають, що «Конституції України властиві такі функції: політична, юридична, установча, правотворча, правоохоронна, інтегративна, організаційна, системотворча, ідеологічна та ін.» [100, с. 108]. Колектив авторів також не вбачає підстав для угруповання цих функцій.

Причину непопулярності та відносно незначної поширеності відсутності пропозицій щодо угруповання функцій Основного Закону у дві чи більше класифікаційних груп пояснює О. С. Ігнатів. Він узагальнив, що «часом одні функції «деталізуються» в дії інших функцій (комунікативна – в інтегративної, політична – в ідеологічної, установча – у легалізаційної, історико-культурна – у виховної). Якщо ж перейти від форм і способів впливу конституції на суспільні відносини до самих сфер відносин (політичної, економічної, соціальної), то змішання критеріїв розмежування функцій стає ще сильнішим» [105, с. 22].

Однак з часом все більшу популярність набуло угруповання функцій конституції у цілому та Конституції України зокрема.

Оригінальну та таку, що поки що не знайшла підтримки в юридичній літературі класифікацію функцій конституції, запропонувала А. В. Петрова, яка на дисертаційному рівні аналізувала питання основних функцій конституції. Архітектоніка її дослідження свідчить про те, якій системі функцій Основного Закону вона надає перевагу:

Глава II. Регулятивні функції Конституції.

§ 1. Установча функція Конституції.

§ 2. Правонадільна функція Конституції.

§ 3. Охоронна функція Конституції.

Глава III. Інші функції Конституції.

§ 1. Системоутворююча (організаційно-юридична) функція Конституції.

§ 2. Політична функція Конституції.

§ 3. Ідеологічна (виховна) функція Конституції [226, с. 2].

Здавалося б, що А. В. Петрова запозичила підхід фахівців з теорії держави і права щодо класифікацій функцій права (а також і норм права) на регулятивні та охоронні. Але ознайомлення зі змістовним наповненням класифікаційних груп свідчить про те, що це не так.

По-перше, А. В. Петрова до числа регулятивних функцій віднесла таку функцію, як охоронна. А у теорії держави і права пропозиція щодо класифікації функцій права включає регулятивну та охоронну функцію як парні.

По-друге, до числа інших функцій Конституції А. В. Петрова віднесла і системоутворюючу, яка є юридичною за своїм змістом (про це свідчить і те, що у дужках автор називає її «організаційно-юридичною»), і політичну функцію, яка традиційно виокремлюється, як функція права, – але належить не до юридичних, а до соціальних.

Навряд чи можна погодитись з цією класифікацією функцій конституції тому, що автор доволі не врахувала напрацювання фахівців з теорії держави і права щодо класифікацій функцій права, що викликає доволі значну плутанину при ознайомленні з її пропозицією у частині класифікації функцій Основного Закону.

На сучасному етапі розвитку юридичної науки інколи зустрічається класифікація функцій конституції за призначенням цього нормативно-правового акту на загальні та спеціальні.

Одним з перших видань, у якому було згадано про можливість виокремлення цих видів функцій конституції стала монографія «Державне право Німеччини» (1994 р.). у цьому виданні, однак, йшлося детально лише про загальні функції Основного Закону, до числа яких автори пропонували віднести наступні функції:

- 1) інформаційну;
- 2) історико-культурну;
- 3) комунікативну;
- 4) загальносоціальну;
- 5) соціального контролю [78, с. 12].

В юридичній літературі ця класифікація набула як деякого поширення, так і певної деталізації. Одним з авторів, який деталізував її найбільш повно, слід уважати О. С. Ігнатова.

О. С. Ігнатов погоджується з думкою про необхідність поділу функцій конституції на загальні та спеціальні.

Загальні функції конституції він характеризує наступним чином:

«Призначення конституції визначає її загальні функції.

Загальні функції конституції це, по-перше, верховна легалізація основ існуючого суспільного і державного ладу, певного порядку. В даному випадку не має значення, прийнята «гарна» або «погана» конституція, дуже демократична або вкрай тоталітарна. Будь-яка з них виконує функцію надання вищої законності (в формі конституційності) того суспільного і державного ладу, статусу індивіда, колективів, основи якого виникають до конституції або вже існують, нехай навіть в нерозвиненому вигляді. Особливо це очевидно, коли нові конституції приймаються в результаті революційних подій, що змінюють колишні порядки. В цьому випадку конституція виконує, «доробляє» і руйнівні завдання, і завдання узаконення нового порядку.

Але і в тому випадку, коли цього немає, конституція виконує завдання верховної легалізації тих змін, які відбулися і викликають до життя нову конституцію» [105, с. 20].

Слід цілком погодитись з міркуваннями автора щодо того, що доцільно виокремлювати функції конституції як єдиного нормативно-правового акту, який має кодифікований характер (а

отже, відрізняється внутрішньою різнобарвністю). Це робить наголос на тому, що Основний Закон є внутрішньо логічним документом, у якому немає протиріч.

Більш важко погодитись з тим, що слід виокремлювати спеціальні функції конституції. Необхідність наявності такої класифікаційної групи О. С. Ігнатов аргументує наступним чином:

«Неоднаковий зміст конституцій, зміна його на різних етапах розвитку, природа конституції (демократична, тоталітарна) визначають спеціальні функції конституцій того чи іншого роду. Це – окреме явище у функціях конституцій. Якогось єдиного підходу до видів функцій такого роду не існує, але частіше за все розглядають політичну, ідеологічну, установчу, символічну, виховну, організаторську, зовнішньополітичну, легалізаційну, системоутворюючу, правоохоронну» [105, с. 21].

Слід зауважити, що підхід О. С. Ігнатова є цікавим та креативним. Але у ньому йдеться, на наш погляд, про юридичну та фактичну конституцію. А саме: загальні функції конституції – це функції юридичної конституції, у той час як виокремлені автором спеціальні функції – це функції фактичної конституції.

З необхідністю розмежовувати функції конституції таким чином погоджуються деякі автори. Наприклад, М. М. Каратєєва переконана, що «конституції різних країн являють собою досить строкату картину, що відображає відмінність історичних умов їх прийняття та рівня конституційної правосвідомості. У той же час для світової конституційної теорії і практики характерна певна уніфікація уявлень про поняття, сутність і значення функцій конституції» [113, с. 12]. У цьому підрозділі вище наводився перелік функцій, які М. М. Каратєєва вважає належними до числа функцій конституцій. Але варто наголосити на тому, що уніфікація не є чимось негативним, поки вона не ґрунтується на абстрагуванні надто високого рівня. Навряд чи плідно при виокремленні функцій конституцій звертатись до численних Основних Законів, які були чинними у минулому.

Так само навряд чи варто підкреслювати за допомогою функціонального методу різницю між фактичною та юридичною конституцією, тим більше, що у демократичних країнах вона не є істотною. Те, що складає різницю між функціями фактичної

конституції та функціями юридичної конституції у демократичних країнах, як правило, охоплюється програмною функцією конституції.

Отже, навряд чи доцільно застосовувати цю пропозицію для угруповання функцій конституцій у цілому та Конституції України зокрема. Вказане вище частково обумовлює причину, чому ця класифікація не набула поширення у сучасній юридичній літературі, особливо по відношенню до країн з демократичним державним режимом.

Вище вже йшлося про те, що не можна визначити плідним підхід, відповідно до якого поширювати класифікації функцій права, функцій держави на угруповання функцій Конституції.

Проте, відповідні пропозиції наявні в юридичній літературі. Так, М. В. Савчин розмірковує над такою можливістю, знаходить її доволі прийнятною, але наголошує, що отримана внаслідок адаптації класифікацій функцій права та функцій держави для функцій конституції буде надзвичайно неоднорідною. Він пише:

«Види функцій Конституції визначають залежно від різних критеріїв і підстав. Їх можна пов'язувати з функціями держави.

Багато спільного функції конституції мають з функціями права.

У цілому ряді випадків функції конституції виводять з функцій держави і права одночасно. Система таких конституційних функцій буде достатньо змістовна, але водночас різноманітна – від соціальної функції до регулятивної, від ідеологічної до правоохоронної. Широке коло найголовніших суспільних відносин, що знайшли своє закріплення в Конституції України, обумовлюють і досить широке коло відповідних функцій» [318, с. 125-126].

На підставі цих міркувань професор М. В. Савчин сформулював наступні пропозиції:

«для оптимізації їх вивчення і розуміння конституційні функції можна поділяти на основі певних ознак на різні види (групи):

за сферою дії – внутрішні та зовнішні;

за значенням – основні та додаткові, які є складовими елементами основних;

за сферами суспільних відносин, яких вони стосуються, – економічні, політичні, екологічні, культурні тощо;

за часом дії – постійні та тимчасові.

Залежно від суспільного призначення конституції та засобів його реалізації визначають соціальні функції, які поділяють, у свою чергу, на юридичні та політичні. Ці функції порівняно однорідні. Так, у юридичній функції знаходять своє вираження (втілення) конституційні основи права і правової системи в цілому. У політичній функції відображаються конституційні основи політики та політичної системи» [318, с. 126].

Отже, перша класифікація (за сферою дії поділяти функції на внутрішні та зовнішні) запозичена з теорії держави і права, де застосовується до класифікації функцій держави. Так само, як і майже усі інші наведені вище класифікації, – за значенням, за сферами суспільних відносин, яких вони стосуються, за часом дії.

До числа класифікацій, що запозичені у теорії держави і права і належать до класифікацій функцій права, можна частково віднести лише останню класифікацію – у залежності від суспільного призначення конституції та засобів його реалізації. Ще раз слід підкреслити, що тут напрацювання дослідників – фахівців з теорії держави і права застосовано лише частково. Наприклад, щодо функцій права не виокремлюють спочатку соціальні функції, які потім поділяють на юридичні та політичні, – але існують пропозиції угруповувати функції права у цілому у такі дві групи, як соціальні функції (загальносоціальні) та юридичні функції (спеціально-юридичні).

Варто зауважити, що М. В. Савчин деталізує деякі зі своїх класифікаційних пропозицій. Наприклад, він наводить перелік основних функцій конституції («серед основних функцій конституції можна виділити такі: установчу, інтегративну, прогностично-перспективну, уніфікації та гармонізації законодавства» [318, с. 126]). На підставі цього можна дійти висновку, що усі інші функції конституції слід уважати додатковими.

З точки зору свого значного потенціалу привертає увагу пропозиція М. В. Савчина виокремлювати залежно від суспільного призначення конституції та засобів його реалізації соціальні та юридичні функції Основного Закону. Слід зазначити, що значно частіше дослідники надають перевагу тому, щоб більш повно запозичити цю розробку, сформульовану фахівцями з

теорії держави і права для функцій права, та, як узагальнив В. Ф. Мелашенко, «поділяють функції Конституції на соціальні (політична, ідеологічна, інформаційна) і правові (установча, регулятивна, інтегративна, охоронна)» [189, с. 206].

Щодо цього узагальнення слід зазначити, що воно також не охоплює собою випадок повної рецепції загальнотеоретичної класифікації функцій права. Запозичено лише підставу для класифікації та назви класифікаційних груп – соціальні та правові (у теорії держави і права – юридичні) функції. Що ж до змістовного наповнення кожної класифікаційної групи конкретними функціями Конституції, то тут запозичень майже немає.

Дослідник В. О. Міхальов щодо класифікації функцій Основного Закону України дотримується точки зору, що «конституція впливає на всі сфери суспільного життя, в зв'язку з чим можливе виділення її політичної, економічної, соціальної та ідеологічної функцій. Разом з тим, першорядне значення має юридична функція, яку можна поділити на установчу, регулятивну, охоронну і правонадільчу» [165, с. 373]. Така або подібна точка зору доволі популярна у сучасній юридичній літературі.

Майже аналогічне узагальнення щодо класифікації функцій конституції у частині номенклатури класифікаційних груп та віднесення до кожної з них конкретних функцій можна адресувати класифікації за сферами суспільних відносин, яка була запропонована М. В. Вітруком. Він сформулював пропозицію поділяти функції конституції на дві групи:

- функції у правничій сфері;
- функції в інших сферах суспільних відносин.

До функцій конституції у правничій сфері він запропонував відносити конституюючу (установчу), системоутворюючу, програмно-цільову, регулятивну, забезпечувальну, охоронну (захисну).

До функцій в інших сферах суспільних відносин він уважав належними політичну, економічну, соціальну, культурологічну, духовно-ідеологічну та зовнішньополітичну функції [54, с. 118-128].

Майже аналогічної думки щодо угруповання функцій конституції дотримується Г. М. Комкова. У своїй праці «Теорія функцій Конституції: проблеми модернізації» вона дійшла думки, що:

«Необхідно переглянути теорію функцій конституції, виділивши в системі функцій два основних види – правові та соціальні.

До правових функцій Конституції <...> відносяться: установча, регулятивна, охоронна, програмна.

До соціальних – політична, економічна, ідеологічна, виховна» [129].

Отже, Г. М. Комкова виокремлює ті ж самі класифікаційні групи функцій конституції, що й М. В. Вітрук.

Різниця між їхніми пропозиціями полягає у тому, як ці дослідники уважали за доцільне змістовно наповнювати кожен з класифікаційних груп.

Так, до числа правових функцій М. В. Вітрук уважав належними:

- конституюючу (установчу),
- системоутворюючу,
- програмно-цільову,
- регулятивну,
- забезпечувальну,
- охоронну (захисну) функції.

Г. М. Комкова не вважає, що слід включати до групи правових функцій конституції такі функції, як системоутворююча та забезпечувальна.

Програмно-цільову функцію конституції вона іменує «програмною», «позбавляючи» її телеологічного навантаження.

Що ж до такої групи функцій конституції, як соціальні функції, Г. М. Комкова також сформулювала більш лаконічні пропозиції у частині їхнього переліку, ніж це зробив М. В. Вітрук.

Нагадаємо, що до числа соціальних функцій Г. М. Комкова віднесла наступні:

- політична,
- економічна,
- ідеологічна,
- виховна.

М. В. Вітрук не вів мову про виховну функцію, натомість додав до цього переліку соціальну, культурологічну, духовно-ідеологічну та зовнішньополітичну функції. Також він надавав

перевагу тому, щоб вести мову не про «ідеологічну», а про «духовно-ідеологічну» функцію.

Цю класифікацію доцільно взяти за основу, враховуючи її поширеність у сучасній юридичній літературі а також наявність зв'язку з розробками фахівців з теорії держави і права щодо систематизації функцій права (при цьому, надмірних запозичень цих розробок не спостерігається, скоріше очевидно, що їх було враховано при створенні класифікації).

Отже, для виявлення наявності реординаційного впливу функцій Конституції України на функції конституційного права як галузі права України, та за його наявності, – для формулювання, у чому саме полягає цей вплив, доцільно угрупувати функції Основного Закону у залежності від сфери суспільних відносин, які регламентуються положеннями цього нормативно-правового акту на юридичні та загальносоціальні.

До числа загальносоціальних функцій Конституції України слід уважати належними:

- політичну;
- економічну;
- соціальну функцію.

Таким чином, вагоме значення при характеристиці таких, що було запропоновано виокремлювати у попередніх частинах нашого дослідження, політичної, економічної, соціальної функцій конституційного права як галузі права України вагоме місце буде належати розробкам дослідників щодо таких, що мають ідентичне або майже ідентичне найменування, функцій Конституції України.

До числа загальносоціальних функцій в юридичній літературі також відносять ідеологічну, виховну та зовнішньополітичну функції.

Ідеологічну функцію не включено до запропонованого вище переліку загальносоціальних функцій Конституції України з огляду на наступні міркування.

В юридичній літературі висловлювались думки, що «конституція – це не тільки нормативно-правовий акт, що має особливі юридичні властивості, але й ідеологічний документ, що здійснює ідеологічну функцію, в рамках якої можна виокремити світоглядну і виховну підфункції. При цьому конституція як

ідеологічний документ виходить із презумпції, що цілі суспільства є завданнями держави» [142, с. 12].

Сформулювавши викладені вище у цитаті міркування, стисло можна дійти висновку, що ідеологічна функція конституції є запорукою як встановлення певних цінностей, так виховання у суб'єктів права поваги до них.

По-перше, у такому випадку більш точним буде вести мову не про «ідеологічне», а про «аксіологічне» «навантаження» Основного Закону. Аксіологічна функція скоріше притаманна нормам Конституції України, ніж Основному Закону України у цілому.

По-друге, рішення не включати ідеологічну функцію до числа функцій Конституції України можна обґрунтувати спробою якомога далі відійти від колишнього тоталітарного минулого, коли ідеологічна функція Основного Закону була надзвичайно важливою. О. С. Ігнатов справедливо зауважив, що «це демонстрація певної ідеології в її стислому, спресованому вигляді, у формі конституційних формулювань всередині країни і на міжнародній арені. Ця сторона даної функції особливо чітко помітна на прикладі «соціалістичних» конституцій» [105, с. 21].

Вказані аргументи будуть слушними також і для пропозиції не включати до переліку загальносоціальних функцій Конституції України виховну функцію. Адже, як витікає з вищенаведеного, вона цілком може уважатися підфункцією ідеологічної функції (на наш погляд, також і аксіологічної функції).

Крім ідеологічної та виховної, деякі дослідники вважають, що до числа функцій конституції слід уважати належною також і зовнішньополітичну функцію. Варто підкреслити, що політична функція охоплює усі виміри Конституції України – як внутрішньополітичний, так і зовнішньополітичний. А тому навряд чи доцільно до переліку загальносоціальних функцій Основного Закону України включати одразу і політичну, і зовнішньополітичну функцію.

До числа юридичних функцій Конституції України слід уважати належними:

- установчу,
- інтегративну;

– програмну функції.

Щодо установчої функції слід зазначити наступне. Привабливим видається такий варіант її назви, який часто зустрічається в юридичній літературі – «конститууюча» (дивись вище). Однак, навряд чи слід називати одну з функцій конституції «конститууючою» з огляду на те, що назва одразу втрачає вагому частину своєї інформативності. А отже, більш плідним буде вести мову про установчу функцію Конституції України.

Слід приєднатися до думки дослідників, які уважають: «установча функція Конституції – це та функція, яка притаманна тільки Основному закону, що з'являється в період серйозних змін в житті держави і суспільства. Саме тому конституційні норми носять установчий характер і сприяють формуванню таких суспільних відносин, яких в момент прийняття конституції не існує» [129].

Інтегративна функція Конституції України є надзвичайно важливою з урахуванням того, що вона сприяє гармонійному поєднанню усіх особливостей історичного та сучасного розвитку держави і суспільства, їхньому відображенню в Основному Законі з метою фіксації ознак національної ідентичності та їх подальшого розвитку. Цю функцію Конституції України ємо охарактеризував відомий вчений – фахівець з конституційного права М. В. Савчин: «Інтегративна функція конституції проявляється в тому, що конституція у системі права має горизонтальний ефект. Тобто Конституція України закладає фундаментальні принципи права, які визначають зміст як норм публічного, так і приватного права. Норми конституції більш детально регламентують питання організації державної влади та місцевого самоврядування. Разом з тим численні положення конституції мають істотний вплив на приватне право, зокрема, важливе значення має Розділ II, в якому визначаються права людини й основоположні свободи. Цей розділ визначає міру державного втручання у приватну автономію індивіда, що визначає зміст поточного законодавства. У соціальному аспекті конституція закладає основи взаємовідносин інститутів громадянського суспільства та публічної влади на засадах верховенства права» [318, с. 126-127]. Слід повністю погодитись з цими міркуваннями.

Програмна функція Конституції України знаходить своє відображення у нормах-цілях, які є непоодинокими у тексті Основного Закону. Хоча практична реалізація цих норм на сучасному етапі істотно утруднена чи взагалі є неможливою, вони встановлюють напрями генези державного та суспільного розвитку країни (детальніше про цей та інші види норм Конституції дивись у наступних частинах дослідження).

Крім того, до числа юридичних функцій Конституції України дослідники пропонують включати наступні:

- системоутворюючу;
- забезпечувальну;
- стимуляційну;
- правонадільну;
- регулятивну;
- охоронну (захисну).

Навряд чи доцільно виокремлювати системоутворюючу функцію Конституції України зокрема та більшості Основних Законів у цілому тому, що будь-який нормативно-правовий акт представляє собою систему (за винятком найбільш лаконічних за змістом). А отже, ця функція не має високого ступеня інформативності, коли йдеться саме про конституцію. Аналогічні зауваження можна адресувати пропозиціям виокремлювати забезпечувальну, стимуляційну та правонадільну функції Основного Закону України.

Регулятивна та охоронна функції в якості юридичних функцій Конституції України також навряд чи варті виокремлення. Адже вони є «калькою» з регулятивної та охоронної функцій права у цілому та з однойменних функцій галузі конституційного права зокрема.

Ще раз слід повернутися до сформульованої нами тези щодо того, що не варто для класифікації функцій конституції запозичувати ті підстави для класифікації та класифікаційні групи, які запропоновано фахівцями з теорії держави і права для систематизації функцій права.

У зв'язку з цим, навряд чи можна погодитись з такою сформульованою М. М. Картеєвою пропозицією:

«Власне юридичний аспект дії конституції проявляється в її спеціально-юридичних функціях: регулятивній і охоронній, які

розкривають юридичні можливості Конституції, показують, як виявляється її специфічне призначення в упорядкуванні суспільних відносин в залежності від їх характеру і значення для соціального розвитку.

Представляється можливим внести в цю класифікацію спеціально-юридичних функцій ще й гарантуючу функцію конституції, основним призначенням якої є забезпечення можливості виконання конституційних приписів, ефективного механізму їх реалізації в соціальній дійсності» [113, с. 12].

Інакше кажучи, автор веде мову про те, що необхідно виокремлювати функції конституції у динаміці та функції конституції у статичності.

Навряд чи у цьому існує необхідність.

По-перше, тут є прямі паралелі з конституцією фактичною та конституцією юридичною (частково, але вони мають місце).

По-друге, навряд чи доцільно припускати, що хоча б деякі конституційні норми знаходяться виключно у статичному стані, а отже – не отримують своєї практичної реалізації. Це є можливим у реальному житті, але невірним буде виходити з цього при проведенні доктринального дослідження.

Нарешті, якщо йдеться про динаміку з тієї точки зору, що до Основного Закону можуть вноситись поправки, то більш коректним буде вести мову про конституційну реформу та її функції.

Конституційну реформу в Україні з функціональної точки зору дослідила Н. В. Агафонова. Вона угрупувала свої напрацювання, висновки та пропозиції з цього питання у дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Учена успішно захистила дисертацію у 2017 році, отже її праця ще не застаріла. З важливими для нашого дослідження висновками Н. В. Агафонові, зробленими щодо конституційної реформи в Україні, слід повністю погодитись. А тому варто навести їх для того, щоб наголосити: не варто виокремлювати функції Конституції України у динаміці та у статичності. Доцільно зосередитись на тому, щоб виокремити та систематизувати функції Конституції у статичності, та іменувати їх просто «функції Конституції». Динамічний ж аспект слід розглядати з точки зору внесення до Основного Закону поправок, а отже, він охоплюється таким поняттям, як «функції конституційної реформи».

Зокрема, Н. В. Агафонова запропонувала уважати, що:

– «Конституція України як об'єкт реформування є багатоплановим і багатофункціональним феноменом, тому всі основні аспекти її сутності, особливості характеру і засобів її впливу на державу і суспільство мають прямий вияв у змісті та порядку її перетворення (оновлення, модифікації). Реалізація конституційної реформи обов'язково передбачає врахування основних аспектів Конституції України як Основного Закону держави, глибинного сенсу феномену Конституції як акту установчої влади народу, сутності основних ідей конституціоналізму і його ціннісних доміант, які мають бути визначальними і незмінними умовами, вимогами її реформування і легітимації» [4, с. 7];

– «конституційна реформа – це обумовлене потребами життєдіяльності суспільства політико-правове явище, пов'язане із змінами Основного Закону, що проводяться на основі принципів, ціннісних засад конституційного ладу в межах параметрів конституційного процесу, спрямовані на удосконалення державної організації суспільства та підпорядковані меті його розвитку» [4, с. 24];

– «конституційна реформа є засобом вирішення конституційних конфліктів, забезпечення громадянської злагоди і консенсусу в суспільстві. Конституційна реформа виконує стимулюючу функцію щодо розвитку конституційного права, правової системи і системи права, юридичної науки, а також правової культури і правової свідомості суспільства» [3, с. 36];

– «основна функція конституційної реформи полягає у вирішенні (знятті) суперечностей між потребами розвитку суспільства та можливостями, заданими в рамках Основного Закону держави. Через конституційну реформу відбувається коригування функцій держави, форм і методів діяльності органів державної влади, вдосконалюється державний механізм у цілому» [3, с. 34];

– «функції конституційної реформи зумовлені сутністю конституції як Основного Закону держави і суспільства» [3, с. 36].

З метою дотримання вимоги повноти подачі інформації слід також зауважити, що до числа функцій конституційної реформи в Україні Н. В. Агафонова запропонувала відносити наступні:

- установчу;
- стимуляційну;
- функцію теоретичного оформлення ідеї створення нового державного і суспільного ладу;
- функцію підвищення ролі правової свідомості і правової культури суспільства;
- функцію забезпечення інституційного розвитку права, системи законодавства.

Як впливає з цього переліку, функції Конституції України в їхній традиційній номенклатурі до нього не увійшли. Це є вагомим аргументом на користь того, що не варто розглядати функції конституційної реформи як функції Основного Закону з динамічної точки зору.

Завершуючи цей підрозділ, присвячений функціям Конституції України та їхньому реординаційному впливу на функції конституційного права як галузі права України, слід зазначити наступне.

В юридичній літературі функції конституції та конституційного права традиційно порівнюють, знаходячи в них спільне та відмінне. Свого часу В. Ф. Мелашенко писав: «функції конституції мають багато спільного з основними функціями права; більше того, вони аналогічні їм, базуються на них. <...> Конституції властива неабияка соціальна активність, що обумовлює її аксіологічну цінність. Це та основа, на якій базуються інші функції: економічна, політична, ідеологічна, інформативна, педагогічна тощо» [189, с. 204]. Тобто Конституцію вчений розглядав як аксіологічну основу системи функцій галузі конституційного права. Слід погодитись з цим та уважати, що ідеологічне «навантаження» конституційного права як галузі права України обумовлено тільки і суцільно тим, що основним та домінантним джерелом галузевого законодавства є Основний Закон України.

Водночас, автори академічного курсу «Конституційне право України» В. Ф. Погорілко та В. Л. Федоренко наголошують на недоцільності ототожнення функцій Конституції із функціям конституційного права як галузі національного права. На користь цієї тези вони наводять наступний аргумент: співвідношення системи функцій галузі як більш широкій категорії, ніж функцій

Конституції як пріоритетного джерела конституційного права виключає ідентичність цих двох понять [139, с. 419].

Звичайно ж, функції конституційного права як галузі права України не можуть повністю ототожнюватися з функціями Основного Закону України. Вони є більш різноманітними, усеосяжними, тотальними.

Функції конституції в своїй сукупності є вужчими за систему функцій конституційного права.

Вище вже обґрунтовувалось положення про те, що функції Конституції України – це насамперед взаємоузгоджена система шляхів і способів утвердження конституційних цінностей та досягнення мети і завдань конституційно-правового регулювання. Функції Конституції України становлять органічну систему, кожен з елементів якої виражає одну чи кілька характерних рис Основного Закону та є вагомим не лише сам по собі, з огляду на власну специфіку, але й у цій системі.

У чому ж полягає реординаційний вплив функцій Конституції України на функції конституційного права як галузі права України? За підсумками матеріалів, висновків та пропозицій цього підрозділу можна стверджувати:

– по-перше, необхідність виокремлення установчої функції конституційного права як галузі права України обумовлюється тим, що ця функція притаманна Основному Закону держави;

– по-друге, притаманна Конституції України 1996 року інтегративна функція закладає підґрунтя для врахування аксіологічного потенціалу при подальшому удосконаленні доктрини функцій галузі національного конституційного права (адже Основний Закон містить основні принципи права, а не лише конституційні принципи);

– по-третє, низка таких загальносоціальних функцій Основного Закону України 1996 року, як економічна, політична та соціальна, має бути врахована при характеристиці однойменних функцій галузі національного конституційного права для того, щоб надати максимально повне уявлення про їхню сутність та зміст.

3.2. Функції структурних елементів конституційного права як галузі права України та галузеві функції: реординаційний вплив

Важливо підкреслити, що, коли мова йде про функції норм галузі конституційного права України, слід виходити з того, що кожна з них – з огляду на галузеву належність – має виконувати одну чи кілька функцій, притаманних аналізованій галузі національної системи права. Слід повністю погодитись з О. Я. Риженковим, який запропонував уважати, що «при створенні конкретної норми права легше визначити, чи відповідає вона функціональному призначенню галузі права (або інституту права), до складу якої передбачається її включення» [313, с. 8-28].

Однак при аналізі функцій норм конституційного права як галузі права України у контексті функціонального дослідження однойменної галузі права слід взяти до уваги також і наступні міркування:

- по-перше, значна частина норм галузі національного конституційного права є нормами, що уміщуються в Основному Законі України – в основному джерелі цієї галузі;

- по-друге, особливий характер галузі конституційного права обумовлює особливо пильне ставлення до дотримання принципу системності, коли йдеться про формування доктрини функцій цієї галузі. У контексті цього вартий уваги кожен з елементів системи.

Виходячи з вищенаведеного, не потребує аргументації теза щодо того, що функції конституційного права як галузі права України впливають на функції інститутів конституційного права та норм конституційного права. А ось питання щодо наявності зворотного впливу, та у разі його наявності – щодо проявів такого впливу – є відносно новим для української науки конституційного права (варто зазначити, що автор дослідження аналізувала питання функцій норм конституційного права України у своїй дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Норми конституційного права України», у підрозділі 3.1. «Функції конституційно-правових норм» [313, с. 128-150]).

Таким чином, при подальшому удосконаленні доктрини функцій конституційного права як галузі права України слід керуватись системним підходом, який би охоплював:

- функції права у цілому (інакше кажучи, функції системи права);
- функції конституційного права як галузі права;
- функції інститутів галузі конституційного права;
- функції норм галузі конституційного права.

Щодо наявності функціональних зв'язків між вказаними вище елементами системи національного права, дивись Рис. 3.1.

Рис. 3.1. Зв'язки впливу, виявлені при функціональному дослідженні галузі конституційного права.

Варто зауважити, що це питання у частині співвідношення між функціями галузі конституційного права та функціями її елементів найбільш ґрунтовно може бути розкрито на прикладі такого структурного елемента галузі національного конституційного права, як його норми (питання впливу функцій інститутів конституційного права на функції цієї галузі національної системи права слід уважати менш важливим внаслідок більш низької ілюстративності та інформативності висновків та пропозицій, отриманих за підсумками його розгляду, та з огляду на наявність обмежень до обсягу дослідження не включати відповідні результати до цієї праці).

Традиційно у теорії держави і права застосовується таке або майже аналогічне визначення поняття «функції правових норм» –

це єдина система «відносно відокремлених, усталених, обумовлених цілями і завданнями розвитку сучасного суспільства напрямів впливу на суспільні відносини, а також стійких видів взаємодії норм права одна з одною (внутрішньосистемних функцій), в яких розкривається сутність і юридична природа правових норм» [233, с. 7-8].

Так як наведене вище визначення демонструє найбільш популярний в юридичній літературі підхід до поняття «функції правових норм», а більшість авторів погоджується з необхідністю дотримуватися принципу системності у функціональних дослідженнях, то йдеться про функції як про основні напрями впливу. У попередніх частинах нашого дослідження вже було обґрунтовано, чому при удосконаленні доктрини функцій галузі конституційного права обрано інший підхід.

З метою дотримання принципу системності при здійсненні функціонального дослідження конституційного права як галузі права України слід запропонувати вважати, що функції норм конституційного права України – це напрями регулювання суспільних відносин у межах галузевого предмету з метою реалізації публічного інтересу, що полягає в утвердженні конституційних прав і свобод людини, верховенства права і демократії та у забезпеченні конституційного правопорядку.

Високий ступінь подібності цієї дефініції до визначення поняття «функція конституційного права України» обумовлює подібність ознак функцій норм конституційного права та функцій галузі конституційного права, а також наявність двосторонніх зв'язків вертикального характеру між ними («знизу – вверху» та «зверху – вниз», дивись рис. 3.1.). Варто нагадати, що нами було запропоновано вважати: функція конституційного права України – це напрям регулювання конкретного виду чи групи суспільних відносин, які виступають предметом національного конституційного права, з метою реалізації публічного інтересу, що полягає в утвердженні конституційних прав і свобод людини, верховенства права і демократії та у забезпеченні конституційного правопорядку.

Наявність зв'язків «знизу – вверху» та «зверху – вниз» між функціями норм конституційного права та функціям галузі

конституційного права визнається також і фахівцями з теорії держави і права. Зокрема, В. О. Рибаків зауважив:

«Кожен рівень системи права має свої функції, що відображають їх специфіку, здійснюючи вибірковий вплив права на певні сторони зовнішнього середовища. Наприклад:
функція набуття права власності (цивільне право);
функція інституту усиновлення (сімейне право);
функція адміністративного стягнення (адміністративне право).

Функції окремих правових норм:
установча (конституційне право);
заохочувально-орієнтаційна (трудове право);
компенсаційна (цивільне, трудове, екологічне право);
заборонна (особлива частина кримінального права)» [312, с. 7].

З цієї цитати з одної з праць В. О. Рибаків впливає кілька важливих положень.

Перше з них полягає у тому, що окремим інститутам кожної з галузей права притаманна конкретна функція, яка проявляється доволі яскраво, та яка водночас є надзвичайно важливою для галузі у цілому. Як правило, норми інших інститутів цієї ж галузі права не виконують або майже не виконують цю функцію. Розмірковуючи над найбільш типовими та репрезентативними прикладами, дослідник не згадує про той чи інший інститут галузі конституційного права. В якості прикладів він веде мову про один з аспектів динаміки права власності (про його набуття у межах цивільного права), про один з аспектів набуття батьківських прав (про усиновлення дитини у межах сімейного права), а також про один з аспектів притягнення до юридичної відповідальності (про адміністративні стягнення у межах адміністративного права).

Слід погодитись з В. О. Рибаківим у тому, що настільки «виокремлених» в рамках предмету галузі конституційного права груп суспільних відносин, як у наведених вище прикладах, мабуть що немає.

Переходячи до прикладів, якими В. О. Рибаків супроводжує свої міркування щодо іншої структурної частини кожної галузі права – норм права, варто підкреслити наявність у них відсилки

також і до галузі конституційного права. Він підкреслив, що нормам галузі конституційного права притаманна така функція, як установча.

Слід одразу ж уточнити, що ця функція притаманна далеко не усім нормам галузі конституційного права, а переважно нормам Основного Закону України.

Крім того, В. О. Рибаків присвятив функціям норм конституційного права ще один фрагмент у своїй праці «Функції права: критичні зауваження». А саме, він запропонував уважати, що:

«норма права характеризується більш конкретним змістом регулювання. У ній передбачена:

– фіксація змісту регулювання (внутрішня функція норм у правовій системі);

– фіксація правової волі пануючого класу (народу, еліти державного апарату);

– моделювання суспільних відносин (правовідносин).

Вони є і в нормах конституційного права, які несуть на собі істотне ідеологічне навантаження і виконують, крім регулятивної, функцію програмування і відтворення пануючої в суспільстві політико-правової доктрини» [312, с. 11].

Щодо першого положення – фіксації змісту регулювання – слід уточнити, що більш доцільним було б вести мову не тільки про регулятивну, але й про парну до неї охоронну функцію права, а відповідно – і норм права.

Щодо другого положення – фіксації правової волі пануючого класу – варто підкреслити, що навряд чи доцільно виокремлювати його взагалі. Адже, за відсутності такої волі навряд чи конкретне правило поведінки могло б з'явитись у правовій системі. Або відповідний нормативно-правовий акт не було б прийнято, або – у разі, якщо його було прийнято до істотного змінення політичної волі, – його було б викладено у новій редакції (що на сучасному етапі є більш поширеним явищем), або скасовано (що у ХХІ столітті спостерігається значно рідше).

Щодо третього положення – моделювання суспільних відносин – то було б більш коректним вести мову про регулювання, а не про моделювання суспільних відносин. Адже

право здійснює регулювання у цілому, яке може мати різні прояви, у т.ч. через моделювання (яке може відбуватися, але може і не мати проявів в об'єктивній реальності).

Резюмуючи, слід узагальнити: В. О. Рибаків запропонував до числа функцій норм галузі конституційного права відносити наступні функції:

- регулятивну;
- установчу;
- програмну;
- відтворення пануючої в суспільстві політико-правової доктрини.

Останню функцію доцільно іменувати ідеологічною.

Слід зазначити, що частина функцій, які пропонує визнавати за нормами конституційного права В. О. Рибаків, належить до числа загальних функцій норм права, а частина – до числа спеціальних, які виконуються лише нормами права аналізованої галузі.

Такий розподіл пропонує та застосовує багато вчених. Слід визнати, що він є логічно обґрунтованим. Так, на Рис. 3 було продемонстровано, що функції права у цілому впливають на функції конституційного права як галузі права. У свою чергу, функції конституційного права як галузі права впливають на функції норм конституційного права. Однак, в поодиноких випадках функції норм конституційного права мають вплив на функції аналізованої галузі. Наприклад, якщо після чергового внесення змін до Основного Закону України 1996 року у його тексті не залишиться програмних положень (тобто, якщо конституцієдавець вирішить надати перевагу лише констатуючим положенням) – це одразу вплине на функції конституційного права як галузі права.

В рамках поділу функцій норм права на загальні та спеціальні О. В. Піскунова, досліджуючи функції норм права у цілому, запропонувала «авторську класифікацію функцій правових норм, що передбачає їхній поділ у залежності від широти та специфіки впливу на суспільні відносини на загальні та спеціальні.

До загальних належать:

- системоутворююча;
- регулятивна;
- інформаційно-орієнтуюча;

- охоронна;
- цілеспрямовуюча;
- мотиваційна;
- гносеологічна;
- виховна;
- функція соціального контролю поведінки людини.

До спеціальних, які належать певним нормам, належать:

- установча функція;
- компенсаційно-поновлювальна функція;
- каральна функція;
- конкретизуюча функція» [233, с. 8].

Для того, щоб запропонувати класифікацію функцій норм конституційного права України, доцільно проаналізувати ті особливості, які відрізняють ці норми від інших галузевих норм.

По-перше, це низка особливостей, пов'язаних зі структурою норм конституційного права.

По-друге, це низка особливостей, пов'язаних з видовим різноманіттям норм конституційного права.

По відношенню до видів норм конституційного права України слід зауважити, що на монографічному рівні пропозицій щодо їхньої класифікації поки що не було сформульовано, вони наявні здебільшого у статтях в наукових періодичних виданнях та в навчально-методичних публікаціях. Найбільш близькими є розробки Ю. В. Пирожкової по відношенню до норм адміністративного права України. Вона запропонувала виокремлювати наступні «види норм:

- в залежності від часу – постійні та тимчасові;
- в залежності від місця – загальнодержавні та локальні;
- в залежності від виду – матеріальні та процедурні» [231, с. 154].

Слід сформулювати, що ці розробки є пропозицією прямого запозичення для угруповання норм адміністративного права напрацювань з теорії держави та права. Вони можуть бути застосовані також і до норм конституційного права. Однак вони сприятимуть виокремленню загальних функцій норм конституційного права, але не їхніх спеціальних функцій.

Щодо другої ознаки – щодо того, що норми конституційного права мають певні особливості своєї внутрішньої структури – слід пояснити наступне.

Як зазначили В. О. Міхальов та В. С. Віткова, «з точки зору способу впливу на суспільні відносини, норми, що містяться в конституції, можна поділити на:

норми-правила,
норми-цілі,
норми-дефініції,
норми-принципи.

Розглядаючи норми конституційного права, вважається доцільним визнати, – не всі норми є нормами-правилами.

Норми-правила – найбільш поширений вид конституційних норм. Їх дія безпосередньо спрямована на регулювання або охорону суспільних відносин. До них відносяться, наприклад, норми, що закріплюють права, свободи та обов'язки людини і громадянина, визначають правовий статус органів держави» [134, с. 57].

Отже, в межах галузі конституційного права є норми «класичні», тобто які складаються з гіпотези, диспозиції та санкції.

Більшість з норм актів конституційного законодавства належить до числа саме «класичних» норм, і норми Основного Закону 1996 року не є виключенням. Крім того, у багатьох актах конституційного законодавства наявні також і норми-дефініції (норми-визначення), у яких надається визначення того чи іншого поняття.

В. О. Міхальов та В. С. Віткова охарактеризували ці норми наступним чином: «норми-дефініції містять якісну характеристику держави та окремих його органів, визначають статус останніх, відображають найбільш істотні ознаки тих чи інших конституційних інститутів» [134, с. 57].

Варто зауважити, що закріплені у таких нормах дефініції можуть мати різницю з точки зору їхньої універсальності.

Наприклад, очевидно, що доволі універсальним з точки зору дефінітивного потенціалу буде поняття «територіальна громада», що міститься у частині першій статті 140 Основного Закону України. Власне, ця норма не є суто дефінітивною – слід нагадати, як саме сформульовані відповідні положення:

«Місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду

жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України» [146].

Але з цього положення можна сформулювати наступне визначення поняття «територіальна громада» – це жителі села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста.

Варто наголосити на тому, що щодо цього визначення немає зауваження на зразок такого, що воно сформульовано для потреб Основного Закону. А отже, враховуючи юридичну силу норм Конституції, слід визнати за ним найвищий ступінь дефінітивної універсальності. Так, звертаючись до визначення цього ж поняття у Законі «Про місцеве самоврядування в Україні», можна дійти висновку про майже повну ідентичність обох нормативних дефініцій. А саме: Закон «Про місцеве самоврядування в Україні» починається зі статті 1 під назвою «Основні терміни, використані в цьому Законі». Вже виходячи з цього зрозуміло, що уміщені у цій статті дефініції не «претендують» на універсальність, а застосовуються у Законі «Про місцеве самоврядування в Україні» та у підзаконних актах, які конкретизують його положення.

Аналогічної думки можна дійти, ознайомившись з частиною першою статті 1 цього Закону, у якій сформульовано, що «Основні терміни, використані в цьому Законі, мають таке значення <...>».

Першим терміном у згаданому вище переліку є якраз термін «територіальна громада». Відповідно до абзацу другою частини першої статті 1 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні»:

«територіальна громада – жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, селищ, міст, що мають єдиний адміністративний центр» [268].

Слід зауважити, що до частини першої статті 140 Конституції України зміни поки що не вносилися (хоча відповідна ініціатива висловлена Президентом України в рамках реформи з децентралізації публічної влади). А ось абзац другою частини першої статті 1 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» востаннє було викладено у новій редакції 16 квітня 2020 року (дивись [252]).

Це пояснює той факт, що наведені вище визначення не співпадають. З одного боку, слід всіляко вітати конкретизацію та деталізацію положень Конституції України 1996 року в актах конституційного законодавства, особливо у частині їхнього оновлення, модернізації. З іншого боку, у тексті Основного Закону України доволі мало визначень, що робить можливим ставитись до них більш «обережно», застосовуючи саме ті дефініції, які було сформульовано конституцієдавцем (а також часто розтлумачено єдиним органом конституційної юрисдикції – Конституційним Судом України; наприклад, згадане вище визначення поняття «територіальна громада» було у центрі уваги Суду при розгляді справ за конституційним поданням 45 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 140 Конституції України (справа про об'єднання територіальних громад, дивись [391]) та за конституційним поданням Президента України та конституційним поданням 56 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частин першої, другої, третьої, четвертої статті 118, частини третьої статті 133, частин першої, другої, третьої статті 140, частини другої статті 141 Конституції України, статті 23, пункту 3 частини першої статті 30 Закону України "Про державну службу", статей 12, 79 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні", статей 10, 13, 16, пункту 2 розділу VII "Прикінцеві положення" Закону України "Про столицю України – місто-герой Київ", статей 8, 10 Закону України "Про місцеві державні адміністрації", статті 18 Закону України "Про службу в органах місцевого самоврядування" (справа про особливості здійснення виконавчої влади та місцевого самоврядування у місті Києві, дивись [397]).

Нарешті, завершуючи викладення цього прикладу, зауважимо, що інших визначень поняття «територіальна громада» у законах України поки що не існує.

Приклади дефінітивних норм можна знайти і в інших актах конституційного законодавства України, наприклад, у Законі «Про громадянство України». Як і Закон «Про місцеве самоврядування в Україні», він починається зі статті 1 «Визначення термінів», частина перша якої встановлює, що «у цьому Законі нижченаведені терміни вживаються в такому

значенні <...>» [260]. Ця стаття на момент написання дослідження нараховує 18 дефініцій, як надзвичайно лаконічних (наприклад, «громадянство України – правовий зв'язок між фізичною особою і Україною, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках»), так і надзвичайно детальних (наприклад, «незалежна від особи причина неотримання документа про припинення іноземного громадянства – невідача особі, в якій уповноважені органи держави її громадянства (підданства) прийняли клопотання про припинення іноземного громадянства (підданства), документа про припинення громадянства (підданства) у встановлений законодавством іноземної держави термін (за винятком випадків, коли особі було відмовлено у припиненні громадянства (підданства) чи протягом двох років від дня подання клопотання, якщо термін не встановлено, або відсутність у законодавстві іноземної держави процедури припинення її громадянства за ініціативою особи чи якщо така процедура не здійснюється або вартість оформлення припинення іноземного громадянства (підданства) перевищує половину розміру мінімальної заробітної плати, встановленого законом в Україні на момент, коли особа набула громадянство України)» [260]. Щодо останньої норми-дефініції слід зазначити, по-перше, що вона є надзвичайно громіздкою, а, по-друге, що навряд чи існує потреба у тому, щоб вводити у нормативний обіг поняття незалежна від особи причина неотримання документа про припинення іноземного громадянства А отже, надзвичайно доречно, що у першій частині аналізованої статті зазначено, що цей невеличкий тезаурус складено для того, щоб полегшити сприйняття положень саме Закону «Про громадянство України».

Однак конституційне право як галузь права складається не тільки з дефінітивних та «класичних» правових норм. У деяких актах конституційного законодавства зустрічаються також норми-цілі та норми-принципи.

Одним з прикладів актів конституційного законодавства, який містить обидва види цих норм, може виступати Закон «Про Конституційний Суд України».

У цьому Законі на початку немає статті – тезаурусу (тобто, статті, яка б містила норми-дефініції). Натомість, у ньому, як вже було зазначено вище, угруповано низку норм-цілей та норм-принципів.

В. О. Міхальов та В. С. Віткова зазначають, що «норми-цілі не регулюють конкретних стосунків, не закріплюють права та обов'язки суб'єктів цих відносин, а визначають економічні, соціальні та політичні цілі, завдання суспільства і держави. Раніше вони були характерні в основному для конституцій соціалістичних і деяких країн, що розвиваються. У них закріплювалися програмні положення партійних документів єдиною правлячою партії. Однак сучасні конституції, як правило, містять такі норми, які в демократичній державі, втілюючій на практиці принципи економічного, політичного та ідеологічного плюралізму, відображають суспільні ідеали всього суспільства, а не окремої його частини, встановлюють основні напрямки його розвитку» [134, с. 57]. Слід повністю погодитись з цією характеристикою норм-цілей.

До числа норм-цілей, які містяться у Законі «Про Конституційний Суд України», слід віднести, наприклад, такі:

– стаття 1, у якій сформульовано цілі діяльності єдиного органу конституційної юрисдикції («Конституційний Суд України <...> є органом конституційної юрисдикції, який забезпечує верховенство Конституції України, вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією України випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до Конституції України»);

– стаття 8, у якій, при окресленні меж повноважень Суду, наголошено на меті «захисту та відновлення прав особи» [265], інші.

В. О. Міхальов та В. С. Віткова запропонували уважати, що, «як правило, норми-принципи містяться в першому розділі основних законів і передують нормам-правилам, які, в свою чергу, конкретизують, пояснюють, деталізують норми-принципи» [134, с. 58]. Ця теза не викликає зауважень, запитань та доповнень.

До числа норм-принципів, які містяться у Законі «Про Конституційний Суд України», слід віднести, наприклад, такі:

– стаття 6, яка закріплює принцип відкритості діяльності єдиного органу конституційної юрисдикції;

– стаття 2, у якій перераховано принципи, що є засадами діяльності Суду, а саме «верховенства права, незалежності, колегіальності, гласності, відкритості, повного і всебічного розгляду справ, обґрунтованості та обов’язковості ухвалених ним рішень і висновків» [265], інші.

Ще одним прикладом може бути Конституція України 1996 року. У цьому нормативно-правовому акті більшість норм-цілей та норм-принципів сконцентровані у Розділі I.

Наприклад, до числа положень Основного Закону, що містять норми-цілі, слід уважати належними наступні:

- у Розділі I передбачено, що Україна є правовою державою;
- в одному з наступних розділів встановлено, що «з метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин діють адміністративні суди» [146] (стаття 125). Відповідно, Українська держава ставить за мету захист прав, свобод та інтересів (точніше – законних інтересів) особи у цілому та у сфері публічно-правових відносин зокрема.

Варто зауважити, що саме норми-цілі обумовлюють наявність такої функції норм конституційного права, як програмна функція.

До числа положень Конституції України 1996 року, які містять норми-принципи, слід уважати належними наступні:

- «в Україні визнається і діє принцип верховенства права» (стаття 8);
- «Україна є республікою» (стаття 5);
- «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ» (стаття 5);
- «державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову» (стаття 6);
- «в Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування» (стаття 7);
- «в Україні існує єдине громадянство» (стаття 4);
- «правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством» (стаття 19) [146].

Усі вищенаведені принципи сконцентровані у Розділі I Основного Закону. Однак, це не означає, що в інших розділах Конституції України 1996 року не розміщено принципів

конституційного права та основоположних принципів права. Так, один з найважливіших принципів для визначення правового статусу особи витікає із положення, передбаченого у Розділі II статтею 24, відповідно до якої «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом» [146].

Враховуючи вищезазначене, доцільно при виявленні функцій норм конституційного права більш детально звернутися до аналізу положень цих норм. До того ж, як вірно сформулював О. О. Миронов, «розуміння функцій права складається з осмислення функцій законів, інших нормативно-правових актів» [191, с. 47].

Варто підкреслити, що тут йдеться саме про осмислення, рефлексію, але не про пряме запозичення. Адже поняття «функції конституції» та «функції норм конституції» є співзвучними, але не тотожними (так само, як і поняття «функції конституції» та «функції норм галузі конституційного права», але по відношенню до цієї пари понять різниця є більш очевидною). Слід повністю погодитись з міркуваннями, сформульованими О. С. Ігнатовим, який дотримується думки, що «не слід uważати повністю ідентичними такі поняття, як «функції конституції» і «функції конституційних норм». Хоча конституція і складається з норм, які виступають в якості матеріальних носіїв її функцій, конституційні норми мають свої особливості» [105, с. 19].

Аналогічну думку висловив також і С. О. Протозанов. Він продовжив міркування О. С. Ігнатова, сформулювавши, що «при цьому вони («функції конституції» і «функції конституційних норм». – О.С.) співвідносяться як властивість цілого і частини, що не допускає підміну одного іншим. Функції конституційних норм слід розглядати в якості похідних від конституції, так як окремі норми не можуть мати усі функції Основного Закону як правового акту, а лише деякі з них» [288, с. 103].

І саме у цьому контексті першу ознаку норм конституційного права, яка впливає на їхні функції – видове різноманіття цих норм – слід поєднати з їх другою ознакою, яка також обумовлює перелік цих функцій. Щодо другої ознаки – щодо того, що норми конституційного права мають певні особливості своєї внутрішньої структури – слід пояснити наступне.

Як правило, у структурі більшості норм конституційного права наявні гіпотеза як умова її застосування та диспозиція як

правило поведінки. Як правило, норма конституційного права не містить такого елементу «класичної» норми права, як санкція.

Іноколи санкція є «відірваною» від норми конституційного права тому, що має іншу галузеву належність, – наприклад, встановлюється положеннями Кримінального кодексу України, Кодексу про адміністративні правопорушення. Як правило, така ситуація має місце з «класичними» нормами конституційного права.

Наприклад, стаття 60 Конституції України передбачає, що «За віддання і виконання явно злочинного розпорядження чи наказу настає юридична відповідальність» [146]. А деталізація цієї норми-принципу відбувається за допомогою положень Кримінального кодексу України.

Так, стаття 41 «Виконання наказу або розпорядження» «негативної Конституції України» – Кримінального кодексу України деталізує положення статті 60 Основного Закону 1996 року та встановлює:

«1. Дія або бездіяльність особи, що заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам, визнається правомірною, якщо вона була вчинена з метою виконання законного наказу або розпорядження.

2. Наказ або розпорядження є законними, якщо вони віддані відповідною особою в належному порядку та в межах її повноважень і за змістом не суперечать чинному законодавству та не пов'язані з порушенням конституційних прав та свобод людини і громадянина.

3. Не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка відмовилася виконувати явно кримінально протиправний наказ або розпорядження.

4. Особа, що виконала явно кримінально протиправний наказ або розпорядження, за діяння, вчинені з метою виконання такого наказу або розпорядження, підлягає кримінальній відповідальності на загальних підставах.

5. Якщо особа не усвідомлювала і не могла усвідомлювати кримінально протиправного характеру наказу чи розпорядження, то за діяння, вчинене з метою виконання такого наказу чи розпорядження, відповідальності підлягає тільки особа, що віддала кримінально протиправний наказ чи розпорядження» [156].

Інколи наявність санкції не передбачається логікою норми конституційного права, її змістом. Прикладом можуть слугувати норми-дефініції. Недотримання таких норм з боку широкого кола суб'єктів конституційного права навряд чи може мати місце, – так, навряд чи громадянин України може порушити положення, відповідно до якого територіальна громада – це «жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, селищ, міст, що мають єдиний адміністративний центр» [268]. Фіксувати недотримання цього положення можна переважно з боку суб'єктів правотворчості у разі, якщо вони відхиляються від нього.

Інколи наявність санкції у нормах конституційного права не передбачається з огляду на те, що те чи інше положення Конституції України 1996 року містить у собі принцип або мету (ціль). Це стосується норм-цілей, норм-принципів.

Так, навряд чи можна знайти санкцію для наступних норм: «в Україні визнається і діє принцип верховенства права» (стаття 8); «Україна є республікою» (стаття 5) [146]. Хоча діяння, пов'язані з порушенням цих принципів, передбачаються в якості злочинів Кримінальним кодексом України та в якості адміністративних проступків Кодексом про адміністративні правопорушення, відповідні положення спрямовані на охорону цих важливих принципів, а не містять санкції до наведених вище фрагментів Основного Закону. У цілому навряд чи можна визначити з точки зору структури «класичної» норми права, чим – гіпотезою чи диспозицією – є процитовані вище положення Конституції України 1996 року.

Отже, не тільки норми-цілі, але й норми-принципи, наявні в Конституції України 1996 року, надають підстави для того, щоб виокремлювати таку функцію норм конституційного права, як програмна. Програмний характер норм-цілей є очевидним, у той час як норми-принципи «програмують» усю систему національного права на захист того чи іншого принципу.

У попередніх частинах дослідження було запропоновано виокремлювати такі функції Конституції України, як:

- загальносоціальні;
- політична;

- економічна;
- соціальна;
- юридичні:
- установча,
- інтегративна;
- програмна функції.

З числа функцій Основного Закону більшості норм конституційного права України будуть притаманні лише деякі юридичні функції, а саме установча та програмна.

Ці дві функції Конституції України 1996 року доцільно уважати належними до числа функцій норм конституційного права України – адже здебільшого за допомогою норм національного конституційного права норми Конституції України 1996 року деталізуються та конкретизуються. Отже, не тільки положення Основного Закону, але й такі, що їх конкретизують та деталізують положення чинного конституційного законодавства, можуть мати прогностичне «навантаження», а отже – виконувати програмну функцію. Вони також можуть мати (одночасно з програмною функцією або незалежно від її наявності) також і установчу функцію.

Установча функція норм конституційного права України полягає у тому, що вони встановлюють права, свободи та обов'язки людини і громадянина, а також і інших суб'єктів конституційного права, містять загальнообов'язкові положення щодо утворення, реорганізації та ліквідації органів публічної влади тощо.

Наприклад, Конституція України 1996 року у статті 36 закріплює свободу асоціацій (а саме, встановлює, що «громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей» [146]). На виконання цього положення спрямовано низку актів національного конституційного законодавства, а також ратифіковано ряд міжнародно-правових документів; у конституційне

законодавство впроваджуються також і ті міжнародні та європейські стандарти у цій сфері, які не мають обов'язкового характеру, а є факультативними для виконання.

Наприклад, Закон України від 16 червня 1992 р. «Про об'єднання громадян» було прийнято до Конституції 1996 року. Протягом певного періоду часу він, однак, продовжував регламентувати порядок створення та діяльності основних видів цих об'єднань з урахуванням того, що його дія не поширювалась на «релігійні, кооперативні організації, об'єднання громадян, що мають основною метою одержання прибутків, комерційні фонди, органи місцевого та регіонального самоврядування (в тому числі ради і комітети мікрорайонів, будинкові, вуличні, квартальні, сільські, селищні комітети), органи громадської самодіяльності (народні дружини, товариські суди тощо), інші об'єднання громадян, порядок створення і діяльності яких визначається відповідним законодавством» [269].

Згодом, однак, дію Закону від 16 червня 1992 р. «Про об'єднання громадян» було розповсюджено лише на громадські організації. Так, 5 квітня 2004 р. було прийнято Закон «Про політичні партії в Україні», у якому містилось визначення цього поняття («політична партія – це зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах» [272]), а також регламентувались питання членства у політичних партіях, утворення цього виду об'єднань громадян, реєстрація та права політичних партій, встановлювались правові підстави набуття та припинення політичними партіями права власності на майно, особливості державного фінансування політичних партій та відповідно, – державного контролю за їхньою діяльністю тощо.

Через кілька років Закон України від 16 червня 1992 р. «Про об'єднання громадян» втратив чинність і у цій частині (тобто втратив чинність повністю).

Чинний наразі Закон України від 22 березня 2012 р. «Про громадські об'єднання» «визначає правові та організаційні засади реалізації права на свободу об'єднання, гарантованого Конституцією України та міжнародними договорами України,

згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, порядок утворення, реєстрації, діяльності та припинення громадських об'єднань» [259]. Варто зауважити, що цей Закон значно більше відповідає і Конституції України 1996 року, і міжнародним та європейським стандартам про неурядові організації – наприклад, таким документам, як Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі [410], Рекомендація 139 (2003) Постійної конференції місцевих і регіональних влад Європи Ради Європи «Неурядові організації і місцева та регіональна демократія» [299], Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо правового статусу неурядових організацій у Європі [300], іншим.

Програмна функція норм конституційного права України полягає у тому, що вони, ґрунтуючись на положеннях Основного Закону 1996 року, виступають основою для проведення реформ найбільш важливих сфер державного та суспільного життя.

Наприклад, в Україні протягом тривалого часу відбувається реформа місцевого самоврядування (муніципальна реформа). Її черговий етап передбачає, що зміни до законодавства про місцеве самоврядування будуть вноситись комплексно, в межах проведення децентралізації публічної влади у державі.

Відповідні зміни викликають істотну кількість програмних норм.

Станом на момент написання дослідження такої, що обговорюється, Проект Закону України «Про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації» передбачає новий адміністративно-територіальний поділ країни. Спочатку він буде передбачений у положеннях Основного Закону, після цього – в законах України та деталізований у підзаконних актах. Лише після утворення належного нормативного підґрунтя новий адміністративно-територіальний поділ України матиме проявлення у реальному житті (детальніше дивись [84]).

Так само і щодо нових адміністративно-територіальних одиниць – спочатку буде змодельовано, які саме органи будуть здійснювати місцеве самоврядування на їхній території, і лише потім ці органи будуть утворені, буде сформовано їхній персональний склад.

Це лише один, найбільш сучасний приклад того, як програмна функція норм конституційного права проявляється у

повсякденному житті для вирішення важливих проблем держави та суспільства.

В якості ще одного прикладу практичної реалізації програмної функції норм конституційного права можна навести наступний.

У червні 2016 року було прийнято Закон «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», який, крім інших положень, містив низку норм-новел для організації діяльності єдиного органу конституційної юрисдикції – Конституційного Суду України. Зокрема, було передбачено, що «кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених цією Конституцією, та у порядку, визначеному законом» [254].

Програмний характер цього та інших положень обумовив те, що одразу після набуття чинності Законом застосовувати їх було неможливо. Згодом, з прийняттям Закону «Про Конституційний Суд України» у новій редакції та з оновленням Регламенту єдиного органу конституційної юрисдикції (Конституційний Суд затвердив його Постановою від 22 лютого 2018 року, дивись [298]) конституційні скарги почали розглядатися.

Отже, до числа спеціальних функцій норм конституційного права слід уважати належними установчу та програмну функції, які витікають з функції основного джерела галузі національного конституційного права – з функцій Конституції України 1996 року. Наявність такого зв'язку надає підстави вести мову про те, що ці дві функції норм конституційного права є не загальними, а спеціальними.

Загальні функції норм конституційного права можна виявити, враховуючи зв'язок між ними та функціями права у цілому.

Потенціал функцій права у цілому по відношенню до удосконалення доктрини функцій галузі національного конституційного права було проаналізовано у попередніх частинах цього дослідження. А отже, можна скористатися цими узагальненнями з огляду на те, що зв'язок між функціями права та функціями норм конституційного права є очевидним. Право не може реалізувати свій регулятивний потенціал без того, щоб окремі положення не були б закріплені у нормах права. Отже, функції норм права – і норми конституційного права не є

виключенням – надають підстави для того, щоб більш глибоко зрозуміти ту чи іншу функцію.

З цієї точки зору норми конституційного права мають неабиякий демонстративний потенціал. Поки що не було нагоди наголосити на тому, що норми конституційного права часто містять положення, викладені у надзвичайно концентрованій формі. Така надзвичайна стислість правових приписів викликає необхідність здійснення їхньої конкретизації, деталізації, що й відбувається завдяки регулятивному та охоронному змістовному навантаженню норм інших галузей права (мається на увазі – норм інших галузей права, ніж галузі конституційного права).

У зв'язку з вищевикладеним слід констатувати, що норми галузі конституційного права внаслідок високого ступеня узагальненості викладених у них положень найбільш наочно демонструють функції галузевих правових норм.

Слід також наголосити на тому, що далеко не кожна функція права настільки яскраво проявлена водночас і у нормі права, що її слід також уважати функцією норми права. При виявленні того, які з функцій права не досить повно репрезентується у нормі права, слід виходити з того, що норми права є елементом системи права найнижчого рівня; у підручниках з теорії держави і права їх часто іменують «цеглинками» системи права. А отже, ті автори, які вважають належними до числа функцій права системоутворюючу функцію, навряд чи будуть наполягати на екстраполяції цієї функції на норми права у цілому та на норми конституційного права зокрема.

Ще одним важливим зауваженням, яке слід зробити перед тим, як перейти до виявлення загальних функцій норм конституційного права є наступне: навіть у разі співпадіння назв функцій права, функцій конституційного права як галузі права України та функцій норм конституційного права України, їхня сутність буде подібною, а зміст – доволі різним за своїм обсягом.

Варто нагадати, що у попередніх частинах дослідження було запропоновано для подальшого удосконалення доктрини функцій конституційного права як галузі права України застосовувати наступні тези:

– функції права у залежності від об'єкту регулювання поділяються на внутрішні (спеціально-юридичні) та зовнішні (загально-соціальні);

– до числа внутрішніх функцій права належать регулятивна, охоронна, а також і інші функції, які будуть виявлені у наступному розділі нашого дослідження окремо для конституційного права як галузі права України

Навряд чи доцільно виокремлювати загальносоціальні функції норм конституційного права. Такий підхід обумовлює сама назва класифікаційної групи – «загальносоціальні функції» (курсив наш. – О.С.). Норми права є конкретними правилами поведінки, а тому навряд чи доцільно застосовувати до них положення високого ступеня узагальненості.

Що ж до внутрішніх (спеціально-юридичних) функцій права, то перспективними для запозичення при удосконаленні доктрини функцій норм конституційного права є усі функції цієї класифікаційної групи, тобто, регулятивна та охоронна функції. Ці функції слід уважати загальними функціями норм конституційного права, а також цей перелік може бути розширено.

Нарешті, у попередніх частинах дослідження йшлося про значне ціннісне навантаження положень Основного Закону України 1996 року. Було проаналізовано пропозиції вчених виокремлювати таку функцію Конституції України, як аксіологічна функція, та доведено, що аксіологічна функція притаманна не Конституції 1996 року у цілому, а її нормам. Так як норми Конституції є нормами конституційного права, слід уважати аксіологічну функцію належною до числа спеціальних функцій цих норм.

Резюмуючи, слід зазначити, що саме аксіологічна функція норм конституційного права має найбільш вагомий реординаційний вплив на функціонал галузі конституційного права.

3.3. Система функцій конституційного права як галузі права України

У літературі значно більше уваги приділяється питанням визначення функцій права у цілому або окремих функцій, ніж проблемам їхньої систематизації. З справедливістю такого підходу важко погодитись. Слід приєднатись до думки В. О. Рибаківа щодо того, що на сучасному етапі цей підхід не є оптимальним, – адже «поняття функції права в науці досліджено досить докладно. У теорії держави і права цю проблему навряд чи можна віднести до числа найбільш гострих, дискусійних. Спори в основному йдуть навколо різних видів функцій права, критеріїв їх класифікації» [312, с. 6].

Завершуючи огляд функцій більш та менш загального характеру, ніж функції конституційного права як галузі права України, слід запропонувати авторську систему галузевих функцій.

При її формуванні, з метою подальшого удосконалення доктрини функцій конституційного права як галузі права України, слід керуватись однойменним (тобто системним) підходом, який би охоплював:

- аналіз напрацювань вчених «за вертикаллю», а саме:
 - індуктивні творчі пошуки для запозичення серед функції права у цілому (інакше кажучи, функції системи права) та функцій держави;
 - дедуктивні творчі пошуки для запозичення серед функцій елементів галузі конституційного права, особливо галузевих норм;
 - аналіз напрацювань вчених «за горизонталлю», тобто творчі пошуки для запозичення розробок щодо системи галузевих функцій фахівців з інших галузей права.

Як зазначалось при аналізі стану дослідженості, питання функцій галузі конституційного права поки що на монографічному рівні не аналізувалось, а у виданнях навчально-методичного характеру відповідні матеріали викладаються доволі стисло.

Детальну увагу системі функцій конституційного права як галузі права України приділила професор М. В. Афанасьєва,

аналізуючи це питання для навчального посібника «Конституційне право України: прагматичний курс». Оскільки на сучасному етапі ця розробка є одною з найбільш ґрунтовних щодо системи функцій конституційного права як галузі права України, слід навести відповідний матеріал повністю.

Учена М. В. Афанасьева не надає підстав для угруповання функцій конституційного права як галузі права України у систему, а одразу представляє систему як таку. Вона охарактеризувала цю систему у складі низки функцій та зазначила:

«Установча функція конституційного права (курсив наш. – О.С.) виражається в тому, що воно легалізує саму державу, її суспільно-політичний, економічний лад, встановлює основні політико-правові інститути держави і суспільства, визначає основи правового статусу людини та громадянина, систему органів державної влади, органів місцевого самоврядування тощо.

Регулююча функція конституційного права (курсив наш. – О.С.) полягає в тому, що воно регулює найважливіші, фундаментальні суспільні відносини, є основою правової системи та правопорядку в країні; дає імпульс розвитку законодавства та прийняттю масиву нових нормативно-правових актів, що втілюють загальні ідеї й окремі положення конституції.

Охоронна функція (курсив наш. – О.С.) спрямована на охорону найбільш важливих соціальних цінностей, економічних, політичних, культурних та інших відносин, подолання явищ, що порушують умови нормального розвитку та суперечать інтересам суспільства, держави та громадян.

Основне призначення даної функції полягає у запобіганні порушенню норм конституційного права, що виражається у впливі на свідомість суб'єктів права погрозою санкцій, встановленням заборон і реалізацією юридичної відповідальності.

Ідеологічна функція (курсив наш. – О.С.) полягає в тому, що конституційне право закріплює та поширює систему політико-правових цінностей, поглядів, ідей на соціальну дійсність, суспільство та відносини людей між собою.

Зміст *інформаційної функції* (курсив наш. – О.С.) полягає в тому, що конституційне право й, насамперед, конституція

виступають джерелом інформації як для власного народу, так і для зовнішнього світу про Україну, її політичну, економічну і правову систему, форму правління, форму державного устрою, статус особистості.

Стабілізуюча функція (курсив наш. – О.С.) укладається в тім, що конституційні норми, відрізняючись підвищеною стабільністю, утримують розвиток суспільства в певному руслі, не дозволяють різко змінювати політичний та економічний курс, що несе в собі небезпеку руйнування суспільства й держави, зміцнюють сформовані суспільні відносини.

Програмна функція (курсив наш. – О.С.) має прояв в тому, що конституційне право і насамперед конституція містять ряд програмних положень, які виступають орієнтирами на майбутнє, тим самим конституція «програмує» суспільний розвиток, задає йому певний напрям та змістовне наповнення.

Системоутворююча роль конституційного права (курсив наш. – О.С.) полягає в тому, що для всіх галузей права вихідними є встановлені нормами конституційного права принципи організації та функціонування державного та суспільного ладу, визначені ним основи права та свободи людини та громадянина [142, с. 19].

У наведеному вище прикладі ми скоріше маємо справу просто з переліком, а не з системою. На наш погляд, система має бути більш складною, тобто мати кілька рівнів.

З цього приводу Н. О. Макарова розмірковує наступним чином: «Класифікація – один із способів наукового упорядкування, приведення сукупності явищ в єдину систему. Причому, чим ширшими і різноманітнішими є об'єкти, що підлягають класифікації, тим більше вони її потребують.

Це цілком можна співвіднести і з функціями права. Загальновідомо, що функція є напрямом впливу права, і таких напрямів досить багато. Однак обмежитися їх простим перерахуванням не можна, так як такі напрями не завжди однаково важливі і відповідно, не завжди безпосередньо пов'язані з цілями і завданнями правового впливу. Таким чином, функції права як складна сукупність одиниць, безумовно, потребують проведення класифікації» [180, с. 102].

І. М. Куксін та П. О. Матвеев підтримують позицію Н. О. Макарової, досліджуючи теоретичні основи класифікації

функцій права. У своїй праці вчені-співавтори з цього питання висловились так: «хочеться особливо підкреслити, що для глибокого розуміння права, його ролі, соціального призначення, а також багатогранності напрямів правового впливу одної підстави диференціації функцій права недостатньо. Належна наукова класифікація повинна включати в себе синтез різних критеріїв» [163, с. 17-18]. Слід повністю погодитись з висновком цих дослідників.

З тим, що система галузевих функцій має бути більш складною, погоджується Т. В. Каравай. Досліджуючи функції галузі цивільного права, вона робить огляд наявних пропозицій (більшість з яких аналогічні вищенаведеній класифікації за одним критерієм) та резюмує:

«проведений аналіз показує, що досить важко визначити єдиний критерій класифікації функцій права, який дозволяв би безумовно їх розмежувати. Звісно ж, що при виділенні тієї чи іншої функції права, галузі права слід застосовувати системний підхід до розгляду їх сутності та характеру.

Насправді, всі функції права відрізняються одна від одної не за якимось одним критерієм, властивістю, ознакою, а за їх поєднанням: система різних способів впливу права, форми та засоби його реалізації і формує певну функцію права.

Інакше кажучи, кожній функції права, функції галузі права відповідає своя система функціонально зорієнтованих компонентів. У зв'язку з цим більш повному і вірному виявленню сутності та видів функцій цивільного права сприятиме тільки системний підхід до розгляду цих питань» [112, с. 125].

Повертаючись до більш складних класифікаційних підстав, пропозиції щодо застосування яких до функцій галузі конституційного права наявні в українській юридичній літературі, слід звернутись до напрацювань В.Ф. Погорілка.

Відомий дослідник запропонував здійснювати систематизацію функцій галузі конституційного права на підставі наступних критеріїв:

– об'єкти впливу галузі конституційного права (політичні, економічні, соціальні, культурні (ідеологічні), зовнішньо-політичні функції);

– способи і засоби впливу галузі конституційного права на суспільні відносини (програмна, прогностична, регулятивна,

установча, охоронна, контрольна, інтегративна, системоутворююча, правотворча, правозастосовна, інформаційна, аксіологічна тощо функції);

– умови впливу галузі конституційного права на суспільні відносини (час і місце реалізації функцій) [236, с. 430-444].

На наш погляд, ця система функцій конституційного права дає уявлення про їх багатоманітність, але може бути переглянута та удосконалена. Крім того, у наведеному вище прикладі продемонстрована скоріше сукупність класифікацій функцій галузі конституційного права за різними підставами, ніж дійсно система.

Низка вчених надає перевагу саме такому підходу, коли йдеться про систематизацію функцій права у цілому чи функцій окремої галузі права. Так, І. М. Куксін та П. О. Матвеев запропонували «наступну диференціацію функцій права:

1) за обсягом правового впливу на суспільні відносини (загальні, міжгалузеві, галузеві, функції правових інститутів і норм права);

2) в залежності від сторін правового впливу:

– власне юридичні (регулятивна, охоронна, компенсаційна, обмежувальна, відновна, каральна та ін.);

– умовно-соціальні (економічна, політична, соціально-культурна, екологічна та ін.);

3) в залежності від способів правового впливу: регулятивна (статична, динамічна) і охоронна;

4) в залежності від тієї сфери суспільних відносин, на яку поширюється правовий вплив: економічна, політична, соціально-культурна, інформаційна, екологічна та ін.» [163, с. 18].

Навряд чи перед нами система, варто повторити – скоріше йдеться про сукупність класифікацій функцій права. До того ж, навряд чи система чи її окремі елементи можуть містити відкриті переліки, а у наведеному вище прикладі групи власне-юридичних та умовно-соціальних функцій представлені саме у такому вигляді, так само як і класифікація функцій у залежності від тієї сфери суспільних відносин, на яку поширюється правовий вплив, побудована на відкритому переліку функцій, які автори вважають за потрібне включити до цієї групи.

Корисною для осмислення та для запозичення з метою застосування деяких ідей для подальшого удосконалення

доктрини функцій конституційного права як галузі права України є класифікація функцій права, запропонована відомим фахівцем з теорії держави і права професором М. Й. Байтіним.

В основу систематизації функцій права професор М. Й. Байтін поклав наступні критерії:

- характер впливу права на суспільні відносини;
- мету впливу права на суспільні відносини (варто нагадати, що цей дослідник є прихильником підходу, відповідно до якого функції права є основними напрямками його впливу на суспільні відносини).

За першою класифікаційною підставою він запропонував виокремлювати основні та неосновні функції права. До числа основних функцій права М. Й. Байтін уважає належною регулятивну функцію у складі таких підфункцій:

- регулятивно-статична;
- регулятивно-динамічна;
- регулятивно-охоронна.

До числа неосновних функцій права професор М. Й. Байтін відносить виховну функцію [164, с. 135-136].

За таким критерієм класифікації, як мета впливу права на суспільні відносини (сфери суспільних відносин, яка підпадає під правовий вплив), М. Й. Байтін виокремлює наступні функції:

«- загальні (похідні від основних) – економічна, політична, соціально-культурна;

- приватні (похідні від основних) – екологічна, податкова та ін.;
- функції галузей права (похідні від основних);
- функції правових інститутів (похідні від основних і галузевих);

– функції окремих правових норм (похідні від основних, галузевих і функцій правових інститутів)» [162, с. 135-136].

Пропозиції М. Й. Байтіна можна адресувати низку зауважень, які вже висловлювались вище по відношенню до пропозицій інших дослідників. Це і включення до класифікаційних груп відкритих переліків, і відсутність у запропонованих класифікаціях системи у традиційному розумінні цього поняття, – фактично, у наведеному вище фрагменті йдеться про дві окремі класифікації функцій права. Не можна повністю погодитись і з тезою, відповідно до якої функції окремих правових норм є

повністю похідними від основних, галузевих і функцій правових інститутів (у попередніх частинах нашого дослідження було аргументовано наявність також і реординаційного впливу у цих взаємовідносинах, на прикладі функцій галузі конституційного права та функцій норм конституційного права).

Тим не менш, останню класифікацію функцій права, запропоновану М. Й. Байтіним, слід взяти до уваги при систематизації функцій конституційного права як галузі права України з огляду на те, що вона є доволі популярною в сучасній юридичній літературі.

Важливість цієї класифікації переконливо пояснив Ю. О. Амелеченко, зазначивши, що «система функцій права являє собою комплексне утворення. Аналізувати систему функцій доцільно у взаємозв'язку з іншими комплексними правовими явищами.

Система функцій права самим безпосереднім чином пов'язана з системою права. Відповідно до елементів, з яких складається остання, можна виділити п'ять груп функцій права, що утворюють їх систему:

- загальноправові (властиві всім галузям права);
- міжгалузеві (властиві декільком, але не всім галузям права);
- галузеві (властиві одній галузі права);
- правових інститутів (властиві конкретному інституту права);
- норми права (властиві конкретному виду норм права).

Питання про співвідношення функцій права різних рівнів має важливе значення, так як структурним елементам системи права притаманні функції, які мають певну специфіку, яка визначається предметом і методом правового регулювання даних елементів і їх призначенням в системі права» [14, с. 250].

Отже, Ю. О. Амелеченко пропонує таку ж саму класифікацію, як і М. Й. Байтін, однак більш «обережно» ставиться до характеристики зв'язків між видами функцій, які він виокремлює. Це надає можливість застосувати цю класифікацію, сформульовану для функцій права, для подальшого удосконалення доктрини функцій конституційного права як галузі права України у частині систематизації цих функцій.

Повертаючись до напрацювань Н. О. Макарової щодо класифікації, слід визнати корисними для урахування її

міркування, якими вона супроводила розроблену нею систему функцій права.

Вчена розмірковує наступним чином: «для того, щоб обрати найбільш оптимальний критерій класифікації функцій права, необхідно чітко уявляти, що однією з характерних особливостей функції є те, що дана категорія не може існувати сама по собі, у відриві від таких, що обумовлюють її існування, предметів і явищ. Не винятком є й правові функції, що прямо залежать як від особливостей права, так і від цілей і завдань, які вони покликані вирішувати в сучасному суспільстві, від його соціального призначення. Тому критерієм класифікації функцій права, на наш погляд, повинні бути цілі і завдання, що стоять перед правом» [180, с. 104]. Важко не погодитись з цим, що такий підхід є плідним також і для угруповання функцій конституційного права як галузі права України.

Продовжуючи ознайомлення з розробками Н. О. Макарової, слід продемонструвати, яку ж саме систему функцій права розробила ця дослідниця. Користуючись цілями та завданнями права як критеріями, вона виокремила наступні види функцій права:

«– регулятивно-статичну, основною метою якої є закріплення сформованого порядку суспільних відносин;

– регулятивно-динамічну, яка відображатиме необхідність правового впливу на подальший процес суспільного розвитку;

– охоронну (попереджувальну, правопоновлювальну і каральну);

– соціально-орієнтаційну, пов'язану з особливою роллю права як координатора поведінки людей, індикатора позитивного і негативного;

– загальносоціальні функції права:

– економічну, яка є відображенням ролі права як основного, найважливішого регулятора економічних процесів;

– політичну, покликану впорядкувати процедуру здійснення політичної влади як центральної ланки будь-якого суспільства, без якого неможлива його ефективна організація;

– культурну функцію, яка відображатиме ступінь правового впливу на інтелектуально-освітню сферу життєдіяльності людей;

– виховну функцію як проекцію правового впливу на процес формування морально-психологічних основ сучасного суспільства;

– соціальну функцію, пов'язану із забезпеченням нормальної життєдіяльності кожного члена суспільства, тобто в сучасному розумінні гарантії отримання освіти, медичної і гуманітарної допомоги і т. д.,

– до цього переліку можливо віднести також і такі функції, що вказуються деякими авторами як незалежні, – екологічну, демографічну, комунікативну та інші подібні ним функції» [180, с. 104].

Пропозиція Н. О. Макарової є надзвичайно цікавою.

Можна дискутувати стосовно того, які функції автор запропонувала відносити до загальносоціальних (по-перше, наведений перелік є відкритим, по-друге, їх доволі багато).

Але головним недоліком цієї класифікації слід уважати те, що економічну, політичну, культурну, соціальну та інші функції права Н. О. Макарова угрупувала у категорію загальносоціальних функцій, у той час як охоронна, регулятивна статична, регулятивна динамічна та соціально-орієнтаційна функції наводяться самі по собі, у вигляді переліку.

Також не дуже зрозумілим є виокремлення одразу трьох функцій права, у назві яких застосовується прикметник «соціальний» – власно соціальної функції, соціально-орієнтаційної функції, а також загальносоціальних функцій.

А тому ця пропозиція, попри свою інноваційність та креативність, також мабуть що потребує доопрацювання.

Основною ж перевагою проаналізованої пропозиції Н. О. Макарової є те, що вона представляє собою приклад системного підходу до угрупування функцій права. Адже випрацьованій системі функцій галузі конституційного права хотілося б адресувати ті характеристики, якими дослідники функцій галузі трудового права супроводили викладення запропонованої ними системи:

«Кожна з виділених функцій трудового права представляє собою систему. При цьому необхідно мати на увазі, що вони утворюють діалектичну єдність і не можуть існувати самотійно, відірвано друг від друга. Характерні властивості однієї функції трудового права впливають на властивості іншої, а в певному сенсі і визначають їх. Відмінною особливістю кожної функції трудового права є правове регулювання забезпечення інтересів

основних суб'єктів трудового права» [89, с. 27]. Саме таке змістовне навантаження є кінцевою метою формулювання системи функцій конституційного права як галузі права України.

Як зазначав свого часу один з перших на пострадянському просторі теоретиків конституційного права В. Й. Лучін, вироблене філософією розуміння функцій як певного відношення, що робить функціонування доцільним, спрямованим, таким, що встановлює залежність однієї складової частини (або сукупності однопорядкових властивостей) від іншої, а також від цілого, дає змогу виділити різні рівні функцій конституції [175, с. 34]. Така позиція, на нашу думку, може бути покладена в основу методологічних підходів для побудови різнорівневої системи функцій конституційного права.

У зв'язку з цим варті уваги напрацювання і інших вчених, які, хоча і не є фахівцями з конституційного права, однак здійснювали системно-функціональні дослідження щодо права у цілому або конкретної галузі права зокрема.

Майже нерозгалужену систему функцій права змодельовала О. Ф. Скакун. Вона запропонувала класифікувати функції права можна у такий спосіб (підстава для класифікації не вказується):

- загальносоціальні:
- інформаційна;
- орієнтаційна;
- виховна;
- спеціально-соціальні (юридичні):
- регулятивна:
- регулятивна статична;
- регулятивна динамічна;
- охоронна [359, с. 225-226].

На думку О. Ф. Скакун, тріада загальносоціальних функцій надає підстави сформулювати наступний ланцюжок: «правова інформація – правомірна поведінка – правове навчання» [359, с. 225].

Незважаючи на те, що учена охарактеризувала свою модель системи функцій надзвичайно стисло (зокрема, не наведено підстав для класифікацій функцій), її розробка виглядає як система – достатньо розгалуженою, без надмірної кількості класифікаційних груп та елементів кожної класифікаційної

групи. Вона є логічною та виваженою, і являє собою приклад результату, якого варто прагнути при здійсненні систематизації функцій конституційного права як галузі права України.

Представляє інтерес і те, як саме уявляє систему функцій права один з найбільш давніх та відомих дослідників цього питання. У попередніх частинах нашої праці вже зазначалося, що Т. М. Радько запропонував уважати: «певною мірою умовно можна виділити дві групи критеріїв, що полягають в основі диференціації загальноправових функцій:

- внутрішні (знаходяться в рамках самого права) та
- зовнішні (знаходяться за його межами)» [297, с. 57].

Відповідно до цієї класифікації, до числа зовнішніх функцій права Т. М. Радько пропонує відносити його «соціальні» функції, перелік яких майже повністю співпадає з переліком внутрішніх функцій держави. Автор поділяє зовнішні функції права на основні (економічна, політична, виховна) та неосновні (інформаційна, екологічна, соціальна у вузькому розумінні цього слова) [297, с. 58].

До числа внутрішніх функцій права Т. М. Радько пропонує уважати належними основні та неосновні функції.

До числа основних (власно-юридичних) функцій він відносить регулятивну та охоронну функції права.

До числа неосновних функцій Т. М. Радько, з застереженням щодо того, що їхній перелік не є постійним, відносить компенсаційну, обмежувальну та поновлюючу функції [297, с. 58].

Ця пропозиція є аргументованою у низці праць Т. М. Радька (варто зауважити, що автор постійно працює у напрямі посилення аргументації своєї пропозиції, у більш нових виданнях з'являються нові положення з цього питання). Так само, як і пропозиція О. Ф. Скакун, його розробка є надзвичайно цінною як основа для подальшого удосконалення доктрини функцій конституційного права як галузі права України у частині їх класифікації. Привертає увагу і той факт, що він – на відміну від О. Ф. Скакун – врахував не лише «основні», але й «неосновні» функції права, чим заклав належне підґрунтя для галузевих функціональних досліджень.

Переходячи від огляду загальнотеоретичних досліджень систематизації функцій до аналогічних галузевих досліджень,

зазначимо, що цікаву систему функцій галузі трудового права запропонував В. І. Щербина у своїй дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему «Функції трудового права». Сама система представляє собою наступну конструкцію:

- «1. Загально-юридичні функції трудового права:
 - а) регулятивна;
 - б) охоронна.
2. Галузеві функції трудового права:
 - а) виробнича і захисна – підфункції регулятивної;
 - б) запобіжна (профілактична); відновна (компенсаційна); відплатна (каральна) – підфункції охоронної.
3. Суспільно-економічні функції трудового права:
 - а) економічна;
 - б) соціальна;
 - в) психологічна;
 - г) виховна;
 - д) управлінська» [433, с. 11].

Стосовно своєї розробки він надає такі пояснення: «галузеві функції, які відображають специфіку впливу норм трудового права на відносини, що складають його предмет, доцільно іменувати не спеціальними функціями, або ж аспектами функцій, а підфункціями загально-юридичних функцій трудового права. Така назва, з одного боку, вказує на їх органічний взаємозв'язок із загально-юридичними функціями трудового права, а з другого – підкреслює їх самостійність для трудового права» [433, с. 20].

З одного боку, розробка В. І. Щербини претендує на системність тому, що одна з класифікацій (друга, галузеві функції трудового права) має кілька рівнів. Але з іншого боку, ця класифікація (друга) є нічим іншим, як деталізацією першої класифікації («загально-юридичні функції трудового права»). Отже, ймовірно що можна було б вести мову лише про два перших рівня системи – про загально-юридичні функції трудового права та про його суспільно-економічні функції. Такий підхід є теоретично обґрунтованим та вельми прийнятним. Він може претендувати на універсальність, а відповідний досвід угруповання функцій галузі трудового права, запропонований В. І. Щербиною, може бути застосований також і для

удосконалення доктрини функцій конституційного права як галузі права України у частині систематизації галузевих функцій.

На сучасному етапі в українській юридичній науці найбільш ґрунтовними дослідженнями галузевих функцій є напрацювання фахівця з адміністративного права Ю. В. Пирожкової.

По-перше, вона запропонувала «класифікаційний каркас функцій адміністративного права побудувати за наступними критеріями:

- у відповідності до діалектичного виникнення функцій адміністративного права:

- внутрішні, базові юридичні, які виникають в межах самої галузі права – регулятивна, охоронна та процедурна;

- зовнішні – загальносоціальні;

- за способами правового впливу:

- регулятивна (у її статичному та динамічному вимірах) та

- охоронна;

- в залежності від системного обсягу правового впливу:

- власне галузеві функції адміністративного права (регулятивна, охоронна, процедурна),

- міжгалузеві (аналітико-прогностична, організаційно-координаційна, синергетична),

- функції норм (в залежності від часу – постійні та тимчасові, в залежності від місця – загальнодержавні та локальні; в залежності від виду – матеріальні та процедурні) та

- функції інститутів (контрольна, ціннісно-орієнтаційна, виховна);

- в залежності від правового впливу:

- базові юридичні (регулятивна, охоронна, процедурна) та

- загальносоціальні – економічна, політична, соціально-культурні;

- за об'єктами (сферами) правового впливу – об'єктні функції:

- економічна,

- політична,

- культурна,

- інформаційна,

- екологічна,

- виховна тощо;

- через призму предмету адміністративного права:
 - регулятивна,
 - охоронна,
 - процедурна» [231, с. 185-186].

Після того, як Ю. В. Пирожкова узагальнила наявні в юридичній літературі класифікації функцій права у цілому та функцій галузі адміністративного права зокрема, а також внесла до них авторські зміни, вона продовжила своє дослідження у напрямі формування системи функцій галузі адміністративного права.

Зокрема, Ю. В. Пирожкова зазначила, що «аналіз поліструктурного предмету адміністративного права, дослідження різноплощинного класифікаційного розподілу його функцій, дає підстави змодельовати систему функцій адміністративного права наступним чином, умовно виділивши у ній три ієрархічні підсистеми:

Підсистема I рівня – базові юридичні функції: регулятивна (структурними складовими якої є правостановлююча, правообмежуюча, правозобов'язуюча підфункції); охоронна (підфункціями якої є правовідновлююча, превентивна, компенсаційна, каральна (у невеликому обсязі)); процедурна (правозабезпечуюча та публічно-сервісна її підфункції).

Підсистема II рівня – загальносоціальні функції адміністративного права: економічна (стимулююча, розподільча, забезпечувальна підфункції); політична; соціально-культурні (складнокомпонентне утворення, до якого входять ідеологічна, виховна та інформаційна функції).

Підсистема III рівня – міжгалузеві функції: аналітико-прогностична; організаційно-координаційна; синергетична» [229, с. 207].

Можна адресувати цій системі окремі зауваження, однак, поперше, наше дослідження стосується не адміністративно-правової, а конституційно-правової проблематики. А по-друге, слід віддати належне найбільшій перевазі наведеної вище системи функцій – вона дійсно є системою, до того ж з найбільш ґрунтовно проробленими деталями, якщо порівнювати її з іншими прикладами систем функцій права у цілому та галузевих функцій, що наявні у сучасній юридичній літературі.

Також Ю. В. Пирожковою «запропоновано розглядати систему функцій адміністративного права як упорядковану сукупність взаємопов'язаних та взаємодіючих структурованих інтегративних елементів (функцій адміністративного права). При цьому підкреслено, що зазначеній системі притаманна структурність (тобто наявність елементів – функцій галузі) та наявність зв'язків між ними (забезпечують її цілісність). Доведено, що зовнішні горизонтально-лінійні зв'язки реалізуються між взаємозалежними елементами системи – однопорядковими функціями адміністративного права відповідного рівня, вертикально-ієрархічні внутрішні зв'язки – в межах їх структурних компонентів – підфункцій» [231, с. 186-187]. Слід всіляко вітати такий підхід до систематизації галузевих функцій та запозичити його для подальшого удосконалення доктрини функцій конституційного права як галузі права України.

Водночас, слід наголосити на тому, що навряд чи доцільно пропонувати вводити у науковий обіг поняття «система функцій адміністративного права», як це зробила Ю. В. Пирожкова (у випадку нашого дослідження – навряд чи доцільно пропонувати вводити у науковий тезаурус поняття «система функцій конституційного права як галузі права України»).

По-перше, наявність такої системи функцій на сучасному етапі не оспорує жоден дослідник.

По-друге, визначення ніяк не сприяє тому, щоб інші дослідники якісно удосконалювали запропоновану систему галузевих функцій або розробляли її власну модель.

Нарешті, слід звернути особливу увагу на те, що Ю. В. Пирожкова пише про вертикальні та горизонтальні зв'язки у межах запропонованої нею системи функцій галузі адміністративного права. Відповідних розробок у сучасній науковій літературі доволі небагато.

Одним з прикладів уваги до внутрішньосистемних зв'язків у функціональному дослідженні можна зустріти у працях В. О. Рибаківа. Цей дослідник опрацьовував питання систематизації функцій держави, однак низка його висновків та пропозицій може бути застосована при систематизації функцій конституційного права як галузі права України.

По-перше, це обґрунтування того, що проста класифікація функцій держави (за аналогією – також і функцій конституційного права як галузі права України) не може претендувати на глибину та повноту. В. О. Рибаків справедливо зазначив, що «не слід вважати той чи інший перелік функцій <...> вичерпним та таким, що абсолютно повно відображає їх систему, оскільки застосування різних критеріїв класифікації буде давати різні результати, кожен з яких відобразить одну сторону об'єктивно існуючої системи функцій <...>. Лише з'єднані разом результати класифікації функцій за різними підставами можуть сформулювати цілісне уявлення про існуючу або так, що існувала у минулому, систему функцій <...>» [311, с. 14]. Слід повністю погодитись з такою аргументацією.

По-друге, важливою є пропозиція В. О. Рибаків щодо необхідності багаторівневої класифікації та теза щодо наявності мінімум двох рівнів. Він запропонував виокремити:

«Горизонтальний рівень (курсив наш. – О.С.). Він має кілька системних утворень, обумовлених різними класифікаціями функцій <...>.

Вертикальний рівень (курсив наш. – О.С.). При вертикальній градації <...> функції розміщуються в порядку ієрархії, що розуміється як тип структурних відносин в складних багаторівневих системах» [311, с. 15].

Вертикальні та горизонтальні зв'язки у системі функцій конституційного права як галузі права України видаються обов'язковою умовою її моделювання.

Низка вертикальних зв'язків у системі функцій конституційного права як галузі права України буде наявною з огляду на те, що при визначенні переліку галузевих функцій слід враховувати вплив на них функцій держави.

І. М. Куксін та П. О. Матвеев наголошують на важливості проведення таких паралелей та здійснення таких запозичень з застосуванням наступної аргументації: «незважаючи на свою самостійність, право не існує в соціальній системі ізольовано. Воно знаходиться в тісній і постійній взаємодії з іншими, функціонуючими в суспільстві соціальними регуляторами (релігійними, політичними, моральними і т.д.). Однак у порівнянні з ними, право – найбільш ефективний, владно-

примусовий і разом з тим цивілізований регулятор. Це невід'ємний атрибут будь-якої державності, який є одним з найяскравіших і значних досягнень людської цивілізації і культури, своєрідним юридичним багатством суспільства» [163, с. 13]. Слід повністю погодитись з цими міркуваннями.

Відповідні пропозиції (щодо того, що при визначенні переліку галузевих функцій слід враховувати вплив на них функцій держави) було викладено у попередніх частинах нашого дослідження, однак варто нагадати, що:

– аргументовано тезу, що конституційне право належить до числа галузей системи права України, а тому навряд чи її положення можуть повноцінно охоплювати зовнішні функції Української держави (зовнішньополітичну, зовнішньоекономічну, культурного співробітництва, оборони, дипломатичну);

– доведено необхідність для угруповання соціальних функцій галузі адаптувати підхід, що є поширеним при класифікації функцій держави (у залежності від сфери суспільного життя («соціальних функцій») на політичні, економічні тощо).

Слід погодитись з А. І. Абрамовим у тому, що «соціальних функцій права можна виділити як завгодно багато – вони диференціюються залежно від сфери правового впливу і в зв'язку з цим їх загальна кількість, а також їх види збігаються з тими сферами, які піддаються правовому впливу» [1, с. 8] (погодитись в усьому крім того, що функції є напрямками впливу, але на цьому неодноразово наголошувалось у попередніх частинах дослідження).

Але варто підкреслити: це твердження є справедливим щодо держави. Щодо конституційного права як галузі права України можна розставити акценти виходячи з того, які саме сфери правового регулювання є найбільш пріоритетними для якомога більш повної реалізації принципів конституційного права.

Що ж до галузі конституційного права, то слід проаналізувати можливість виокремлювати в її межах низку функцій, які водночас притаманні Українській державі. До числа таких функцій слід уважати належними економічну, політичну, соціальну та культурно-виховну (дивись Рис. 3.2).

Також слід підкреслити, що серед функцій цієї групи будуть наявні системні зв'язки горизонтального характеру.

Внутрішні функції держави (за сферами суспільного життя)

Економічна	} на сучасному етапі варті запозичення при формулюванні системи функцій конституційного права як галузі права України
Політична	
Соціальна	
Культурно-виховна	
Екологічна	} на сучасному етапі не варті запозичення
Правоохоронна	

Рис. 3.2. Перспективи запозичення окремих внутрішніх функцій держави (класифікаційна підстава – за сферами суспільного життя) для удосконалення системи функцій конституційного права як галузі права України

Низка вертикальних зв'язків у системі функцій конституційного права як галузі права України буде наявною з огляду на те, що при визначенні переліку галузевих функцій слід брати до уваги напрацювання фахівців з теорії права щодо функцій права.

Слід погодитись з міркуваннями Ю. В. Пирожкової щодо того, що «галузь права – складова частина системи права, відносно самостійна сукупність його норм, об'єднаних загальністю предмета і методу правового регулювання».

Специфіка кожної галузі визначається предметом її правового регулювання, соціальним призначенням, а також галузевими функціями, що деталізують основну, глобальну загальноправову функцію права в межах певної галузі національного права.

Саме галузеві функції є специфічним показником галузі права, що дозволяє її ідентифікувати серед інших галузей, визначати особливості та пріоритети соціального регулювання. Сучасний підхід до визначення галузевої функції права, на жаль, обмежується традиційним визначенням – це функції властиві одній галузі права, що обумовлено усталеними науковими

підходами до визначення системи права та його функцій. Зважаючи на сучасні тенденції щодо формування національної правової системи у співвідношенні публічного та приватного права, виокремлення критеріїв їх диференціації, враховуючи традиційний підхід до адміністративного права як до однієї з фундаментальних галузей публічного права, доцільним є дослідження системи функцій права через призму умовного поділу його системи на публічне та приватне» [231, с. 35]. Варто наголосити на належності галузі конституційного права до публічного права, але слід врахувати і інші галузеві особливості.

У цьому контексті також можна погодитись і з В. Л. Федоренком, що функції конституційного права України, тобто основні напрями і види його впливу на суспільні відносини, поширюються на всі або більшість сфер суспільного та державного життя України – політичну, економічну, соціальну, культурну (духовну, ідеологічну), екологічну, інформаційну, зовнішньополітичну тощо, тісно пов'язані з ними сфери. До того ж, як стверджує вчений, «конституційне право є багатофункціональною галуззю права, її функції є майже тотожними до функцій національного права загалом» [403, с. 12].

Відповідні пропозиції (щодо того, що при визначенні переліку галузевих функцій слід враховувати вплив на них функцій права) було викладено у попередніх частинах нашого дослідження, однак варто нагадати, що:

– підтримано тезу що функції права, які мають спеціально-юридичний характер, є його внутрішніми функціями, та запропоновано застосовувати для угруповання функцій конституційного права як галузі права України класифікацію функцій права у залежності від їх спеціально-юридичного характеру, поєднуючи її з однією чи кількома класифікаціями менш загального характеру, що розкривають особливості, притаманні функціям саме галузі конституційного права;

– рекомендовано при систематизації функцій конституційного права як галузі права України враховувати, що:

а) функції права у залежності від об'єкту регулювання поділяються на внутрішні (інколи їх іменують спеціально-юридичними) та зовнішні (інколи їх іменують загально-соціальними);

б) до числа внутрішніх функції права належать регулятивна, охоронна функції.

Також слід підкреслити, що серед функцій цієї групи будуть наявні системні зв'язки горизонтального характеру.

Низка вертикальних зв'язків у системі функцій конституційного права як галузі права України буде наявною з огляду на те, що при визначенні переліку галузевих функцій слід враховувати також і функції Конституції України 1996 року. У попередніх частинах дослідження ці функції було виявлено, однак слід нагадати, що:

– функції чинного Основного Закону України запропоновано поділяти на загальносоціальні та юридичні;

– аргументовано доцільність відносити до числа загальносоціальних функцій Конституції України таких функцій, як політична, економічна та соціальна;

– аргументовано доцільність відносити до числа юридичних функцій Конституції України таких функцій, як установча, інтегративна та програмна функція.

Також слід підкреслити, що серед функцій цієї групи будуть наявні системні зв'язки горизонтального характеру.

Функції Конституції України 1996 року

Економічна	}	на сучасному етапі варті запозичення при формулюванні системи функцій конституційного права як галузі права України
Політична		
Соціальна		
Установча		
Інтегративна	}	на сучасному етапі не варті запозичення
Програмна		

Рис. 3.3. Перспективи запозичення окремих функцій права для удосконалення системи функцій конституційного права як галузі права України

Нарешті, низка вертикальних зв'язків у системі функцій конституційного права як галузі права України буде наявною з огляду на те, що при визначенні переліку галузевих функцій слід враховувати також і функції норм конституційного права. У попередніх частинах дослідження ці функції було виявлено, однак слід нагадати, що до числа цих функцій слід уважати належними регулятивну, охоронну, аксіологічну, установчу та програмну. Також слід підкреслити, що серед функцій цієї групи будуть наявні системні зв'язки горизонтального характеру.

Функції норм конституційного права

Регулятивна	на сучасному етапі варті запозичення при формулюванні системи функцій конституційного права як галузі права України
Охоронна	
Аксіологічна	
Установча	
Програмна	на сучасному етапі не варті запозичення

Рис. 3.4. Перспективи запозичення окремих функцій норм конституційного права для удосконалення системи функцій конституційного права як галузі права України

Виходячи з вищевикладеного, слід запропонувати наступну систему функцій конституційного права як галузі права України:

Підсистема I рівня. Класифікація функцій за сферами суспільного життя, регулювання яких нормами конституційного права є стратегічно важливим (зовнішні функції конституційного права як галузі права).

Економічна, політична, соціальна.

Підсистема II рівня. Класифікація функцій за їхньою сутністю (внутрішні функції конституційного права).

Змістовні:

– регулятивна;

- охоронна.
- Сутнісні:
 - аксіологічна;
 - установча.

Запропонована система сприяє подальшому удосконаленню доктрини функцій галузі конституційного права. Перспективи подальших наукових досліджень полягають у тому, щоб надати характеристику кожній з виокремлених функцій конституційного права як галузі права України.

Висновки до Розділу 3.

1. Сформульовано, що функції Основного Закону України – це взаємоузгоджена система шляхів і способів утвердження конституційних цінностей та досягнення мети і завдань конституційно-правового регулювання.

2. Запропоновано уважати, що функціями Основного Закону України 1996 року є цілеспрямована та системна трансформація юридичної моделі конституційної держави й громадянського суспільства в дієву модель конституційних правовідносин у системі «людина – суспільство – держава» через відповідні правотворчі та правозастосовні механізми (трансформація «букви конституції» у «дух конституції»).

3. Доведено доцільність угрупувати функції Основного Закону України 1996 року у залежності від сфери суспільних відносин, які регламентуються положеннями цього нормативно-правового акту, на юридичні та загальносоціальні.

4. До числа загальносоціальних функцій Конституції України 1996 року запропоновано уважати належними наступні функції: а) політична; б) економічна; в) соціальна.

5. Аргументована недоцільність включення до числа загальносоціальних функцій Конституції України таких функцій, як: а) аксіологічна (більш точним є вести мову про те, що аксіологічна функція є спеціально-юридичною); б) виховна (за сутністю може розглядатися як підфункція аксіологічної функції); в) зовнішньополітична (політична функція охоплює усі виміри Конституції України – як внутрішньополітичний, так і

зовнішньополітичний, а тому навряд чи доцільно до переліку загальносоціальних функцій Основного Закону України включати як політичну, так і зовнішньополітичну функцію); г) ідеологічна (з урахуванням аксіологічного навантаження Конституції варто якомога даліше «відійти» від колишнього тоталітарного минулого, коли ідеологічна функція Основного Закону була надзвичайно важливою).

6. До числа юридичних функцій Конституції України 1996 року слід уважати належними наступні функції: а) установчу, б) інтегративну; в) програмну функції.

7. Аргументована недоцільність включення до числа загальносоціальних функцій Конституції України таких функцій, як: а) регулятивна та охоронна (вони є «калькою» з регулятивної та охоронної функцій права у цілому та з однойменних функцій галузі конституційного права зокрема); б) системоутворююча (будь-який нормативно-правовий акт представляє собою систему – за винятком найбільш лаконічних за змістом, а отже, ця функція не має високого ступеня інформативності, коли йдеться саме про Конституцію); в) забезпечувальна, стимуляційна та правонадільна (майже кожен нормативно-правовий акт виконує ці функції, а отже, ці функції не мають високого ступеня інформативності, коли йдеться саме про Конституцію).

8. Доведено відсутність необхідності виокремлювати функції Конституції у динаміці та функції Конституції у статичності, як інколи пропонується в юридичній літературі, з огляду на: а) наявність паралелей з конституцією фактичною та конституцією юридичною; б) недоцільність припускати, що хоча б деякі конституційні норми знаходяться виключно у статичному стані, а отже – не отримують своєї практичної реалізації (це є можливим у реальному житті, але невірним буде виходити з цього при проведенні доктринального дослідження). Запропоновано зосередитись на функціях Конституції у статичності, а якщо йдеться про динаміку з тієї точки зору, що до Основного Закону можуть вноситись поправки, то вести мову про конституційну реформу та її функції.

9. Аргументовано наявність реординаційного впливу функцій Конституції України на функції конституційного права як галузі права України, який обумовлює: а) необхідність виокремлення

установчої функції конституційного права як галузі права України тому, що ця функція притаманна Основному Закону держави; б) те, що притаманна Конституції України 1996 року інтегративна функція закладає підґрунтя для врахування аксіологічного потенціалу при подальшому удосконаленні доктрини функцій галузі національного конституційного права (адже Основний Закон містить основні принципи права, а не лише конституційні принципи); в) те, що низка таких загальносоціальних функцій Основного Закону України 1996 року, як економічна, політична та соціальна, має бути врахована при характеристиці однойменних функцій галузі національного конституційного права для того, щоб надати максимально повне уявлення про їхню сутність та зміст.

10. Виявлено, що при аналізі функцій норм конституційного права як галузі права України у контексті функціонального дослідження функцій однойменної галузі слід взяти до уваги те, що: а) значна частина норм галузі національного конституційного права є нормами, що уміщуються в Основному Законі України – в основному джерелі цієї галузі; б) особливий характер галузі конституційного права обумовлює особливо пильне ставлення до дотримання принципу системності, коли йдеться про формування доктрини функцій цієї галузі; у контексті цього вартий уваги кожен з елементів системи.

11. Сформульовано, що функції норм конституційного права України – це напрями регулювання суспільних відносин у межах галузевого предмету з метою реалізації публічного інтересу, що полягає в утвердженні конституційних прав і свобод людини, верховенства права і демократії та у забезпеченні конституційного правопорядку.

12. Виявлено, що на класифікацію функцій норм конституційного права України впливають: а) низка особливостей, пов'язаних зі структурою норм конституційного права; б) низка особливостей, пов'язаних з видовим різноманіттям норм конституційного права.

13. Доведено, що саме норми-цілі та норми-принципи, наявні в Конституції України 1996 року, надають підстави для того, щоб виокремлювати таку функцію норм конституційного права, як програмна. Сформульовано, що програмний характер норм-цілей

є очевидним, у той час як норми-принципи «програмують» усю систему національного права на захист того чи іншого принципу.

14. Сформульовано тезу, що з числа функцій Основного Закону більшості норм конституційного права України будуть притаманні лише деякі його юридичні функції, а саме установча та програмна. Запропоновано уважати ці дві функції Конституції України 1996 року також і функціями норм конституційного права України – адже, здебільшого за допомогою норм національного конституційного права норми Конституції України 1996 року деталізуються та конкретизуються. Отже, не тільки положення Основного Закону, але й такі, що їх конкретизують та деталізують положення чинного конституційного законодавства, можуть мати прогностичне «навантаження», а отже – виконувати програмну функцію. Вони також можуть мати (одночасно з програмною функцією або незалежно від її наявності) також і установчу функцію.

15. Виявлено, що установча функція норм конституційного права України полягає у тому, що вони встановлюють права, свободи та обов'язки людини і громадянина, а також і інших суб'єктів конституційного права, містять загальнообов'язкові положення щодо утворення, реорганізації та ліквідації органів публічної влади тощо.

16. Сформульовано, що програмна функція норм конституційного права України полягає у тому, що вони, ґрунтуючись на положеннях Основного Закону 1996 року, виступають основою для проведення реформ найбільш важливих сфер державного та суспільного життя.

17. Аргументовано відсутність доцільності виокремлювати загальносоціальні функції норм конституційного права. Такий підхід обумовлює сама назва класифікаційної групи – «загальносоціальні функції». Норми права є конкретними правилами поведінки, а тому навряд чи доцільно застосовувати до них положення високого ступеня узагальненості.

18. До числа функцій норм конституційного права запропоновано відносити регулятивну, охоронну, аксіологічну, установчу та програмну функції.

19. Аргументовано, що аксіологічна функція норм конституційного права має найбільш вагомий реординаційний вплив на функціонал галузі конституційного права.

20. Запропоновано розглядати систему функцій конституційного права як галузі права України як сукупність двох підсистем двох рівнів.

Сформульовано, що підсистему I рівня становлять функції конституційного права як галузі права України, виокремлені за сферами суспільного життя, регулювання яких є стратегічно важливим. До числа цих (зовнішніх) функцій галузі конституційного права слід уважати належними економічну, політичну та соціально-культурну функції.

Сформульовано, що підсистему II рівня становлять функції конституційного права як галузі права України, виокремлені у залежності від цілей та завдань, що стоять перед галуззю. До числа цих (внутрішніх) функцій галузі конституційного права слід уважати належними: а) змістовні функції (регулятивна та охоронна); б) сутнісні функції (аксіологічна та установча).

РОЗДІЛ 4

ПРАКСЕОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ФУНКЦІЙ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ЯК ГАЛУЗІ ПРАВА УКРАЇНИ: ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНИЙ ВИМІР

4.1. Економічна функція конституційного права як галузі права України

Економічна функція конституційного права як галузі права України належить до числа тих галузевих функцій, які належить до підсистеми першого рівня (варто нагадати, що цю підсистему становлять функції конституційного права як галузі права України, виокремлені за сферами суспільного життя, регулювання яких є стратегічно важливим. До числа цих (зовнішніх) функцій галузі конституційного права слід уважати належними економічну, політичну та соціально-культурну функції).

Може здаватися, що пропозиція виокремлювати відносно небагато класифікаційних груп в межах зовнішніх функцій конституційного права як галузі права України є підставою для наукових дискусій. На нашу думку, навряд чи варто прагнути охопити усі сфери суспільного життя, на які має вплив конституційне право, – адже воно має вплив практично на усі сфери, так само як і закладає основи правової регламентації майже для усіх сфер суспільного життя. Натомість, варто зосередитись на основних сферах суспільного життя, правове регулювання нормами галузі конституційного права для якої є найбільш значущим та важливим.

Така позиція знайшла підтримку в юридичній літературі. Ю. О. Амелеченко розмірковує:

«У найзагальнішому вигляді соціальні функції права можна визначити як напрями правового впливу на відповідні сфери

суспільного життя. Так, економічна функція є правовим впливом на економічну сферу; політична – на політичну; виховна – на духовну.

Загальне правило тут таке: як тільки та чи інша сфера суспільного життя стає істотно значимою, сигналом чого є активне її регулювання нормами декількох галузей права, – правомірно ставити питання про існування відповідної соціальної функції» [14, с. 250].

Ю. О. Амелеченко розмірковувала щодо функцій права у цілому. Враховуючи важливе значення галузі конституційного права у системі права України, слід запропонувати застосовувати її напрацювання за аналогією також і до функцій галузі конституційного права.

При визначенні вузького переліку найважливіших сфер суспільного життя, важливих з точки зору функціонального навантаження конституційного права як галузі права України, слід виходити з положень частини першої статті 15, відповідно до яких «суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності» [146]. Політична та економічна функція галузі конституційного права витікають з цього положення очевидним чином. Що ж до ідеологічної багатоманітності, то слід «знизити градус напруги», не підкреслювати тоталітарне минуле та наголосити на культурі у її соціальному аспекті. Саме тому й запропоновано до підсистеми І рівня відносити такі функції конституційного права як галузі права України, як економічна, політична та соціально-культурна функції.

Ще одним важливим питанням загального характеру, вирішення якого передує аналізу економічної функції конституційного права як галузі права України, є співвідношення між галузевими функціями різних підсистем (рівнів).

Слід погодитись з А. І. Абрамовим, який сформулював, що «співвідношення власне юридичних і соціальних функцій виглядає наступним чином.

З одного боку, зміст регулятивної і охоронної функцій права, взятих окремо, набагато ширше змісту кожної із соціальних функцій, оскільки вони проявляються у всіх без винятку сферах соціальної дійсності, що піддаються правовому впливу.

З іншого боку, зміст кожної з соціальних функцій права ширше змісту будь-якої окремо взятої власне юридичної функції, наприклад, регулятивної, так як крім неї кожна соціальна функція права включає в себе і іншу власне юридичну функцію – охоронну» [1, с. 8].

Як можна побачити, А. І. Абрамов застосовує інші назви класифікаційних груп, але логіка його міркувань залишається незмінною, якщо замість «власне юридичних» та «соціальних» функцій вести мову про зовнішні та внутрішні функції, або про функції підсистем першого та другого рівнів.

Саме тому доцільно почати праксеологічний аналіз функцій конституційного права як галузі права України з розгляду функцій конституційного права як галузі права України за сферами суспільного життя (з функцій підсистеми I рівня).

Традиційно економічна функція держави розміщується першою у переліку внутрішніх функцій, і це не є випадковим (дивись також [350]).

Від того, яка саме модель економіки вибудовується в країні, буде залежати вирішення багатьох інших принципових для функціонування держави та суспільства питань.

Найбільше значення для галузі конституційного права має те, що з певними поодинокими виключеннями можна стверджувати: наявність планової економіки є несумісною з демократичним державним режимом. Адже у такому випадку держава є монополістом майже в усіх сферах економічного життя, а отже – немає місця для вільної конкуренції, для свободи підприємницької діяльності. Державна власність стає домінуючою формою власності, що вже не дозволяє вести мову про рівний захист усіх форм власності (як це робиться у країнах з ринковою економікою та демократичним державним режимом). Держава регламентує, які товари, роботи, послуги будуть вироблятися та надаватися, часто ігноруючи інтереси окремих груп населення. В умовах, коли лише держава розподіляє ресурси в економічній сфері, гальмується або взагалі унеможлиблюється саморегуляція ринків окремих товарів, робіт, послуг, постійний розвиток якості, технологій, техніки.

На економічну функцію конституційного права як галузі права України впливає не тільки економічна функція держави,

однак і економічна функція Основного Закону України 1996 року. Дослідники справедливо узагальнили: «економічна функція проявляється в тому, що конституція, закріплюючи ті чи інші форми власності, їх співвідношення одна з одною, об'єкти і суб'єктів права власності, тим самим направляє розвиток економічних відносин, що становлять економічний лад суспільства» [165, с. 374]. І дійсно: сучасні конституції закріплюють основи ринкових відносин, наявність різних форм власності (у багатьох зарубіжних країнах – з акцентом на приватну власність), задають вектори економічного розвитку країни для досягнення такої мети, як процвітання та добробут народу, держави.

Цікаво, що Конституція України 1996 року не містить положень про економічну функцію держави установчо-церемоніального характеру.

Це привертає увагу у зв'язку з тим, що Конституція Української РСР 1978 року (яка до прийняття чинного Основного Закону протягом майже п'яти років була Основним Законом незалежної України), підходила до цього питання зовсім по-іншому.

Розділ I «Основи суспільного ладу і політики України» починається з Глави I «Політична система», після якої розміщено Главу II, присвячену системі економічній.

Так само, як і Глава I, Глава II містить у своєму складі 9 статей. Варто підкреслити, що це свідчить про надзвичайну важливість економічних питань, яка визнавалась на державному рівні.

Частина перша статті 10 – першої статті Глави II – передбачала, що «основу економічної системи України становить соціалістична власність на засоби виробництва у формі державної (загальнонародної) і колгоспно-кооперативної власності» [145].

Наступна стаття 11 у першій частині називала пріоритетну форму власності – державну, та проголошувала, що «державна власність – спільне надбання всього радянського народу, основна форма соціалістичної власності» [145]. Крім того, у наступних частинах статті 11 містилось положення щодо переліку власності, які є виключно державними («у виключній власності держави є: земля, її надра, води, ліси. Державі належать основні засоби виробництва в промисловості, будівництві і сільському

господарстві, засоби транспорту і зв'язку, банки, майно організованих державою торговельних, комунальних та інших підприємств, основний міський житловий фонд, а також інше майно, необхідне для здійснення завдань держави» [145].

Висновок про пріоритетність державної форми власності серед інших форм власності та про те, що вона виступала «першою серед рівних», можна зробити на підставі того, що наступні статті Глави II присвячені іншим формам власності, які існували за часів СРСР. Так, стаття 12 була присвячена власності колгоспів та інших кооперативних організацій, їх об'єднань, стаття 13 – особистій власності громадян України.

Решта статей Глави II Конституції Української РСР 1978 року встановлювали основи для державного регулювання економіки.

У наступних статтях було проголошено низку положень установчо-церемоніального характеру, наприклад таких:

– «джерелом зростання суспільного багатства, добробуту народу і кожної радянської людини є вільна від експлуатації праця радянських людей» (стаття 14);

– «найвища мета суспільного виробництва при соціалізмі – найповніше задоволення зростаючих матеріальних і духовних потреб людей» (стаття 15) [145].

До числа найважливіших положень Глави II з точки зору функціонального аналізу галузі конституційного права слід віднести наступні:

– «економіка України є складовою частиною єдиного народногосподарського комплексу, що охоплює всі ланки суспільного виробництва, розподілу і обміну на території СРСР» (частина перша статті 16);

– «керівництво економікою здійснюється на основі державних планів економічного і соціального розвитку, з урахуванням галузевого і територіального принципів, при поєднанні централізованого управління з господарською самостійністю й ініціативою підприємств, об'єднань та інших організацій. При цьому активно використовуються господарський розрахунок, прибуток, собівартість, інші економічні підйоми і стимули» (частина перша статті 16);

– «в Україні відповідно до закону допускаються індивідуальна трудова діяльність у сфері кустарно-ремісничих

промислів, сільського господарства, побутового обслуговування населення, а також інші види діяльності, що ґрунтуються виключно на особистій праці громадян і членів їх сімей» (частина перша статті 17) [145].

Отже, економіка Української РСР за часів перебування у складі СРСР будувалась з урахуванням того, що УРСР була одним з суб'єктів федерації. Планова економіка СРСР мала своїм підґрунтям державну форму власності та спиралась на монополію держави майже в усіх сферах виробництва. Перелік напрямів зайнятості, за якими допускалась підприємницька діяльність («індивідуальна трудова діяльність») був надзвичайно обмежений. До того ж, при здійсненні індивідуальної трудової діяльності не допускалося застосування найманої праці, – що одразу ж істотно обмежує обсяги виробництва товарів, надання послуг, виконання робіт.

Наприкінці огляду положень Основного Закону Української РСР 1978 року, на яких ґрунтувалась економічна функція галузі конституційного права, слід зауважити, що Главу II цього документу було вилучено тим самим Законом України, який передбачав, що у главі I "Політична система" статтю 3 слід викласти у наступній редакції:

«Стаття 3. Організація і діяльність держави будуються на засадах виборності всіх органів державної влади, підзвітності їх народові, відповідальності кожного державного органу і службової особи за доручену справу, обов'язковості рішень вищестоящих органів для нижчестоящих згідно з розподілом їх повноважень» [264].

Наведений вище факт є прикладом тісного зв'язку між політичною та економічною функціями конституційного права як галузі права України.

У порівнянні з чинним Основним Законом України 1996 року, у попередній Конституції положення про економічну систему, на яких базувалась економічна функція конституційного права, були консолідовані, що слід визнати певною перевагою – з одного боку.

З іншого боку, «розпорошення» положень, які у сукупності закладають основи економічної функції конституційного права як галузі права, у тексті Конституції України 1996 року свідчить

про те, що держава свідомо відмовляється від надмірного втручання в цю сферу суспільного життя. А отже, економічній сфері так само, як і сфері політичній, з точки зору правового регулювання нормами Основного Закону не надається ніяких «преференцій».

Чинна Конституція України 1996 року містить положення, які є цікавими з точки зору проведення функціонального галузевого аналізу, у різних розділах.

Так, у Розділі I проголошується, що «держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом» [146] (частина четверта статті 13). На відміну від попереднього Основного Закону, державна форма власності не має жодних переваг перед іншими формами. У цій же статті йдеться про перелік найважливіших для державного та суспільного життя об'єктів власності, які знаходяться виключно у власності Українського народу, а також встановлюються інші складові конституційного підґрунтя правової регламентації інституту власності.

Крім того, у Розділі I зазначається, що «суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності» [146] (частина перша статті 15).

Це положення є важливим внаслідок того, що, по-перше, економічна багатоманітність проголошується не сама по собі, а у контексті з іншими видами плюралізму, у т.ч. з політичним плюралізмом.

По-друге, тут застосовується дещо інший порядок викладення сфер суспільного життя, – перелік починається з політичної сфери. Однак, варто наголосити: зміни в економіці з точки зору конституційного регулювання основ економічного життя в Основному Законі Української РСР 1978 року відбулися тільки після відповідних змін у політичній системі (вище наводився детальний приклад з посиланнями на поправки до Конституції, внесені у 1990 році). А отже, у цьому можна вбачати прояв континуїтету.

Нарешті, у Розділі I частина перша статті 17 встановлює, що «захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є

найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу» [146]. У цьому положенні послідовно повторюється тріада «політика – економіка – ідеологія», на якій вперше було наголошено у частині першій статті 15 Конституції.

У наступних розділах Основного Закону України згадки про положення, які впливають на економічну функцію галузі конституційного права, є непоодинокими.

Наприклад, у Розділі II, присвяченому основам правового становища особистості, зазначено, що «ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України», а в якості винятка з цього правила встановлено: «не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини» [146]. Таким чином, можна дійти висновку про важливість економічної функції конституційного права як галузі права України. Адже в інтересах економічного добробуту може бути обмежено таке важливе суб'єктивне право, як право на невтручання в особисте та сімейне життя.

Згадки про конституційне підґрунтя економічної функції є і у подальших розділах Конституції України 1996 року – переважно у контексті встановлення обсягу та переліку повноважень органів публічної влади.

Наприклад, у Розділі IV стаття 85 у пункті 6 закріплює, що «до повноважень Верховної Ради України належить <...> затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля» [146]. Наведене положення Основного Закону свідчить про відсутність планової економіки та про межі втручання держави в регулювання економічної сфери життя – в межах затверджених Парламентом програм економічного розвитку.

У контексті наведеного вище положення слід наголосити: при характеристиці економічної функції конституційного права як галузі права України надзвичайно важливим є врахувати те, наскільки держава втручається в економіку, наскільки значним та впливовим для народного господарства є «державний сектор»

економіки. Наприклад, чи будуть рівними усі форми власності, яка буде ситуація з соціальними правами, які умови ведення підприємницької діяльності, – якщо вона взагалі буде можливою для недержавних суб'єктів.

На сучасному етапі суспільного розвитку держава не може не втручатися в економіку. Але варто прагнути обмежувати це втручання випадками, щодо яких випрацьовані відповідні демократичні стандарти.

Важко заперечувати необхідність розробки та послідовної реалізації економічної політики саме державою. У цій сфері втручання в економіку є цілком виправданим.

Правове регулювання окремих ринків товарів, робіт, послуг також традиційно для демократичних країн започатковується саме державою. Після того, як основи такого регулювання закладено, держава може або продовжувати регулювання шляхом деталізації встановлених правових приписів або дозволити створення та діяльність саморегулювальних організацій професійних учасників відповідного ринку, з перспективою делегування їм частини своїх повноважень у сфері правотворчості, нагляду, контролю, а інколи і застосування санкцій за певні професійні правопорушення.

Прикладом саморегулювальних організацій в Україні можуть слугувати такі організації на ринку цінних паперів. Здавалося б, вони не мають відношення до конституційного права. Однак, саме спроби державного органу виконавчої влади, якій відповідає за правове регулювання на ринку цінних паперів (одразу після появи цього ринку в Україні відповідні повноваження покладались на Міністерство фінансів України, а потім перейшли до спеціалізованого органу виконавчої влади, назва якого неодноразово трансформувалась у процесі адміністративної реформи), розбудувати мережу цих організацій, свідчить на користь практичної реалізації такого важливого принципу, як децентралізація публічної влади. До того ж, саморегулювальні організації у цілому та саморегулювальні організації на ринку цінних паперів зокрема є інститутами громадянського суспільства. На користь цього свідчить їхній неприбутковий характер та цілі діяльності, які мають відповідати переліку, встановленому чинним законодавством.

Позицію щодо належності саморегульвних організацій до інститутів громадянського суспільства поділяють і вчені-цивілісти. Так, Н. Ю. Філатова, яка присвятила свою монографію проблемам саморегульвних організацій, переконана, що «у найбільш загальних рисах ці організації можна охарактеризувати як такі непідприємницькі товариства, що об'єднують на основі членства суб'єктів певного виду підприємницької або професійної діяльності з метою здійснення внутрішньо організаційного регулювання їх діяльності шляхом прийняття локальних правових актів, здійснення контролю за їх дотриманням і притягнення до відповідальності порушників. Примітно, що держава розглядає такі утворення не лише як інститути громадянського суспільства, які існують виключно для здійснення децентралізованого регулювання підприємницької сфери, але і як осередки продовження централізованого регулювання. Про це свідчить та обставина, що держава часто наділяє такі організації публічно-владними повноваженнями в порядку їх делегування» [407, с. 7].

Наявність саморегульвних організацій як інститутів громадянського суспільства, що з одного боку об'єднують на правах членів професійних учасників ринку цінних паперів, а з іншого – можуть отримувати від органів виконавчої влади делеговані повноваження, не заперечувалась таким, що вже втратив чинність, Законом України від 18 червня 1991 року «Про цінні папери і фондову біржу» [281], та прямо встановлюється чинним Законом України від 23 лютого 2006 року «Про цінні папери та фондовий ринок» у статтях 2, 39-1, 47-49 [282].

Важливість реалізації економічної функції держави у напрямі поєднання зусиль органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства для зміцнення якості надання послуг, у тому числі адміністративних, на ринках товарів, робіт, послуг підкреслюється і правотворчою активністю у цьому напрямі.

Зокрема, Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 травня 2018 р. № 308-р було схвалено Концепцію реформування інституту саморегулювання в Україні, в якій констатовано, що «результати аналізу спеціального законодавства свідчать про саморегулювання у 15 сферах. Такими сферами є оціночна

діяльність, оцінка земель, землеустрій, архітектурна діяльність, діяльність на оптових ринках сільськогосподарської продукції, сільськогосподарська дорадча діяльність, професійна діяльність на ринку цінних паперів, діяльність арбітражних керуючих, адміністрування недержавних пенсійних фондів, діяльність кредитних спілок, страхова діяльність, організація формування та обігу кредитних історій, туризм, діяльність організацій/об'єднань роботодавців, енергетична ефективність. Водночас відсутнє належне нормативне врегулювання порядку створення та діяльності саморегульвних організацій у чотирьох сферах» [147]. На виконання цієї Концепції було затверджено План заходів з її реалізації, перший пункт якого передбачає «створення єдиної комплексної законодавчої та організаційної основи саморегулювання» [234]. Очевидно, що єдність та комплексність відповідних положень не може бути досягнена без дотримання тих принципів конституційного права України, які мають відношення до функціонування інститутів громадянського суспільства та активно триваючих у державі процесів децентралізації.

Відповідно до положень цього Плану, «на сайті Міністерства економічного розвитку і торгівлі України оприлюднено для громадського обговорення проєкт закону «Про саморегульвні організації», який, у тому числі, спрямований на «виконання саморегульвною організацією делегованих у встановленому порядку повноважень (функцій) центральних органів виконавчої влади, постійно діючих незалежних колегіальних органів, органів місцевого самоврядування щодо державного регулювання, моніторингу або контролю відповідної господарської або професійної діяльності», а також на «виконання саморегульвною організацією покладених на неї законом повноважень (функцій) зі здійснення регулювання, моніторингу або контролю відповідної господарської або професійної діяльності» [287]. Відповідно до цих положень очевидно, що згадані вище принципи конституційного права України стануть у нагоді при розбудові цього перспективного для ринкової економіки напряму реалізації економічної функції держави.

Виходячи з вищенаведеного, варто підкреслити наявність тісного зв'язку між функціями галузі конституційного права, які

належать до підсистем різних рівнів, – у нашому прикладі – між економічною та регулятивною функціями конституційного права як галузі права України. Як було продемонстровано, економічна функція конституційного права як галузі права України зазнає впливу регулятивної галузевої функції, взаємодіє з нею, – але деякі сфери економічного життя, які охоплюються економічною функцією, не підпадають під дію регулятивної галузевої функції.

На користь цього твердження свідчать і напрацювання українських фахівців-цивілістів. Так, С. М. Січко всіляко вітає «зміцнення» саморегулювальних організацій на ринку цінних паперів, який було обрано як приклад ринку послуг, де вони зокрема діють, та узагальнює: «саморегулювання має низку переваг перед державним регулюванням, таких як нижчий рівень бюрократизації, значно менше фінансове навантаження на державу, кращий контроль за збереженням балансу інтересів професійної спільноти та інтересів суспільства, залучення професійної спільноти до нормотворчого процесу, збільшення передумов для здорової конкуренції всередині професійної спільноти, зменшення (мінімізація) корупційних ризиків тощо» [357, с. 495]. Варто підкреслити, що його висновки мають загальний характер – такий позитивний ефект буде наявний не тільки на ринку цінних паперів, але й в інших сферах економіки, де функціонують саморегулювальні організації (перелік цих сфер в Україні було наведено вище).

Завершуючи перерахування прикладів позитивного втручання держави в економіку, слід підкреслити, що не стає на заваді демократичному державному режиму наявність державних підприємств, установ, організацій та такий, що здійснюється, контроль за їхньою діяльністю. Вагомим чинником є й контроль інфляційних процесів, який не може відбуватися без участі держави, – так само, як і контроль за надмірним зростанням цін.

Актуальність виокремлення в якості одної з функцій конституційного права як галузі права України економічної функції обґрунтовується також і тим, що саме конституційне право встановлює основи економічного життя країни, а тому норми галузевого законодавства не залишаються осторонь практичної реалізації економічної функції держави.

Конституційні цінності та принципи також стають у нагоді при визначенні питання щодо фінансування тих суспільно значущих галузей виробництва товарів, робіт, послуг, які є стратегічно важливими на конкретному етапі розвитку держави.

Стратегічні, концептуальні питання економічного життя держави закріплюються у положеннях Конституції, а прийняття найбільш важливих рішень в економічній сфері належить до компетенції Парламенту. Програми та напрями економічного розвитку, питання пріоритетів застосування бюджетних коштів, балансування бюджетних надходжень та видатків, податкова політика, правові основи підприємництва, фінансовий контроль та моніторинг – їхнє визначення та подальше закріплення нормами цивільного, господарського, податкового тощо права неможливо без належного підґрунтя, яке може бути утворено лише конституційно-правовими положеннями (у цьому контексті слід підкреслити, що важливість податкових надходжень для державного бюджету є настільки значною, що деякі фахівці з теорії держави і права пропонують виокремлювати і економічну, і фіскальну функцію, коли йдеться про сучасні держави).

Резюмуючи положення про економічну функцію конституційного права як галузі права України, слід зазначити наступне:

– об'єктом економічної функції конституційного права як галузі права є суспільні відносини в межах економічної системи, які охоплюються галузевим предметом;

– суб'єктами реалізації економічної функції конституційного права як галузі права є правотворчі органи публічної влади та суб'єкти господарювання;

– засобом забезпечення здійснення економічної функції конституційного права як галузі права є встановлення дозволів та заборон в окремих сферах економічної системи з урахуванням її телеологічного розвитку за умов помірної саморегуляції.

Економічна функція галузі конституційного права – це напрям правового регулювання тих суспільних відносин в межах економічної системи, які впливають на основи правового становища особистості, основи організації публічної влади та основи функціонування громадянського суспільства.

4.2. Політична функція конституційного права як галузі права України

Теорія функцій права у цілому та теорія функцій конституційного права зокрема в українській юридичній літературі розробляється не дуже активно. Більшість дослідників не знаходять проблем для наукового дискурсу, погоджуючись з тим, що основними функціями права у цілому є охоронна та регулятивна, та екстраполоючи це твердження на конституційне право. Актуальним було б прислухатись до прихильників «західного» підходу щодо того, що функції права у цілому та конституційного права зокрема визначаються тими суспільними потребами, які держава в змозі задовільнити. Але поки що відповідні праці по відношенню до функцій конституційного права України як галузі відсутні.

В Україні з моменту проголошення незалежності розбудовується галузь національного конституційного права. При цьому важко спиратись на історичний досвід – державне право, яке замінювало конституційне право за часів Російської імперії та СРСР було надзвичайно ідеологізованим. Усі підходи, які застосовувались державним правом, викликають докори у недемократичності, здебільшого відкидаються. У тому числі, і коли йдеться про функції конституційного права України як галузі права. Водночас, недостатньо активно застосовується зарубіжний досвід у цій сфері, особливо демократичних країн зі значним досвідом практичної реалізації сучасних цінностей конституціоналізму.

У Розділі 1 нашого дослідження було аргументовано, що основною характерною рисою конституційного права як галузі права України, яка впливає на галузеві функції, є тісний зв'язок з політикою. Констатовано, що традиційно при характеристиці функцій тієї чи іншої галузі національної правової системи дослідники застосовують розробки фахівців з теорії права про функції права. Запропоновано при дослідженні функцій конституційного права як галузі права України виходити також з розробок про функції держави з огляду на:

а) високий ступінь політизації норм цієї галузі;

б) історичні коріння галузі, понад усе на те, що протягом тривалого часу вона малу назву не «конституційне право», а «державне право».

Зв'язок між політикою та конституційним правом на сучасному етапі розвитку юридичної науки не викликає заперечень вчених. Так, відомий фахівець з конституційного права професор М. В. Савчин узагальнив, що «у свій час Жан Жак Руссо дав характеристику конституційного права як політичного права. І це правильно, виходячи із завдань конституції. Така мета конституції є дуальною – обмеження влади, критерієм якого є права людини, які є невідчужуваними і виражають цілісність особистості» [319, с. 152].

Варіюється лише значення, яке дослідники надають впливу політики на положення конституційного законодавства. Варто підкреслити, що найбільш переконливими є аргументи тих дослідників, які уважають цей вплив надзвичайно істотним та вагомим.

Фахівці з теорії держави і права переконані: «необхідно підкреслити, що політична функція – це найважливіша функція держави, яка забезпечує політичну стабільність, здійснення владних повноважень, вироблення державної політики в інтересах людини й суспільства. Такий підхід базується на тому, що змістом цієї функції є впорядкування відносин у політичній сфері суспільства, створення сприятливих умов для ефективної життєдіяльності політичної системи та її елементів» [161, с. 233]. Слід погодитись з цим твердженням лише частково тому, що політична функція може бути більш або менш важливою для конкретної країни на конкретному етапі її історичного розвитку. Це стосується як політичної функції держави, так і однойменної функції галузі конституційного права.

Так, Конституція Української РСР 1978 року, яка майже повністю копіювала Конституцію СРСР 1977 року, починалась з Розділу 1 «Основи суспільного ладу і політики України». Незважаючи на порядок слів у назві цього Розділу – спочатку «суспільний лад», потім – «політика», Глава 1 називалась «Політична система».

Так, Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік 1977 року у статті 1 передбачала, що:

«Союз Радянських Соціалістичних Республік є соціалістична загальнонародна держава, яка виражає волю й інтереси робітників, селян та інтелігенції, трудящих усіх націй і народностей країни» [143].

Після проголошення незалежності України відповідні положення Конституції УРСР 1978 року було викладено у новій редакції, та до прийняття Основного Закону 1996 року вони закріплювались наступним чином:

«Стаття 1. Україна є загальнонародна держава, яка виражає волю й інтереси робітників, селян та інтелігенції, трудящих республіки всіх національностей» [263].

Перші дев'ять статей Конституції Української РСР 1978 року були підґрунтям для політичної функції конституційного права як галузі права аж до того, як було прийнято Основний Закон 1996 року. У них послідовно закріплювались наступні положення, важливі для реалізації політичної функції конституційного права як галузі права України у 1991–1996 роках:

– про належність «усієї влади» народові України, який здійснює її самостійно чи через органи публічної влади; стаття 2;

– про дотримання принципу виборності при формуванні представницьких органів державної влади (згадки про місцеве самоврядування не було); стаття 3;

– про впровадження у повсякденне життя принципу законності; стаття 4;

– про вирішення «найважливіших питань державного життя» на виборах та на всеукраїнських референдумах; стаття 5;

– про політичний плюралізм; стаття 7;

– про залучення до вирішення питань державного та місцевого життя громадськості, організованої не тільки у політичні партії та громадські організації, але й у трудові колективи; стаття 8;

– про подальший розвиток демократичного державного режиму; стаття 9.

Варто зауважити, що порядок розташування статей було збережено у редакції 1978 року, але зміст деяких з них було відредаговано, виходячи з духу та букви Акту «Про проголошення незалежності України».

Якщо аналізувати текст Конституції України 1996 року, то у ньому наявна більшість цих положень в такому самому або аналогічному формулюванні. Однак, вони «розпорошені» по різних розділах Основного Закону, не сконцентровані у перших статтях першого розділу.

А тому слід наголосити на тому, що на сучасному етапі суспільного розвитку України економічна функція галузі конституційного права є більш пріоритетною, ніж її політична функція, є проявом бажання відмовитись від антидемократичного минулого.

Варто зауважити, що після низки революційних подій в Україні більшість проблем політичного характеру, які загрожували демократичному державному режиму, залишилися у минулому. А ось сформулювати аналогічний висновок щодо економічних проблем було б невірним. Вони не тільки не залишилися у минулому, але й загострилися, особливо після того, як на початку 2020 року почалась пандемія COVID-19.

У контексті цього твердження варто зазначити, що політична функція держави є такою, яка доволі тісно пов'язана з усіма іншими внутрішніми та зовнішніми функціями держави. Це обумовлено тим фактом, що сама держава є політичним інститутом, та будь-які органи публічної влади, діючи від імені держави, наділяються повноваженнями, які мають – у тому числі – політичний характер. Найбільш яскраво цей характер проявляється у діяльності представницьких органів – Парламенту України на загальнодержавному рівні та місцевих рад на місцевому рівні.

На думку фахівців з теорії держави і права, «зміст політичної функції держави складають такі її окремі види:

- 1) забезпечення народовладдя, тобто участі народу у формуванні органів влади та в прийнятті державних рішень шляхом проведення референдуму, забезпечення права контролю за здійсненням державної влади й реалізацією прийнятих рішень;
- 2) захист прав і свобод людини в державі;
- 3) забезпечення державного суверенітету, визначення правового статусу конкретних територій та управління ними;
- 4) формування політичної системи суспільства;
- 5) створення демократичних умов для самоорганізації й самоврядування, а також формування громадянського суспільства;
- 6) формування державної політики в різних сферах;
- 7) захист конституційного ладу від його насильницької зміни чи повалення, а також територіальної цілісності держави» [160, с. 24].

Кожен з пунктів цього переліку є надзвичайно важливим для сучасного етапу розвитку Української держави. Кожен з пунктів цього переліку може розглядатись як елемент змістовного наповнення політичної функції конституційного права як галузі права України.

Дійсно, зміст політичної функції галузі національного конституційного права складають різні напрями правового регулювання, у тому числі, забезпечення національної згоди, узгодження політичних інтересів різних верств суспільства, охорона державного суверенітету від зовнішніх зазіхань, постійне удосконалення форм реалізації народного суверенітету. У кожному з напрямів Україна як суверенна держава має як свої досягнення, так і проблеми, що потребують свого нагального вирішення.

Наприклад, у контексті першого пункту процитованого вище переліку – «забезпечення народовладдя, тобто участі народу у формуванні органів влади та в прийнятті державних рішень шляхом проведення референдуму, забезпечення права контролю за здійсненням державної влади й реалізацією прийнятих рішень» – варто зауважити, що зараз не існує можливості організувати та провести як загальнодержавний, так і місцевий референдум. Адже Закон України від 6 листопада 2012 року «Про всеукраїнський референдум» не є чинним (дивись [256; 257]).

Цей Закон став першим в Україні, який єдиний орган конституційної юрисдикції визнав таким, що не відповідає Конституції України 1996 році у цілому. До 26 квітня 2018 року, коли було проголошено Рішення Конституційного Суду України від № 4-р/2018 у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України "Про всеукраїнський референдум", закони не визнавались неконституційними у повному обсязі, досліджувались лише питання відповідності чи невідповідності Конституції окремих положень законів.

Конституційний Суд України, визнавши Закон "Про всеукраїнський референдум" таким, що не відповідає Конституції, керувався конституційним принципом народного суверенітету. Про це прямо зазначено у мотивувальній частині рішення за цією справою, а саме:

«Закладений у Законі № 5475 (Закон "Про всеукраїнський референдум". – О.С.) підхід до регулювання інституту референдуму не узгоджується з конституційним принципом народного суверенітету. Положення частин другої, третьої статті 5 Конституції України, які передбачають, що "носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ", який "здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування", а також те, що "право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами", слід розглядати у взаємозв'язку з іншими приписами Конституції України в узгодженості з принципом верховенства права, зазначеним у частині першій статті 8 Конституції України. Конституційний Суд України зазначає, що народ, маючи суверенну прерогативу щодо здійснення установчої влади, водночас перебуває у визначених Конституцією України межах щодо порядку її здійснення» [391].

У цьому випадку єдиний орган конституційної юрисдикції виключив з правової системи України значну групу положень про референдуми в межах практичної реалізації політичної функції конституційного права як галузі права України. Слід підкреслити, що реалізація політичної функції як основної супроводжувалася реалізацією також і аксіологічної, і охоронної функцій галузі національного конституційного права.

Цей приклад свідчить про те, що практична реалізація політичної функції держави у будь-якій країні не може бути ефективною без застосування конституційно-правового регулювання у відповідній сфері державного та суспільного життя.

А отже, при дослідженні сутності та структури політичної функції галузі національного конституційного права слід врахувати не тільки характерні риси політичної функції держави, але й характерні риси політичної функції Основного Закону України. На думку вчених, його «політична функція полягає в тому, що Конституція України є важливим політичним документом. Здійснюючи політичну функцію, Конституція України визначає і закріплює належність влади в Україні, напрямки внутрішньої і зовнішньої політики держави, форму правління, форму державного устрою та політичний (державний)

режим, тощо. Саме Конституція, на найвищому законодавчому рівні закріплює національний, народний і державний суверенітет» [177, с. 66].

Такі важливі конституційні принципи, як принцип демократизму, принцип народовладдя на сучасному етапі набувають ваги конституційних цінностей. Їхнє втілення у повсякденне життя держави привертає увагу до питань гармонізації інтересів більшості та меншості у різних сферах, врахування інтересів різних соціальних верств та груп при прийнятті важливих рішень державного характеру, особливо при визначенні векторів розвитку конкретної країни. Політична функція конституційного права як галузі права України охоплює конституювання та функціонування органів публічної влади у країні.

Однак, конституційовані, сформовані та функціонуючі на підставі демократичних стандартів органи публічної влади необхідно постійно захищати як від зазіхань щодо узурпації влади, так і від явища, яке отримало назву «тиранія більшості». Істотна поляризація сучасного українського суспільства робить як ніколи важливим захист інтересів не тільки більшості, але й меншості.

В Україні економічні кризи часто спричиняють кризи політичні, і навпаки. Революційні події не є поодинокими випадками, і саме вони свідчать про те, що варто залучати для вирішення важливих політичних питань державного та суспільного життя усі ті інструменти, які може запропонувати конституційне право, – референдуми, вибори, які б відбувались з дотриманням конституційних принципів рівності, загальності та інших, удосконалення практичної реалізації принципу поділу державної влади на три гілки шляхом подальшої оптимізації системи стримувань та противаг, розбудову місцевого самоврядування відповідно до європейських муніципальних стандартів у цій сфері тощо. У разі виникнення політичних конфліктів, доцільно звертатися і до інших засобів їхнього врегулювання. У більшості демократичних країн основним способом запобігання таких політичних конфліктів вважають залучення якомога більшої кількості громадян до вирішення питань державного та місцевого значення, до участі у формуванні та функціонуванні органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Важливим питанням залишається також і формування такого складу Верховної Ради України, який би був репрезентативним та представляв би собою міні-модель українського суспільства. Проблеми гендерної репрезентативності, дотримання етичних вимог при прийнятті рішень, політичної та юридичної відповідальності за дії парламентарів, можливість відклику члена парламенту за ініціативою виборців можуть бути вирішені шляхом впровадження відповідних конституційно-правових положень за наявності політичної волі.

Завершити стислий огляд окремих напрямів правового регулювання, які активізуються при практичній реалізації політичної функції конституційного права як галузі права України, слід зауважити, що до числа перспективних тенденцій варто віднести утворення інститутів уповноважених прав людини за різними напрямами; на монографічному рівні це питання найбільш ґрунтовно дослідив О. В. Марцеляк у своєму дослідженні на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему «Конституційно-правовий статус інституту омбудсмана: світовий досвід та українська модель» [187].

Фахівець з питань конституційного права справедливо відмітив, що «суспільство уже усвідомило необхідність постійного контролю за владою. Це найважливіший та найсуттєвіший елемент її дієздатності. Контроль сприяє одержанню об'єктивної інформації про всі сфери життя держави та суспільства, він усуває атмосферу недовіри між людиною, суспільством і державою, дозволяє об'єктивно оцінити функціонування механізму державної влади, з'ясувати, наскільки ефективно та сумлінно в рамках чинного законодавства державні службовці, органи державної влади та місцевого самоврядування виконують свої обов'язки перед громадянами, суспільством. Сьогодні відбувається переосмислення призначення контролю, висловлюється думка про те, що він повинен відігравати не тільки фіксує, а й регулятивну роль. Це є важливим кроком до визнання та формування в Україні контрольно-наглядової гілки влади» [186, с. 16]. Варто підкреслити, що в Україні вже діє низка уповноважених, однак ще є перспективи і для нових, – наприклад, для уповноваженого з питань місцевого самоврядування.

Навіть стисла характеристика провідних напрямів реалізації політичної функції конституційного права як галузі права України надає можливість переконатися, що конституційна реформа у країні триває з моменту проголошення незалежності, переходячи від більш активної до менш активної фази, а потім – знов активізується. З цього приводу відомий фахівець з конституційного права В.М. Шаповал зазначив: «парадоксом суспільно-політичного розвитку України може видаватися постійна актуалізація теми конституційної реформи. Прийняття чинного Основного Закону нашої держави мало б позначати початок більш-менш тривалої державно-правової еволюції на відповідному підґрунті. Однак раз за разом проголошуються політичні заяви про необхідність "подальших конституційних змін" й іноді пропонуються проекти таких змін. Зазвичай ці заяви і проекти зорієнтовані на радикальну ревізію Конституції України» [426, с. 38].

Слід повністю погодитись з професором В.М. Шаповалом та наголосити на тому, що практична реалізація функцій конституційного права як галузі права України не обов'язково означає необхідність внесення змін до Основного Закону. Тим більше це важливо, коли йдеться про реалізацію політичної функції конституційного права як галузі права України. Адже у такому випадку поправки до Конституції можуть мати кон'юнктурний характер.

Як наслідок – при зміні правлячої еліти такі поправки будуть скасовані, як це вже було продемонстровано історією конституційного розвитку України. А отже важливо, щоб державно-правові конфлікти політичного характеру не розв'язувалися б шляхом внесення змін до Конституції України (варто нагадати, що «державно-правовий конфлікт, як категорія науки конституційного права, – це конфронтація, яка виникає між владними суб'єктами, владним суб'єктом та інститутами суспільства, соціальними спільнотами внаслідок загрози завдання шкоди авторитету влади, порушення нормального функціонування державного механізму, суттєве відходження в діях (актах) від існуючої конституційної системи організації публічної влади, ухвалення рішень з порушенням процедури, а також у зв'язку із прагненням недержавних суб'єктів розширити

(змінити) свій політико-правовий статус, та яка може бути вирішена за допомогою конституційно визначених засобів (форм)» [28, с. 19]). Як витікає з цієї дефініції, найбільшу загрозу стабільності Основного Закону України становлять конфлікти між владними суб'єктами, ймовірно, саме тому Ю.Г. Барабаш розмістив їх на першому місці у переліку.

Крім вищенаведеного, при характеристиці політичної функції конституційного права як галузі права України також важливо також взяти до уваги, що Конституція України виступає підґрунтям для визначення та реалізації не тільки внутрішньої, але й зовнішньої політики країни.

У 1996 році, через кілька місяців після прийняття нової Конституції України, професор Ю. М. Тодика відмітив з цього приводу: «Наявність у Конституції України зовнішньополітичної функції пов'язана з тим, що Конституція відіграє значну роль у правовому забезпеченні зовнішньої діяльності нашої держави, визначає основні взаємовідносини України з іншими країнами світу, в тому числі з країнами СНД, Західної Європи. Конституція – правовий фундамент зовнішньополітичної діяльності України з метою забезпечення національних інтересів. В ній встановлюються основні принципи зовнішньої політики держави, що впливає на її авторитет в світовому співтоваристві» [388, с. 25]. Цей фрагмент з відомої праці дослідника – «Функції Конституції України та її загальна характеристика» – потребує двох пояснень.

По-перше (і це вже обґрунтовувалось при розгляді функцій Основного Закону України 1996 року), навряд чи доцільно виокремлювати і політичну, і зовнішньополітичну функцію Конституції. Саме тому пропозиції щодо виокремлення як політичної, так і зовнішньополітичної функції конституційного права як галузі права України сформульовано не було.

По-друге, важливо підкреслити, що з 1996 року Конституція України зазнала істотних змін у частині свого зовнішньополітичного змісту, що не могло не накладати відбиток на політичну функцію конституційного права як галузі права України.

Так, у Преамбулі Основного Закону України зазначається, що:

«Верховна Рада України від імені Українського народу – громадян України всіх національностей, <...>

підключись про зміцнення громадянської злагоди на землі України та підтверджуючи європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України, <...>

приймає цю Конституцію – Основний Закон України» [146].

Це положення – про європейський та євроатлантичний курс України – було внесено до тексту у 2019 році.

У Пояснювальній записці до відповідного Проекту Закону про внесення змін до Конституції України було зауважено, що:

«Переважна більшість українського суспільства підтримує курс на повноправне членство України в ЄС та НАТО, усвідомлюючи, що це є ключовою гарантією розбудови демократичної правової держави та забезпечення її безпеки. Широка суспільна підтримка в Україні європейського та євроатлантичного вибору зумовлена європейською цивілізаційною ідентичністю України, її тісними і тривалими відносинами з членами європейської та євроатлантичної спільнот, які ґрунтуються на спільних цивілізаційних цінностях.

Для Українського народу інтегрування до ЄС та НАТО є рівнозначним забезпеченню незалежності нашої держави. Спроба реакційного режиму Януковича відмовитися від європейського та євроатлантичного курсу держави спричинила Революцію Гідності, рушійною силою якої були прихильники європейської ідеї. Триваюча збройна агресія Росії має на меті блокувати інтегрування України до єдиного європейського простору. Рішучість Українського народу у відсічі і стримуванні російської агресії є переконливим свідченням всенародної підтримки цивілізаційного вибору України» [248].

Також Пояснювальна записка містила посилання на положення Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 26 травня 2015 року у частині того, що «основними цілями визначено: мінімізацію загроз державному суверенітету та створення умов для відновлення територіальної цілісності України у межах міжнародно-визнаного державного кордону України, гарантування мирного майбутнього України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави; утвердження прав і свобод людини і громадянина, забезпечення нової якості економічного,

соціального і гуманітарного розвитку, забезпечення інтеграції України до Європейського Союзу та формування умов для вступу в НАТО» [280].

Усі суб'єкти, які беруть участь у процесі внесення поправок до Конституції, погодились з цією аргументацією, та до тексту Основного Закону 1996 року було внесено низку поправок, – не тільки до Преамбули, але й до інших структурних частин документу, у т.ч. щодо надання відповідних повноважень Верховній Раді України, Президенту України, Уряду (детальніше дивись [255]).

Цей приклад демонструє, що навряд чи слід виокремлювати внутрішньополітичну та зовнішньополітичну функції конституційного права як галузі права України. Адже наведені положення свідчать про те, що навряд чи зміна зовнішньополітичних напрямів розвитку країни може відбутися без системних змін внутрішньодержавного характеру, у т.ч. в частині повноважень органів публічної влади.

Резюмуючи положення про політичну функцію конституційного права як галузі права України слід зазначити наступне:

– об'єктом політичної функції конституційного права як галузі права є суспільні відносини в межах політичної системи, що охоплюються галузевим предметом;

– суб'єктами реалізації політичної функції конституційного права як галузі права є суб'єкти конституційного права, наділені владними повноваженнями;

– засобом забезпечення здійснення політичної функції конституційного права як галузі права є встановлення приписів, дозволів, заборон.

Політична функція галузі конституційного права – це напрям правового регулювання тих суспільних відносин в межах політичної системи, які впливають на основи правового становища особистості, основи організації публічної влади та основи функціонування громадянського суспільства.

4.3. Соціально-культурна функція конституційного права як галузі права України

Важливою функцією конституційного права як галузі права України є соціально-культурна функція.

При дослідженні соціально-культурної функції конституційного права як галузі права України слід провести паралелі з соціальною та культурною функціями держави (дивись також [351]).

А. В. Шарков влучно сформулював визначення поняття «соціальна функція держави», підкресливши, що воно може бути застосовано як у широкому, так і у вузькому значенні. Автор зауважив, що:

«Соціальна функція держави – це система заходів, які приймаються державою на постійній основі, для відтворення населення та підтримки певного рівня його життя з метою збереження єдності і цілісності держави.

У широкому сенсі слова соціальна функція держави це політика держави в основних сферах суспільного життя щодо збереження та розвитку родової сутності людини в умовах відчуженого буття цієї сутності.

У вузькому сенсі соціальна функція держави розглядається як політика держави в соціальній сфері розвитку суспільства, що виражається в певній системі заходів, що проводяться державою в галузі освіти, охорони здоров'я і соціального забезпечення» [427, с. 200].

На сучасному етапі суспільного розвитку впровадження цієї функції означає необхідність формального порушення конституційного принципу рівності задля впровадження так званої позитивної дискримінації, яка представляє собою соціальну підтримку незахищених верств населення (соціальний захист). Зняття соціальної напруженості є вагомим фактором суспільного добробуту, позитивно впливає на різноманітні важливі показники в усіх сферах суспільного життя – починаючи від сприятливості інвестиційного клімату (економічна сфера), закінчуючи рівнем злочинності (правоохоронна сфера).

Вагомість соціальної функції у житті кожної держави вимірюється тим, чи проголошена конкретна держава

соціальною. Стаття 1 Конституції України називає Україну державою соціальною [146]. Варто зазначити, що поняття «соціальна держава» є новим для національного конституційного права – воно було впроваджено з прийняттям Конституції України у 1996 році.

Положення Основного Закону у частині того, що Україна проголошується соціальною державою, отримали офіційне тлумачення у низці рішень Конституційного Суду України. Найбільш важливим з них слід уважати Рішення у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012.

З точки зору аналізу змісту положення статі 1 Основного Закону про те, що Україна є соціальною державою, найбільший інтерес представляє частина друга та резолютивна частина цього Рішення.

Так, у п.2.1. параграфи перший та другий передбачають, що:

«Україна як соціальна держава визнає людину найвищою соціальною цінністю, розподіляє суспільне багатство згідно з принципом соціальної справедливості та піклується про зміцнення громадянської злагоди у суспільстві.

Основними завданнями соціальної держави є створення умов для реалізації соціальних, культурних та економічних прав людини, сприяння самостійності і відповідальності кожної особи за свої дії, надання соціальної допомоги тим громадянам, які з незалежних від них обставин не можуть забезпечити достатній рівень життя для себе і своєї сім'ї» [393].

У контексті системності функцій Української держави у цілому та зв'язку між соціальною та економічною функціями Української держави зокрема важливими є положення наступного параграфу п.2.1., а саме:

«Згідно з Конституцією України держава забезпечує соціальну спрямованість економіки (частина четверта статті 13),

що є основою для реалізації соціальних прав громадян, зокрема на соціальний захист та достатній життєвий рівень. Відповідно до Основного Закону України «кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло» (стаття 48), «пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом» (частина третя статті 46). Положення цих статей Основного Закону України конкретизують конституційне визначення України як соціальної держави, що передбачає участь суспільства в утриманні тих осіб, які через непрацездатність або з інших незалежних від них причин не мають достатніх засобів для існування» [393].

Стосовно зв'язку між соціальною та економічною функціями держави слід наголосити також на тому, що здебільшого у країнах з плановою економікою держава має достатньо коштів для забезпечення вразливих верств населення, адже такі країни «заробляють» їх здебільшого самостійно, у той час як у демократичних країнах надходження до державного бюджету від підприємницької діяльності не настільки вагомі. А отже, необхідною є виважена податкова політика.

Повертаючись до Рішення Конституційного Суду України від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012, варто зауважити, що представляє інтерес і його резолютивна частина. Однак, її зміст викликав появу одразу чотирьох окремих думок суддів Конституційного Суду України. У трьох з цих окремих думок викладені міркування, які є доречними для наукового дискурсу при дослідженні соціальної функції конституційного права як галузі права України.

Суддя Конституційного Суду України В. І. Шишкін наголосив на глибокому аксіологічному навантаженні аналізованого питання у частині визначення поняття «соціальна держава» з метою здійснення його офіційного тлумачення. Він виокремив такі конституційні принципи, як принцип справедливості та пропорційності, а отже – запропонував не «відривати» соціальну функцію конституційного права як галузі права України від галузевої аксіологічної функції.

Зокрема, В.І. Шишкін зауважив, що:

«Конституційний Суд України дійшов висновку, що всі ці положення в їх системній єдності треба розуміти так, що Україна як соціальна держава при здійсненні забезпечення загальносуспільних потреб у сфері соціального захисту за рахунок коштів Державного бюджету України має виходити з її фінансових можливостей.

По-перше, такими «новаціями» спотворено концептуальне спрямування і суть приписів статті 3 Конституції України щодо зобов'язань держави перед людиною як найвищою соціальною цінністю, а не навпаки – людини перед державними органами. По-друге, таке твердження потребує як мінімум розкриття такої багатоаспектної тези як «фінансові можливості» на міжгалузевому науковому рівні, а не лише правового аналізу, що у свою чергу, обумовлює різноманітність у її трактуванні, у тому числі поза сферою права і повноваженнями Конституційного Суду України.

Зазначивши у другому реченні пункту 1 резолютивної частини Рішення, що рівень державних гарантій права на соціальний захист має відповідати Конституції України, а мета і засоби зміни механізму нарахування соціальних виплат та допомоги повинні відповідати принципам пропорційності і справедливості, Конституційний Суд України мав би всебічно дослідити правову сутність цих приписів саме в умовах соціально-правових відносин в українському суспільстві, а цього не було зроблено.

Вказаний висновок не ґрунтується на докладному розкритті багатоаспектності понять «пропорційності» і «справедливості», аналізі можливості застосовувати ці принципи до всіх суспільних відносин загалом, як на те орієнтують вказані положення резолютивної частини Рішення. Багатобарвність, диференціація, індивідуалізація суспільних відносин не може бути одноманітною для всіх випадків. Наведене судом трактування має схоластичний характер» [213]. Слід визнати міркування В. І. Шишкіна переконливими та належним чином аргументованими (у т.ч. тому, що він застосував функціональний підхід при визначенні цього проблемного питання).

Суддя П. Б. Стецюк надав перевагу не функціональному, а системному підходу при вирішенні поставленої перед єдиним

органом конституційної юрисдикції проблеми. Він запропонував уважати, що «системний аналіз норм Основного Закону України, які розкривають сутність конституційного положення «Україна – соціальна держава» (стаття 1), свідчить про те, що цю конституційну характеристику сучасної Української держави конституцієдавець жодним чином не пов’язує із тезою про стан її «фінансових можливостей». В основу конституційного положення «Україна – соціальна держава», як однієї з базових засад конституційного ладу України, покладено, як мінімум, положення, за якими людина, її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю; права і свободи людини (в т.ч. і соціального характеру), їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; при цьому держава безпосередньо відповідає перед людиною за свою діяльність (стаття 3). Для належного виконання цих положень, держава, зокрема, зобов’язана забезпечити «соціальну спрямованість» своєї економіки (частина четверта статті 13). Це її прямий конституційний обов’язок як соціальної держави і одночасно одна з її базових характеристик (ознак), яка безпосередньо передбачена Основним Законом України. Наявність цієї засади, як на мій погляд, є несумісною із наведеною тезою, викладеною у пункті 1 резолютивної частини Рішення» [212].

Отже, П. Б. Стецюк дійшов висновку, аналогічного висновку В. І. Шишкіна, однак застосував інший методологічний інструментарій. Звертаючись до аксіологічної функції конституційного права як галузі права України, він наочно продемонстрував, наскільки важливою вона є для належної практичної реалізації соціальної галузевої функції.

Однак найбільший інтерес з точки зору функціонального дослідження конституційного права як галузі права України представляє Окрема думка судді М. А. Маркуш. Вона безпосередньо звернулася до потужного функціонального потенціалу галузі національного конституційного права.

Спочатку М. А. Маркуш констатувала положення, з яких вона виходить у своїх подальших міркуваннях. А саме, в її Окремій думці зазначено, що «сутність України як соціальної держави зафіксовано в Конституції України, а саме: в ній охороняються праця і здоров’я

людей, встановлюється гарантований розмір оплати праці, забезпечується державна підтримка сім'ї, інвалідів і людей похилого віку, розвивається система соціальних служб, встановлюються державні пенсії, допомога та інші гарантії соціального захисту, гарантуються права на освіту, охорону здоров'я тощо (частина четверта статті 13, частина п'ята статті 17, статті 42, 43, 46, частина друга статті 47, статті 48, 49, частина третя статті 52, частини друга, третя статті 53, частина третя статті 54). Тлумачення положень частини другої статті 95 Конституції України є неповним, дано без урахування її системного зв'язку з положеннями інших статей. Зміст витлумачених положень Основного Закону України не досліджено, не розкрито поняття, зв'язок та суть основних елементів, які зумовлюють сутність соціального захисту в державі» [211].

Після цього Суддя справедливо підкреслила, що «Конституція України, теорія держави і права не визначають такої ознаки соціальної держави, як забезпечення необхідних загальносуспільних потреб у сфері соціального захисту виходячи з фінансових можливостей держави. Дії держави у сфері соціального захисту є її функціями, а не ознаками» [211]. Слід зазначити, що ця ознака не впливає і при аналізі сутності та змісту соціальної функції конституційного права як галузі права України.

Виходячи зі сформульованої вище тез, М. А. Маркуш продовжила:

«Таким чином, функцію держави щодо забезпечення загальносуспільних потреб у сфері соціального захисту, її обов'язок справедливо і неупереджено розподіляти суспільне багатство з дотриманням при цьому рівня державних гарантій конституційного права на соціальний захист поставлено в залежність від фінансових можливостей держави.

За змістом витлумачених статей Конституції України жодна з них не містить положення про те, що обов'язок держави у сфері соціального захисту має визначатися фінансовими можливостями держави. Вказаним тлумаченням Конституційним Судом України створено нову норму, якою пріоритетом у соціальній сфері встановлено не виконання обов'язків держави перед громадянином, а її фінансові можливості.

Отже, навряд чи розбудова соціальної держави є можливою без релевантних конституційно-правових положень. Саме конституційно-правові норми визначають верстви населення, на підтримку яких спрямовуються ресурси Української держави, форми та види такої підтримки. Саме при затвердженні Державного бюджету балануються надходження на видатки на соціальні потреби, а отже – щорічно переосмислюються види та ставки податків разом з видами та розмірами соціальної допомоги» [211].

М. А. Маркуш – на відміну від інших суддів Конституційного Суду України, чії окремі думки було процитовано вище – не наголосила на аксіологічному навантаженні, яке доцільно «покласти» на соціальну функцію конституційного права як галузі права України при визначенні аналізованого питання. Однак вона єдина звернула увагу на необхідність врахування такого, що має місце у даному випадку, тісного зв'язку між соціальною та економічною функціями конституційного права як галузі права України.

Варто також наголосити на тому, що, коли йдеться про групу соціальних прав особистості, центральним правом виступає право на працю. У цій частині соціальна функція конституційного права як галузі права України тісно пов'язана з економічною функцією. Розвиваючи ринкову економіку, підприємництво, держава сприяє збільшенню кількості робочих місць, постійному підвищенню заробітної плати. Відповідно до положень останньої частини статті 13 Основного Закону України 1996 року, держава постійно забезпечує соціальну спрямованість економіки. Отже, в межах соціальної функції держава не тільки піклується про вразливі верстви населення, але й також, по можливості, сприяє належній реалізації основного соціального права – права на працю, а також пов'язаних з ним права на безпечні умови праці, права на відпочинок тощо. І це знаходить свій прояв при практичній реалізації соціальної функції галузі національного конституційного права.

Так, у недавньому минулому в Україні – за часів СРСР – майже не було такої проблеми, як безробіття. Основним роботодавцем виступала держава, та за умов планової економіки здебільшого вдавалось забезпечувати усіх бажаних робочими

місцями. Тим більше, що сама держава формувала і замовлення для вищих навчальних закладів для підготовки фахівців для народного господарства. Відповідно, у радянські часи мова йшла про обов'язок працювати, а не про право на труд.

Так само держава як основний роботодавець встановлювала та забезпечувала дотримання стандартів праці, права на відпочинок, всіляко сприяла розвитку закладів курортного та санаторно-курортного відпочинку за рахунок коштів державного бюджету, а також фондів державних підприємств, установ, організацій.

До числа «гострих» для України питань, пов'язаних з реалізацією соціальних прав, належить і право на безоплатну медичну допомогу (варто послатись на два «основних» рішення єдиного органу конституційної юрисдикції з цього питання – рішення у справі про платні медичні послуги від 25 листопада 1998 року [395] та у справі про безоплатну медичну допомогу від 29 травня 2002 року [393]). Знов-таки, за часів перебування у складі СРСР державний підхід до медицини був зовсім іншим – майже усі медичні послуги були безоплатними, держава організовувала виробництво більшості ліків та утримувала доступні ціни на ці препарати.

Нарешті, житлова політика Української держави також дуже відрізняється від тої, яка була за радянських часів, коли більшість об'єктів житлового фонду знаходилась у державній власності та надавалась у користування тим, хто мав у цьому потребу.

У контексті політики у сфері праці та зайнятості та житлової політики слід звернути увагу на вагомість конституційних положень для майбутнього реформування основних кодифікованих актів у цій сфері – Кодексу законів про працю України від 10 грудня 1971 року [122] та Житлового кодексу України від 30 червня 1983 року [93].

Що ж до основного кодифікованого акту у сфері охорони здоров'я, – Основ законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 року [218], – то і він потребує свого оновлення. Г. М. Сарibaєва, яка досліджувала проблему кодифікації законодавства про публічне адміністрування у сфері охорони здоров'я, наголосила на вагомості саме цінностей та принципів конституційного права України для успішності цього

процесу. Зокрема, вона проаналізувала низку рішень Конституційного Суду України з питань охорони здоров'я, застосовуючи для глибокого вивчення їх сутності та змісту підхід, який передбачає пошук конфлікуючих цінностей та встановлення тієї цінності, якій надав перевагу єдиний орган конституційної юрисдикції (підсумки аналізу викладено у статті «Аксіологічний вплив рішень Конституційного Суду України на законодавство про публічне адміністрування у сфері охорони здоров'я» [331]). Отже, значення конституційних положень і у такій сфері соціального життя, як охорона здоров'я, важко переоцінити.

Сучасним напрямом у розвитку низки галузей права в зарубіжних країнах, у тому числі й галузі конституційного права, є впровадження корпоративної соціальної відповідальності. Основи цієї відповідальності, хоча й вона не належить до видів юридичної відповідальності, мають своїми витокami норми конституційного права, але у першу чергу – конституційні цінності та конституційні принципи (докладніше дивись, наприклад, [444; 445; 196]).

Завершити стислий огляд соціальної функції держави слід узагальненням Ю. М. Беляєвої, яка вважає, що «з урахуванням становлення і розвитку такого явища, як соціальна держава в сучасному розвитку <...> державності, необхідно відзначити зростаючу роль держави при економічній нестабільності. Виконання своєї державної ролі впливає на ефективне здійснення всіх функцій держави» [36, с. 104]. А отже, важливо виокремити соціальну функцію галузі конституційного права, та констатувати, що вплив соціальної функції Української держави на соціально-культурну функцію галузі конституційного права буде вагомим.

Отже, сутність та зміст соціально-культурної функції конституційного права як галузі права України визначаються виходячи з того, що «країна проголошується соціальною державою» [78, с. 12].

Наведені вище приклади продемонстрували, наскільки значним є вплив однойменної функції держави на соціальну функцію конституційного права як галузі права України. У порівнянні з економічною та політичною функціями

конституційного права як галузі права України, на які не менш істотно, ніж однойменна функція держави, впливає також і однойменна функція Основного Закону України 1996 року, соціально-культурна функція відрізняється. На неї значно більший вплив становить чинна економічна та політична ситуація, ніж соціальна функція Конституції (остання, на думку вчених, знаходить свій прояв у тому, що «Конституція демократичної правової держави повинна стати інструментом підпорядкування держави суспільству, сприяти соціальному прогресу, що знаходить своє вираження в підвищенні життєвого рівня і посилення соціальних гарантій громадян; у фактичному використанні громадянами конституційних прав і свобод; фактичній участі громадян у виробленні та здійсненні державної політики, прийнятті та реалізації державних рішень; контролі громадської думки над державними органами і в цілому бути нормативною моделлю соціального, демократичного прогресу суспільства» [165, с. 374]). Саме тому більш коректно іменувати відповідну функцію конституційного права як галузі права України не «соціальною», а «соціально-культурною».

Варто повернутися до попередніх частин нашого дослідження та нагадати, що більшість дослідників функцій окремих галузей національної системи права надають перевагу тому, щоб вести мову не про «соціальну», а про «соціально-культурну» функцію конкретної галузі права. Слід погодитись з цією пропозицією.

Так, Ю. В. Пирожкова, поряд з економічною та політичною функціями галузі адміністративного права запропонувала виокремлювати третю – соціально-культурну – галузеву функцію, зазначивши, що вона представляє собою «складнокомпонентне утворення, до якого входять ідеологічна, виховна та інформаційна функції» [229, с. 207].

Враховуючи наведені вище пропозиції, слід скористатися розробками Ю. В. Пирожкової та запропонувати виокремлювати наступні підфункції соціально-культурної функції конституційного права як галузі права України, до числа яких варто уважати належними:

- власне-соціальну підфункцію;
- виховну підфункцію;
- інформаційну підфункцію.

Сутність та зміст власне-соціальної підфункції обумовлена впливом на неї соціальної функції держави та соціальної функції Конституції України 1996 року. Приклади практичної реалізації та проблеми практичної реалізації цієї підфункції було наведено вище у цьому підрозділі.

Ідеологічна підфункція соціально-культурної функції конституційного права як галузі права України, якщо виходити зі змісту положень Конституції, має трьохчленну структуру – адже частина перша статті 15 передбачає, що «суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності» [146].

Цікаво, що у подальших частинах цієї статті наголос робиться саме на першій у цьому переліку, на політичній складовій ідеологічної функції. Такого висновку можна дійти тому, що кожна з чотирьох частин статті 15 може бути застосована у тому числі або лише до політичної ідеології. Наприклад, остання частина статті 15 встановлює, що «держава гарантує свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України» [146].

Тим не менш, в українській юридичній літературі питання ідеологічної функції держави, ідеологічної функції Основного Закону 1996 року та, нарешті, – ідеологічної підфункції соціально-культурної функції конституційного права як галузі права не зводяться до питань виключно політичного характеру. Наприклад, Л. П. Самофалов пише, що «в умовах розбудови Української державності шанобливе ставлення до права є важливою складовою ідеологічної функції держави» [330, с. 168]. У цій цитаті політичне навантаження відсутнє, а йдеться лише про таке явище, як право.

Слід підкреслити, що усі підфункції соціально-культурної функції конституційного права як галузі права України знаходяться у взаємозв'язку, про що свідчить думка П. М. Рабіновича про необхідність виокремлювати ідеологічно-виховну функцію держави. Він запропонував уважати, що ідеологічно-виховна функція передбачає «участь у формуванні у людей певного світогляду, у прищепленні їм певних моральних, правових, політичних поглядів і переконань» [291, с. 98-99]. Відомий дослідник ніяк не аргументує свою пропозицію, тому

важко навести аргументи на користь того, що більш плідним у функціональних дослідженнях буде уважати такі підфункції, як ідеологічна та виховна, самостійними підфункціями соціально-культурної функції конституційного права як галузі права України. Ідеологія, безперечно, сприяє вихованню, – але виховання ґрунтується не тільки на ідеологічному базисі.

Виховна підфункція соціально-культурної функції конституційного права як галузі права України проявляється у двох напрямках:

– по-перше, у тісному зв'язку з регулятивною галузевою функцією;

– по-друге, у тісному зв'язку з охоронною галузевою функцією.

Доволі важко навести приклад застосування виховної функції самої по собі.

Прикладом практичної реалізації виховної підфункції соціально-культурної функції конституційного права як галузі права України у тісному зв'язку з охоронною галузевою функцією є притягнення до негативної юридичної відповідальності, у тому числі до конституційно-правової відповідальності.

Практична реалізація виховної підфункції соціально-культурної функції конституційного права як галузі права України у тісному зв'язку з регулятивною галузевою функцією здійснюється застосування інших (ніж у наведеному вище прикладі) правових приписів, які містяться в актах галузевого законодавства. Прикладом реалізації цієї підфункції є виникнення проспективної (перспективної) юридичної відповідальності. Так, притягнення конкретної особи до юридичної відповідальності за правопорушення водночас виступає заходом індивідуальної профілактики (виховання, коли сам суб'єкт у майбутньому буде свідомо утримуватися від порушення положень законодавства), а також і загальнопрофілактичним заходом (коли усі суб'єкти, які потенційно можуть скоїти правопорушення, свідомо не вчиняють відповідні дії).

У цілому виховна підфункція соціально-культурної функції конституційного права як галузі права України сприяє впливу на свідомість осіб у частині підтримання високого рівня поваги до

галузевих норм у цілому та до галузевих цінностей та принципів зокрема. У цьому вбачається зв'язок аналізованої підфункції з галузевою аксіологічною функцією.

Інформаційна підфункція соціально-культурної функції конституційного права як галузі права України не має аналогій серед функцій держави – більшість дослідників погоджується з тим, що виокремлювати інформаційну функцію (або підфункцію) держави не має сенсу, та що інформаційне навантаження несе не держава, а право.

Отже, інформаційна підфункція соціально-культурної функції конституційного права як галузі права України ґрунтується на однойменній функції права у цілому.

Слід зазначити, що, по-перше, далеко не усі дослідники виокремлюють інформаційну функцію право (як було розглянуто у Розділі 2 нашого дослідження, деякі зупиняються лише на регулятивній та охоронній функціях).

По-друге, часто потенціал інформаційної функції права «занижується».

Наприклад, Н. М. Крестовська та Л. Г. Матвєєва запропонували уважати, що інформаційна функція права передбачає «інформування індивідів про їхні права та обов'язки» [154, с. 248]. Беручи до уваги, що процитована праця є підручником, навряд чи доцільно критикувати авторську позицію, – адже у підручниках часто вдаються до узагальнень. Більш плідним буде додати, що інформаційна функція спрямована на доведення до відома індивідів не лише переліку їхніх прав та обов'язків, але й інших положень чинного законодавства, що містяться як у «класичних» нормах права, так і у нормах-цілях, нормах-принципах.

Крім того, інформаційна підфункція соціально-культурної функції конституційного права як галузі права України знаходиться під впливом однойменної функції Конституції України 1996 року. Варто нагадати – нами запропоновано не виокремлювати таку функцію Основного Закону, але у Розділі 3 наведено перелік авторів, які вважають за потрібне застосовувати протилежний підхід. Н. Ахтенберг, В. Ф. Мелашенко, О. В. Піскунова та інші фахівці віддають належне цій функції, включаючи її до переліків функцій Конституції.

Резюмуючи положення про соціально-культурну функцію конституційного права як галузі права України, слід зазначити наступне:

– об'єктом соціально-культурної функції конституційного права як галузі права є суспільні відносини соціального та культурного характеру, які охоплюються галузевим предметом;

– суб'єктами реалізації соціально-культурної функції конституційного права як галузі права є усі галузеві суб'єкти;

– засобом забезпечення здійснення соціально-культурної функції конституційного права як галузі права є встановлення приписів, дозволів, заборон.

Соціально-культурна функція галузі конституційного права – це напрям, за яким реалізуються власне-соціальні, ідеологічні, виховні аспекти правового регулювання основ правового становища особистості, основ організації публічної влади та основ функціонування громадянського суспільства.

Висновки до Розділу 4.

1. Економічна функція галузі конституційного права – це напрям правового регулювання тих суспільних відносин в межах економічної системи, які впливають на основи правового становища особистості, основи організації публічної влади та основи функціонування громадянського суспільства.

2. Узагальнено, що при характеристиці економічної функції конституційного права як галузі права України надзвичайно важливим є врахувати те, наскільки держава втручається в економіку, наскільки значним та впливовим для народного господарства є «державний сектор» економіки (у тому числі, чи будуть рівними усі форми власності, яка буде ситуація з соціальними правами, які умови ведення підприємницької діяльності, якщо вона взагалі буде можливою для недержавних суб'єктів). Водночас підкреслено, що на заваді демократичному державному режиму не стає контроль інфляційних процесів, наявність державних підприємств, установ, організацій і такий, що здійснюється, контроль за їхньою діяльністю.

3. Об'єктом економічної функції конституційного права як галузі права є суспільні відносини в межах економічної системи,

які охоплюються галузевим предметом; суб'єктами реалізації економічної функції конституційного права як галузі права є правотворчі органи публічної влади та суб'єкти господарювання; засобом забезпечення здійснення економічної функції конституційного права як галузі права є встановлення дозволів та заборон в окремих сферах економічної системи з урахуванням її телеологічного розвитку за умов помірної саморегуляції.

4. Політична функція галузі конституційного права – це напрям правового регулювання тих суспільних відносин в межах політичної системи, які впливають на основи правового становища особистості, основи організації публічної влади та основи функціонування громадянського суспільства.

5. Узагальнено, що при характеристиці політичної функції конституційного права як галузі права України надзвичайно важливим є врахувати різні напрями правового регулювання, – у тому числі, забезпечення національної згоди, узгодження політичних інтересів різних верств суспільства, охорона державного суверенітету від зовнішніх зазіхань, постійне удосконалення форм реалізації народного суверенітету.

6. Аргументовано, що практична реалізація функцій конституційного права як галузі права України не має супроводжуватися внесенням змін до Основного Закону (у такому випадку поправки до Конституції можуть мати кон'юнктурний характер). Наголошено, що державно-правові конфлікти політичного характеру не мають розв'язуватися шляхом внесення змін до Конституції України.

7. Об'єктом політичної функції конституційного права як галузі права є суспільні відносини в межах політичної системи, що охоплюються галузевим предметом; суб'єктами реалізації політичної функції конституційного права як галузі права є суб'єкти конституційного права, наділені владними повноваженнями; засобом забезпечення здійснення політичної функції конституційного права як галузі права є встановлення приписів, дозволів, заборон.

8. Соціально-культурна функція галузі конституційного права – це напрям, за яким реалізуються власне-соціальні, ідеологічні, виховні аспекти правового регулювання основ правового становища особистості, основ організації публічної влади та основ функціонування громадянського суспільства.

9. Запропоновано виокремлювати наступні підфункції соціально-культурної функції конституційного права як галузі права України: а) власне-соціальну; б) виховну; в) інформаційну.

10. Об'єктом соціально-культурної функції конституційного права як галузі права є суспільні відносини соціального та культурного характеру, які охоплюються галузевим предметом; суб'єктами реалізації соціально-культурної функції конституційного права як галузі права є усі галузеві суб'єкти; засобом забезпечення здійснення соціально-культурної функції конституційного права як галузі права є встановлення приписів, дозволів, заборон.

РОЗДІЛ 5

ПРАКСЕОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ФУНКЦІЙ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ЯК ГАЛУЗІ ПРАВА УКРАЇНИ: СПЕЦІАЛЬНО-ЮРИДИЧНИЙ ВИМІР

5.1. Регулятивна функція конституційного права як галузі права України

Як було доведено у попередніх частинах дослідження, до числа внутрішніх функцій права, які відображають його змістовний вплив на суспільні відносини, слід уважати належними регулятивну та охоронну функції права.

Коли дослідники згадують про ці функції, вони завжди розміщують їх саме у такому порядку – спочатку йдеться про регулятивну, а вже потім про охоронну функцію.

Регулятивна та охоронна функція, на думку Т. М. Радька:

– належать до числа основних внутрішніх функцій права у зв'язку з тим, що притаманні усім без виключення галузям національної правової системи;

– поділяються на підфункції у разі потреби [294].

Спочатку слід підкреслити, що сама назва цієї функції – «регулятивна» – не є досить вдалою.

Варто уважати цю назву не досить вдалою тому, що поняття «правове регулювання» містить однокорінне слово з назвою цієї функції. А отже, може складатися враження, що регулятивна функція охоплює собою всю сферу правового регулювання, що не є справедливим. Адже «правове регулювання» є значно більш широким та ємним поняттям, ніж «регулятивна функція права».

Попри те, що дослідники визнають назву аналізованої функції не досить вдалою, ця назва (тобто, «регулятивна функція»)

активно застосовується у сучасній юридичній літературі та пропозицій щодо її заміни висловлено поки що не було.

При визначенні поняття «регулятивна функція права» дослідники керуються своїми розробками щодо дефініції поняття «функція права». З урахуванням дуалістичної сутності функцій права найбільш прийнятними є наступні пропозиції фахівців з теорії держави і права:

– «регулятивна функція права – це визначений соціальним (класовим) призначенням основний напрям його впливу на суспільні відносини, що виявляється насамперед та переважно у встановленні позитивних правил поведінки, у наданні позитивних прав та активних обов'язків суб'єктам права» [294] (Т. М. Радько);

– «регулятивна функція права є внутрішньо властиве праву явище, обумовлене роллю (призначенням) права в суспільстві як регулятора соціального життя, що представляє собою такий напрям впливу права на суспільні відносини, який покликаний забезпечити певний рівень їх соціальної впорядкованості, найбільш повно виражає сутність права, а також його взаємозв'язок з іншими явищами соціальної дійсності» [2] (О. І. Абрамов).

Л. І. Заморська зазначає: «особливості цієї функції полягають передусім у встановленні позитивних правил поведінки, в організації суспільних відносин, координації соціальних взаємозв'язків» [101, с. 6]. На думку С. А. Дроботова, «необхідність такої функції випливає з загального ставлення до права як до універсального регулятора найбільш важливих суспільних відносин» [87, с. 50]. Слід повністю погодитись з цими твердженнями.

Значущість регулятивної функції права важко переоцінити, іконституційне право як галузь права України не є винятком. Регулятивну функцію зовсім не випадково «висувають» на перше місце у переліку, який охоплює завжди і охоронну функцію права, а інколи і деякі інші. Адже право традиційно називають регулятором суспільних відносин, і це надає підстави акцентувати увагу саме на його регулятивній функції.

Враховуючи важливість норм конституційного права як галузі права України для розвитку національної правової

системи, слід наголосити на тому, що регулятивна функція конституційного права як галузі права України є домінуючою над галузевою охоронною функцією (дивись також [345]).

На наш погляд, це пов'язано з наступними аргументами.

По-перше, це визнання та прагнення практичної реалізації такого принципу конституційного права, як принцип верховенства Конституції.

По-друге, це активізація процесів конституціоналізації національної системи права. Деякі фахівці з конституційного права ведуть мову про необхідність зміни меж предмету галузі конституційного права, посилаючись на «конституціоналізацію усієї системи права», у той час як деякі дослідники наголошують на тому, що у демократичній державі (і в Україні у тому числі) значущість конституційного права зростає у порівнянні з радянським минулим, однак не настільки, щоб констатувати його активну експансію в інші галузі права. У попередніх частинах нашого дослідження було аргументовано доцільність погодитись з висновками другої групи вчених.

Однак це не означає, що не слід брати до уваги процеси конституціоналізації. Вони мають особливу вагу при аналізі регулятивної функції права.

О. В. Стрельцова вбачає коріння процесу конституціоналізації у процесі юридизації, співвідносячи їх як частину (конституціоналізація) та ціле (юридизація).

Вона розмірковує: «За своєю суттю юридизація є заміщенням неправових (позадержавних) способів організації та регуляції суспільних відносин юридичними засобами. Цей процес передбачає включення конкретних груп і типів суспільних відносин у сферу дії юридичного, формального (такого, що встановлюється і підтримується державою) права. Тобто, роль держави в процесі юридизації визначається тим, що вона не стільки формує право, скільки завершує правоутворення, надаючи юридичної форми тим відносинам, які об'єктивно цього потребують. Щодо юридизації в конституційно-правовій сфері – її слід розглядати як наслідок зіткнення та необхідності узгодження інтересів учасників суспільно-політичних відносин. Саме зі зміною змісту і характеру суспільних інтересів пов'язується інтенсифікація дії механізмів правової регуляції і

відповідно поступової конституціоналізації (конституційної юридизації) відносин» [374, с. 90].

Стосовно цієї цитати можна навести наступні міркування.

По-перше, у процесі правової регламентації у цілому та конституційно-правової регламентації зокрема беруть участь не тільки органи державної влади. Більш коректним було б вести мову про участь у цих процесах органів публічної влади.

По-друге, суспільні відносини постійно ускладнюються та відповідно, – потребують все більше зусиль з їхнього правового, у т.ч. конституційно-правового регулювання. Для аргументації цього достатньо порівняти обсяг Конституції України 1996 року та – наприклад – Конституції США 1787 року. Однак, цей прогресивний розвиток навряд чи варто іменувати «юридизацією». До речі, на такий розвиток вказує і сама О. В. Стрельцова. Слід повністю погодитись з тим, як вона пояснює причини конституціоналізації, наголошуючи, що вони «коріняться в значному ускладненні та диференціації (спеціалізації) соціального управління, посиленні державно-організаційних засад майже в усіх сферах суспільного життя, формуванні нової політико-правової моделі світопорядку та розгортанні інтеграційних і глобалізаційних процесів, оновленні різних форм державності, поглибленні взаємозв'язків між державою й громадянським суспільством тощо» [374, с. 92].

Однак аналіз цього розвитку через юридизацію, а також спроба розглядати конституціоналізацію через юридизацію у сформульованому значенні не можуть бути підтримані повністю на сучасному етапі розвитку конституційного права як галузі права України. Відповідно, навряд чи коректною буде згадка про «конституційну юридизацію». Скоріше, процес, який описала автор як юридизацію у цілому та конституціоналізацію зокрема, – це логічний, природній еволюційний розвиток суспільства, що тягне за собою ускладнення суспільних відносин та підходів до їхньої регламентації соціальними, у т.ч. правовими, а також і конституційно-правовими нормами. Тому важко погодитись з міркуваннями щодо того, що конституціоналізація «на сучасному етапі передбачає активне поширення конституційно-правових засобів на систему суспільних відносин, так би мовити «захоплення» все нових сфер і галузей, а також збільшення

значущості конституційних регуляторів для правового впливу на них» [374, с. 92]. Аргументи проти такої точки зору було наведено у попередніх частинах нашого дослідження при аналізі кола суспільних відносин, які становлять предмет конституційного права як галузі права України.

О. В. Стрельцова продовжує: «юридизація є суперечливим процесом, який може мати як позитивні, так і негативні (безпосередні чи віддалені) наслідки. Так, у результаті активного впливу механізмів державного регулювання конституціоналізація із процесу, що адекватно відображає потреби суспільства та покликаний лише оформлювати зміст соціальних відносин у їх об'єктивній динаміці, має тенденцію перетворення на самодостатній, пов'язаний із відтворенням самої держави процес» [374, с. 92]. Не дуже зрозуміло, що мається на увазі під «відтворенням самої держави», автор не конкретизує це у своїй праці. Однак конституціоналізація у сучасній юридичній літературі майже ніколи не розглядається як явище негативне, а тому представляють інтерес приклади, які навела на підтримку своєї тези О. В. Стрельцова. Вона розмірковує:

«юридизація може чинити стримуючий вплив на адекватний розвиток суспільних відносин. При цьому в різних сферах суспільного життя ці наслідки проявляються неоднаково.

Наприклад, сферою, в якій конституціоналізація чинить більшою мірою позитивний вплив, є політичне життя (оскільки право – найважливіше джерело легітимації політичної влади), а сферою, в якій надмірне юридичне регулювання може мати різко виражені негативні наслідки, є економічне життя» [374, с. 92].

У першу чергу, у цій цитаті привертає увагу те, що автор ототожнює юридизацію з конституціоналізацією.

Подальший ж змістовний аналіз наведеного фрагменту тексту не надає відповіді на запитання, чому послідовна практична реалізація регулятивної функції конституційного права як галузі права може привести до надмірного юридичного регулювання економічного життя, та у чому полягають переваги надмірного юридичного регулювання життя політичного. Адже завдяки регулятивній функції конституційного права як галузі права України послідовно втілюються в життя цінності та принципи національного конституційного права, які якраз стають на заваді

таким ситуаціям. Такі міркування є тим більш цікавими, що О. В. Стрельцова хоча і розглядає процес конституціоналізації як різновид юридизації (ще раз слід наголосити, що з цим важко погодитись у контексті сучасної розбудови України як суверенної, демократичної, правової держави), однак при визначенні поняття «конституціоналізація» згадує про його аксіологічне навантаження. А саме:

«конституціоналізація правової системи може бути визначена як здійснюваний на засадах конституціоналізму перманентний процес конституційного оформлення (юридичної інституціоналізації) найбільш значущих суспільних відносин та ціннісних установок з метою подальшої об'єктивації конституційних норм, принципів і цінностей у всі структурні компоненти правової системи» [373, с. 80].

Важко погодитись з цим визначенням повністю тому, що йому бракує конкретності, що утруднює його сприйняття.

Так не дуже ясно, як процес «конституційного оформлення (юридичної інституціоналізації) найбільш значущих суспільних відносин та ціннісних установок» може відбуватися постійно (автор іменує його «перманентним»).

Не дуже чітким є твердження автора про те, що метою конституціоналізації виступає «об'єктивація конституційних норм, принципів і цінностей у всі структурні компоненти правової системи». Вище якраз йшлося про те, що позицію про втілення цінностей (найбільш важливих принципів) конституційного права зокрема та українського конституціоналізму у цілому слід всіляко вітати та підтримувати. Але, не дуже зрозуміло, що О. В. Стрельцова вкладає у поняття «об'єктивація».

Дефініцію аналізованого поняття сформулював також і Ю. О. Волошин. Вчений зазначив, що «конституціоналізація – це процес проникнення конституційних положень і принципів (цінностей) до структури правової системи з метою поширення їх на всі її структурні елементи. У підсумку ці елементи мають конституціоналізуватися, зв'язки між ними налагодитися, а вся система стати конституційною» [60, с. 307]. Слід підкреслити, що, як і у працях О. В. Стрельцової, у цьому визначенні дещо бракує помірності по відношенню до оцінки бажаного впливу

конституційного права на усі складові національної системи права. Навряд чи при застосуванні регулятивної функції конституційного права як галузі права слід прагнути охопити всю систему національного права, «всі її структурні елементи», щоб вона стала «конституційною». Варто додати, що це навряд чи можливо.

Більш привабливою, виваженою є пропозиція І. О. Кравця, який пропонує уважати, що конституціоналізація – це процес проникнення норм конституції і конституційного права у вигляді обов'язкових імперативів до різних компонентів правової системи [153, с. 153-155]. Такий підхід до визначення поняття «конституціоналізація» є більш практичним з точки зору реалізації регулятивної функції конституційного права як галузі права України.

Аналогічне міркування можна адресувати і поняттю «конституціоналізація», сформульованому І. Д. Сліденком. Він вважає, що «конституціоналізація – це процес приведення системи до формальних вимог конституціоналізму» [363, с. 47] (ймовірно, що під «системою» мається на увазі «система права»). Слід всіляко підтримати цю думку та наголосити, що автор обмірковано веде мову про дотримання «формальних вимог конституціоналізму», що по-перше, менш складно реалізувати за допомогою потенціалу регулятивної функції конституційного права як галузі права, а по-друге – легко оцінити досягнення (адже перевірку дотримання, виконання формальних критеріїв провести доволі нескладно).

С. С. Квач пропонує уважати, що «термін "конституціоналізація" треба розуміти щонайменше у двох аспектах:

у вузькому сенсі – як процес закріплення окремих правил та положень у тексті конституції,

у широкому – як приведення всієї системи соціальних правовідносин та правового життя у відповідність до конституційних вимог» [119, с. 60].

Доволі зрозуміло, чому ця позиція не знайшла підтримки у сучасній юридичній літературі. Якщо запропоноване поняття конституціоналізації у широкому аспекті повністю відповідає одній з найбільш поширених позицій серед фахівців-конституціоналістів (була наведена вище), то поняття

«конституціоналізація» у вузькому розумінні представляє собою процес підготовки тексту Основного Закону, а також внесення до нього змін. Він аж ніяк не відповідає поняттю «конституціоналізація». Навряд чи інші вчені застосовують аналізоване поняття у такому значенні.

З розгляду наведених вище пропозицій фахівців зрозуміло, що дискусія навколо наповнення змістом поняття «конституціоналізація» тісно пов'язана з тим, як конституціоналіст розглядає предмет конституційного права та сутність галузевої регулятивної функції. Цей аналіз було проведено у Розділі 1 дослідження, а його підсумки стануть у нагоді при визначенні сутності та змісту регулятивної функції конституційного права як галузі права України.

Якщо дослідник вважає, що предмет галузі конституційного права має охоплювати майже усі суспільні відносини, які належать до числа «найважливіших», «втручаючись» також і в інші галузі національної системи права, – регулятивна функція галузі конституційного права набуває надзвичайно значущого масштабу. У цьому випадку вона майже «заслоняє» собою парну, охоронну функцію.

Перший варіант. Якщо дослідник вважає, що предмет конституційного права як галузі права України поступово розширюється, але разом з ускладненням суспільних відносин, та традиційно відносить до складу цього предмету три групи суспільних відносин (основи конституційного становища особистості, основи організації та діяльності органів публічної влади, основи інституціоналізації та функціонування громадянського суспільства), – то регулятивна функція галузі конституційного права є також більш «об'ємною», ніж охоронна, але все ж не гіпертрофованою, як у концепціях деяких авторів, фрагменти з праць яких було наведено вище.

Таким чином, у другому варіанті відсутність тенденції до гіпертрофування предмету конституційного права як галузі права України надає можливість «збалансувати» такі парні галузеві функції, як регулятивна та охоронна. За умов незначного домінування регулятивної функції, охоронній функції відводиться чільне місце у конституційно-правовому регулюванні.

Такий баланс між цими парними функціями галузі конституційного права є показником рівня демократизації суспільного та державного життя, реального втілення усіх цінностей демократичного режиму. Адже за часів перебування України у складі СРСР надзвичайно вагома увага приділялась саме охоронній (а не регулятивній) функції галузі конституційного (у той час – державного) права.

Ще одним фахівцем, який досліджував питання конституціоналізації, є Т. С. Подорожна.

Т. С. Подорожна у своїх працях сформулювала та всебічно обґрунтувала концепцію конституціоналізації правового порядку, «метою реалізації якої є втілення конституційних положень і принципів в структуру правової системи; забезпечення верховенства та прямої дії конституції, повага до конституційних цінностей та гарантування їх реалізації; забезпечення прав та свобод людини і громадянина» [242, с. 7]. З цього визначення випливає значний потенціал регулятивної функції конституційного права як галузі права, а також воно підкреслює причини певного домінування регулятивної галузевої функції над охоронною галузевою функцією.

Слід уважати дещо передчасною пропозицію Т. С. Подорожної «виокремити серед принципів права принцип конституціоналізації, який визначається як засаднича ідея втілення в життя конституції, її дотримання та відповідність чинного законодавства положенням Основного закону» [242, с. 7]. Важливість галузі конституційного права для розвитку системи права України слід всіляко підкреслювати, але не переоцінювати, а пропозиція внести до переліку принципів права у цілому принцип конституціоналізації сприятиме якраз гіпертрофуванню ролі галузі конституційного права у національній системі права. Проте, це ніяким чином не зменшує важливість інших напрацювань Т. С. Подорожної щодо конституціоналізації правового порядку.

Варто підкреслити, що найбільш важливими у контексті дослідження регулятивної функції конституційного права як галузі права України є наступні висновки та пропозиції Т. С. Подорожної.

По-перше, її міркування щодо «основної мети конституціоналізації правового порядку, а саме: забезпечення

прав і свобод людини і громадянина; узгодження соціальних інтересів та розв'язання соціальних конфліктів; забезпечення балансу і динамічної рівноваги між гілками влади» [242, с. 9].

Варто підкреслити, що це демонструє комплексність підходу Т. С. Подорожної до досліджуваного нею поняття, – адже вона не обмежується пропонуванням лише його визначення, а досліджує конституціоналізацію у різних вимірах.

Крім того, аналізуючи це твердження з точки зору наявності трьох груп суспільних відносин, що у сукупності складають предмет конституційного права як галузі права України, слід зауважити, що автор при визначенні мети конституціоналізації наводить дві групи з трьох – основи правового положення особистості та основи організації та функціонування органів публічної влади (у частині державної влади). Відсутність згадки про такий різновид органів публічної влади, як органи місцевого самоврядування, а також про громадянське суспільства, може свідчити про те, що Т. С. Подорожна вважає: регулятивна функція конституційного права як галузі права України має охоплювати переважно згадані суспільні відносини. А громадянському суспільству (багато сучасних дослідників відносить до числа його інститутів і органи місцевого самоврядування) у демократичних країнах притаманна більше саморегуляція, ніж регулятивний вплив на нього тієї чи іншої галузі права, навіть і такої фундаментальної галузі, як конституційне право.

Таке твердження не сформульовано у роботах Т. С. Подорожної, однак слід його сформулювати на підставі дослідження регулятивної функції конституційного права як галузі права України у контексті розгляду тренду конституціоналізації (регулятивно-функціонального конституціоналізму).

Яскравим прикладом переходу до реального, регулятивно-функціонального конституціоналізму можна вважати й прийняття 2 червня 2016 року Закону «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» (реєстр. № 3524), який змінив конституційні основи судоустрою та судочинства в Україні, а також створив умови для реформатування суддівського корпусу й реального очищення судової влади. По суті, це була перша ґрунтовна та очікувана зміна Основного Закону, починаючи з 2014 року. Реалізація відповідних

конституційних новел про правосуддя дозволить, на нашу думку, оптимізувати функціонування судової влади та судового захисту основоположних прав і свобод людини. Не менш очікуваним є й запровадження інституту приватних судових виконавців, які створять реальну конкуренцію з державною виконавчою службою та дозволять якісно та своєчасно задовольняти законні інтереси позивачів (дивись також [343]).

Продовжуючи аналіз напрацьовань Т. С. Подорожної, у контексті конституціоналізації та внесення змін до Основного Закону України, слід підкреслити: автор влучно відмітила, що «оновлена Конституція України має цілковито забезпечувати принципи дотримання прав та свобод людини і громадянина, народовладдя, верховенства права, поділу влади, неподільності національного суверенітету. Це не прості питання. Не можна перетворювати Конституцію на заручника політичних емоцій. Якщо зміни й доповнення до Основного Закону не становлять небезпеки для встановлення в державі конституційного ладу, вони є важливими і потрібними. Також важливо, щоб конституційна активність не порушила вітчизняної правової системи, загального правового поля. Маємо забезпечити органічну єдність усього конституційного масиву, що обов'язково приведе до погодженого розвитку Конституції України та галузевих законів. Основою такого процесу має стати налагоджений механізм конституціоналізації правової системи, що полягає в реалізації конституційних принципів та норм у законотворчості у сфері приватного та публічного права, у судовій та іншій правозастосовній практиці, у контрольно-наглядовій діяльності щодо забезпечення й захисту прав та свобод людини й громадянина» [243, с. 29]. Запобіганню усіх перерахованих загроз якраз і сприяє повсякденна реалізація регулятивної функції конституційного права як галузі права України – як у її статичній, так і у її динамічній площині.

Згаданий вище зв'язок між балансом таких парних галузевих функцій, як регулятивна та охоронна з незначним домінуванням регулятивної функції надає підстави сформулювати наступну причину цього домінування, яка вже згадувалась, – вибір України продовжувати свій розвиток як держави з демократичним режимом.

По-третє, домінування регулятивної функції конституційного права як галузі права над галузевою охоронною функцією необхідно постійно підкреслювати, акцентувати на цьому увагу для того, щоб вказувати на відмову України від тоталітарного минулого, на поступові та постійні зусилля усіх органів публічної влади, що спрямовуються у напрямі демократизації державного життя.

Здавалося б, Україна проголосила незалежність від СРСР ще у 1991 році. Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року передбачає у своєму передостанньому абзаці, що:

«Віднині на території України мають чинність виключно Конституція і закони України» [5].

Акт проголошення незалежності України було затверджено Постановою Верховної Ради Української РСР від цієї ж дати. Зокрема, у цій Постанові йшлося про наступне:

«Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки постановляє:

Проголосити 24 серпня 1991 року Україну незалежною демократичною державою.

З моменту проголошення незалежності чинними на території України є тільки її Конституція, закони, постанови Уряду та інші акти законодавства республіки» [275].

Однак, ці положення було деталізовано через кілька місяців у Законі України від 12 вересня 1991 року «Про правонаступництво України». У цьому Законі питанням правонаступництва у сфері нормативно-правових актів приділялась більш чільна увага, зокрема зазначалось:

«Стаття 2. До ухвалення нової Конституції України на території України діє Конституція (Основний Закон) Української РСР.

Стаття 3. Закони Української РСР та інші акти, ухвалені Верховною Радою Української РСР, діють на території України, оскільки вони не суперечать законам України, ухваленим після проголошення незалежності України» [274].

Встановлені у 1991 році, ці положення залишаються актуальними і зараз. Здавалося б, що після зміни державного режиму з антидемократичного на демократичний першочергова

увага мала б приділятися оновленню законодавства з урахуванням нових конституційних цінностей. Однак, відповідні процеси спочатку були активними, але згодом загальмувались.

Гальмування процесів оновлення законодавства радянських часів було настільки істотним, що привернуло увагу політичної еліти. Так, влітку 2019 року політична партія «Слуга народу» подала до Верховної Ради України Проект Закону про внесення змін до Закону України "Про правонаступництво України" щодо скасування дії актів СРСР та УРСР на території України, реєстраційний № 1075 від 29 серпня 2019 року.

Пояснювальна записка до Проекту Закону № 1075 від 29 серпня 2019 року містить низку цікавих з точки зору досліджуваної проблеми функцій галузі конституційного права у цілому та регулятивної галузевої функції зокрема питань.

Першим важливим питанням, на якому слід наголосити у контексті дослідження тексту Пояснювальної записки, є питання належної термінології у частині конституційно-правових питань. Так, у частині 6 «Прогноз соціально-економічних та інших наслідків прийняття проекту Закону» йдеться про те, що внаслідок прийняття цього проекту Закону України буде забезпечено, зокрема, «конституційне право кожного знати свої права та обов'язки» [247]. Варто підкреслити, що це – не суб'єктивне конституційне право, а одна з конституційних гарантій прав людини. Слід зауважити, що такі неточності навряд чи є припустимими у законотворчій діяльності.

Друге важливе питання, про яке згадується у Пояснювальній записці, – це питання природнього «розділу» хронологічного характеру актів національного позитивного права. Так, автори Пояснювальної записки стверджують, що станом на літо 2019 року цей поділ має такий вигляд:

1. акти органів державної влади і управління СРСР та УРСР;
2. законодавство України.

Слід погодитись з такою констатацією та зазначити: у Пояснювальній записці наведений перелік найважливіших актів, які належать до першої групи та є чинними. Автори Проекту визнали їх найважливішими тому, що пропонують спеціальні положення щодо них – не скасування у разі набуття чинності пропонованим Законом (після його прийняття), а особливий

характер дії у часі. Йдеться про два кодекси (Житловий кодекс Української РСР (Відомості Верховної Ради УРСР, 1983 р., додаток до № 28, ст. 573) та Кодекс України про адміністративні правопорушення (Відомості Верховної Ради УРСР, 1984 р., додаток до № 51, ст. 1122)), а також про закони, до числа яких автори Проекту пропонують уважати належними:

«1) Закон України "Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві" (Відомості Верховної Ради УРСР, 1990, № 45, ст. 602);

2) Закон України "Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи" (Відомості Верховної Ради УРСР, 1991, № 16, ст. 198);

3) Закон України "Про захист прав споживачів" (Відомості Верховної Ради УРСР, 1991, № 30, ст. 379);

4) Закон України "Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні" (Відомості Верховної Ради УРСР, 1991, № 21, ст. 252);

5) Закон України "Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років" (Відомості Верховної Ради УРСР, 1991, № 22, ст. 262);

6) Закон України "Про свободу совісті та релігійні організації" (Відомості Верховної Ради УРСР, 1991, № 25, ст. 283);

7) Закон України "Про зовнішньоекономічну діяльність" (Відомості Верховної Ради УРСР, 1991, № 29, ст. 377);

8) Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" (Відомості Верховної Ради України, 1991, № 41, ст. 546);

9) Закон України "Про індексацію грошових доходів населення" (Відомості Верховної Ради України, 1991, № 42, ст. 551)» [286].

На думку авторів Проекту Закону № 1075 від 29 серпня 2019 року, закони з вищенаведеного переліку мають діяти «тимчасово, до прийняття законів України, що регулюють відповідні відносини» [286], так само як і ті підзаконні нормативно-правові акти, які були прийняті на їх виконання.

У цілому варто погодитись з логікою авторів Проекту Закону № 1075 від 29 серпня 2019 року у частині того, що варто

позбутись такого, який вони констатували, «поділу» національного законодавства на частини. Очевидно, що прийняті за часів Української РСР нормативні акти, багато з яких стосується таких важливих інститутів конституційного права, як права людини, громадянське суспільство, інших, ґрунтуються на принципах, що були встановлені за умов тоталітарного державного режиму. Ідеологія була іншою, функції держави були іншими, – відповідно, функції права у цілому та функції конституційного права як галузі права зокрема були іншими також.

Неможливість поступового, еволюційного повного оновлення національного законодавства викликала ідею цього Проекту Закону, який пропонує провести таке оновлення переважно одномоментно, революційно. Так, Проектом Закону № 1075 від 29 серпня 2019 року передбачено:

– визнати такою, що втратила чинність, постанову Верховної Ради України від 12 вересня 1991 року 1545-ХІІ "Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР" (дивись [273]);

– внести зміни у статтю 3 Закону України від 12 вересня 1991 року «Про правонаступництво України».

Статтю 3 вказаного нормативно-правового акту запропоновано викласти у такій редакції:

"Стаття 3. Закони та інші акти органів державної влади і управління Союзу РСР та Української РСР, крім Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року, Акта проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року, актів, що стосуються адміністративно-територіального устрою України та державного кордону України, актів, якими надано згоду на обов'язковість міжнародних договорів, укладених Українською РСР, актів організаційно-розпорядчого характеру та індивідуальних актів, не діють на території України" [286].

Дійсно, навряд чи регулятивна функція конституційного права може бути повноцінно виконана, коли доволі вагома частина нормативно-правових актів, положення яких регламентують низку інститутів цієї галузі, була прийнята зовсім в інших історичних умовах, ніж зараз, а отже – з урахуванням інших цінностей конституціоналізму, ніж наразі.

Цікаво, що у Пояснювальній записці до аналізованого Проекту Закону про цей аргумент не згадується. Серед чотирьох аргументів, які навели автори Проекту Закону № 1075 від 29 серпня 2019 року на користь необхідності прийняття цього документу, найближчим до вищенаведеного є такий: «законодавство України та законодавство ЄС базуються на принципово різних засадах, що зумовлює їх концептуальну несумісність. З позицій сучасної нормопроектувальної техніки якість законодавства ЄС є незадовільною, а застосовувана термінологія та підходи – застарілими» [247].

Варто було б пояснити, що це за «принципово різні засади», які викликають «концептуальну несумісність». Таке пояснення було б логічним у разі посилання якраз на цінності конституційного права зокрема або сучасного конституціоналізму у цілому.

На користь прийняття аналізованого Проекту його автори наводили також і інші аргументи.

1. «Законодавство ЄС не є достатньо систематизованим. Наразі не існує єдиної бази законодавства ЄС, яка б забезпечувала вільний доступ зацікавлених осіб до відповідних актів. Проблемним є з'ясування остаточної редакції того чи іншого нормативно-правового акта з врахуванням усіх внесених до нього змін» [247].

У цьому аргументі автори Проекту Закону № 1075 від 29 серпня 2019 року посилаються ймовірно що на такий вид систематизації законодавства, як інкорпорація, а точніше – ведуть мову про те, що офіційна інкорпорація щодо вказаних актів не здійснюється Міністерством юстиції України та / або іншими органами публічної влади.

Однак, це не зовсім вірно. Можна навести приклади офіційної інкорпорації Житлового кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення – вони неодноразово виходили друком у вигляді брошур. К. В. Головка запропонувала уважати домінантною та пріоритетною електронну форму офіційної інкорпорації законодавства (детальніше дивись [72, с. 216-221]). Прикладами електронної форми уміщення результатів офіційної інкорпорації Житлового кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення можуть бути відповідні веб-сторінки Офіційного веб-порталу Верховної Ради України ([93; 123]).

Отже, це аргумент не є релевантним.

2. «Серйозні юридичні труднощі мають місце і в тих випадках, коли зміст нормативно-правового акта СРСР достовірно встановлено. Так, обов'язковою умовою його застосування є відповідь на питання, в якій частині такий акт не суперечить законодавству України. Відповідний аналіз потребує залучення фахівців, вимагає серйозних часових та фінансових витрат» [247].

Цей аргумент також не є переконливим. Навряд чи варто покладати обов'язок проводити «відповідний аналіз» із залученням фахівців, який «вимагає серйозних часових та фінансових витрат», на суб'єктів правозастосування. Відповідні дії входять у компетенцію органів публічної влади, які можуть скасувати застарілий нормативно-правовий акт у разі відсутності необхідності в ньому, якщо документ є актуальним – викласти його у новій редакції. Якщо ж конкретний орган публічної влади не має відповідних повноважень, то він може повідомити про необхідність оновлення законодавства тому органу, який є суб'єктом правотворчості та / або законодавчої ініціативи.

Це відповідає такій цінності конституційного права, як законність (А. Р. Крусян пропонує вести мову про «конституційну законність», дивись [157]).

Дотримання цієї цінності є важливим чинником практичної реалізації регулюючої функції конституційного права як галузі права України.

3. Останній аргумент є таким. «Практично невирішуваними є юридичні колізії, які постають у випадках, коли певне коло суспільних відносин регулюється актами законодавства СРСР та не регулюється законодавством України. З одного боку, відсутність нормативно-правового України зовсім не означає, що автоматично може бути застосовано законодавство СРСР, оскільки український законодавець може свідомо залишити відповідну сферу відносин поза законодавчим регулюванням, залишаючи на розсуд учасників таких відносин встановлення власних правил поведінки» [247].

Знов-таки, цей аргумент є недостатньо переконливим. Якщо в межах реалізації регулятивної функції конституційного права прийнято рішення не розповсюджувати її охоплення на ту чи іншу групу суспільних відносин – логічним та вірним буде

почати з аналізу існуючої правової регламентації цих суспільних відносин, та у разі її застарілості та / або надмірності – внести необхідні корективи.

На користь саме такого підходу свідчить цитата з Висновку Головного науково-експертного управління Верховної Ради України від 5 вересня 2019 року на проєкт Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про правонаступництво України» щодо скасування дії актів СРСР та УРСР на території України». Зокрема, фахівцями цього Управління зазначено: «більш продуктивним є підхід, коли законодавчі акти, які були прийняті Верховною Радою Української РСР, визнаються такими, що втратили чинність у зв'язку з прийняттям нових законодавчих актів, якими врегульовуються відповідні суспільні відносини. Зокрема, у такий спосіб були визнані такими, що втратили чинність Цивільний кодекс УРСР, Кримінальний кодекс України та багато інших законодавчих актів» [53]. Слід повністю погодитись з цими міркуваннями. Це наголошує на тому, що саме регулятивна (а не охоронна) функція конституційного права як галузі права України є домінуючою внутрішньою змістовною функцією на сучасному етапі суспільного розвитку.

По-четверте, про домінуючий характер саме регулятивної функції конституційного права як галузі права (а не охоронної галузевої функції) свідчить європейський вектор розвитку України, метою практичної реалізації якого є вступ країни до Європейського Союзу.

Європейський вектор розвитку України був актуальним завжди. У контексті дослідження певного домінування регулятивної функції конституційного права як галузі права України над охоронною функцією, слід згадати низку документів, на підставі яких відбувається європеїзація елементів галузі за допомогою саме регулятивної, а не охоронної функції.

Погоджуємося з тим, що «термін «європейська інтеграція» використовується для позначення двох взаємопов'язаних, але водночас дещо відмінних за змістом процесів: з одного боку, він передбачає зміцнення традиційної співпраці держав, що за змістом не відрізняється від міжнародної співпраці в її традиційному розумінні, а з другого – пов'язаний із процесом створення наддержавної організації, якій держави-члени

делегують право здійснення окремих суверенних прав» [438 с. 673]. Виходячи зі значення цього поняття, слід проаналізувати процес європейської інтеграції України у тій частині, у який він впливає на регулятивну функцію галузі національного конституційного права.

Спочатку доцільно звернути увагу на нормативне забезпечення європейської інтеграції України.

Хронологічно першим документом була Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами 1994 року та Протокол до неї про Рамкову угоду між Україною та Європейським Співтовариством про загальні принципи участі України в програмах Співтовариства 2011 року, які вже втратили чинність.

Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами 1994 року була ратифікована Законом України від 10 листопада 1994 року (дивись [277]). З числа положень, значущих для розуміння регулятивної функції галузі національного конституційного права у період чинності цієї Угоди слід відмітити наступні.

У Преамбулі одразу встановлюється вектор співробітництва, який вказує на вплив тексту Угоди 1994 року на регулятивну функцію галузі національного конституційного права, а саме:

– «беручи до уваги зобов'язання Співтовариства і його держав-членів та України зміцнювати політичні та економічні свободи, які є самою основою партнерства; <...>

– будучи переконаними у надзвичайній важливості верховенства закону та поваги до прав людини, особливо прав меншин, створення багатопартійної системи з вільними і демократичними виборами та економічної лібералізації з метою створення ринкової економіки» [401].

Отже, починаючи з Преамбули до Угоди, значний акцент робиться на важливості демократичного державного режиму для розвитку економіки (а отже – підвищення рівня життя, соціальних стандартів) та тісного зв'язку між економікою та політикою, який знаходить свій прояв, у тому числі, у тісному

зв'язку між політичними та економічними правами та свободами особистості та вимагає їхнього постійного удосконалення.

Стаття 1 Угоди 1994 року встановлювала цілі партнерства. Виходячи з одної з них, слід ще раз наголосити на тісному зв'язку між ринковою економікою та демократичним державним режимом, який підкреслюється і в Угоді. Зокрема, проголошувалось, що «Цією Угодою встановлюється Партнерство між Співтовариством і його державами-членами з одного боку та Україною з іншого боку. Цілями такого Партнерства є: <...> підтримка зусиль України по зміцненню демократії і розвитку її економіки та завершенню переходу до ринкової економіки» [401].

Незважаючи на те, що Угода 1994 року зараз не є чинною, навряд чи це положення за сутністю можна визнати неактуальним.

Окремі розділи Угоди 1994 року передбачали широке коло сфер суспільного життя, співробітництво в яких мало сприяти покращенню захисту прав і свобод людини, розвитку громадянського суспільства, подальшої демократизації організації та функціонування органів публічної влади. Наприклад, у статті 24 йшлося про забезпечення належних та безпечних умов праці, у статті 25 – про координацію соціального забезпечення, у статті 27 – про міграційні аспекти реалізації особистих прав, у статтях 30-36 – про різні елементи суб'єктивного права на свободу підприємницької діяльності.

Перед тим, як акцентувати увагу на окремих аспектах окремих прав особистості та пов'язаних з їхнім гарантуванням зусиллях органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства, на початку Розділу I «Основні принципи» Угоди 1994 року у Статті 2 було закріплено: «Поважання демократичних принципів та прав людини, як зазначено, зокрема, в Хельсінкському Заключному акті та Паризькій Хартії для нової Європи, так само як принципів ринкової економіки, включаючи ті з них, що були проголошені в документах Боннської Конференції НБСЕ, є основою внутрішньої та зовнішньої політики Сторін та становлять істотний елемент партнерства та цієї Угоди» [401].

Нарешті, для розуміння змістовного наповнення та вектору регуляторної функції галузі національного конституційного

права у період чинності Угоди 1994 року була важливою Стаття 51, відповідно до положень якої:

«1. Сторони визнають, що важливою умовою для зміцнення економічних зв'язків між Україною та Співтовариством є зближення існуючого і майбутнього законодавства України з законодавством Співтовариства. Україна вживе заходів для забезпечення того, щоб її законодавство поступово було приведене у відповідність до законодавства Співтовариства» [401].

У наступній частині Статті 51 було наведено пріоритетні сфери гармонізації законодавства (вони позначалися як «галузі»¹), а у частині третій йшлося про експертну підтримку та іншу технічну допомогу у цій сфері.

Отже, починаючи з 1994 року, регулятивна функція конституційного права як галузі права України знаходиться під впливом державних зобов'язань щодо поступової гармонізації національного законодавства з положеннями законодавства Європейського Союзу. Обов'язком, який поклала на себе держава, стало «формувати цілісну концепцію конституціоналізації правового порядку з урахуванням європейських стандартів та досвіду вдосконалення вітчизняного законодавства і оновлення Конституції України» [242, с. 7], – як влучно відмітила Т. С. Подорожна.

Важливим для подальшої європеїзації регулятивної функції конституційного права як галузі права України стало прийняття Закону України від 18 березня 2004 року «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [262]. Цей Закон затверджував однойменну Загальнодержавну програму. Відповідно до тезаурусу аналізованої Програми, адаптацією законодавства визнавався «процес приведення законів України та інших

¹ Відповідно до частини другої статті 51 Угоди 1994 року до числа цих галузей було запропоновано відносити «закон про митницю, закон про компанії, закон про банківську справу, бухгалтерський облік компаній і податки, інтелектуальна власність, охорона праці, фінансові послуги, правила конкуренції, державні закупки, охорона здоров'я та життя людей, тварин і рослин, навколишнє середовище, захист прав споживачів, непряме оподаткування, технічні правила і стандарти, закони та інструкції стосовно ядерної енергії, транспорт».

нормативно-правових актів у відповідність з *acquis communautaire*» [98]; надавався перелік джерел *acquis communautaire*.

Враховуючи глобальність адаптації, Загальнодержавна програма передбачала поетапність її здійснення та конкретизувала напрями, у яких відбувався перший етап адаптації. Ці напрями здебільшого співпадали з положеннями, закріпленими у частині другої статті 51 Угоди 1994 року (митна справа, законодавство про компанії, про банки тощо). З точки зору регулятивної функції конституційного права як галузі права, слід звернути увагу на те, що – на відміну від Угоди 1994 року – Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу мала значно більшу питому вагу процесуальних положень, які сприяли її реалізації. Йдеться про конкретизацію ролі органів публічної влади в адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, яка була здійснена у Розділах VIII – XI Програми.

А саме, конкретні дії покладались на Парламент – Верховну Раду України (наприклад, відстежувати актуальність Програми, за потребою вносити до неї зміни), на Уряд – Кабінет Міністрів України (наприклад, щорічно звітувати про виконання Програми, координувати її виконання) тощо.

Додатком до Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу став Перелік актів законодавства України та *acquis* Європейського Союзу у пріоритетних сферах адаптації. У ньому згадується низка нормативно-правових актів України, які потребують такої адаптації. Усі акти перераховуються з вказівкою лише на найменування, і тільки щодо Конституції України вказуються конкретні номери статей, які мають зазнати змін.

Але, як витікає з його назви, Перелік не обмежується лише Основним Законом України. Як справедливо зазначила Т. М. Серєда, «ключовим елементом успішної інтеграції України до Європейського Союзу є досягнення певного рівня узгодженості законодавства нашої країни з правовими нормами Євросоюзу. Зближення українського законодавства з сучасною європейською системою права забезпечить розвиток політичної, підприємницької, соціальної, культурної активності громадян України, економічний

розвиток держави в межах Європейського Союзу і сприятиме поступовому зростанню добробуту громадян, приведенню його до рівня, що склався в державах-членах Європейського Союзу, а також створить необхідні передумови для отримання Україною статусу асоційованого члена Євросоюзу, що є головним зовнішньополітичним пріоритетом України» [333, с. 13]. Очевидно, що таке зближення законодавства не може не торкнутись також і конституційного права як галузі права України.

До числа інших джерел конституційного права України у переліку слід віднести (у порядку їхнього згадування в тексті Переліку):

– Закон України "Про місцеве самоврядування" від 21 травня 1997 року;

– Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року;

– Закон України "Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності" від 15 вересня 1999 року;

– Закон України "Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні" від 21 березня 1991 року [221].

Наступною хронологічною відміткою поглиблення рівня європейської інтеграції України стала ратифікація Протоколу до Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами про Рамкову угоду між Україною та Європейським Співтовариством про загальні принципи участі України в програмах Співтовариства 2011 року. Цей Протокол, як випливає з його назви, охоплював новий рівень інтеграції, але не містив конкретних положень, які б впливали на регулятивну функцію галузі національного конституційного права (детальніше дивись [289]).

На сучасному етапі на здійснення регулятивної функції конституційного права як галузі права України найбільший вплив в аналізованій сфері має чинний документ – Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони 2014 року (ратифікована 16 вересня 2014 року, дивись [276]).

З моменту своєї ратифікації, Угода про асоціацію 2014 року є у числі найважливіших міжнародних актів, ратифікованих

Україною, які здійснюють вплив на зміст регулятивної функції конституційного права як галузі права.

Положення Угоди мають найбільш вагомий вплив на зміст цієї функції з числа стисло проаналізованих вище документів про євроінтеграційний шлях України. Саме в Угоді про асоціацію 2014 року, на відміну від інших вищезгаданих документів, згадуються як цінності, так і принципи, які на сучасному етапі розвитку Української держави вважаються цінностями та принципами конституційного права (варто додати, що в Угоді йдеться не тільки про ці принципи, але й про принципи бюджетного права, митного права тощо).

Починаючи з Преамбули Угоди про асоціацію 2014 року, стає очевидною важливість гармонізації не тільки конкретних правових положень, але й основоположних принципів національної системи права та права ЄС, у т.ч. тих, які традиційно вважаються принципами конституційного права. Зокрема, у Преамбулі зазначається, що договірні сторони (курсив наш. – О.С.):

– «ВІДДАНІ тісним і тривалим відносинам, які ґрунтуються на спільних *цінностях*, а саме: на повазі до *демократичних принципів, верховенства права, доброго врядування, прав людини і основоположних свобод, у тому числі прав осіб, які належать до національних меншин, недискримінації осіб, які належать до меншин, і повазі до різноманітності, людської гідності та відданості принципам вільної ринкової економіки, які сприяють участі України в Європейських політиках;*

– ВИЗНАЮЧИ, що Україна як європейська країна поділяє спільну історію й спільні *цінності* з державами-членами Європейського Союзу (ЄС) і налаштована підтримувати ці цінності;

– ВІДЗНАЧАЮЧИ важливість, яку надає Україна своїй європейській ідентичності;

– БЕРУЧИ ДО УВАГИ міцну суспільну підтримку в Україні європейського вибору країни; <...>

– ВИЗНАЮЧИ, що спільні *цінності*, на яких побудований Європейський Союз, а саме: демократія, повага до прав людини і основоположних свобод та верховенство права, також є ключовими елементами цієї Угоди;

– ВИЗНАЮЧИ, що політична асоціація та економічна інтеграція України з Європейським Союзом залежатиме від прогресу в імплементації цієї Угоди, а також від досягнень України в забезпеченні поваги до спільних *цінностей* і прогресу в наближенні з ЄС у політичній, економічній та правовій сферах; домовились про таке <...>» [400] (курсив наш. – О.С.).

Варто зауважити, що також у Преамбулі підкреслено тісний зв'язок між ринковою економікою та демократичним державним режимом («ПІДТВЕРДЖУЮЧИ, що Європейський Союз визнає європейські прагнення України і вітає її європейський вибір, у тому числі її зобов'язання розбудовувати розвинуту й сталу демократію та ринкову економіку» [400]). Слід зазначити, що це задає напрям застосування регулятивної функції конституційного права як галузі права не тільки у сфері політичного, але й у сфері економічного життя країни з точки зору його постійної подальшої лібералізації.

Це спостереження надає підстави стверджувати, що як в економічній, так і в політичній функції конституційного права як галузі права України (а також і в інших зовнішніх його функціях) можна виділити їхній регулятивний та охоронний прояв. Таким чином, яка б класифікація функцій галузі конституційного права не застосовувалась, кожна з виокремлених внаслідок її практичного використання функцій має як регулятивний, так охоронний прояв.

Продовжуючи аксіологічний аналіз Угоди про асоціацію 2014 року у контексті цінностей, які водночас визнаються цінностями Європейського Союзу та конституційного права України, слід зазначити наступне. Цінності були у центрі уваги авторів тексту Угоди коли формулювалась одна з найважливіших статей цього документу – Стаття 1 «Цілі». Так, частина друга цієї статті передбачає, що «цілями асоціації є: а) сприяти поступовому зближенню Сторін, ґрунтуючись на спільних *цінностях* (курсив наш. – О.С.) і тісних привілейованих зв'язках, а також поглиблюючи зв'язок України з політикою ЄС та її участь у програмах та агентствах <...>» [400]. Варто наголосити на тому, що «підвищення» рівня важливості та значущості окремих принципів конституційного права України до рівня «цінностей» для того, щоб вони співпадали з цінностями Європейського

Союзу якраз і є можливим завдяки регулятивній функції цієї галузі національної системи права.

У подальшому в Угоді:

– стаття 7 «Зовнішня та безпекова політика» проголошує у частині першій, що «Сторони повинні поглиблювати свій діалог і співробітництво та сприяти поступовій конвергенції у сфері зовнішньої та безпекової політики, у тому числі Спільної політики безпеки і оборони (СПБО), а також, зокрема, розглядати питання недопущення конфліктів та антикризового управління, регіональної стабільності, роззброєння, нерозповсюдження, контролю над озброєннями та експортом зброї, а також поліпшення взаємовигідного діалогу у космічній сфері. Співробітництво ґрунтуватиметься на спільних *цінностях* (курсив наш. – О.С.) і спільних інтересах та спрямовуватиметься на посилення політичної конвергенції і ефективності, сприяння спільному політичному плануванню. Із цією метою Сторони використовуватимуть двосторонні, міжнародні і регіональні форуми»;

– стаття 443 Глави 26 «Співробітництво з питань громадянського суспільства» встановлює, що «сторони заохочують співробітництво з питань громадянського суспільства з метою досягнення таких цілей: <...> d) забезпечення кращої обізнаності та розуміння щодо Європейського Союзу в Україні, зокрема його базових *цінностей* (курсив наш. – О.С.), функціонування та політик» [400].

Більше згадок про цінності, які можна було б розглядати як цінності конституційного права, в Угоді немає.

Ознайомлення з текстом Угоди про асоціацію 2014 року привертає увагу до справедливості нашої пропозиції уважати найбільш важливі принципи конституційного права його цінностями. У частині кількості згадок про цінності та посилань на конкретні цінності, якщо порівняти їх з кількістю згадок про принципи та посилань на конкретні принципи, можна узагальнити: в аналізованому документі більш часто йдеться саме про принципи, та за кількісним складом їх наводиться більше, ніж цінностей.

Про принципи конституційного права згадується у Преамбулі аналізованого документа, а саме – договірні сторони домовились про низку положень,

–«ЗОБОВ'ЯЗУЮЧИСЬ посилювати діалог, який ґрунтується на основних *принципах* (курсив наш. – О.С.) солідарності, взаємної довіри, спільної відповідальності й партнерства, та співробітництво з питань міграції, надання притулку та управління кордонами, використовуючи системний підхід та приділяючи увагу законній міграції і співробітництву в боротьбі з незаконною імміграцією, торгівлею людьми, а також ефективному виконанню положень Угоди про реадмісію» [400].

Автори тексту Угоди не обійшли увагою принципи конституційного права і при формулюванні цілей асоціації. Так, визначено, що «цілями асоціації є: <...> с) сприяти, зберігати й зміцнювати мир та стабільність у регіональному та міжнародному вимірах відповідно до принципів Статуту ООН і Гельсінського заключного акта Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 року, а також цілей Паризької хартії для нової Європи 1990 року» [400].

Розділ I Угоди про асоціацію 2014 року носить назву «Загальні принципи», і майже у кожній його статті є згадка про той чи інший принцип конституційного права. Так, у Статті 2 це принципи демократії, верховенства права, суверенітету, пріоритету прав людини перед іншими соціальними цінностями та інтересами, «як визначено, зокрема, в Гельсінському заключному акті Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 року та Паризькій хартії для нової Європи 1990 року, а також в інших відповідних документах щодо захисту прав людини, серед них Загальна декларація прав людини ООН 1948 року і Конвенція Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року» [400].

У Розділі II «Політичний діалог та реформи, політична асоціація, співробітництво та конвергенція у сфері зовнішньої та безпекової політики» у Статті 4 «Цілі політичного діалогу» до числа таких цілей віднесено, зокрема, «зміцнення поваги до демократичних *принципів* (курсив наш. – О.С.), верховенства права та доброго врядування, прав людини та основоположних свобод, у тому числі прав осіб, які належать до національних меншин, недискримінації осіб, які належать до меншин, і поваги до різноманітності, а також внесок у консолідацію внутрішніх політичних реформ; сприяння принципам незалежності,

суверенітету, територіальної цілісності й непорушності кордонів» [400], а у статті 6 «Діалог і співробітництво з питань внутрішніх реформ» відтворено майже той самий перелік принципів конституційного права, що і у статті 2 Угоди (дивись вище).

Значна концентрація принципів конституційного права спостерігається і у статтях Розділу III «Юстиція, свобода та безпека». Так, у статті 14 «Верховенство права та повага до прав людини і основоположних свобод» згадується принцип верховенства права та пріоритету прав людини перед іншими соціальними цінностями та інтересами, у статті 24 «Правове співробітництво» – принцип юридичної визначеності. Далі за текстом Угоди, у контексті аналізу судових витрат, наголошується на принципі справедливості (стаття 241).

Завершуючи огляд документів, на підставі яких відбувалась та продовжує відбуватися європейська інтеграція України, варто зробити акцент саме на адаптації цінностей та принципів конституційного права України до цінностей та принципів конституційного права Європейського Союзу. Така адаптація не може відбуватись без потужного потенціалу регулятивної функції галузі національного конституційного права.

Провідну роль, яка відводиться конституційного права як галузі права України у процесах інтеграції України до Європейського Союзу, підкреслюють і численні дослідники (також дивись [340]).

Т. М. Серeda вважає, що наступні кроки у напрямі європейської інтеграції України мають відбуватися лише після того, як до чинної Конституції будуть внесені певні зміни. Саме тому у її дисертаційному дослідженні сформульовано комплекс поправок до Основного Закону України 1996 року, а саме:

– «запропоновано доповнити статтю 69 Конституції України частиною другою в такій редакції: «Питання членства в Європейському Союзі вирішується виключно на Всеукраїнському референдумі»;

– обґрунтовано положення щодо доповнення статті 72 Конституції України частиною третьою в такій редакції: «Якщо референдум визнано таким, що не відбувся або має негативні результати, повторне винесення на референдум питання можливе не раніше ніж через чотири роки»;

–обґрунтовано пропозицію, що статтю 1 Конституції України необхідно доповнити частиною другою такого змісту: «Україна приймає участь у міжнародних організаціях, якщо це не суперечить інтересам держави та її незалежності» [333, с. 4].

Прагнення Т. М. Середи цілком зрозумілі, але ці пропозиції викликають певні зауваження.

Щодо встановлення обов'язковості закріплення у статті 69 Основного Закону України того, що питання членства України в ЄС вирішується виключно на референдумі, який має за територією бути загальнодержавним, варто констатувати:

– далеко не в усіх країнах – членах ЄС основні закони містять такі положення;

– застосування референдуму при взаємодії країни – члена ЄС не обмежується лише вступом до числа членів Союзу. Прикладом може бути спроба затвердити Конституцію Європейського Союзу на референдумах у країнах – членах ЄС (несприятливі результати голосування у двох країнах стали підставою для впровадження не Конституції, а Конституційного договору), а також відомий «Брекзїт» – референдум щодо виходу Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії з числа членів Європейського Союзу.

Що ж до пропозиції, відповідно до якої «статтю 1 Конституції України необхідно доповнити частиною другою такого змісту: «Україна приймає участь у міжнародних організаціях, якщо це не суперечить інтересам держави та її незалежності», слід висловити побоювання щодо «перевантаження» Основного Закону країни очевидними положеннями.

Крім того, навіть у разі внесення цього положення до Конституції України, більш логічним буде розмістити його не у статті 1, а у статті 9 Основного Закону. Як правило, напрацювання дослідників у цій сфері ґрунтуються на необхідності належної реалізації статті 9 Конституції України, яка проголошує:

«Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України» [146].

Отже, Конституція України 1996 року утворює належні правові підстави для різноманітних процесів, до яких залучається держава, – у тому числі, для процесів європейської інтеграції. При здійсненні усіх етапів процесу європейської інтеграції важливе значення належить досвіду тих країн, які цей процес вже успішно завершили. Так, Я. В Чернопищук узагальнила: «на прикладі досвіду країн щодо імплементації міжнародних актів у внутрішньодержавне право згідно з моністичним та дуалістичним підходом встановлено, що трансформація норм права ЄС до внутрішнього права держав-членів ЄС відбувається через правовий механізм імплементації міжнародних договорів. Встановлено: залежно від порядку імплементації міжнародних договорів до національного законодавства у кожній державі, а також визначення вищої юридичної сили міжнародних договорів щодо конституції та внутрішнього законодавства визначається складність адаптаційних процесів до змісту права ЄС та взагалі необхідність конституційного реформування» [420, с. 9].

Слід відмітити активні напрацювання у напрямі аналізованого питання, які належать авторству Я. В. Чернопищук. Їй належить низка праць з конституційно-правових питань європейської інтеграції України. Її дослідницький інтерес охоплював питання генезису процесів конституціоналізації (дивись [419]), ідей космополітизації права та їх застосування по відношенню до європейської інтеграції (дивись [418]), важливості дотримання змісту європейських цінностей при здійсненні зазначених процесів (дивись [417]), інші споріднені проблеми.

Свої висновки та пропозиції у досліджуваній сфері Я.В. Чернопищук узагальнила у своєму дисертаційному дослідженні на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Конституціоналізація процесу європейської інтеграції України». Варто підкреслити, що робота була успішно захищена у 2013 році, однак на сьогоднішній день відповідні матеріали вже, на жаль, дещо застаріли. Але не з усіма висновками та пропозиціями Я. В. Чернопищук, які поки що не втратили своєї актуальності, можна погодитись.

У контексті дослідження регулятивної функції конституційного права як галузі права України та можливостей

застосування її потенціалу для забезпечення процесу європейської інтеграції України слід відмітити нижченаведені творчі розробки Я. В. Чернопищук.

По-перше, не дуже зрозуміло, чому автор переконана, що «історично зумовлений процес творення наднаціонального права ЄС походив з ідей регіоналізації, інтернаціоналізації та створення космополітичного права, які знайшли втілення, зокрема, у створенні єдиної європейської правової системи із квазі-конституційними рисами» [420, с. 8]. Список використаних джерел дисертаційного дослідження автора включає значну кількість англомовних публікацій, а в англомовній юридичній літературі наголошується якраз на наявності Конституції ЄС (а не квазі-конституції).

По-друге, автором вперше в українській юридичній літературі «сформовано концепт конституціоналізації процесу європейської інтеграції з урахуванням правових реалій України, який розуміється як комплекс заходів зі створення конституційно-правових умов та визначення засад членства держави в ЄС, що полягають:

у закріпленні у нормах конституції фундаментальних основ участі держави в Європейському Союзі,

тлумаченні органами конституційної юстиції положень конституції та нормативно-правових актів відповідно до європейського права,

а також належному усвідомленні громадянами політико-правових відносин між державою та ЄС» [420, с. 4].

Варто підкреслити, що автор надто розпливчато розуміє поняття «конституціоналізація».

Так, дослідниця справедливо веде мову про необхідність відображення у нормах Конституції 1996 року «фундаментальних основ участі держави в Європейському Союзі». Однак слід зосередитись на цінностях та принципах ЄС таким чином, щоб цінності та принципи конституційного права України відповідали їм. Саме такі зміни до Основного Закону слід розробляти та всіляко вітати, – на відміну від «технічної» згадки про членство у Європейському Союзі та / або його перспективи.

Я. В. Чернопищук також наголошує на необхідності здійснення офіційного тлумачення положень Конституції

України 1996 року єдиним органом конституційної юрисдикції «відповідно до європейського права». При цьому, вона застосовує поняття «європейське право» без його уточнення, що навряд чи можна визнати вірним (на сучасному етапі в юридичній літературі під європейським правом розуміють як право Європейського Союзу, так і право Ради Європи, а інколи – їхню сукупність).

Нарешті, не дуже зрозуміло, що мається на увазі під «належним усвідомленням громадянами політико-правових відносин між державою та ЄС». Однак у контексті дослідження регулятивної функції конституційного права як галузі права це не має важливого значення, тому що значно більше відноситься до особливостей інших галузевих функцій.

По-третє, Я. В. Чернопишук також було «визначено напрямки проведення конституційного реформування в рамках заходів щодо інтеграції України до Європейського Союзу:

- зовнішньо-політичний (визначення юридичної можливості участі держави в ЄС);

- внутрішньо-правовий (конституційно-правове врегулювання питань, що виникають із правових зобов'язань за установчими договорами ЄС, порядок внесення змін до Конституції України щодо питань взаємодії з ЄС, заходи з узгодження законодавства України із законодавством ЄС);

- інституційний (визначення повноважень органів державної влади із взаємодії з інститутами ЄС, а також створення нових підрозділів, спеціально уповноважених із питань європейської інтеграції);

- громадсько-орієнтований (формування відповідного інформаційного простору для розуміння громадянами їх статусу в євроінтеграційних процесах)» [420, с. 5].

Ця пропозиція є продовженням вищенаведеної розробки Я. В. Чернопишук щодо визначення комплексу заходів зі створення конституційно-правових умов та визначення засад членства держави в ЄС, а тому їй можна адресувати усі наведені вище зауваження. До того ж, слід додати ще кілька міркувань.

Так, автор поєднує кілька підстав для класифікації напрямків проведення конституційного реформування в рамках заходів щодо інтеграції України до Європейського Союзу (динамічна

підфункція регулятивної функції конституційного права як галузі права).

Перші два пункти відображають класифікацію за територіальною ознакою – напрямки визначаються як «зовнішній» та «внутрішній». Однак третій та четвертий напрямки формулюються без вказівки на те, чи вони належать до зовнішніх, чи до внутрішніх (ймовірно, що до внутрішніх).

Перший пункт закладає основу класифікації за сферами суспільного життя – йдеться про політичний напрямки. Однак інші напрямки іменуються та описуються без вказівки на сфери суспільного життя, до яких автор вважає за доцільне їх віднести.

Підстави для виокремлення третього та четвертого напрямку не є чітко зрозумілими, виходячи з авторських напрацювань. Варто підкреслити, що за таких умов навряд чи можна очікувати, що у разі практичної реалізації пропозиції Я. В. Чернопишук, її можна буде ефективно втілювати на практиці, у першу чергу, виникнуть проблеми з застосуванням регулятивної функції конституційного права як галузі права у цьому контексті.

Значна кількість функціональних досліджень приватно-правових галузей містить положення про те, що «приватному праву властива функція саморегулювання (саморегулююча функція) як самостійна функція, а не в якості особливості регулятивної функції. Ця функція може бути визначена як такий напрямки впливу права на суспільні відносини, яке дозволяє учасникам відносин самим регулювати свою поведінку в рамках, в загальному вигляді окреслених законом» [90, с. 43].

Слід зазначити, що конституційне право як галузь права України, яка традиційно належить до публічно-правових галузей, навряд чи може претендувати на те, щоб виокремити серед її функцій, поряд з регулятивною, також саморегулюючу функцію.

Однак варто наголосити на тому, що сфера дії регулюючої функції у галузі конституційного права обмежується, у тому числі, і наявністю тих суспільних відносин, щодо яких преференційним є здійснення саморегулювання.

Ці суспільні відносини концентруються у межах громадянського суспільства. Авторські погляди на те, що слід уважати громадянським суспільством та які його характерні риси, вже наводились вище. А у контексті аналізу регулятивної

функції конституційного права як галузі права України слід наголосити на тому, що основи функціонування далеко не усіх інститутів громадянського суспільства регламентуються конституційним правом.

Питання інституціоналізації громадянського суспільства аналізували різні фахівці, у тому числі вчені-конституціоналісти. Найбільш вагому для функціонального дослідження галузі конституційного права пропозицію сформулював відомий вчений – професор М.П. Орзіх. Він запропонував дефініцію громадянського суспільства, яка складається з його угрупованих інститутів. Вчений сформулював, що поняття «громадянське суспільство» слід розуміти в декількох аспектах:

- по-перше, як асоціацію людей, в якій кожна людина вільна як така, що має невідчужувані права, є рівноправною з іншими членами асоціації, самостійна у виборі громадського стану;

- по-друге, як позадержавні (інституціоналізовані в громадські об'єднання) асоціації людей за соціальною, етнічною, релігійною та іншою належністю, політичними, економічними, професійними та іншими інтересами;

- по-третє, це формування на зазначених засадах суспільних (позадержавних) відносин, а також шляхом самопрояву інтересів і волі окремих індивідів та їхніх асоціацій, що діють у вільному (від державного впливу) просторі суспільства» [219, с. 67–68].

Щодо людини як члена громадянського суспільства важливо враховувати дію принципу «дозволено все те, що не заборонено законом».

Щодо другої групи, то у ній йдеться про громадські об'єднання, ключовою ознакою яких є об'єднання за інтересами. А тому слід уточнити пропозицію М. П. Орзіха та при дослідженні цієї групи вести мову не тільки про громадські об'єднання, але й про політичні партії.

Варто зауважити, що поняття «об'єднання громадян» застосовується у Конституції України 1996 року, однак на сучасному етапі розвитку юридичної науки не повністю відповідає її тезаурусу.

Крім того, у попередніх частинах дослідження було здійснено стислий огляд-ретроспективу нормативно-правової регламентації створення та діяльності як громадських об'єднань,

так і політичних партій в Україні. У контексті аналізу регулятивної функції конституційного права як галузі права слід наголосити на тих питаннях, які ці інститути громадянського суспільства вирішують на власний розсуд, а отже – де не діє регулятивна функція конституційного права, а відбувається саморегуляція.

Виходячи з положень Закону України від 5 квітня 2004 р. «Про політичні партії в Україні», в рамках не регулятивної функції конституційного права як галузі права, а саморегуляції (самоорганізації), суб'єкти конституційного права на свободу об'єднання у політичні партії можуть реалізовувати наступні дії:

- вирішувати, чи вступати до лав політичної партії, і якщо так – то якої саме;
- утворити разом з однодумцями політичну партію;
- вирішувати питання щодо найменування політичної партії;
- розробляти символіку політичної партії (зокрема партійний гімн, прапор, розпізнавальний знак, девіз), обираючи кольори, масштаб та пропорції елементів символіки;
- проектувати та затверджувати разом з іншими потенційними членами політичної партії статут та програму партії;
- брати участь в обранні керівника політичної партії;
- приймати участь у формуванні переліку керівних та контрольно-ревізійних органів політичної партії, у вирішенні питань чисельності їхніх посадових осіб, а також формувати персональний склад цих органів;
- балотуватись на виборні посади у керівних контрольно-ревізійних органах політичної партії;
- брати участь в установчих та в усіх подальших зборах (з'їздах) політичної партії;
- разом з іншими членами політичної партії вирішувати питання про локацію територіальних осередків політичної партії, а також про їхні керівні органи;
- визначати напрями діяльності політичної партії з урахуванням обмежень, передбачених чинним конституційним законодавством;
- приймати участь у виборах до представницьких органів публічної влади від політичної партії;

– вирішувати питання щодо необхідності запозичення досвіду зарубіжних політичних партій, з цією метою встановлювати зв'язки з такими партіями;

– вести співпрацю з іншими об'єднаннями громадян в Україні – вступати у блоки з іншими політичними партіями, взаємодіяти з молодіжними громадськими організаціями тощо;

– розробляти пропозиції щодо подальшого покращення та демократизації діяльності органів публічної влади, подавати ці пропозиції до цих органів;

– розповсюджувати ідеї та програмні цілі діяльності політичної партії усіма не забороненими законом засобами та способами, а також партійну оцінку ефективності діяльності органів публічної влади та їх посадових осіб;

– здійснювати внески на підтримку діяльності політичної партії у формах та розмірах, встановлених чинним законодавством;

– виконувати роботи для політичної партії, надавати їй послуги;

– інші.

У цілому, стаття 3 «Правова основа і регламентація діяльності політичних партій» Закону «Про політичні партії в Україні» передбачає, що «політичні партії провадять свою діяльність відповідно до Конституції України, цього Закону, а також інших законів України та згідно із партійним статутом, прийнятим у визначеному цим Законом порядку» [272]. А частина третя статті 4 «Гарантії діяльності політичних партій» встановлює, що «втручання з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування або їх посадових осіб у створення і внутрішню діяльність політичних партій та їх структурних утворень забороняється, за винятком випадків, передбачених цим Законом» [272].

Виходячи з положень Закону України від 22 березня 2012 р. «Про громадські об'єднання», в рамках не регулятивної функції конституційного права як галузі права, а саморегуляції (самоорганізації), суб'єкти конституційного права на свободу об'єднання у громадські організації та громадські спілки можуть реалізовувати наступні дії:

– створювати громадські організації, громадські спілки;

– обирати, у якій з двох зазначених у чинному законодавстві способів будуть легалізуватись громадська організація, громадська спілка;

– вступати до громадських організацій та громадських спілок;

– брати участь з правом вирішального голосу в установчих та інших зборах громадських організацій, громадських спілок;

– вирішувати питання щодо найменування громадської організації, громадської спілки (як у частині статусу, так і у частині власної назви);

– приймати участь у розробці статуту відповідного інституту громадянського суспільства, у його державній реєстрації, а у подальшому – також у внесенні змін до нього;

– брати участь у визначенні мети та напрямів діяльності громадської організації, громадської спілки, а також у переліку органів управління та контролю цих інститутів громадянського суспільства;

– обирати та бути обраним до персонального складу органів громадської організації, громадської спілки;

– брати участь у вирішенні питання щодо утворення та ліквідації відокремлених підрозділів громадської організації, громадської спілки;

– у разі наявності у громадської організації, громадської спілки статусу юридичної особи – брати участь у розробці символіки цих інститутів громадянського суспільства (емблеми, прапора тощо);

– приймати участь у визначенні та зміні статусу громадської організації, громадської спілки (всеукраїнський, місцевий, міжнародний);

– здійснювати вільне поширення інформації про мету, напрями діяльності громадської організації, громадської спілки, а також іншу інформацію щодо функціонування відповідного інституту громадянського суспільства;

– взаємодіяти за різними напрямами з органами державної влади, органами місцевого самоврядування;

– брати участь у формуванні майнової та фінансової основи для діяльності громадської організації, громадської спілки;

– разом з іншими членами вирішувати питання утворення громадською організацією, громадською спілкою інших юридичних осіб;

– приймати активну участь у захисті прав людини і громадянина як представник організованої громадськості – громадської організації, громадської спілки;

– вирішувати питання добровільного припинення діяльності відповідного інституту громадянського суспільства.

У цілому, стаття 3 «Принципи утворення і діяльності громадських об'єднань» Закону України «Про громадські об'єднання» передбачає, що до числа таких принципів належать, у першу чергу, принципи добровільності та самоврядності. У подальших частинах цієї статті встановлюються наступні положення, які конкретизують наведені принципи:

«2. Добровільність передбачає право особи на вільну участь або неучасть у громадському об'єднанні, у тому числі в його утворенні, вступі в таке об'єднання або припиненні членства (участі) в ньому.

3. Самоврядність передбачає право членів (учасників) громадського об'єднання самостійно здійснювати управління діяльністю громадського об'єднання відповідно до його мети (цілей), визначати напрями діяльності, а також невтручання органів державної влади, інших державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування в діяльність громадського об'єднання, крім випадків, визначених законом.

4. Вільний вибір території діяльності передбачає право громадських об'єднань самостійно визначати територію своєї діяльності, крім випадків, визначених законом» [259].

На відміну від Закону «Про політичні партії в Україні», який регламентує загальні питання та закладає конституційні основи для діяльності усіх політичних партій у державі, сфера дії Закону України від 22 березня 2012 р. «Про громадські об'єднання» є доволі обмеженою, про що зазначається в одній з його перших статей¹.

¹ Стаття 2 Закону України від 22 березня 2012 р. «Про громадські об'єднання»

1. Дія цього Закону поширюється на суспільні відносини у сфері утворення, реєстрації, діяльності та припинення громадських об'єднань в Україні.

2. Дія цього Закону не поширюється на суспільні відносини у сфері утворення, реєстрації, діяльності та припинення:

1) політичних партій;

Таким чином, значна кількість громадських організацій – благодійних, молодіжних, дитячих, спортивних, наукових тощо – діють на підставі спеціальних законів.

В українській юридичній літературі обстоюється точка зору щодо необхідності або скасування (що є найкращим варіантом), або перегляду (що є прийнятним, але не найкращим варіантом) цих законів. Адже більшість з них була прийнята до оновлення законодавства про громадські організації та громадські спілки з урахуванням європейських стандартів у цій сфері.

Д. С. Волкова запропонувала уважати, що на сучасному етапі законодавство України про громадські організації та громадські спілки представлено законами, які можна угрупувати наступним чином:

– закони загального характеру (базовий закон – Закон України від 22 березня 2012 р. «Про громадські об'єднання»);

– закони спеціального характеру (Закон України від 21 березня 1991 р. «Про основи соціальної захищеності інвалідів», Закон України від 23 квітня 1991 р. «Про свободу совісті та релігійні організації», Закон України від 12 травня 1991 р. «Про захист прав споживачів», Закон України від 13 грудня 1991 р. «Про наукову і науково-технічну діяльність»¹, Закон України від 24 грудня 1993 р. «Про фізичну культуру і

2) релігійних організацій;

3) підприємницьких товариств, що утворюються актами органів державної влади, інших державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування;

4) асоціацій органів місцевого самоврядування та їх добровільних об'єднань;

5) саморегульованих організацій, організацій, які здійснюють професійне самоврядування;

6) підприємницьких товариств (які не є громадськими об'єднаннями), утворених на підставі інших законів.

3. Особливості регулювання суспільних відносин у сфері утворення, реєстрації, діяльності та припинення окремих видів громадських об'єднань можуть визначатися іншими законами.

4. Неурядові організації інших держав, міжнародні неурядові організації (далі – іноземні неурядові організації) діють на території України відповідно до цього та інших законів України, міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

¹ Наразі його викладено у новій редакції, чинним є Закон України від 26 листопада 2015 р. «Про наукову і науково-технічну діяльність».

спорт», Закон України від 7 жовтня 1997 р. «Про професійних творчих працівників та творчі спілки», Закон України від 1 грудня 1998 р. «Про молодіжні та дитячі громадські організації», Закон України від 15 вересня 1999 р. «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», Закон України від 5 липня 2012 р. «Про благодійну діяльність та благодійні організації») [259, с. 109-110].

На підставі запропонованої класифікації Д. Є. Волкова здійснила дослідження конституційного законодавства України про громадські організації та відповідних європейських стандартів і виклала свої висновки та пропозиції з цього питання наступним чином:

«виявлено термінологічні та змістовні неспівпадіння низки норм цих актів з положеннями Закону «Про громадські об'єднання».

Констатовано, що подібний підхід до регламентації створення та функціонування громадських організацій має свої корені у радянському минулому, та запропоновано відмовитись від спеціальних законів на користь законів загального характеру (тобто на користь Закону України від 22 березня 2012 р. «Про громадські об'єднання»).

Пропозиція сформульована з огляду на те, що європейські стандарти про громадські організації мають здебільшого загальний характер. Виключенням є лише Європейська конвенція про визнання юридичними особами міжнародних неурядових організацій 1986 р.» [259, с. 110].

Слід додати ще один аргумент на користь сформульованої Д. Є. Волковою тези, про який вона не згадує. Він полягає у тому, що базовий закон (тобто, Закон «Про громадські об'єднання») є значно більш «рамковим» та надає особам, особливо фізичним, значно ширше коло прав щодо створення та діяльності громадських організацій, громадських спілок з точки зору самоорганізації, саморегулювання. Відповідно, наявність спеціальних законів про громадські організації не відповідає сучасній демократичній тенденції обмеження впливу регулятивної функції конституційного права як галузі права на цей вид інститутів громадянського суспільства.

В якості прикладу слід навести положення Закону України від 23 квітня 1991 року «Про свободу совісті та релігійні організації».

Прийнятий до Конституції України та до Закону України від 22 березня 2012 р. «Про громадські об'єднання», він зазнав численних змін, але й досі залишається чинним.

По-перше, цей Закон передбачає наявність низки видів релігійних організацій в Україні та його положення підкреслюють: інші види релігійних організацій регламентуються іншими законами. Оскільки таких «інших» законів поки що не було прийнято, це створює певні обмеження з точки зору саморегуляції (частина друга статті 7 передбачає, що «релігійними організаціями в Україні є релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються з вищезазначених релігійних організацій. Релігійні об'єднання представляються своїми центрами (управліннями)» [279]).

По-друге, цей Закон регламентує значно більше питань діяльності релігійних організацій, ніж Закон «Про громадські об'єднання» – аналогічних питань щодо громадських організацій та громадських спілок. Прикладом може слугувати Розділ V «Трудова діяльність у релігійних організаціях та на їх підприємствах» Закону «Про свободу совісті та релігійні організації» – аналогічних положень у Законі «Про громадські об'єднання» не міститься.

Навіть цих двох прикладів достатньо для того, щоб на підставі аналізу наведених вище положень законодавства та переліків можна дійти висновку, що при функціонуванні (та частково при створенні) об'єднань громадян значною мірою здійснюється саморегуляція цих існуючих або таких, що створюються, інститутів громадянського суспільства. А отже, регулятивна функція конституційного права як галузі права України майже не охоплює питання створення та діяльності об'єднань громадян. Слід визнати такий підхід позитивним чинником подальшого розвитку як громадянського суспільства зокрема, так і демократичного державного режиму у цілому. Ще раз варто наголосити, що у цій сфері нагальною та необхідною є часткова дерегуляція.

Повертаючись до дефініції поняття «громадянське суспільство», яку сформулював М. П. Орзіх, варто зазначити, що згадана у цьому

визначенні третя група інститутів громадянського суспільства охоплює інший різновид об'єднань людей – не за інтересами, а за територіальною ознакою. Найбільш яскравим прикладом сфери, якої майже не «торкається» регулятивна функція конституційного права як галузі права України, є сфера самоорганізації населення у будинкові, вуличні, квартальні комітети, у комітети мікрорайонів тощо.

З цієї точки зору особливий інтерес представляє Закон України від 11 липня 2001 року «Про органи самоорганізації населення».

Відповідно до положень цього Закону, органи самоорганізації населення – це «представницькі органи, що створюються жителями, які на законних підставах проживають на території села, селища, міста або їх частин, для вирішення завдань, передбачених цим Законом» [270].

Виходячи з положень Закону України від 11 липня 2001 року «Про органи самоорганізації населення», в рамках не регулятивної функції конституційного права як галузі права, а саморегуляції (самоорганізації), суб'єкти конституційного права на участь у вирішенні питань місцевого життя можуть реалізовувати наступні дії:

- разом з іншими членами територіальної громади вирішувати питання про утворення органів самоорганізації населення;

- брати участь у вирішенні питань території діяльності утвореного органу самоорганізації населення (багатоквартирний будинок, вулиця, квартал населеного пункту тощо);

- вносити пропозиції щодо строку діяльності органу самоорганізації населення;

- розробляти Положення про такий, що утворюється, орган самоорганізації населення;

- вносити пропозиції до порядку денного засідань органів самоорганізації населення;

- брати участь у формуванні матеріальної та фінансової основи органу самоорганізації населення;

- ініціювати позачергові засідання органів самоорганізації населення;

– ініціювати проведення загальних зборів громадян за місцем проживання на території, яка співпадає з територією, на якій утворено орган самоорганізації населення;

– вносити пропозиції щодо порядку денного загальних зборів громадян за місцем проживання на території, яка співпадає з територією, на якій утворено орган самоорганізації населення;

– обирати та бути обраними до органів самоорганізації населення;

– вносити пропозиції щодо розширення кола власних повноважень органу самоорганізації населення за рахунок делегованих повноважень, які можуть надаватись відповідною місцевою радою у різному обсязі (залежить від «запиту» з боку конкретного органу самоорганізації населення).

Отже, регулятивна функція конституційного права як галузі права України не розповсюджується на деякі суспільні відносини, які входять до предмету галузі. Таку тенденцію слід всіляко вітати, адже вона є показником рівня демократизму держави та суспільства.

Продовжуючи аналіз регулятивної функції конституційного права як галузі права України слід зауважити, що її значущість обумовлює наявність пропозицій про виокремлення її підфункцій.

Так, Т. М. Радько виокремлює в межах регулятивної функції регулятивну динамічну та регулятивну статичну підфункції. Він підкреслює, що аналогічної точки зору – щодо того, що регулятивна функція права має дві підфункції, статичну та динамічну, – дотримуються і інші відомі фахівці з теорії держави і права, у тому числі С. С. Алексєєв [10, с. 192] (варто додати, що у частині найменування підфункцій регулятивної функції Т. М. Радьку інколи бракує послідовності. Так, на с. 58 цитованої праці він веде мову про підфункції у шостому абзаці. А вже у сьомому абзаці він веде мову про «регулятивну статистичну функцію» [297, с. 58], а на наступній сторінці – про «регулятивну динамічну функцію» [297, с. 59]; до речі, аналогічне зауваження слід адресувати і авторським колективам також і деяких українських підручників з теорії держави та права, дивись [384, с. 127-128; 96, с. 154-155]).

Наведена вище позиція щодо деталізації регулятивної функції права у підфункціях є найбільш популярною в юридичній

літературі, але не єдиною. Так, О. В. Лапшина погоджується з В. М. Карташовим, який пропонує уважати, що «кожна функція права синтезую безліч однопорядкові напрямків, складається з декількох підфункцій. Функція це – найбільш загальний, провідний напрямок впливу, в якому виражається сутність, місце, роль права в правовій системі суспільства. Підфункція показує в рамках даного напрямку деякі особливі специфічні сторони впливу. В рамках правоохоронної функції, наприклад, він виділяє правозабезпечувальну, правопоновлювальну, превентивну, компенсаційну та каральну підфункції права» [169, с. 30]. Однак, цей перелік підфункцій регулятивної функції права отримав значно менше поширення у порівнянні з запропонованим С. С. Алексєєвим та Т. М. Радьком.

Динамічна підфункція регулятивної функції знаходить свій прояв у таких основних напрямках генези галузі конституційного права:

- по-перше, це внесення змін до Основного Закону України 1996 року та інших актів конституційного законодавства;
- по-друге, це тлумачення актів конституційного законодавства (на сучасному етапі – тільки Конституції України 1996 року) Конституційним Судом України.

Таким чином, динамічна підфункція регулятивної функції конституційного права як галузі права України знаходить свій прояв у тих змінах, які відбуваються у конституційному праві, а отже – і у регламентованих ним суспільних відносинах.

Питання впливу змін, які вносяться до Основного Закону України 1996 року в межах конституційної реформи, на функції конституційного права як галузі права було проаналізовано у Розділі 3 з посиланнями на праці Н. В. Агафонової, у яких аналізуються як процесуальні, так і матеріальні положення чинного національного законодавства.

До числа найновіших монографічних досліджень у цій сфері слід віднести працю О. В. Бондаренко на тему «Конституційна модернізація: онтологічне розуміння, аксіологічна значущість, компаративна цінність», у якій автор зосередилась переважно на процесуальних проблемах внесення змін до Основного Закону України 1996 року з метою його модернізації. Дослідивши зарубіжний досвід, О. В. Бондаренко запропонувала уважати, що

на сучасному етапі «політико-правовими причинами конституційної модернізації в Україні є кризовий стан держави, невідповідність конституційного законодавства суспільним реаліям, що склалися в країні, розбалансованість різних гілок державної влади, перманентні зміни (ліквідація, реорганізація) в структурі органів публічної влади, двозначність тлумачення багатьох конституційних норм і, як наслідок цього, їх суперечливість, прогалини в конституційному законодавстві, а також зміна територіального устрою України внаслідок анексії РФ півострову Криму і воєнних дій на Донбасі» [40, с. 208]. Слід повністю погодитись з цим узагальненням.

Також варто наголосити, що зараз найбільш очікуваними змінами та доповненнями до Основного Закону є ті, що стосуються децентралізації публічної влади у державі.

Ще на початку 2020 року агенції новин повідомляли, що «у партії "Слуга народу" прогнозують, що законопроект про внесення змін до Конституції в частині децентралізації буде внесено до Верховної Ради в кінці березня, а на початку осені – проголосовано в цілому» [104]. Планувалося неодмінно змінити Основний Закон у відповідній частині до початку виборчого процесу на місцевих виборах. Однак, станом на момент написання дослідження проєкт закону, про який йдеться на початку цього абзацу, поки що не надійшов до Верховної Ради України.

Т. М. Серєда наголосила на тому, що «Конституція України посідає найвище місце в національній правовій системі, її положення є первинними та основоположними. Поряд із цим, безсумнівно, назріла об'єктивна необхідність проведення конституційно-правової реформи з удосконалення Основного Закону. Таке вдосконалення має здійснюватися з урахуванням того, що основним напрямом державної політики як внутрішньої, так і зовнішньої є євроінтеграція, а кінцевою метою – повноправне членство в Європейському Союзі. Для України євроінтеграція – це запровадження європейських стандартів прав людини, вдосконалення економіки, залучення іноземних інвестицій і новітніх технологій, підвищення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника, вихід на світові ринки [333, с. 1].

Але не тільки Конституція України 1996 року має зазнавати відповідних змін. Більш точним буде стверджувати, що навіть не стільки Основний Закон, скільки поточне конституційне законодавство має відповідати сучасному виклику, який представляє собою постійне впровадження у повсякденне суспільне життя не тільки кращих європейських практик, але й найкращих світових демократичних стандартів.

Варто зазначити, що далеко не усі приклади реалізації динамічної підфункції регулятивної функції конституційного права як галузі права України мають своїм підґрунтям суто національні проблеми, так само як далеко не усі такі приклади стосуються внесення змін до законів та інших актів конституційного законодавства.

Так, на початку 2020 року спалахнула пандемія COVID-19, яка торкнулась кожної держави світу. Не стала виключенням і Україна. Вже 17 березня 2020 року Верховна Рада України прийняла Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)», який заклав нормативне підґрунтя у цілому та конституційно-правове підґрунтя зокрема для боротьби з пандемією.

На жаль, конституційно-правове підґрунтя не міститься у преамбулі чи у положеннях цього нормативно-правового акту. Воно витікає з його «духу», а не з його «букви». Варто підкреслити, що такий підхід законодавця навряд чи можна визнати оптимальним.

Так, у Законі «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» немає преамбули, яка могла б бути важливою. Навіть враховуючи той факт, що положення преамбули нормативно-правового акта часто не мають нормативного характеру, включення до цієї структурної частини аналізованого документу положень про загрозу хвороби, необхідність карантину, а отже – як наслідок, обмеження певних прав людини тощо, сприяло б консолідації суспільства та полегшило б роботу правозастосовних органів. Саме в цьому, відповідно до досліджень вчених, і полягає один з позитивних впливів динамічної підфункції регулятивної функції

конституційного права як галузі права України на суспільні відносини.

Натомість, Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» містить перелік нормативно-правових актів, до яких вносяться відповідні зміни. Ці документи розташовано у такому порядку:

- Кодекс законів про працю України;
- Кодекс України про адміністративні правопорушення;
- Кримінальний кодекс України;
- Податковий кодекс України;
- Митний кодекс України;
- Закон України "Про відпустки";
- Закон України "Про торгово-промислові палати в Україні";
- Закон України "Про публічні закупівлі";
- Закон України "Про Державний бюджет України на 2020 рік";
- Закон України "Про запобігання корупції" [253].

У Розділі I нашого дослідження було наведено приклад, що низка зарубіжних країн, у т.ч. Сполучене Королівство Великобританії та Північної Ірландії вже запровадило зміни у конституційному законодавстві за умов пандемії. В Україні відповідна сфера поки що залишається перспективною для застосування динамічної підфункції регулятивної функції конституційного права як галузі права.

Навряд чи змін у зв'язку з пандемією COVID-19 потребуватиме сама Конституція України 1996 року. Однак деякі джерела конституційного законодавства – закони України та такі, що їх конкретизують, підзаконні акти, можуть зазнати змін.

При внесенні змін до цих документів слід керуватись тими напрямами, які окреслюють міжнародні організації.

Так, Організація Об'єднаних Націй (ООН) розмістила на своєму Офіційному веб-сайті сторінку «Захист прав людини в умовах пандемії COVID-19», зміст якої постійно оновлюється. Зараз найбільш актуальними є такі напрями захисту:

- пильна увага до забезпечення медичної допомоги у зв'язку з коронавірусом кожному, хто не має коштів на лікування від цієї хвороби;

– такий, що постійно зростає, рівень насильства у родині у зв'язку з карантинними заходами;

– зростаючий рівень літніх осіб, які не можуть піклуватися про себе самостійно та залишаються без допомоги;

– підвищений ризик захворіти на коронавірусну інфекцію COVID-19 внутрішньо переміщених осіб внаслідок обмеженого доступу до закладів охорони здоров'я та можливою дискримінацією за ознакою проживання» [103].

Пандемію COVID-19 як загрозу правам людини розглядає і Рада Європи. На офіційному веб-сайті розміщено низку статей (сторінок), кожна з яких присвячена актуальному в умовах пандемії напряму захисту прав людини, а саме:

– захист демократії (у тому числі, вільної преси та свободи слова, можливості людей доводити свою думку до органів публічної влади іншими засобами, ніж мітинги, конфіденційної інформації, антикорупційних ініціатив, захист від підробки ліків та медичних виробів тощо) [446];

– захист прав людини (у тому числі, по відношенню до жінок частіше спостерігаються домашнє насильство, загроза втрати роботи, по відношенню до дітей – загроза домашнього насильства та сексуальних злочинів проти них, по відношенню до інвалідів – загроза залишитися без належного піклування та такі, що ще більш погіршуються, умови пересування у населених пунктах, по відношенню до осіб, що перебувають у місцях позбавлення волі, – загроза недотримання соціальної дистанції та несвоєчасного надання медичної допомоги тощо) [447].

Навіть так, що здавалися б доволі давніми та вже усталеними у суспільстві стандартами, часто отримують нове змістовне навантаження, що ставить низку викликів перед фахівцями з конституційного права. Наприклад, рух «*Black Lives Matter*»¹, що почався влітку 2020 року у США та захопив багато інших країн світу, вимагає перегляду змісту принципу рівності у контексті расової дискримінації. У цьому також вбачається перспектива активного звернення до динамічної підфункції регулятивної функції конституційного права як галузі права України.

¹ «Чорні життя мають значення».

Резюмуючи, варто наголосити на ще одній важливій рисі, притаманній динамічній підфункції регулятивної функції конституційного права як галузі права України. У Розділі I нашого дослідження було запропоновано уважати, що динаміку предмету конституційного права обумовлюють зміни, які вносяться до Конституції України 1996 року та мають істотний характер (тобто спричиняють динаміку конституційних принципів). Саме у цьому полягає основна роль досліджуваної підфункції.

Статична підфункція регулятивної функції конституційного права як галузі права України знаходить свій прояв у регламентації суспільних відносин доволі яскраво.

Варто звернути увагу на те, що стабільність, притаманна положенням Конституції України 1996 року, накладає свій відбиток не тільки на динамічну підфункцію регулятивної функції галузі національного конституційного права (підфункція застосовується доволі нечасто), але й на її статичну підфункцію. Статична підфункція регулятивної функції конституційного права як галузі права України має найвищий рівень стабільності, якщо порівнювати її зі статичними підфункціями регулятивної функції інших галузей системи права України.

Статична підфункція регулятивної функції конституційного права як галузі права України проявляється у встановленні правил поведінки, які пов'язані з суспільними відносинами, що виступають галузевим предметом правового регулювання. З функціональної точки зору регулятивна значущість конституційного права як галузі права України полягає у тому, щоб забезпечувати потребу суспільства і держави у впорядкуванні найважливіших суспільних відносин, які складаються щодо правового положення особистості, основ юридичної організації публічної влади, функціонування громадянського суспільства. При цьому, таке регулювання не має бути надмірним.

Прояв статичної підфункції регулятивної функції конституційного права як галузі права України знаходить реалізацію у визначенні правоздатності та дієздатності суб'єктів конституційного права, у встановленні правил поведінки для них, у відображенні конституційних принципів в актах чинного

конституційного законодавства (традиційно це робиться шляхом встановлення дозволів, позитивних зобов'язань, а також і заборон).

Слід взяти до уваги, що за умов демократичного державного режиму перевага надається не заборонам, а дозволам, встановленню позитивних зобов'язань – що можна спостерігати у сучасному конституційному праві України. Статична підфункція регулятивної функції конституційного права як галузі права у частині встановлення дозволів та позитивних зобов'язань «повніше відображає природу права: суб'єктам права надається правомочність, у межах якої вони діють вільно, на свій розсуд» [154, с. 248-249].

І. Д. Сліденко цілком справедливо зазначив, що «навіть найкраща конституція марна, якщо вона існує лише на папері. Саме тому на перший план виходить питання її реалізації» [364, с. 1]. За допомогою статичної підфункції регулятивної функції конституційні положення знаходять свою конкретизацію в актах поточного законодавства. Вище у цьому підрозділі йшлося про сфери саморегулювання. Варто зауважити, що саме статична підфункція регулятивної функції конституційного права як галузі права України опосередковує ті сфери суспільних відносин, у яких допускається та заохочується таке саморегулювання.

Крім того, в межах статичної підфункції регулятивної функції конституційного права як галузі права України встановлюється обсяг правосуб'єктності фізичних та юридичних осіб, посадових осіб, органів публічної влади, окреслюється коло повноважень та предмети відання цих органів, встановлюються основи правового положення суб'єктів конституційного права, закріплюються вимоги до нормативно-правових актів, які визнаються джерелами конституційного права, а також підстави для виникнення, зміни та припинення конституційних правовідносин.

Переходячи до характеристики структури регулятивної функції конституційного права як галузі права України (яка є трьохчленною та включає до свого складу об'єкт функції, суб'єктів реалізації функції та засоби забезпечення здійснення функцій галузі), варто зазначити наступне:

– об'єктом регулятивної функції конституційного права як галузі права є група суспільних відносин в рамках предмета правового регулювання цієї галузі, на яку це регулювання

спрямоване, за винятком окремих випадків саморегуляції функціонування деяких інститутів громадянського суспільства (громадських організацій, громадських спілок, політичних партій, органів самоорганізації населення тощо);

– суб'єктами реалізації регулятивної функції конституційного права як галузі права є усі суб'єкти конституційного права без виключення;

– засобом забезпечення здійснення регулятивної функції конституційного права як галузі права є дозвіл.

Регулятивна функція галузі конституційного права – це усі напрями, за якими суб'єктам конституційного права встановлюються дозволи на певну поведінку у суспільних відносинах у статичі чи у динаміці, які стосуються основ правового становища особистості, основ організації публічної влади та основ функціонування громадянського суспільства.

Слід підкреслити, що жоден аналіз регулятивної функції конституційного права як галузі права України не буде повним без аналізу парної до неї функції конституційного права як галузі права – охоронної функції.

5.2. Охоронна функція конституційного права як галузі права України

На сучасному етапі державного та суспільного розвитку економічна криза спричиняє зростання злочинності, у тому числі корупції, а також викликає низку конституційних конфліктів, які істотно впливають на функціонування органів публічної влади.

Само визначення поняття «права» як системи загальнообов'язкових, формально-визначених правил поведінки, що встановлюються, охороняються і гарантуються державою, наголошує на важливості охоронної функції для кожної галузі національної системи права, і конституційне право як галузь права не є виключенням. Виходячи з наведеної вище дефініції, яка є типовою для поняття «право», охоронна функція демонструє можливість звернутися до примусової сили держави у разі невиконання тими чи іншими суб'єктами правових приписів. Це відрізняє норми права від інших видів соціальних норм.

Фахівці з теорії держави і права переконані: «охоронна функція права займає особливе, специфічне місце в системі функцій права, вона є гарантією реалізації регулятивної функції права» [167, с. 9]. У попередньому підрозділі було обґрунтовано, що охоронна функція конституційного права як галузі права України не є домінуючою, якщо порівнювати її з галузевою регулятивною функцією. На користь цієї тези була наведена низка аргументів, частина з яких ґрунтується на природі регулятивної функції конституційного права як галузі права України, а частина – на особливостях цієї галузі. У цьому підрозділі аргументацію посилено за рахунок аргументів, що ґрунтуються на особливостях охоронної функції конституційного права як галузі права України.

Отже, регулятивна функція не може ефективно здійснюватися без охоронної функції, однак, і охоронна функція не може існувати без функції регулятивної. Саме тому ці функції традиційно розглядаються як парні, та жоден дослідник не виокремлює охоронну функцію права у цілому чи галузі права зокрема без функції регулятивної, та навпаки (дивись попередній підрозділ).

В якості ще одного аргументу, чому охоронна функція є менш ваговою у галузі конституційного права, ніж функція регулятивна, полягає у тому, що в межах цієї галузі зосереджена значна питома вага норм-цілей, норм-принципів. До цього слід додати ще норми-дефініції, які наявні у кожній галузі права. Ці норми самі по собі не несуть «охоронного навантаження», їхня наявність є проявом регулятивної функції.

Однак наявність цих норм водночас підкреслює важливість охоронної функції. Адже той факт, чи існують у національній системі права норми, якими охороняються положення норм-цілей, норм-принципів, свідчить про те, чи дійсно у країні демократичний державний режим.

У контексті аксіологічного навантаження охоронна функція конституційного права як галузі права України є надзвичайно важливою для забезпечення практичної реалізації такого конституційного принципу, як принцип справедливості. Встановлюючи заборони, обов'язки, передбачаючи, що те чи інше діяння буде уважатися правопорушенням, встановлюючи

юридичну відповідальність за правопорушення, органи публічної влади виходять з конституційного принципу справедливості у тому розумінні, яке існує на конкретному етапі розвитку суспільства.

І. А. Курцев сформулював, що «охоронна функція права – це такий відносно відособлений прогресивний вплив однорідного юридичного впливу на свідомість, волю і поведінку людей, який націлений на підтримку у нормальному стані суспільних відносин, правового статусу громадян, колективів і організацій» [167, с. 8]. О. С. Лапшина, досліджуючи охоронну функцію права, розмірковує: «визнання прав і свобод людини і громадянина вищою цінністю, обрання нашою державою курсу на побудову правової держави та формування громадянського суспільства зумовлюють особливу роль охоронної функції в забезпеченні прав і свобод людини і створенні стану їх захищеності. Однак реалії сучасного часу свідчать, що правопорушність проникла в усі сфери життєдіяльності суспільства і держави: політичну, економічну, законодавчу, управлінську, соціальну, військову і ін. Колосального розмаху набули організовані форми злочинної діяльності та корумпованість службовців всіх гілок і рівнів державної влади, а також органів місцевого самоврядування. Реакцією громадян на безсилля державної влади, її корумпованість стали правовий нігілізм, масове невиконання обов'язків, неповага до органів державної влади та державних службовців, що є свідченням низької ефективності охоронної функції права» [170, с. 3]. З цього питання Н. А. Мяловицька справедливо розмірковує: «серед напрямів забезпечення подолання правового нігілізму, які перешкоджають розвитку в Україні правової культури, слід ... віднести: розвиток і подальше удосконалення правової освіти; забезпечення правової інформованості громадян; підвищення юридичної відповідальності політичних партій, органів державної влади і місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб; стабільність національного законодавства; удосконалення судової системи; створення ефективної та розгалуженої системи юридичної допомоги, включаючи використання сучасних інформаційних технологій тощо» [200, с. 60]. Слід повністю погодитись з такими характеристиками

охоронної функції права у цілому та звернути увагу ще на один важливий факт.

Цей важливий для розуміння сутності охоронної функції конституційного права як галузі права України полягає у тому, що ця функція сприяє виникненню координаційних зв'язків у національній системі права.

Наприклад, Конституція України 1996 року передбачає у частині другої статті 108, що «повноваження Президента України припиняються достроково у разі:

- 1) відставки;
- 2) неспроможності виконувати свої повноваження за станом здоров'я;
- 3) усунення з поста в порядку імпічменту;
- 4) смерті» [146].

Деякі з цих випадків деталізовано у Законі України від 10 лютого 2010 року «Про Регламент Верховної Ради України», у тому числі у Главі 30 «Порядок дострокового припинення повноважень Президента України у зв'язку з неспроможністю виконання ним своїх повноважень за станом здоров'я, а також у разі усунення Президента України з поста в порядку імпічменту» [278]. Попри назву цієї Глави, у ній містяться положення про порядок дострокового припинення повноважень Президента України у зв'язку з неспроможністю виконання ним своїх повноважень за станом здоров'я. Що ж до імпічменту, то відповідні статті Регламенту було видалено після набуття чинності Законом України від 10 вересня 2019 року «Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент)».

Так, стаття 1 «Загальні засади дострокового припинення повноважень Президента України у разі усунення з поста в порядку імпічменту» у частині першій встановлює, що «Усунення Президента України з поста в порядку імпічменту (далі – імпічмент) є способом притягнення Президента України до конституційної відповідальності. Імпічмент є позасудовим конституційним процесом, за змістом якого Верховна Рада України у разі вчинення державної зради або іншого злочину Президентом України може достроково припинити його повноваження, усунувши з поста» [271].

Положення щодо складу злочинів містяться у Кримінальному кодексі України. Наприклад, стаття 111 «Державна зрада» передбачає, що:

«1. Державна зрада, тобто діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України: перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України, -

карається позбавленням волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

2. Звільняється від кримінальної відповідальності громадянин України, якщо він на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників ніяких дій не вчинив і добровільно заявив органам державної влади про свій зв'язок з ними та про отримане завдання» [156].

Деталізація порядку застосування заходів кримінальної відповідальності здійснюється положеннями Кримінального процесуального кодексу України.

Ще один приклад. В Основному Законі 1996 року у статті 49 зазначено, що «держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності» [146].

В межах реалізації охоронної функції конституційного права як галузі права, у Кримінальному кодексі України наявна стаття 184 «Порушення права на безоплатну медичну допомогу», відповідно до положень якої:

«1. Незаконна вимога оплати за надання медичної допомоги в державних чи комунальних закладах охорони здоров'я -

карається штрафом до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців.

2. Незаконне скорочення мережі державних і комунальних закладів охорони здоров'я -

карається штрафом до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років» [156].

Таким чином, в рамках практичної реалізації охоронної функції конституційного права як галузі права України здійснюється координація галузевих положень з положеннями кримінального законодавства.

На прикладі норм статті 49 Конституції України можна проілюструвати також і зв'язок між галузями конституційного та адміністративного права, який виник у межах реалізації охоронної функції конституційного права як галузі права.

Відповідно до положень Основного Закону України 1996 року, «кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування» [146].

Громадське здоров'я у цілому та здоров'я кожної особи зокрема є надзвичайно важливим для держави. Важливість права на охорону здоров'я тягне за собою застосування комбінації функцій для його гарантування. Основними елементами такої комбінації є регулятивна та охоронна функції.

В рамках регулятивної функції конституційного права як галузі права України держава піклується про ці цінності, не тільки закріплюючи на конституційному рівні право на охорону здоров'я та медичну допомогу, але й деталізуючи його в Основах законодавства про охорону здоров'я та інших актах конституційного законодавства.

В рамках охоронної функції конституційного права як галузі права України держава встановлює обов'язок для певних осіб регулярно підтверджувати належний стан свого здоров'я. Санкції за порушення відповідних нормативних положень встановлюються актами чинного законодавства, у тому числі актами адміністративного законодавства. Так, Кодекс України про адміністративні правопорушення у статті 44-1 «Ухилення від медичного огляду чи медичного обстеження» встановлює:

«Ухилення особи, хворої на наркоманію, від медичного огляду на наявність наркотичного сп'яніння -

тягне за собою накладення штрафу від десяти до двадцяти п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Ухилення особи, яка зловживає наркотичними засобами або психотропними речовинами, від медичного обстеження -

тягне за собою накладення штрафу від двадцяти п'яти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян» [123].

Також, положення щодо необхідності проходження регулярного медичного огляду передбачено і для інших категорій осіб – наприклад, працівників закладів дошкільної та шкільної освіти, підприємств громадського харчування, ін.

Наведені вище приклади свідчать про те, що – попри наявність у конституційного права як галузі права України охоронної функції – інші галузі національної системи права «посилюють» її охоронний потенціал. А отже, це знову свідчить про певне домінування регулятивної функції над функцією охоронною, коли йдеться про галузь національного конституційного права.

Що ж до особливостей конституційного права як галузі права України, то – як і у будь-якій іншій демократичній державі – у її основі є низка принципів, що надають перевагу «повсякденному» застосуванню галузевої регулятивної функції і «точковому», «ввинятковому» застосуванню галузевої охоронної функції.

В якості прикладу реалізації охоронної функції конституційного права як галузі права слід навести діяльність єдиного органу конституційної юрисдикції України у напрямі визнання неконституційними певних актів.

Відповідно до Закону України від 13 липня 2017 року, «Конституційний Суд України <...> є органом конституційної юрисдикції, який забезпечує верховенство Конституції України, *вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією України випадках інших актів*, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до Конституції України» (курсив наш. – О.С.) [265]. Аналогічне положення містилося також і у попередній редакції цього Закону від 16 жовтня 1996 року, стаття 13 «Повноваження Конституційного Суду України» якого передбачала, що «Конституційний Суд України приймає рішення та дає висновки у справах щодо: 1) конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим <...>» [266].

Хронологічно першим рішенням єдиного органу конституційної юрисдикції, у якому йшлося про

конституційність положень конкретного нормативно-правового акту, стало Рішення у справі про акти органів Верховної Ради України від 23 червня 1997 року. Доволі символічним є те, що проблема, яка постала перед Конституційним Судом України, стосувалась одразу кількох важливих для функціонального аналізу галузі конституційного права питань.

Перше питання – це уточнення кола повноважень Конституційного Суду України. Вирішення цього питання є важливим для розуміння змісту охоронної функції конституційного права як галузі права України.

Друге питання – це особливості застосування на території України нормативно-правових актів, прийнятих за часів СРСР, а також після проголошення незалежності України, але до прийняття Конституції 1996 року. Вирішення цього питання є важливим для розуміння змісту регулятивної функції конституційного права як галузі права України.

Отже, Рішення у справі про акти органів Верховної Ради України, окрім іншого, наявно демонструє тісний зв'язок між охоронною та регулятивною функціями конституційного права як галузі права України.

Також цікаво відмітити той факт, що справу було ініційовано за конституційним поданням народних депутатів України. Аналіз практики Конституційного Суду України свідчить про те, що якраз за конституційними поданнями народних депутатів України ініціюється найбільша кількість справ (щоправда, введення інституту конституційної скарги через кілька років здатно змінити цю статистику).

Як зазначено у тексті Рішення, «підставою для розгляду справи згідно з частиною першою статті 71 і статтею 75 Закону України "Про Конституційний Суд України" стала наявність спору стосовно поширення юрисдикції Конституційного Суду України з питань про відповідність Конституції України законів та інших правових актів, прийнятих до набуття чинності Конституцією України, на правові акти органів Верховної Ради України» [399].

Суб'єкти права на конституційне подання справедливо послалися на пункт 1 статті 150 Конституції України, відповідно до якого Основний Закон відносить до повноважень Конституційного Суду України, у тому числі, «вирішення питань

про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим» [146].

При аналізі можливості розгляду питання щодо відповідності Конституції України нормативно-правових актів, прийнятих до набуття нею чинності, єдиний орган конституційної юрисдикції справедливо зауважив, що «поширення юрисдикції Конституційного Суду України на закони та інші правові акти, прийняті до набуття чинності Конституцією України (28 червня 1996 року), в принципі узгоджується з пунктом 1 розділу XV "Перехідні положення" Конституції України: "Закони та інші нормативні акти, прийняті до набуття чинності цією Конституцією, є чинними у частині, що не суперечить Конституції України"» [396]. Тим самим, було продемонстровано прихильність до таких принципів конституційного права, як принцип верховенства закону та принцип законності.

При аналізі можливості розгляду питання щодо відповідності Конституції України нормативно-правових актів, прийнятих до набуття нею чинності, єдиний орган конституційної юрисдикції справедливо взяв до уваги:

– принцип системності, відповідно до якого законодавство України представляє собою систему – сукупність нормативно-правових актів, прийнятих у різні періоди (до проголошення незалежності країни, після проголошення незалежності – але до прийняття Конституції, та нарешті, після прийняття Основного Закону України 1996 року);

– принцип історизму, відповідно до якого слід брати до уваги не тільки формальні, але й сутнісні ознаки органів Верховної Ради як УРСР, так і України;

– принцип розподілу державної влади на три гілки (принцип конституційного права України), відповідно до якого єдиним органом законодавчої влади України є Парламент України – Верховна Рада України, а тому словосполучення «органи Верховної Ради України» в аналізованому контексті слід застосовувати з певними історичними обмеженнями.

На підставі застосування цих принципів, єдиний орган конституційної юрисдикції України справедливо дійшов

висновку, відповідно до якого проголосив «визнати положення підпункту 2 пункту 3 розділу IV "Прикінцеві та перехідні положення" Закону України "Про Конституційний Суд України" (422/96-ВР) в частині віднесення до юрисдикції Конституційного Суду України питань про відповідність Конституції України (конституційність) правових актів органів Верховної Ради України таким, що не відповідає Конституції України, крім нормативних актів Президії Верховної Ради України, прийнятих до набуття чинності Конституцією України» [399].

Варто підкреслити, що Конституційний Суд України реалізує охоронну функцію галузі конституційного права не тільки коли вирішує питання конституційності окремих положень законодавства, але й коли здійснює офіційне тлумачення положень Основного Закону України 1996 року. В обох випадках, як правило, єдиний орган конституційної юрисдикції залучається, якщо має місце конфлікт цінностей, принципів конституційного права. Вирішення такого конфлікту є проявом практичного втілення охоронної функції конституційного права як галузі права. Адже наявність нерозв'язаних конфліктів викликає дестабілізацію національної системи права, особливо з урахуванням важливого місця, яке посідає у цій системі аналізована галузь.

Таким чином, охоронна функція конституційного права як галузі права України має подвійне інформаційне значення. По-перше, вона наочно демонструє суб'єктам правовідносин, які саме конституційні цінності та принципи охороняються державою (не просто закріплені в Основному Законі, а знаходять реальне втілення). По-друге, вона впливає на поведінку суб'єктів конституційного права, адже при плануванні своїх дій вони враховують не тільки дозволи, але й заборони, які передбачені положеннями чинного законодавства.

Отже, охоронна функція є надзвичайно важливою для галузі конституційного права. А тому важливо наголосити ще й на тому, як здійснюється охоронний вплив, коли йдеться проконституційне право як галузь права України.

По-перше, це встановлення санкцій за невиконання приписів норм конституційного права. Приклади реалізації охоронної

функції конституційного права як галузі права України у цій площині наводились вище.

По-друге, це встановлення певних заборон у положеннях конституційного законодавства. Наприклад, Конституція України 1996 року містить низку таких заборон, до числа яких можна віднести:

– прямі заборони («Вплив на суддю у будь-який спосіб забороняється», частина друга статті 126);

– опосередковані заборони («Правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством», частина перша статті 19) [146].

По-третє, це закріплення у конституційному законодавстві положень, відповідно до яких конкретні діяння визнаються конституційними правопорушеннями. Наприклад, у Законі України від 5 квітня 2004 р. «Про політичні партії в Україні» передбачено, що «діяльність політичних партій забороняється, якщо їх програмні цілі або дії спрямовані на: 1) ліквідацію незалежності України; 2) зміну конституційного ладу насильницьким шляхом; 3) порушення суверенітету і територіальної цілісності України; 4) підрив безпеки держави; 5) незаконне захоплення державної влади; 6) пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової чи релігійної ворожнечі; 7) посягання на права і свободи людини; 8) посягання на здоров'я населення; 9) пропаганду комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їх символики» [272]. Таким чином, можна дійти висновку, що відповідні дії, якщо вони мають місце у функціонуванні політичної партії, уважаються конституційним правопорушенням та тягнуть за собою конституційну відповідальність.

По-четверте, це закріплення у чинному законодавстві положень про юридичну відповідальність за скоєння конституційних правопорушень.

Безперечно, охоронна функція тісно пов'язана з юридичною відповідальністю (також дивись [345]).

Ще у 1972 році С. С. Алексєєв в якості одної з характерних рис юридичної відповідальності називав «тільки ретроспективний аспект» [13, с. 372], однак, йому опонували інші вчені,

зокрема фахівці з галузевих наук. Так, Ю. С. Шемшученко, В. Л. Мунтян та Б. Г. Розовський запропонували уважати, що не варто «виключати можливості існування позитивної відповідальності» (1978 рік) [431, с. 18]. О.В. Сурілов влучно додав, що «позитивна відповідальність – це різноманітне сплетіння моральних, етичних, професійних, політичних та юридичних ознак» (1989 рік) [378, с. 400].

Перша позиція, сформульована С. С. Алексеевим, наявна і в сучасній українській юридичній літературі. Наприклад, Л. А. Луць переконана: «юридична відповідальність – передбачений нормативно- правовими приписами обов'язок правопорушника зазнати негативних юридичних наслідків за вчинення правопорушення» [174, с. 345]. Однак, більшість дослідників надає перевагу іншій позиції, яка полягає у тому, що юридична відповідальність має як негативний (ретроспективний), так і позитивний (проспективний) характер. Так, досліджуючи теоретичні підходи до визначення поняття "юридична відповідальність", Є. Ю. Подорожній пояснив це наступним чином: «формулюючи визначення поняття «юридична відповідальність» перш за все слід виходити з того, що оцінку відповідності (чи невідповідності) поведінки суб'єктів правовим нормам здійснюють державно владні суб'єкти, а отже, відповідальність слід розглядати як форму реакції держави на протиправні дії» [244, с. 9]. А отже, держава в особі органів публічної влади може проявляти цю реакцію як через покарання протиправної поведінки, так і через заохочення такої поведінки, яка повністю відповідає правовим положенням.

Ця теза надає підстави сформулювати, що ретроспективна юридична відповідальність охоплюється переважно охоронною функцією права, у той час як проспективна юридична відповідальність знаходить свій найбільш яскравий прояв у практичній реалізації таких функцій права, як виховна та інформаційна (у даному випадку не мається на увазі так звана «відповідальність без вини», яка притаманна низки галузей права, у першу чергу цивільному праву (детальніше дивись, наприклад, [204, с. 31])).

Що ж до структури охоронної функції конституційного права як галузі права України, то при її визначенні слід орієнтуватись на

напрацювання фахівців як з теорії держави і права, так і з функціональних досліджень інших галузей. Для того, щоб більш чітко та емно окреслити цю структуру, вони (як і у випадку з регулятивною функцією) виокремлюють підфункції аналізованої функції.

Як справедливо зазначається в юридичній літературі, «якщо набір підфункцій регулятивної функції права досить давно відомий і в проблемному ключі, як правило, не обговорюється, то кількість і склад підфункцій охоронної функції <...> права все ще залишають багато питань» [178, с. 194]. Варто погодитись з цим узагальненням.

Наприклад, О. В. Мальком та Д. О. Липницьким «обґрунтовується наявність у охоронної функції охоронно-статичної та охоронно-динамічної підфункцій, що відповідає найвищому рівню узагальнення охоронної функції права» [183, с. 34]. Варто зауважити, що виокремлення статичної та динамічної підфункцій охоронної функції права не знайшло підтримки в юридичній літературі. Ймовірно, така ситуація склалась тому, що статична підфункція охоронної функції конституційного права як галузі права України навряд чи варта виокремлення, – адже більш коректним буде вести мову про те, що відповідні положення формулюються та закріплюються у чинному законодавстві в межах статичної підфункції регулятивної галузевої функції.

Існують і інші пропозиції щодо виокремлення підфункцій охоронної функції права.

О. В. Малько та Д. О. Липницький, застосовуючи інший класифікаційний критерій, пропонують уважати, що «виділяються такі підфункції охоронної функції, як:

юридичної відповідальності;

заходів захисту;

заходів безпеки;

заходів забезпечення юридичного процесу» [183, с. 34].

О. С. Лапшина сформулювала пропозицію, дуже подібну до вищенаведеної, однак деталізувала її. Вона вважає, що «охоронна функція права складається з ряду підфункцій, які <...> виступають самостійними функціями тих чи інших правових явищ. Підфункціями охоронної функції є:

функції юридичної відповідальності (каральна, превентивна, відновна);

функції юридичних заходів захисту (попереджувальна, відновлювальна, присікаюча);
функції заходів безпеки (превентивна, присікаюча);
контрольно-наглядова функція;
функції заходів забезпечення юридичного процесу» [170, с. 8].

Можливо, для функцій іншої, ніж конституційне право, галузі така класифікація буде доречною. Однак, навряд чи можна рекомендувати застосовувати її до функцій галузі конституційного права. Адже її важко буде адаптувати до галузевих реалій. Наприклад, якщо взяти підфункцію юридичної відповідальності охоронної функції права, то – адаптуючи її до галузевих реалій – у контексті галузі конституційного права слід вести мову про підфункцію конституційної відповідальності охоронної функції конституційного права як галузі права. Але, вище вже наводились приклади того, що низка норм галузі національного конституційного права мають лише гіпотезу та диспозицію, а санкція міститься в межах іншої галузі права. Те ж саме зауваження можна адресувати і підфункції заходів забезпечення юридичного процесу, і підфункції юридичних заходів захисту.

Звертаючись до альтернативних пропозицій щодо виокремлення підфункцій охоронної функції, слід розглянути і інші точки зору.

Так, фахівець з цивільного права Є. О. Суханов у своєму функціональному огляді галузевих функцій «визнає наявність у охоронної функції відновлювального і компенсаційного аспектів. Під відновленням автор розуміє відновлення порушених прав, а під компенсацією – відшкодування збитків у грошовій формі» [379, с. 48-49]. Слід акцентувати увагу на тому, як автор розмежовує поняття «компенсація» та «відновлювання», а також на тому, що він не вважає за доцільне поєднувати їх (не виокремлюючи підфункцій охоронної галузевої функції).

В. М. Жиміров вважає, що «охоронна функція права пов'язана з двома напрямками правового впливу. За допомогою закріплених в правових актах засобів і методів здійснюється профілактика протиправних діянь, а також правозастосовна діяльність, спрямована на виявлення, припинення, розслідування правопорушень,

визначення заходів юридичної відповідальності у відношенні правопорушників з подальшою реалізацією цих заходів» [92]. У цій пропозиції привертає увагу, що автор є прихильником необхідності відобразити в охоронній функції права як ретроспективної, так і проспективної юридичної відповідальності, з чим навряд чи можна погодитись (дивись аргументацію вище у цьому підрозділі).

Як правило, дослідники виокремлюють більше, ніж дві підфункції охоронної функції права у цілому чи охоронної галузевої функції зокрема.

Наприклад, Н. О. Макарова сформулювала, що «до підфункцій охоронної функції права ми пропонуємо відносити наступні функції права:

попереджувальну (превентивну),
правопоновлювальну і
каральну» [178, с. 198].

В. І. Щербина, проводячи функціональний аналіз галузі трудового права України, у висновках до свого дослідження на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук зазначив:

«Аналіз сутності охоронної функції трудового права показує, що вона складається з трьох підфункцій:

- 1) запобіжної (профілактичної);
- 2) відновної (компенсаційної);
- 3) відплатної (каральної).

Доведено, що кожна з названих підфункцій є відносно самостійною, але максимальний ефект від реалізації охоронної функції трудового права досягається тільки за умови їх гармонійного поєднання. Недооцінка значення будь-якої з них призводить до незабезпеченості прав і законних інтересів суб'єктів трудових і тісно пов'язаних із ними відносин» [433, с. 10].

Слід ще раз наголосити на тому, що навряд чи можна погодитись з тим, що попереджувальна підфункція має бути виокремлена саме в межах охоронної функції права. Що ж до інших пропозицій двох процитованих вище авторів, то їх можна поєднати та адаптувати до потреб конституційного права як галузі права України.

Варто виокремлювати наступні підфункції охоронної функції галузі національного конституційного права:

- правопоновлювальна;

- каральна;
- компенсаційна.

Слід підкреслити, що може здаватися: можна було б запропонувати «об'єднати» компенсаційну та правопоновлювальну підфункції. Адже не є очевидним, що компенсаційна підфункція передбачає матеріальну компенсацію – і цілком можливо було б аргументувати, що нематеріальна компенсація (поновлення у первісному положенні, поновлення порушеного права) також охоплюється цією підфункцією.

Але враховуючи те, що одною з трьох груп суспільних відносин, які формують предмет конституційного права як галузі права України, є група суспільних відносин, що стосується основ правового положення особистості, інтегративною частиною якої є правовідносини, пов'язані з правами людини, важливим є наголосити на тому, що функції галузі забезпечують не тільки закріплення прав та свобод людини і громадянина у положеннях чинного законодавства, але й охорону цих прав.

Прикладом прояву правопоновлювальної підфункції може слугувати гарантування захисту суб'єктивних прав людини і громадянина. Наприклад, стаття 57 Конституції України передбачає право кожного знати свої права, стаття 58 – те, що «законои та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення», стаття 59 – те, що «кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав», стаття 60 – те, що «ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази. За віддання і виконання явно злочинного розпорядження чи наказу настає юридична відповідальність» [146].

Прикладом прояву каральної підфункції є застосування юридичної відповідальності за правопорушення, склади яких передбачені конституційно-правовими положеннями. Наприклад, Виборчий кодекс України встановлює у частині третій статті 10 «Право бути обраним», що:

«Ненадходження відповіді на запит¹ не є підставою для зупинення чи подовження строків, встановлених цим Кодексом для прийняття Центральною виборчою комісією, територіальною виборчою комісією рішення про реєстрацію або про відмову в реєстрації кандидата на відповідних виборах. Надходження на запит Центральної виборчої комісії, територіальної виборчої комісії відповіді, що підтверджує наявність обставин, які позбавляють особу, висунуту кандидатом на відповідних виборах, права бути обраною, після прийняття відповідною виборчою комісією рішення про реєстрацію такого кандидата є підставою для прийняття рішення про скасування реєстрації відповідного кандидата» [52].

Прикладом прояву компенсаційної підфункції є наступні положення Основного Закону України 1996 року:

– «Кожному гарантується судовий захист права спростувувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації» (стаття 32);

– «Кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень» (стаття 56) [146].

Наприкінці варто підкреслити: може здаватися, що не слід виокремлювати компенсаційну підфункцію охоронної функції конституційного права як галузі права України. Однак, аргументом

¹ Частина друга цитованої статті передбачає, що «з метою перевірки щодо наявності чи відсутності підстав для прийняття рішення про реєстрацію чи про відмову в реєстрації кандидата на відповідних виборах Центральна виборча комісія, територіальна виборча комісія з місцевих виборів можуть запитувати та безоплатно одержувати від Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства закордонних справ України, Державної прикордонної служби України, Державної судової адміністрації України, Національного агентства з питань запобігання корупції, а в разі необхідності – від інших державних органів інформацію, необхідну для проведення такої перевірки».

на користь її виокремлення є те, що на сучасному етапі захист прав і свобод людини в Україні набув наднаціонального виміру – мається на увазі можливість звернутися до Європейського суду з прав людини. Майже у кожному рішенні (постанові) Європейського суду з прав людини, якщо Суд вважає більш переконливими аргументи Заявника, а не України як держави-відповідача, містяться положення про справедливу компенсацію.

Так, резолютивна частина рішення Європейського суду з прав людини у справі «Распряхін проти України» (Заява № 70878/12) від 28 травня 2020 року сформульована наступним чином:

«За цих підстав Суд одногосно

1. Оголошує прийнятними скарги заявника за статтею 3 та пунктами 1 і 3 статті 5 Конвенції.

2. Постановляє, що було порушено статтю 3 Конвенції у зв'язку з умовами тримання його під вартою у Кіровоградському СІЗО.

3. Постановляє, що було порушено пункти 1 і 3 статті 5 Конвенції у зв'язку зі свавільністю тримання його під вартою з 04 листопада по 13 грудня 2011 року та з 05 серпня по 03 вересня 2012 року, а також відсутністю відповідних і достатніх підстав для тримання його під вартою.

4. Постановляє, що:

(а) упродовж трьох місяців держава-відповідач повинна сплатити заявнику такі суми, які мають бути конвертовані в національну валюту держави-відповідача за курсом на день здійснення платежу:

(i) 10 000 (десять тисяч) євро та додатково суму будь-якого податку, що може нараховуватись, в якості відшкодування моральної шкоди;

(ii) 150 (сто п'ятдесят) євро та додатково суму будь-якого податку, що може нараховуватись заявнику, в якості компенсації судових та інших витрат, які мають бути сплачені на банківський рахунок представника заявника, п. М.О. Тарахкала;

(b) із закінченням зазначеного тримісячного строку до остаточного розрахунку на зазначені суми нараховуватиметься простий відсоток (simple interest) у розмірі граничної позичкової ставки Європейського центрального банку, що діятиме в період несплати, до якої має бути додано три відсоткові пункти» [370].

Резолютивна частина рішення Європейського суду з прав людини у справі «Брайловська проти України» (Заява № 14031/09) від 14 травня 2020 року передбачає:

«За цих підстав Суд одноголосно

1. Постановляє, що:

(а) упродовж трьох місяців держава-відповідач повинна сплатити заявниці 3 000 (три тисячі) євро в якості відшкодування моральної шкоди та додатково суму будь-якого податку, що може нараховуватись; ця сума має бути конвертована в національну валюту держави-відповідача за курсом на день здійснення платежу;

(б) із закінченням зазначеного тримісячного строку до остаточного розрахунку на зазначену суму нараховуватиметься простий відсоток (simple interest) у розмірі граничної позичкової ставки Європейського центрального банку, яка діятиме в період несплати, до якої має бути додано три відсоткові пункти» [370].

Варто навести ще один приклад. Резолютивна частина рішення Європейського суду з прав людини у справі «Антонюк проти України» (Заява № 48040/09) від 7 травня 2020 року передбачає:

«За цих підстав Суд одноголосно

1. Оголошує прийнятними скарги за статтею 3 Конвенції, а решту скарг у заяві – неприйнятними.

2. Постановляє, що було порушено процесуальний аспект статті 3 Конвенції.

3. Постановляє, що не було порушено матеріальний аспект статті 3 Конвенції.

4. Постановляє, що:

(а) упродовж трьох місяців держава-відповідач повинна сплатити заявнику такі суми, які мають бути конвертовані в національну валюту держави-відповідача за курсом на день здійснення платежу:

(i) 7 500 (сім тисяч п'ятсот) євро та додатково суму будь-якого податку, що може нараховуватись, в якості відшкодування моральної шкоди;

(ii) 1 000 (одна тисяча) євро та додатково суму будь-якого податку, що може нараховуватись заявнику, в якості компенсації судових та інших витрат, які мають бути перераховані

безпосередньо на банківський рахунок захисника заявника п. М. Тарахкала;

(б) із закінченням зазначеного тримісячного строку до остаточного розрахунку на зазначені суми нараховуватиметься простий відсоток (simple interest) у розмірі граничної позичкової ставки Європейського центрального банку, що діятиме в період несплати, до якої має бути додано три відсоткові пункти» [369].

Отже, усі три наведені приклади наголошують саме на компенсаційній підфункції охоронної функції національної конституційного права як галузі права України.

Переходячи до характеристики структури охоронної функції конституційного права як галузі права України, слід зазначити наступне:

– об'єктом охоронної функції конституційного права як галузі права є цінності та принципи конституційного права, а також суспільні відносини у межах галузевого предмету правового регулювання (Т. М. Радько запропонував уважати, що «головними (пріоритетними) об'єктами охоронної функції права є конституційний лад, громадський і правовий порядок, стабільність, безпека, всі форми власності, права, свободи і законні інтереси громадян» [415]. Це загальне твердження є справедливим і по відношенню до галузі конституційного права);

– суб'єктами реалізації охоронної функції конституційного права як галузі права є правотворчі органи публічної влади та правоохоронні органи;

– засобом забезпечення здійснення охоронної функції конституційного права як галузі права є встановлення заборон та застосування примусу по відношенню до правопорушників.

Охоронна функція галузі конституційного права – це напрям, за яким реалізуються правовідновлювальний, компенсаційний та каральний аспекти правового регулювання основ правового становища особистості, основ організації публічної влади та основ функціонування громадянського суспільства.

5.3. Сутнісні функції конституційного права як галузі права України

У ХХ ст. функції конституційного права як галузі права розширилися й систематизувалися, включаючи в себе не тільки регулятивну й охоронну, а й установчу, аксіологічну функції. Саме з урахуванням найсучасніших розробок до числа сутнісних функцій конституційного права як галузі права України у попередніх частинах нашого дослідження було запропоновано відносити аксіологічну та установчу функції.

З початку ХХІ ст. перед світовим співтовариством постало першочергове завдання – зближення національних систем з метою розвитку всіх існуючих цивілізацій, збереження й розширення для кожного народу простору для розвитку, що є запорукою процвітання для кожного з них і людства загалом. У зв'язку з цим нова установча функція галузі конституційного права набула великого значення в сфері зближення української правової системи й міжнародного права, сприяла інтеграції нашого національного права з найважливішими постулатами права Європейського Союзу. Наприклад, у Верховній Раді України, починаючи з 28 червня 1996 року до сьогодні, було зареєстровано більше десятка проєктів законів України про внесення змін до Конституції України. Окремі з них передбачали вдосконалення тих чи інших положень Основного Закону, інші – мали на меті докорінно реформувати державу. Запропоновані зміни сприяли налагодженню ефективнішого конституційно-правового механізму функціонування вищих органів державної влади, збалансуванню конституційних повноважень різних суб'єктів у системі «стримувань і противаг», а також утвердженню якісно нових засад функціонування системи органів місцевого самоврядування [249].

Ефективна практична реалізація установчої функції конституційного права як галузі права є надзвичайно важливою. Очевидним є той факт, що за станом конституційного законодавства та практикою його застосування інші країни можуть робити висновки щодо ступеню соціально-політичного та економічного розвитку нашої країни.

Варто вказати й на зростання ролі установчої функції конституційного права як галузі права, оскільки в ХХІ ст.

актуалізувалася роль загальнолюдських цінностей та ідеалів, властивих сучасним правовим державам.

У контексті аналізу установчої функції конституційного права як галузі права України варто зробити кілька зауважень.

По-перше, не слід уважати, що установча функція конституційного права як галузі права України виконується лише так званими установчими нормами.

Установчі норми стисло та ємно охарактеризував О. В. Баранов. Він запропонував уважати, що «установчі норми виконують інформаційно-дефінітивну функцію в механізмі правового регулювання.

Для цих норм характерна, як правило, урочисто-піднесена, емоційно яскрава форма вираження, що дозволяє досить просто і дохідливо донести мету і ідею правового регулювання до громадян та їх об'єднань. Як правило, установчі норми містяться в преамбулах і початкових статтях нормативно-правових актів. Основна маса таких норм зосереджена в конституції як основному законі держави» [30, с. 13].

Прикладом установчої норми може бути Преамбула Основного Закону України 1996 року:

«Верховна Рада України від імені Українського народу – громадян України всіх національностей,

виражаючи суверенну волю народу,
спираючись на багатовікову історію українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення,

дбаючи про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя,

підключає про зміцнення громадянської злагоди на землі України та підтверджуючи європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України,

прагнучи розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу,

усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та прийдешніми поколіннями,

керуючись Актом проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року, схваленим 1 грудня 1991 року всенародним голосуванням,

приймає цю Конституцію – Основний Закон України» [146].

Безперечно, установча функція конституційного права як галузі права України може реалізовуватися за допомогою установчих норм. Але їхнє застосування, та навіть врахування їхніх положень, не є обов'язковим для реалізації аналізованої функції.

По-друге, не слід уважати, що установча функція галузі національного конституційного права виконується лише з метою практичної реалізації установчої влади Українського народу.

Установчій владі народу України приділяється належна увага у багатьох джерелах конституційного права, у першу чергу, в Основному Законі України 1996 року. Це не є випадковим, адже відповідна тенденція з'явилась ще на етапі проектування нової Конституції.

Про те, що закріплення установчої влади Українського народу в Основному Законі не є випадковим, свідчить такий цікавий історичний факт, пов'язаний з фігурою відомого фахівця-конституціоналіста: «Л. П. Юзьков почав задумуватись про створення нової Конституції України, тому долучився до реалізації цього задуму під час роботи над Декларацією про державний суверенітет України та Акта проголошення незалежності України. На його думку, Конституція має особливу місію – бути Основним Законом держави, в якому виражена установча влада народу та у правовій формі забезпечуються його корінні національні інтереси. Порівнюючи інтереси держави та інтереси громадян у процесі реалізації Конституції, Основний Закон, насамперед, потрібен для блага громадян, а вже потім держави. Принципами, які повинен закріплювати Основний Закон, мають бути: незалежність України, унітаризм держави, суверенітет народу, поділ влади, права людини, верховенство права, конституційна демократія, пріоритет міжнародного права над національним, місцеве самоврядування, конституційний контроль тощо» [240, с. 12, 15, 18]. Отже, ще на етапі розробки Концепції та Проекту Конституції України 1996 року питання установчої влади Українського народу набуло важливого значення та актуальності.

Прикладом закріплення положень про установчу владу Українського народу у Конституції України 1996 року є низка статей, які розміщено переважно у Розділах I – III, наприклад:

– стаття 5, у якій, зокрема, закріплено, що «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ

здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування», а також що «право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами»;

– стаття 38, перша частина якої встановлює, що «громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування»;

– стаття 69, відповідно до якої «народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії» [146].

Таким чином, установча функція конституційного права як галузі права України буде охоплювати також і випадки здійснення народом такої, що йому належить, установчої влади. Однак не тільки ці випадки.

По-третє, не слід уважати, що установча функція галузі національного конституційного права повністю співпадає з установчою функцією Конституції та не виходить за її межі.

Як зазначають дослідники, «установча функція конституції полягає в тому, що в ній знайшли своє закріплення найважливіші політичні та соціально-економічні інститути держави та суспільства. Роль і значення цієї функції Конституції полягає в тому, що на конституційному рівні визначаються і закріплюються в конституційних нормах основоположні суспільні відносини, які в цілому складають основу для подальшого розвитку законодавства, держави та громадянського суспільства» [318, с. 126].

З цією думкою професора М. В. Савчина можна погодитись лише частково. Дійсно, установча функція Основного Закону України полягає в тому, що її положення закріплюють «найважливіші політичні та соціально-економічні інститути держави та суспільства». Однак, навряд чи завжди справедливим буде стверджувати, що «роль і значення цієї функції Конституції полягає в тому, що на конституційному рівні визначаються і закріплюються в конституційних нормах основоположні суспільні відносини, які в цілому складають основу для

подальшого розвитку законодавства, держави та громадянського суспільства».

Варто підкреслити, що більш точно установчу функцію Конституції охарактеризувала О. О. Майданник. Вона запропонувала уважати, що «як формі і джерелу права, Конституції України притаманні юридичні, правові функції. Однією з найважливіших серед них є установча функція Конституції».

За допомогою реалізації цієї функції Конституція здійснює первинне правове регулювання найважливіших соціальних і правових інститутів суспільства.

Через установчі норми Конституції засновуються органи державної влади, органи місцевого самоврядування, різноманітні інститути демократії, тощо.

Саме в Конституції започатковуються найважливіші установчі норми. При тому установчими є не лише окремі норми Конституції, а й вся Конституція в цілому. Саме Конституція встановлює основи функціонування суспільства і держави, розвитку всього законодавства країни. Здійснення установчої функції є прерогативою Конституції» [397, с. 66].

Варто запропонувати вважати, що установча функція Основного Закону полягає у тому, що у цьому нормативно-правовому акті отримує своє визнання та юридичну фіксацію кожен важливий для держави та суспільства інститут (закріплюється його найменування та основи його правового положення).

Слід наголосити, що установча функція Конституції знаходить свій прояв тільки у закріпленні тих інститутів, яких до прийняття цього нормативно-правового акту не існувало. В інших випадках, коли мова йде про встановлення, зміну основ правового положення вже існуючого інституту, більш коректним буде вести мову про констатуючу або закріплюючу функцію Конституції (вона є настільки очевидною, що не належить до числа найважливіших, а тому у попередніх частинах дослідження про неї не згадувалось).

Інколи цю функцію Основного Закону (констатуючу або закріплюючу) іменують «конститууючою». Її доволі ємно охарактеризовано у цій цитаті:

«Основне призначення конституції – конституювання самої держави відповідно до демократичних правових цінностей. Конституююча функція конституції тісно пов'язана з її обмежувальною функцією: обмеження державної влади правом» [39, с. 38].

Однак важко погодитись з назвою «конституююча функція Конституції» з огляду на її певну тавтологічність. А отже, слід протиставляти установчій функції Основного Закону його констатуючу, або закріплюючу функцію.

Аналізуючи текст Конституції України 1996 року, до числа положень, у яких знайшла свій прояв констатуюча функція, можна віднести, наприклад, такі:

«Стаття 71. Вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування.

Виборцям гарантується вільне волевиявлення» [146].

До прийняття Конституції України 1996 року вибори вже проводились у відповідності до сучасних міжнародних та європейських стандартів як вільні та з дотриманням усіх принципів виборчого права.

А до числа положень, у яких знайшла свій прояв установча функція, можна віднести, наприклад, такі:

«Стаття 151-1. Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України. Конституційна скарга може бути подана в разі, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано» [146].

Установчі положення про конституційну скаргу містилися в Основному Законі не з дня його прийняття, тобто не з 1996 року. Як витікає з номера статті (151-1), текст Конституції було доповнено нею після прийняття.

Правові основи інституту конституційної скарги були закріплені в Конституції після внесення до її тексту змін Законом України від 2 червня 2016 року «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)». Як витікає з назви

Закону, він стосувався різних аспектів правосуддя в Україні, у тому числі, питань формування та функціонування єдиного органу конституційної юрисдикції (наприклад, було уточнено положення щодо формування персонального складу Конституційного Суду України, вимог до кандидатів на посади суддів, а також переглядався обсяг повноважень цього органу, – крім впровадження інституту конституційної скарги, наприклад, було обмежено коло нормативно-правових актів, офіційне тлумачення яких здійснює Конституційний Суд України – так, було викладено у новій редакції статтю 147 («Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених цією Конституцією випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до цієї Конституції» [254]).

Резюмуючи положення про установчу функцію конституційного права як галузі права України, слід зазначити наступне:

– об'єктом установчої функції конституційного права як галузі права є нові галузеві інститути, впровадження яких відбувається на основі положень Основного Закону чи інших актів конституційного законодавства;

– суб'єктами реалізації установчої функції конституційного права як галузі права є правотворчі органи публічної влади;

– засобом забезпечення здійснення установчої функції конституційного права як галузі права є дозвіл.

Установча функція галузі конституційного права – це напрям, що передбачає оновлення правового регулювання суспільних відносин у сферах основ правового становища особистості, основ організації публічної влади та основ функціонування громадянського суспільства шляхом впровадження нових інститутів.

Ще одною доволі новою функцією галузі конституційного права є аксіологічна.

Останнім часом аксіологія перестала розглядатися як виключно філософське вчення про природу цінностей та їх роль у житті суспільства. На сьогоднішній день актуальність і значимість досліджень з використанням аксіологічного підходу

не викликає сумнівів. Питаннями аксіології активно займаються не тільки філософи, але й економісти, соціологи, політологи і юристи. Духовно-моральне зубожіння суспільства, розвиток правового нігілізму, кардинальна перебудова системи цінностей, зниження рівня культури в суспільстві породжують нагальну необхідність в зверненні вчених до ціннісної складової предмету дослідження (детальніше дивись [334]).

При розгляді різних напрямків правової проблематики все частіше автори використовують ціннісний підхід, що видається виправданим як на теоретичному рівні, так і в практичному житті. На думку С. С. Алексєєва, ціннісний підхід став новим поворотом в огляді правових явищ [8, с. 40].

На сьогоднішній день до питання про ціннісний аспект права звертаються й фахівці в галузі конституційного права, при цьому, як правило, в рамках дослідження інших правових проблем [99; 320; 328]. Аналіз юридичної літератури дозволив дійти висновку, що функції конституційного права на даному етапі залишаються недостатньо дослідженими. Немає також і єдиної загальноприйнятої класифікації функцій конституційного права. Увагу цим питанням приділено в працях таких вчених, як В. Ф. Погорілко, В. Ф. Мелашенко, О. В. Батанов, В. Л. Федоренко, О. В. Скрипнюк, О. Ф. Фрицький, О. В. Совгиря.

Актуальність аксіологічної функції для галузі конституційного права постійно зростає. Термін «axsios» в перекладі з грецької мови означає «цінний». І тому аксіологічна функція галузі конституційного права полягає в оцінці (відображенні) подій, явищ оточуючого світу, соціальних, ідеологічних та інших, які визначають вибір людей (наприклад, при волевиявленні на виборах чи референдумі), їх вчинки, ідеали, норми поведінки.

Завдяки аксіологічній функції конституційне право як галузь права ніби фільтрує все, що відбувається, відкидає застаріле і використовує нове, цінне, корисне. Аксіологічна функція галузі конституційного права відображає якісний стан галузі, адже пов'язується з оцінним дослідженням правомірного і неправомірного, законного і незаконного. Саме через аксіологічну функцію ми можемо розкрити справжній сенс галузі конституційного права і всіх явищ, що з ним пов'язані, їх цінність

і значимість в житті людей. Погоджуємося з думкою С. Дроботова, який вважає, що завдяки аксіологічній функції права досягаються два важливі для суспільного розвитку завдання:

а) акумуляція фундаментальних суспільних цінностей, які, набуваючи правової форми, стають правовими цінностями та правовими принципами;

б) вплив на аксіологічний рівень правової свідомості [85].

Будь-яка галузь права в специфічній для неї формі закріплює в своїх джерелах ті чи інші соціальні цінності. Не є виключенням і конституційне право як галузь права – вона встановлює найбільш значущі приписи і орієнтири, що набувають характеру окремих соціальних імперативів. Основоположна роль в такій фіксації належить Конституції України 1996 року, в якій вони відображені через норми-принципи, що сприймаються індивідом, стаючи частиною його конституційної правосвідомості. В Основному Законі закладені такі основоположні цінності, як права і свободи людини, основи конституційного ладу, народовладдя, верховенство права, розподіл влади, обороноздатність і безпека української держави тощо. Звертаючись до тексту Конституції України, можна констатувати, що перераховані категорії утворюють основу аксіологічного потенціалу норм конституційного права.

Зазначимо, що в перехідні періоди історії аксіологічна функція галузі конституційного права набуває особливого значення. Так, Революція гідності не лише сколихнула країну хвилею нечуваного патріотизму, а й показала важливість й інших цінностей, насамперед, національної ідеї. В Указі Президента України № 69/2015 від 11 лютого 2015 року «Про вшанування подвигу учасників Революції гідності та увічнення пам'яті Героїв Небесної Сотні» наголошується на таких цінностях та ідеалах, як демократія, права і свободи людини, європейське майбутнє. Так цей нормативно-правовий акт починається з наступних положень:

«На підтримку ініціатив громадськості та з метою увічнення великої людської, громадянської і національної відваги та самовідданості, сили духу і стійкості громадян, завдяки яким змінено хід історії нашої держави, гідного вшанування подвигу

Героїв Небесної Сотні, які віддали своє життя під час Революції гідності (листопад 2013 року – лютий 2014 року), захищаючи ідеали демократії, відстоюючи права і свободи людини, європейське майбутнє України, постановляю» [258].

Варто пригадати зміну цінностей й під час і після Помаранчевої революції, яка мала універсальне значення для всіх українських громадян, незалежно від статі, політичних поглядів.

Так, запровадження Дня Гідності та Свободи 21 листопада стало реакцією на авторитаризм влади, наступ на права громадян, цензурування засобів масової інформації – цінностей вільного життя. 22 листопада 2004 року – дата початку Помаранчевої революції в Україні, кампанії загальнонаціональних протестів, мітингів, пікетів, страйків та інших акцій громадянської непокори, організованої та проведеної прихильниками Віктора Ющенка, основного кандидата від опозиції на президентських виборах у листопаді-грудні 2004 року.

Указ Президента України від 13 листопада 2014 року «Про День Гідності та Свободи» мав потужне аксіологічне навантаження. Зокрема, його положення передбачали, що це свято встановлюється «з метою утвердження в Україні ідеалів свободи і демократії, збереження та донесення до сучасного і майбутніх поколінь об'єктивної інформації про доленосні події в Україні початку XXI століття, а також віддання належної шани патріотизму й мужності громадян, які восени 2004 року та у листопаді 2013 року – лютому 2014 року постали на захист демократичних цінностей, прав і свобод людини і громадянина, національних інтересів нашої держави та її європейського вибору» [261].

Засоби реалізації аксіологічної функції вельми різноманітні. Вона може втілюватися в життя правотворчим способом, як було продемонстровано у наведених вище прикладах – доволі часто нормативно-правові акти містять норми-принципи.

Конституційні цінності характеризуються дослідниками по-різному (дивись також [352]).

М. В. Салей сформулювала, що:

– цінність – це «об'єктивно існуючий предмет, явище, стан та процес, який на конкретному етапі соціального розвитку відповідає цілям, інтересам і потребам людини та суспільства, є значущим для них» [326, с. 7];

-«конституційні цінності – це гуманістичні, демократично-правові, універсальні конституційно-нормативні об'єкти конституційних правовідносин, що визначальною мірою впливають на всі елементи сучасного конституціоналізму, публічно-владну та суспільну практику» [327, с. 221].

Є. В. Реньов досліджував цінності конституційного ладу і так само, як і М. І. Салей, аналізував обрану проблему у напрямі від загального до конкретного. Зокрема, його увагу привернуло те, що:

– «розуміння цінностей в кантіанському значенні – як пріоритет належного, що формується в свідомості людини, але не відірвано, а у зв'язку зі світом реальним; буття не визначає свідомість детерміновано, хоча й здійснює на неї (і відповідно на людські цінності) значний вплив»;

– конституційні цінності в Україні можуть бути як текстуальними, так і позатекстуальними (він також застосовує поняття «нетекстуальні конституційні цінності»). Дослідник сформулював, що останні витлумачуються з конституційного тексту Конституційним Судом України [302, с. 6].

З цього приводу доречно навести міркування О. В. Семенцової щодо того, що «Конституцією України закріплено низку цінностей, які уособлюють найбільш значимі ідеї та прагнення суспільства, чим і визначається зміст та спрямованість конституційно-правового регулювання, а також національної системи права в цілому. Найважливіші цінності конституційного рівня закріплено в Преамбулі Конституції України та в конкретних конституційних принципах, закріплених переважно в розділі I Основного Закону України. Серед них: свобода, права людини, справедливість, моральність, гуманізм, демократія, верховенство права, правове обмеження влади, республіканська форма правління, плюралізм та низка інших основоположних ідей» [332, с. 175]. Ці узагальнення є важливими для розуміння сутності аксіологічної функції конституційного права як галузі права України.

При дослідженні конституційних цінностей важливим є питання щодо їхнього співвідношення з конституційними принципами. Варто приєднатись до позиції тих вчених, які вважають: найбільш важливі на певному етапі суспільного розвитку конституційні принципи слід уважати конституційними цінностями.

Перевага такої позиції в тому, що по-перше, вона пояснює невичерпний та такий, що перебуває у постійній динаміці, перелік конституційних цінностей, та, по-друге, що вона є перспективним напрямом відходу від підходу до визначення функцій права, який сформувався за радянських часів та традиційно застосовується сучасними українськими дослідниками.

Одним з авторів, праці якого доцільно проаналізувати при дослідженні цього питання, є Д. В. Ірошніков. Він присвятив свою дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук державній правовій політиці у сфері державної безпеки (теоретичний аспект) [110]. При розробці поняття «безпека» він опублікував серію праць, серед яких:

- «Безпека як конституційна цінність» [107];
- «Безпека як правовий принцип» [108];
- «Безпека як функція права» [109].

Д. В. Ірошніков пропонує відносити безпеку до числа правових принципів. Після цього він обґрунтовує, що цей правовий принцип водночас належить до числа найважливіших конституційних принципів, а отже – слід уважати його конституційною цінністю. Він розмірковує: «Безпека – ключова категорія в існуванні і розвитку будь-якого об'єкта, причому як природного, так і соціального. Безпека є не тільки загальнолюдською цінністю, але і цінністю конституційною <...> На нашу думку, безпека в сукупності різних її видів є безумовною конституційною цінністю. Зокрема це підтверджується тим, що права і свободи людини і громадянина (як незаперечна конституційна цінність) можуть бути обмежені з метою забезпечення безпеки» [107, с. 83]. Варто не погодитись з тим, що права і свободи людини і громадянина є незаперечною конституційною цінністю (а також і цінністю конституціоналізму). Так само викликає зауваження і те, що безпека є конституційною цінністю, перш за все з огляду на те, що права людини можуть бути обмежені для гарантування національної безпеки. До того ж, конституційною цінністю слід уважати скоріше національну безпеку зокрема, ніж безпеку у цілому.

Слід повністю погодитись з логікою авторського ланцюжка «цінність – принцип права – функція права» Д. В. Ірошнікова та

перейти до розгляду того, як він аналізує зв'язок, наявний між принципами права та функціями права.

На думку Д. В. Ірошнікова¹, «правові принципи вибудовують орієнтири для права: саме вони пронизують всю правову матерію і формують правотворчу, правозастосовчу і правоінтерпретаційну діяльність» [108, с. 42].

Аналізуючи безпеку як функцію права, Д. В. Ірошніков обґрунтовує віднесення безпеки до числа функцій права поперше, важливістю безпеки, у першу чергу національної безпеки, для суспільства, та, по-друге, тим, що одним з завдань держави є забезпечення безпеки, у тому числі, національної безпеки.

Д. В. Ірошніков доволі нетрадиційно підходить до визначення поняття «функція права». Він посилається на наступні словники:

– на словник С. І. Ожегова, у якому функція визначена як «обов'язок, коло діяльності» [210 с. 1265];

– на Словник іноземних слів, у якому функція визначена як «обов'язок, коло діяльності, призначення» [365, с. 703].

Д. В. Ірошніков зауважує: «Необхідно звернути увагу на істотну відмінність другого словникового визначення, що додає категорію «призначення», оскільки в функціях завжди проявляється призначення» [109, с. 70].

Після цього Д. В. Ірошніков справедливо підкреслює, що у цих словниках слово «функція» розглядалось узагальнено, у той час як «категорія «функція» використовується в різних науках: математиці, фізиці, медицині тощо. Оскільки першооснову гуманітарного знання становить філософія, розглянемо функцію як філософську категорію. Філософський словник визначає функцію як «роль, яку виконують різні процеси і структури з підтримки цілісності і стійкості систем, частинами якої вони є» [406, с. 758]. Якщо перекласти філософське поняття функції на державу, то можна говорити про функції державних органів щодо підтримання цілісності та стійкості їх системи – механізму держави» [109, с. 70].

Після цього Д. В. Ірошніков переходить до аналізу того, як в сучасній юридичній літературі автори підходять до розуміння

¹ Д.В. Ірошніков застосовує поняття «принцип права» і «правовий принцип» як синоніми, і варто наголосити на справедливості такого підходу.

поняття «функція права». Він узагальнив, що у вітчизняному правознавстві «у теорії права під функціями права прийнято розуміти основні напрямки правового впливу, які виражають його сутність і соціальне призначення. Відомо, що функції права прийнято ділити на юридичні (охоронну і регулятивну), а також загальносоціальні або соціально-політичні (економічну, політичну, екологічну, комунікаційну та виховну). При цьому виховну функцію права нерідко розглядають як особливу, що не входить в ту чи іншу групу. Цікавим є підхід, згідно з яким недоцільно ділити функції права на регулятивну і охоронну, оскільки правову охорону важко уявити без правового регулювання [310, с. 32-34]» [109, с. 70].

Цілком логічно, що після цього Д. В. Ірошніков переходить до аналізу взаємозв'язку між функціями держави та функціями права.

Спочатку він узагальнює, що «вчені заявляють про деяку тотожність функцій держави і функцій права» [109, с. 70].

Для того, щоб зміцнити цю позицію, він наводить міркування з цього питання таких відомих правознавців, як С. С. Алексєєв та М. Й. Байтін.

З популярного підручника С. С. Алексєєва «Загальна теорія права» Д. В. Ірошкін процитував тезу про те, що «соціально-політичні функції – напрямки правового впливу, які виражають соціально-політичний зміст права. Право в цьому відношенні розглядається широко – в єдності з державою. Тому їх функції здебільшого збігаються» [11, с. 131].

З праці М. Й. Байтіна «Сутність права (сучасне нормативне праворозуміння на грані двох століть)» увагу Д. В. Ірошкіна привернуло наступне міркування: «Певна подібність в назвах окремих функцій права з деякими функціями держави ні в якій мірі не хитають відмінності даних явищ по суті: в перших випадках мова йде про напрями правового регулювання і, більш широко, впливу права; у другому – про напрями діяльності держави» [26, с. 175].

Очевидно, враховуючи наявність вимог до обсягу статті, Д. В. Ірошкін майже одразу після цього переходить до власних висновків. Зокрема, він резюмував: «хотілося б відзначити, що на сьогоднішній день забезпечення безпеки цілком доцільно

розглядати в якості функції права. З огляду на наявну в юридичній літературі класифікацію функцій права, представляється можливим вивчення її як з позиції загальносоціальних функцій, так і в рамках охоронної функції права. Подібний підхід виведе на новий рівень правове забезпечення національної безпеки в сукупності її елементів» [109, с. 72].

Одразу зауважимо, що слід погодитись з ними, однак зазначити, що його узагальнення потребують більш розгорнутої аргументації для того, щоб підвищити рівень їхньої переконливості. Адже фактично Д. В. Ірошніков визнає конституційну цінність – безпеку у цілому та національну безпеку зокрема – функціями права у зв'язку з тим, що їх забезпечення на території країни належить до числа функцій держави, а право є похідним від держави.

Аксіологічна функція конституційного права як галузі права України знаходить свою практичну реалізацію через діяльність Конституційного Суду України.

Непоодинокими є випадки, коли у тексті рішень єдиного органу конституційної юрисдикції зустрічаються посилання на цінності та принципи конституційного права.

Іноколи згадка про цінності у рішеннях Конституційного Суду України з'являється тому, що у них цитуються відповідні положення Основного Закону України 1996 року. Так, у Рішенні від 13 червня 2019 року у справі за конституційною скаргою Глуценка Віктора Миколайовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 392 Кримінального процесуального кодексу України № 4-р/2019 є такий фрагмент:

«2. Вирішуючи порушене у конституційній скарзі питання, Конституційний Суд України виходить з такого.

2.1. У Конституції України зазначено, що Україна є, зокрема, демократична, правова держава (стаття 1); людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю; права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (стаття 3)» [401].

Очевидно, що у цьому випадку про цінності згадується лише тому, що відповідні положення наявні у статті 3 Основного Закону України 1996 року.

Прикладом, коли єдиний орган конституційної юрисдикції взяв участь у формулюванні звернення до аксіологічного підгрунтя, може бути Рішення від 22 травня 2018 року у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76–VIII. У мотивувальній частині цього Рішення «Конституційний Суд України наголошує, що людську гідність необхідно трактувати як право, гарантоване статтею 28 Конституції України, і як конституційну цінність, яка наповнює сенсом людське буття, є фундаментом для усіх інших конституційних прав, мірилом визначення їх сутності та критерієм допустимості можливих обмежень таких прав. Наведене опосередковано підтверджується унікальним значенням людської гідності в Конституції України, за якою, зокрема, людина її життя і здоров'я, честь і гідність визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (частина перша статті 3); усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах (стаття 21); кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (частина перша статті 68).

Конституційний Суд України зазначає, що положення статей 3, 21, 46, 48, 68 Основного Закону України корелюють із міжнародними та європейськими стандартами щодо «гідного людського життя», «мінімальних вимог існування в умовах, гідних людини», прав людини «не зазнавати голоду» та на «захист від бідності», якими має керуватися соціальна держава» [392].

Отже, цей приклад ілюструє не тільки звернення до положень Основного Закону України 1996 року у контексті цінностей, але й деталізацію цих положень.

Нарешті, часто аксіологічна функція конституційного права як галузі права України реалізується за допомогою правової охорони (шляхом застосування заходів конституційно-правової

відповідальності по відношенню до осіб, що посягають на конституційні цінності).

Прикладом може слугувати одне з рішень Верховного Суду України, яке стосується заборони політичної партії.

Рішення Верховного Суду України від 5 листопада 2004 року про заборону політичної партії «К» було прийнято на підставі позову Міністерства юстиції України.

В описовій частині судового рішення було зазначено наступне:

«У жовтні 2004 року Міністерство юстиції України звернулося до Верховного Суду України з поданням про заборону політичної партії "К" на підставах порушення партією вимог статей 21, 24, 37 Конституції України, статті 5 Закону України "Про політичні партії в Україні", пункту 2.3 розділу 2 свого Статуту, оскільки вона відкрито та публічно посягає на загальнонаціональну єдність українського народу, вчиняє дії, що спонукають до розпалювання міжнаціональної та міжетнічної ворожнечі, що може ускладнити та погіршити в період виборчої кампанії політичну ситуацію в країні» [304].

Дослідивши матеріали справи та пояснення представників цієї політичної партії, Верховний Суд України виявив, що висловлювання, які Міністерство вважає підставою для звернення до Суду, були проголошені на мітингах та зустрічах з виборцями, а також містилися у низці друкованих агітаційних матеріалів.

Уважно співвідносячи ці висловлювання з цінностями конституційного права, Верховний Суд України відхилив ініціативу Міністерства юстиції України. У мотивувальній частині Рішення зазначено, що:

«вирази, які інкримінуються партії, суд розглядає в контексті передвиборних політичних спорів та обговорення проблем, що стосуються життя суспільства (політичних мітингів, закриття газети "Сільські вісті", значущих подій та інших масових заходів) як оціночні судження, думки, критичні зауваження та дуже різкі висловлювання, спрямовані на політичних діячів, державні органи чи громадські організації з метою участі партії в державно-політичному житті та здійснення реального впливу на вироблення державної політики задля реалізації своєї партійної програми.

Незважаючи на те, що деякі висловлювання, ідеї та інша інформація викликають образ та занепокоєння серед частини населення, суд, виходячи з вимог плюралізму думок, свободи поглядів і діяльності політичних партій, з урахуванням передбачених законом обмежень як умов прогресу демократичного суспільства дійшов висновку про недоведеність підстав для закриття політичної партії "К"» [304].

Таким чином, при вирішенні цього питання Верховний Суд України застосував ціннісний підхід, чим сприяв ефективної реалізації аксіологічної функції галузі національного конституційного права.

Крім суто юридичних аспектів реалізації аксіологічної функції конституційного права як галузі права України, зазначеному напрямку притаманний і соціально-психологічний спосіб реалізації. Мова йде про вплив конституційних норм, насамперед норм Основного Закону, на поведінку людей, який пов'язаний з формуванням його світогляду, переконань, життєвих орієнтирів. В цьому аспекті актуальною видається думка В. О. Лучина про те, що ціннісна-позитивне відношення до конституції – один з основних мотивів дотримання її норм [175, с. 44]. Отже, вкрай важливим є зворотній зв'язок між цінністю і поведінкою людини при аксіологічному впливі конституційних норм. Таким чином, аксіологічна функція конституційного права здійснюється шляхом комплексного впливу її нормативно-правових і соціальних (соціально-культурних, соціально-психологічних) начал.

Як справедливо зазначив У. М. Олійник, «ми переживаємо особливий момент у нашій історії, коли переривання необхідної модернізації може перетворитися в остаточну катастрофу народу й держави, а конституційні цінності можуть стати гарантією від застою, оскільки встановлюють орієнтири, досягнення яких вимагає безперервного, постійного розвитку. Разом з тим вони перешкоджають революційного зламу усталених норм» [214, с. 57]. Це підвищує актуальність аксіологічної функції конституційного права як галузі права України.

Отже, важко переоцінити важливість аксіологічного підходу саме в конституційному праві, адже цінності конституційного права є фундаментом правової основи всієї української державності, на їх

базі має розбудовуватись система правових цінностей нашої держави і суспільства. В наш час дослідження питань ціннісного підходу в галузі конституційного права дають поштовх до розробки концептуальних рекомендацій для вибору шляхів розвитку суспільства, держави і правової системи в цілому, а також дозволять проводити комплекс конституційних реформ, усвідомити цей процес в повному обсязі. Уявляється необхідним розробити систему конституційних цінностей, які на даний нелегкий для України етап соціально-економічного розвитку суспільства і держави стануть керівними ідеями при виробленні внутрішньої і зовнішньої політики країни, а також правового регулювання правозастосування.

Резюмуючи положення про аксіологічну функцію конституційного права як галузі права України, слід зазначити наступне:

– об'єктом аксіологічної функції конституційного права як галузі права є цінності та принципи конституційного права;

– суб'єктами реалізації аксіологічної функції конституційного права як галузі права є правотворчі органи публічної влади та правоохоронні органи;

– засобом забезпечення здійснення аксіологічної функції конституційного права як галузі права є встановлення дозволів, заборон та закріплення на нормативному рівні конституційних цінностей та принципів, а також застосування примусу до тих, хто їх порушує.

Аксіологічна функція галузі конституційного права – це напрям правового регулювання суспільних відносин, що складають галузевий предмет, який передбачає закріплення норм-принципів та забезпечення їхнього дотримання правотворчими органами та іншими суб'єктами.

Висновки до Розділу 5.

1. Регулятивна функція галузі конституційного права – це усі напрями, за якими встановлюються дозволи на певну поведінку у суспільних відносинах у статичі чи у динаміці у сферах основ правового становища особистості, основ організації публічної влади та основ функціонування громадянського суспільства.

2. Об'єктом регулятивної функції конституційного права як галузі права є група суспільних відносин в рамках предмета правового регулювання цієї галузі, на яку це регулювання спрямоване, за винятком окремих випадків саморегуляції функціонування деяких інститутів громадянського суспільства (громадських організацій, громадських спілок, політичних партій, органів самоорганізації населення тощо); суб'єктами реалізації регулятивної функції конституційного права як галузі права є усі суб'єкти конституційного права без виключення; засобом забезпечення здійснення регулятивної функції конституційного права як галузі права є дозвільний метод.

3. Запропоновано уважати доцільним вести мову не про регулятивну статичну та регулятивну динамічну функції конституційного права як галузі права України, а про динамічну підфункцію та статичну підфункцію регулятивної функції галузі національного конституційного права.

4. Узагальнено, що динамічна підфункція регулятивної функції конституційного права як галузі права України знаходить свій прояв у тих змінах, які відбуваються у конституційному праві, а отже – і у регламентованих ним суспільних відносинах. Основна роль цієї підфункції полягає в опосередкуванні динаміки предмету конституційного права та конституційних принципів.

5. Резюмовано, що стабільність, притаманна положенням Конституції України 1996 року, накладає свій відбиток на статичну підфункцію регулятивної функції галузі національного конституційного права. Ця підфункція має найвищий рівень стабільності, якщо порівнювати її зі статичними підфункціями регулятивної функції інших галузей системи права України.

6. Доведено, що регулятивна функція конституційного права як галузі права України є домінуючою над галузевою охоронною функцією. На користь цієї тези наведені наступні аргументи: а) визнання та прагнення практичної реалізації такого конституційного принципу, як принцип верховенства Основного Закону; б) активізація процесів конституціоналізації національної системи права; в) вибір України продовжувати свій розвиток як держави з демократичним режимом та підкреслення відмови України від тоталітарного минулого, поступові та

постійні зусилля усіх органів публічної влади, що спрямовуються у напрямі демократизації державного життя; г) європейський вектор розвитку України, метою практичної реалізації якого є вступ країни до Європейського Союзу; д) значна питома вага норм-цілей, норм-принципів серед норм галузі національного конституційного права.

7. Рекомендовано вбачати передчасною пропозицію виокремлювати серед принципів права принцип конституціоналізації. Наголошено, що важливість галузі конституційного права для розвитку системи права України слід всіляко підкреслювати, але не переоцінювати, а пропозиція внести до переліку принципів права такий принцип сприятиме гіпертрофуванню ролі галузі конституційного права у національній системі права.

8. Аргументовано, що з точки зору аксіологічного навантаження охоронна функція конституційного права як галузі права України є надзвичайно важливою для забезпечення практичної реалізації такого конституційного принципу, як принцип справедливості. Встановлюючи заборони, обов'язки, передбачаючи, що те чи інше діяння буде уважатися правопорушенням, встановлюючи юридичну відповідальність за правопорушення, органи публічної влади виходять з конституційного принципу справедливості у тому розумінні, яке існує на конкретному етапі розвитку суспільства.

9. Запропоновано уважати, що охоронна функція конституційного права як галузі права України має подвійне інформаційне значення: а) вона наочно демонструє суб'єктам правовідносин, які саме конституційні цінності та принципи охороняються державою; б) вона впливає на поведінку суб'єктів конституційного права, адже при плануванні своїх дій вони враховують не тільки дозволи, але й заборони, які передбачені положеннями чинного законодавства.

10. Рекомендовано виокремлювати наступні підфункції охоронної функції галузі національного конституційного права: а) правопоновлювальна; б) компенсаційна; в) каральна.

11. Охоронна функція галузі конституційного права – це напрям, за яким реалізуються правовідновлювальний, компенсаційний та каральний аспекти правового регулювання

основ правового становища особистості, основ організації публічної влади та основ функціонування громадянського суспільства.

12. Об'єктом охоронної функції конституційного права як галузі права є конституційні цінності та принципи, а також суспільні відносини у межах галузевого предмету правового регулювання; суб'єктами реалізації охоронної функції конституційного права як галузі права є правотворчі органи публічної влади та правоохоронні органи; засобом забезпечення здійснення охоронної функції конституційного права як галузі права України є встановлення заборон та застосування примусу по відношенню до правопорушників.

13. З метою характеристики сутності та змісту установчої функції конституційного права як галузі права України доведено: не слід уважати, що вона: а) реалізується лише за допомогою установчих норм; б) виконується лише з метою практичної реалізації установчої влади Українського народу; в) повністю співпадає з установчою функцією Конституції та не виходить за її межі.

14. Установча функція конституційного права як галузі права – це напрям, що передбачає оновлення правового регулювання суспільних відносин у сферах основ правового становища особистості, основ організації публічної влади та основ функціонування громадянського суспільства шляхом впровадження нових галузевих інститутів.

15. Об'єктом установчої функції конституційного права як галузі права є нові галузеві інститути, впровадження яких відбувається на основі положень Основного Закону чи інших актів конституційного законодавства; суб'єктами реалізації установчої функції конституційного права як галузі права є правотворчі органи публічної влади; засобом забезпечення здійснення установчої функції конституційного права як галузі права є дозвіл.

16. Аксіологічна функція галузі конституційного права – це напрям правового регулювання суспільних відносин, що складають галузевий предмет, який передбачає закріплення норм-принципів та забезпечення їхнього дотримання правотворчими органами та іншими суб'єктами.

17. Об'єктом аксіологічної функції конституційного права як галузі права є конституційні цінності та принципи; суб'єктами реалізації аксіологічної функції конституційного права як галузі права є правотворчі органи публічної влади та правоохоронні органи; засобом забезпечення здійснення аксіологічної функції конституційного права як галузі права є встановлення дозволів, заборон та закріплення на нормативному рівні конституційних цінностей та принципів, а також застосування примусу до тих, хто їх порушує.

ВИСНОВКИ

Монографія є першим комплексним науковим дослідженням, у якому вирішено наукову проблему розробки доктрини функцій конституційного права як галузі права України.

Серед узагальнень, підсумкових положень, висновків, рекомендацій і пропозицій найголовніше дослідницьке та практичне значення мають наступні.

1. Функція конституційного права України – це напрям регулювання конкретного виду чи групи суспільних відносин, які виступають предметом національного конституційного права, з метою реалізації публічного інтересу, що полягає в утвердженні конституційних прав і свобод людини, верховенства права і демократії та у забезпеченні конституційного правопорядку.

2. До числа ознак функцій конституційного права як галузі права України, які мають загальний характер та притаманні функціям не тільки конституційного права, але й інших галузей, запропоновано уважати належними наступні:

– функції конституційного права найбільш рельєфно виражають сутність і зміст галузі, її призначення у суспільстві та державі, а також роль і місце у національній системі права;

– функція конституційного права як галузі права України є активним способом діяльності права, що виражається в утворенні, зміні та припиненні правовідносин, що є предметом конституційного права;

– функції конституційного права безпосередньо пов'язані із системою конституційного права як галузі права, її нормами та інститутами, утворюючи стійкі системно-функціональні, структурні та генетичні зв'язки, що характеризують статичні й динамічні, матеріальні та процесуальні властивості конституційного права;

– функції конституційного права як галузі права України здійснюють безпосередній вплив на конституційно-правові відносини та їх властивості. Породжують, змінюють і припиняють конституційно-правові відносини, а також визначають їх змістовне наповнення;

– функції конституційного права як галузі права України є напрямками та видами діяльності конституційного права щодо цілеспрямованого впливу на суспільні відносини.

3. До числа характерних рис конституційного права як галузі права України, які впливають на галузеві функції, запропоновано відносити: а) тісний зв'язок з політикою; б) впорядкованість та дискретність (інколи їх охоплюють поняттям «інституціоналізація», яке є менш точним); в) динаміку галузевого предмету, яка спричиняється динамікою конституційних принципів (у свою чергу, динаміка конституційних принципів обумовлена численними змінами до Конституції України 1996 року, що мають істотний характер).

4. Удосконалено визначення поняття «конституціоналізм». Для потреб дослідження функцій конституційного права як галузі права України запропоновано уважати, що конституціоналізм – це режим функціонування публічної влади відповідно до конституційних принципів.

5. Доведено, що конституційні принципи знаходяться у постійній ієрархічній, номенклатурній та змістовній динаміці, що обумовлює постійну динаміку функцій конституційного права як галузі національного права.

Ієрархічна динаміка конституційних принципів полягає в тому, що на певному етапі суспільного розвитку найбільш важливі принципи набувають характеру цінностей.

Номенклатурна динаміка конституційних принципів полягає в тому, що їхній перелік не є вичерпним та постійно змінюється, як правило, розширюючись.

Змістова динаміка конституційних принципів полягає в тому, що їхній зміст визначається, виходячи з актуальних потреб держави та суспільства, і постійно змінюється, як правило, розширюючись.

6. Запропоновано уважати, що спеціальними ознаками функцій конституційного права як галузі права України є наступні:

- забезпечують досягнення реалізації публічного інтересу;
- мають телеологічне та аксіологічне спрямування;
- обумовлені елементами системи конституційного права як галузі права України та положеннями Основного Закону України як її основного джерела;

– знаходяться у тісному зв'язку з функціями Української держави.

7. Аргументовано, що структура кожної функції конституційного права як галузі права України є трьохчленною та включає:

- а) об'єкт функції;
- б) суб'єктів реалізації функції;
- в) засоби забезпечення здійснення функцій галузі.

Об'єкт функції конституційного права як галузі національного права – це група суспільних відносин в рамках предмета правового регулювання цієї галузі, на яку це регулювання спрямоване.

Суб'єкти реалізації функції – це особи, які здійснюють правове регулювання відповідних суспільних відносин, а також особи, на яких спрямоване правове регулювання відповідних суспільних відносин.

Засоби забезпечення здійснення функцій конституційного права – це сукупність прийомів та методів, що застосовуються при правовому регулюванні конкретних суспільних відносин.

8. Дістала подальшої аргументації теза щодо того, що при аналізі функцій конституційного права як галузі права України слід враховувати напрацювання дослідників щодо функцій держави з огляду на належність цієї галузі права до числа публічно-правових, а також з огляду на високу ступінь політизації норм галузі.

9. Сформульована пропозиція щодо можливості застосування до класифікації функцій конституційного права як галузі права України положень теорії держави і права щодо класифікації внутрішніх функцій держави за сферами суспільного життя у разі її модифікації та адаптації. Зазначено, що конституційне право належить до числа галузей системи права України, а тому навряд чи її положення можуть повноцінно охоплювати зовнішні функції Української держави (зовнішньополітичну, зовнішньоекономічну, культурного співробітництва, оборони, дипломатичну).

10. Аргументовано необхідність:

а) для угруповання соціальних функцій галузі адаптувати підхід, що є поширеним при класифікації функцій держави (у

залежності від сфери суспільного життя на політичні, економічні тощо);

б) для угруповання власне юридичних функцій галузі адаптувати один з підходів, який пропонується фахівцями з теорії держави і права для класифікації функцій права.

11. Сформульовано, що функції Основного Закону України – це взаємоузгоджена система шляхів і способів утвердження конституційних цінностей та досягнення мети і завдань конституційно-правового регулювання.

12. Доведено доцільність угруповати функції Основного Закону України 1996 року у залежності від сфери суспільних відносин, які регламентуються положеннями цього нормативно-правового акту, на загальносоціальні (політична, економічна, соціальна) та юридичні (установча, інтегративна та програмна).

13. Сформульовано, що функції норм конституційного права України – це напрями регулювання суспільних відносин у межах галузевого предмету з метою реалізації публічного інтересу, що полягає в утвердженні конституційних прав і свобод людини, верховенства права і демократії та у забезпеченні конституційного правопорядку.

14. До числа функцій норм конституційного права запропоновано відносити регулятивну, охоронну, аксіологічну, установчу та програмну функції.

15. Запропоновано розглядати систему функцій конституційного права як галузі права України як сукупність підсистем двох рівнів.

Підсистему I рівня становлять функції конституційного права як галузі права України, виокремлені за сферами суспільного життя, регулювання яких є стратегічно важливим. До числа цих (зовнішніх) функцій конституційного права слід уважати належними економічну, політичну та соціально-культурну функції.

Підсистему II рівня становлять функції конституційного права як галузі права України, виокремлені у залежності від цілей та завдань, що стоять перед галуззю. До числа цих (внутрішніх) функцій галузі слід уважати належними: а) змістовні функції (регулятивна та охоронна); б) сутнісні функції (аксіологічна та установча).

16. Економічна функція конституційного права як галузі права – це напрям правового регулювання тих суспільних відносин в межах економічної системи, які впливають на основи правового становища особистості, основи організації публічної влади та основи функціонування громадянського суспільства.

17. Об'єктом економічної функції конституційного права як галузі права є суспільні відносини в межах економічної системи, які охоплюються галузевим предметом; суб'єктами реалізації економічної функції є правотворчі органи публічної влади та суб'єкти господарювання; засобом забезпечення здійснення економічної функції конституційного права як галузі права є встановлення дозволів та заборон в окремих сферах економічної системи з урахуванням її телеологічного розвитку за умов помірної саморегуляції.

18. Політична функція конституційного права як галузі права – це напрям правового регулювання тих суспільних відносин в межах політичної системи, які впливають на основи правового становища особистості, основи організації публічної влади та основи функціонування громадянського суспільства.

19. Об'єктом політичної функції конституційного права як галузі права є суспільні відносини в межах політичної системи, що охоплюються галузевим предметом; суб'єктами реалізації політичної функції є суб'єкти конституційного права, наділені владними повноваженнями; засобом забезпечення здійснення політичної функції конституційного права як галузі права є встановлення приписів, дозволів, заборон.

20. Соціально-культурна функція конституційного права як галузі права – це напрям, за яким реалізуються власне-соціальні, ідеологічні, виховні аспекти правового регулювання основ правового становища особистості, основ організації публічної влади та основ функціонування громадянського суспільства.

21. Запропоновано виокремлювати наступні підфункції соціально-культурної функції конституційного права як галузі права України: а) власне-соціальну; б) виховну; в) інформаційну.

22. Об'єктом соціально-культурної функції конституційного права як галузі права є суспільні відносини соціального та культурного характеру, які охоплюються галузевим предметом; суб'єктами реалізації соціально-культурної функції є усі галузеві

суб'єкти; засобом забезпечення здійснення соціально-культурної функції конституційного права як галузі права є встановлення приписів, дозволів, заборон.

23. Регулятивна функція конституційного права як галузі права – це усі напрями, за якими встановлюються дозволи на певну поведінку у суспільних відносинах у статичні чи у динаміці у сферах основ правового становища особистості, основ організації публічної влади та основ функціонування громадянського суспільства.

24. Запропоновано вести мову не про регулятивну статичну та регулятивну динамічну функції конституційного права як галузі права України, а про динамічну підфункцію та статичну підфункцію регулятивної функції національного конституційного права.

25. Об'єктом регулятивної функції конституційного права як галузі права є група суспільних відносин в рамках предмета правового регулювання цієї галузі, на яку це регулювання спрямоване, за винятком окремих випадків саморегуляції функціонування деяких інститутів громадянського суспільства (громадських організацій, громадських спілок, політичних партій, органів самоорганізації населення тощо); суб'єктами реалізації регулятивної функції є усі суб'єкти конституційного права без виключення; засобом забезпечення здійснення регулятивної функції конституційного права як галузі права є дозвільний метод.

26. Охоронна функція конституційного права як галузі права – це напрям, за яким реалізуються правовідновлювальний, компенсаційний та каральний аспекти правового регулювання основ правового становища особистості, основ організації публічної влади та основ функціонування громадянського суспільства.

27. Рекомендовано виокремлювати наступні підфункції охоронної функції національного конституційного права: а) правопоновлювальна; б) компенсаційна; в) каральна.

28. Об'єктом охоронної функції конституційного права як галузі права є конституційні цінності та принципи, а також суспільні відносини у межах галузевого предмету правового регулювання; суб'єктами реалізації охоронної функції є

правотворчі органи публічної влади та правоохоронні органи; засобом забезпечення здійснення охоронної функції конституційного права як галузі права України є встановлення заборон та застосування примусу по відношенню до правопорушників.

29. Установча функція конституційного права як галузі права – це напрям, що передбачає оновлення правового регулювання суспільних відносин у сферах основ правового становища особистості, основ організації публічної влади та основ функціонування громадянського суспільства шляхом впровадження нових галузевих інститутів.

30. Об'єктом установчої функції конституційного права як галузі права є нові галузеві інститути, впровадження яких відбувається на основі положень Основного Закону чи інших актів конституційного законодавства; суб'єктами реалізації установчої функції є правотворчі органи публічної влади; засобом забезпечення здійснення установчої функції конституційного права як галузі права є дозвіл.

31. Аксіологічна функція конституційного права як галузі права – це напрям правового регулювання суспільних відносин, що складають галузевий предмет, який передбачає закріплення норм-принципів та забезпечення їхнього дотримання правотворчими органами та іншими суб'єктами.

32. Об'єктом аксіологічної функції конституційного права як галузі права є конституційні цінності та принципи; суб'єктами реалізації аксіологічної функції є правотворчі органи публічної влади та правоохоронні органи; засобом забезпечення здійснення аксіологічної функції конституційного права як галузі права є встановлення дозволів, заборон та закріплення на нормативному рівні конституційних цінностей та принципів, а також застосування примусу до тих, хто їх порушує.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов А. И. Проблемы реализации регулятивной функции права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Н. Новгород, 2005. 26 с.
2. Абрамов А. И. Проблемы реализации регулятивной функции права: дис. ... канд. юрид. наук. Н. Новгород, 2005. 222 с. URL: <https://www.dissercat.com/content/problemu-realizatsii-regulyativnoi-funksii-prava>
3. Агафонова Н. В. До питання про функції конституційної реформи. *Університетські наукові записки*. 2016. № 1. С. 33 – 44.
4. Агафонова Н. В. Конституційна реформа в Україні: поняття, інституційний механізм та забезпечення ефективності: автореф. дис... д-ра юрид.наук. К., 2017. 38 с.
5. Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12>
6. Александров Н. Г., Зайкин А. Д., Лившиц Р. З. Основной закон о труде. М.: Профиздат, 1972. 144 с.
7. Алексеев С. С. Общая теория права : учеб. 2-е изд. перераб. и доп. М. : ТК Велби, Из-во «Проспект», 2008. 576 с.
8. Алексеев С. С. Общая теория права. В двух томах. Т. I. М.: Юрид. лит. 1981. 361 с.
9. Алексеев С. С. Общая теория права. В двух томах. Т. II. М.: Юрид. лит. 1982. 360 с.
10. Алексеев С. С. Общая теория права. Курс в 2-х томах. Том 1. М.: Юрид. лит-ра, 1981. 360 с.
11. Алексеев С. С. Общая теория права : учеб. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Проспект, 2009. 360 с.
12. Алексеев С. С. Общая теория социалистического права : (Курс лекций) : Учеб. пособие : [В 4 вып.] / М-во высш. и спец. образования РСФСР. Свердлов. юрид. ин-т. Свердловск : [б. и.], 1963. 265 с.
13. Алексеев С. С. Проблемы теории права : курс лекций : в 2 т. Т. 1 : Основные вопросы общей теории социалистического права. Свердловск : Свердлов. юрид. ин-т, 1972. 394 с.
14. Амельченко Ю. А. Превенция в системе функций права. *Ученые записки Крымского федерального университета имени*

В. И. Вернадского. Юридические науки. 2018. Т. 21. № 1. С. 249 – 258.

15. Андрощук О. В., В. Чорновіл та ідея федералізації України : Еволюція поглядів. URL: <http://histans.com/LiberUA/978-966-02-5866-2/11.pdf>

16. Аскназий С. И. Очерки хозяйственного права СССР. Ленинград : Прибой, 1926. 200 с.

17. Афанасьев В. С. Функции государства: начала философско-системного анализа. *Труды Академии управления МВД России*. 2018. № 3. С. 54 – 59.

18. Бабенко К. А. Політико-правові відносини як предмет регулювання конституційного права України. URL: <https://6aas.gov.ua/ua/proekty/articles/b/436-politiko-pravovi-vidnosini-yak-predmet-regulyuvannya-konstitutsijnogo-prava-ukrajini.html>

19. Бабенко К. А. Теоретико-методологічні проблеми дослідження основних сфер конституційного регулювання. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 2. С. 66 – 71.

20. Бабкіна О. В., Волинка К. Г. Теорія держави і права у схемах і визначеннях. К.: МАУП, 2004. 144 с.

21. Баймаханова Д. М. Функции Конституции в современный период: некоторые аспекты. Юридические науки: проблемы и перспективы: материалы Междунар. науч. конф. (г. Пермь, март 2012 г.). Пермь: Меркурий, 2012. С. 14 –17.

22. Баймуратов М. О. Місцеве самоврядування як загальний спадок людської цивілізації та важливий феномен сучасного світового конституціоналізму. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Право*. 2011. Вип. 1. С. 57 – 65.

23. Баймуратов М. О. Феноменологія муніципальних прав людини. *Місцеве самоврядування та регіональний розвиток в Україні*. 2013. № 1. С. 52 –56.

24. Байтин М. И. О принципах и функциях права: новые моменты. *Известия высших учебных заведений. Правоведение*. 2000. № 3. С. 4 – 16.

25. Байтин М. И. Сущность и основные функции социалистического государства. Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1979. 302 с.

26. Байтин М. И. Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков). Саратов, 2001. 416 с.
27. Балакірева Р. С. Конституційне право України : [навч. посібник]. К. : Центр навчальної літератури, 2003. 210 с.
28. Барабаш Ю. Г. Державно-правовий конфлікт як категорія науки конституційного права. *Форум права*. 2008. № 2. С. 15 – 20.
29. Баранов А. В. Нормы-принципы в механизме правового регулирования. *Вестник Томского государственного университета. Право*. 2016. № 4. С. 5 – 14.
30. Баранов А. В. Системоопределяющие специализированные нормы современного российского права. *Вестник Омского университета. Серия «Право»*. 2017. № 4. С. 13 – 19.
31. Батанов А. В. Основы теории функций муниципального права. *Антиномии*. 2015. Т. 15. № 1. С. 111 – 124.
32. Батанов О. В. Муниципализм як категорія сучасного муніципального права: постановка проблем. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 4. С. 102 – 108.
33. Батанов О. В. Принципи місцевого самоврядування як ціннісний вимір сучасного муніципалізму. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Право*. 2012. Вип. 1. С. 24 – 32.
34. Батанов О. В. Феноменологія сучасного європейського муніципалізму та місцеве самоврядування в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 4. С. 77 – 81.
35. Белов Г. А. О содержании и форме социалистического права. *Советское государство и право*. 1964. № 12. С. 81 – 92.
36. Беляева Ю. Н. О социальных функциях государства. *Журнал российского права*. 2016. № 1. С. 99 – 106.
37. Беляева Ю. Н. Традиционный и новый взгляд на теоретико-правовое явление «классификация функций современного государства». *Matters of Russian and International Law*. 2016, Vol. 6, Is. 12A. P. 34 – 39.
38. Богданова Н. А. К новой концепции преподавания конституционного права. *Государство и право*. 1994. № 7. С. 11 – 27.
39. Бойцова В. В., Бойцова Л. В., Ломовский В. С. Конституционное право в российской правовой системе. *Общественные науки и современность*. 1993. № 6. С. 36 – 47.

40. Бондаренко О. В. Конституційна модернізація: онтологічне розуміння, аксіологічна значущість, компаративна цінність: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2019. 256 с.

41. Бондарь Н. С. Конституционное правосудие как фактор модернизации российской государственности. *Журнал российского права*. 2005. № 11. С. 15 – 30.

42. Бондарь Н. С. Предмет конституционного права в контексте практики конституционного правосудия: стабильность и динамизм. *Актуальные проблемы российского права*. 2018. № 10. С. 24 – 35.

43. Бондарь Н. С. Судебный конституционализм: доктрина и практика. Монография. М.: Норма, 2018. 528 с.

44. Бориславська О. М. Європейська модель конституціоналізму: системно-аксіологічний аналіз: монографія. Харків: Право, 2018. 384 с.

45. Бориславська О. М. Європейська модель конституціоналізму: формування, сучасний стан, тенденції розвитку: дис... д-ра юрид. наук. Харків, 2019. 428 с.

46. Варламова Н. В. Понимание свободы, равенства и справедливости в контексте либертатной концепции права. *Российский ежегодник теории права*. 2008. № 1. С. 43 – 66.

47. Василевич Г. А. Конституционное право Республики Беларусь : учебн. Минск : Книжный Дом, 2010. 768 с.

48. Васильев А. М. Диалектическая связь категорий общей теории права. *Советское государство и право*. 1974. № 1. С. 13 – 21.

49. Васильев А. М. Категории теории права: к разработке понятийной системы : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. М., 1975. 41 с.

50. Васильченко О. П. Джерела конституційного права України (системно-функціональний аналіз): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2007. 18 с.

51. Ведяшкин С. В. Охранительная функция административного права: концепт и реализация. *Вестник Томского государственного университета. Право*. 2017. № 26. С. 33 – 44.

52. Виборчий кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 7-9. Ст. 48.

53. Висновок Головного науково-експертного управління Верховної Ради України від 5 вересня 2019 року на Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про правонаступництво України» щодо скасування дії актів СРСР та УРСР на території України». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66305

54. Витрук Н. В. Верность Конституции. М.: Изд-во РАП. 2008. 272 с.

55. Водяніков О. Ю. Конституція і революція: анатомія установчої влади. Конституційний поліолог. 20 років Конституції України: суспільство і влада в конституційному процесі. Збірка тез міжнародної науково-практичної конференції. Київ: ВАІТЕ, 2016. С. 15 – 69.

56. Водяніков О. Ю. Маленька перемога у великій боротьбі за права: постанова Верховного Суду про доступ до суду недієздатної особи. URL: https://ukr.lb.ua/blog/oleksandr_vodennikov/402399_malenka_pere_moga_velikiy_borotbi.html

57. Воеводин Л. Д. Юридический статус личности в России. М.: Норма, 1997. 299 с.

58. Волинець В. Екологічна функція в системі функцій сучасної держави: проблеми правового забезпечення в Україні. *Юридична Україна*. 2012. № 11. С. 4 – 11.

59. Волинка К. Г. Теорія держави і права: Навч. посіб. К.: МАУП, 2003. 240 с.

60. Волошин Ю. О. Конституційно-правове забезпечення європейської міждержавної інтеграції: теоретико-методологічні аспекти: монографія / За ред. М. О. Баймуратова. К.: Логос, 2010. 428 с.

61. Вопленко Н. Н. Сущность, принципы и функции права. Волгоград : Изд-во ВолГУ, 1998. 54 с.

62. Выдрин И. В. Конституция России и конституционное право: взаимовлияние и взаимодействие. *Российское право: Образование. Практика. Наука*. 2018. № 3. С. 4 – 8.

63. Гаврикова А. А. Место и роль воспитательной функции в системе функций права. *Отечественная юриспруденция*. 2017. № 6. С. 42 – 47.

64. Георгіца А. З. Теоретико-методологічні проблеми сучасного конституціоналізму : [наукова доповідь]. Чернівці : Рута, 2002. 41 с.

65. Гетьман А. П. Екологічна функція держави в сучасних глобалізаційних процесах. *Проблеми законності* : зб. наук. пр. Харків, 2015. Вип. 128. С. 145 – 153.

66. Гизатуллин Р. Х. Экологическая функция государства: теория и практика реализации: дис. ... д-ра юрид. наук. М., 2014. 442 с.

67. Глебченко О. А. Охранительная функция в системе функций права. *Сибирский юридический вестник*. 2008. № 4. С. 8 – 12.

68. Голиченков А. К. Экологическое законодательство России: понятие, состояние, развитие. Экологическое право на рубеже XXI века: Сборник научных статей преподавателей и аспирантов кафедры экологического и земельного права юридического факультета МГУ им. М.В. Ломоносова, посвященный памяти профессора В.В. Петрова / Под ред. А.К. Голиченкова. М., 2000. С. 2 – 19.

69. Головатий С. П. Верховенство права: ідея, доктрина, принцип: автореф. дис... д-ра юрид. наук. К., 2009. 44 с.

70. Головатий С. Верховенство права: український досвід. Кн. 3. К. : Фенікс, 2006. 1747 с.

71. Головатий С. П. Тріада європейських цінностей – верховенство права, демократія, права людини – як основа українського конституційного ладу. *Право України*. 2015. № 1. С. 13 – 92.

72. Головка К. В. Систематизація муніципального законодавства України: теорія та практика: дис. ... д-ра юрид.наук. Ужгород, 2019. 429 с.

73. Горбатовская Е. С. Культурно-воспитательная функция современного российского государства: автореф. дис. ... канд.юрид.наук. М., 2017. 32 с.

74. Горбатовская Е. С. О содержании культурно-воспитательной функции государства. *Актуальные проблемы российского права*. 2017. № 9. С. 25 – 35.

75. Горшенев В. М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе. М. : Юридическая литература, 1972. 258 с.

76. Государственное право буржуазных стран и стран, освободившихся от колониальной зависимости. Учебник / Под ред.: Ильинский И.П., Крутоголов М.А. М.: Юрид. лит., 1979. 456 с.

77. Государственное право зарубежных стран: курс лекций / Н.В. Мишина, В.А. Михалев, В.А. Курагин, Д.Е. Волкова. К.: Юринком Интер, 2012. 416 с.

78. Государственное право Германии / Н. Ахтенберг [и др.]. М.: РАН, 1994. Т. 1. 318 с.

79. Гришина Я. С. О научном наследии профессора В. А. Рыбакова: реализация идеи о социальной функции права собственности в концепции правового обеспечения социального предпринимательства. *Юридическая наука*. 2017. № 2. С. 30 – 33.

80. Дейч Н. И. Классификация функций трудового права в свете системного подхода. Государственное регулирование и устойчивое развитие муниципальных образований. Иркутск: Изд-во БГУЭП, 2004. С. 195 – 202.

81. Дейч Н. И. Функции трудового права : дис. ... канд. юрид. наук. Томск, 2006. 223 с.

82. Дейч Н. И. Функции трудового права. Правовые проблемы укрепления российской государственности: Сб. статей. Ч. 16 / Под ред. Б. Л. Хаскельберга. Томск: Изд-во Том. ун-та, 2003. С. 278 – 280.

83. Демидов М. М. Функции российского трудового права : дис. ... канд. юрид. наук., 2012. 223 с.

84. Децентралізація в Україні (офіц. веб-сайт). URL: <https://decentralization.gov.ua/>

85. Дроботов С. Аксіологічна і когнітивна функція права у процесі становлення правової держави. URL: <http://www.pravnuk.info/urukrain/1227-aksiologichna-i-kognitivna-funkci-prava-u-procesi-stanovlennya-pravovo-derzhavi.html>

86. Дроботов С. А. Реалізація функцій права в умовах розвитку демократичної, правової держави : дис. ... канд. юрид. наук. К., 2011. 219 с.

87. Дроботов С. А. Регулятивна функція права у правовій державі: поняття і ознаки. *Держава і право*. 2010. Вип. 50. С. 48 – 53.

88. Дудко И. Г. К вопросу о предмете конституционного права (в поиске адекватной проекции). *Актуальные проблемы российского права*. 2018. № 10. С. 92 – 102.

89. Енгибарян Р. В., Краснов Ю. К. Теория государства и права: Учебное пособие. М.: Юристъ, 1999. 254 с.

90. Ермолова О. Н., Максименко С. Т. О специальных функциях частного права. *Юридическая наука*. 2017. № 2. С. 42 – 44.

91. Єсельчик С. О. Федералізм М. Драгоманова. URL: <http://www.ditext.com/yekelchyk/federal.html>

92. Жимиров В. Н. Юридический функционализм: теоретико-методологический анализ: дис. ... д-ра юрид.наук. СПб, 2005. 334 с. URL: <https://www.dissercat.com/content/yuridicheskii-funktsionalizm-teoretiko-metodologicheskii-analiz>

93. Житловий Кодекс Української РСР від 30 червня 1983 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10>

94. Жукова Е. С. Культурно-воспитательная функция государства. *Актуальные проблемы российского права*. 2017. № 3. С. 41 – 48.

95. Загальна декларація прав людини 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015

96. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.

97. Загальна теорія права: Підручник / За заг.ред. М.І. Козюбри. К.: Ваіте, 2016. 392 с.

98. Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Затверджена Законом України від 18 березня 2004 року «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу». *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 29. Ст. 367.

99. Задорожня Г. В. Аксіологічний вимір Конституції України: проблеми теорії і практики. *Юридичний журнал*. 2012. №7-8. С. 98 – 102.

100. Задорожня Г. В., Задорожний Ю. А., Сопілко І. М. Конституційне право України: підручник. К.: Вид-во Нац.авіац.ун-ту «НАУ – друк», 2010. 448 с.

101. Заморська Л. І. Функції права: змістовно-теоретичний аналіз. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2015. № 6. С. 3 – 9.

102. Захаров А. В. Функции государства и отражение в них борьбы с современными глобальными экологическими вызовами человечеству. *Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки*. 2012. № 1. С. 240 – 247.

103. Защита прав человека в условиях пандемии COVID-19. URL: <https://www.un.org/ru/coronavirus/protecting-human-rights-amid-covid-19-crisis>

104. Зміни до Конституції щодо децентралізації планують ухвалити до місцевих виборів. 25.02.2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2883786-zmini-do-konstitucii-sodo-decentralizacii-planuut-uhvaliti-do-miscevih-viboriv.html>

105. Игнатов О. С. Интегративная функция в системе функций конституции. *Вопросы российского и международного права*. 2017. Том 7. № 8А. С. 17 – 28.

106. Иоффе О. С., Шаргородский М. Д. Вопросы теории права. М.: Государственное издательство «Юридическая литература», 1961. 381 с.

107. Ирошников Д. В. Безопасность как конституционная ценность. Актуальные вопросы конституционно-правового регулирования модернизации российского общества (к 20-летию Конституции Российской Федерации). М.: МИИТ, 2013. С. 83 – 85.

108. Ирошников Д. В. Безопасность как правовой принцип. *Юридическая наука*. 2017. № 3. С. 41 – 45.

109. Ирошников Д. В. Безопасность как функция права. *Юридическая наука*. 2017. № 3. С. 69 – 72.

110. Ирошников Д. В. Правовая политика Российской Федерации в сфере государственной безопасности : теоретический аспект : дис. ... канд. юрид наук. Тамбов, 2011. 166 с.

111. Іванова Т. В. Сутність екологічної функції держави в умовах глобальних викликів сучасності. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Управління*. 2013. Вип. 3. С. 59 – 65.

112. Каравай Т. В. Понятие и виды функций гражданского права. *Вестник Омского университета. Серия «Право»*. 2016. № 2. С. 121 – 127.

113. Каратеева М. Н. Гарантирующая функция Конституции Российской Федерации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ставрополь, 2005. 32 с.

114. Карнер И. Социальные функции права ; под ред.: Я. А. Берман ; пер. : Л. В. Геркан. М., Петроград : Госиздат, 1923. 133 с.

115. Карпович Н. А. Экологическая функция Белорусского государства. *Вестник БДУ*. Сер. 3. 2011. № 2. С. 106 – 110.

116. Кашанина Т. В., Кашанин А. В. Основы российского права: Учебник для вузов. 2-е изд., изм. и доп. М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА–ИНФРА • М), 2000. 800 с.

117. Кашанина Т. В. Корпоративное право (Право хозяйственных товариществ и обществ). Учебник для вузов. М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1999. 815 с.

118. Кашанина Т. В. Структура права: монография. М.: Проспект, 2013. 584 с.

119. Квач С. С. Особливості та основні складові процесу конституціоналізації права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2014. Вип. 9-2(1). С. 58 – 60.

120. Кнац Ю. А. Содержание и значение экологической функции государства. *Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки*. 2015. № 9. С. 177 – 180.

121. Коваленко А. А. Функції та завдання фінансового права: проблеми теорії і практики: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2019. 442 с.

122. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>

123. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>

124. Кокошкин Ф. Ф. Русское государственное право. Вып. 2. М., 1908. 157 с.

125. Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): автореф. дис... д-ра юрид. наук. К., 1999. 36 с.

126. Коллюшин Е. И. Конституционное (государственное) право России : курс лекций. М. : Изд-во МГУ, 1999. 381 с.

127. Комаров С. А., Попова А. В. Предмет конституционного права: взгляд теоретиков. *Актуальные проблемы российского права*. 2018. № 10 (95). С. 103 – 113.

128. Комарова В. В. Реальное и мнимое расширение предмета конституционного права. *Актуальные проблемы российского права*. 2018. № 10. С. 11 – 23.

129. Комкова Г. Н. Теория функций Конституции: проблемы модернизации. URL: <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/110859/1/k2014-16.pdf>

130. Константинова А. В. Формы осуществления функций права : дис. ... канд. юрид. наук. Челябинск, 2014. 179 с.

131. Конституционное законодательство России / под ред. Ю. А. Тихомирова. М.: Городец, 1999. 382 с.

132. Конституционное право : учебник / отв. ред. В. В. Лазарев. М. : Юрист, 1999. 592 с.

133. Конституційне (державне) право зарубіжних країн: Навч. посіб. 2-ге вид., стер. Рекомендовано МОН / За ред. В.М. Бесчастного. К., 2008. 467 с.

134. Конституційне право зарубіжних країн : підручник / Н.В. Мішина, В.О. Міхальов, В.О. Куранін та ін.; за ред. Н.В. Мішиної, В.О. Міхальова. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. 644 с.

135. Конституційне право зарубіжних країн. Том 1 : Загальна частина / під ред. д.ю.н., проф. Н.В. Мішиної та доц. В. О. Міхальова. Дніпропетровськ : Середняк ТК, 2014. 340 с.

136. Конституційне право зарубіжних країн. Том 2 : Особлива частина / під ред. д.ю.н., проф. Н.В. Мішиної та доц. В. О. Міхальова. Дніпропетровськ : Середняк ТК, 2014. 336 с.

137. Конституційне право України : підруч. для студ. вищих навч. закладів / Л. К. Байрачна, В. С. Журавський, В. П. Колісник та ін. ; за ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського. К. : Ін Юре, 2002. 544 с.

138. Конституційне право України : підручн. / За ред. В.Я. Тація, В.Ф. Погорілка, Ю.М. Тодики. К. : Український центр правничих студій, 1999. 376 с.

139. Конституційне право України. Академічний курс : Підруч.: У 2 т. Т. 1 / За ред. В.Ф. Погорілка. К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2006. 544 с.

140. Конституційне право України : навч. посібник [для підгот. до іспиту за кредитно-модульною сист. навчання]. 2-е вид., перероб. і доп. / В. О. Боняк, В. А. Завгородній, А. В. Самотуга, Л. А. Філянїна. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 293 с.

141. Конституційне право України: підручник; за заг. ред. Т.М. Слінько. Харків: Право, 2020. 592 с.

142. Конституційне право України: прагматичний курс. Навчальний посібник. Одеса: Юридична література, 2017. 256 с.

143. Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік 1977 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001400-77>

144. Конституція (Основний Закон) України. Прийнята на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання 20 квітня 1978 року, зі змінами і доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09>

145. Конституція (Основний Закон) Української РСР 1978 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09>

146. Конституція України 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

147. Концепція реформування інституту саморегулювання в Україні: схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 травня 2018 р. № 308-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/308-2018-p>

148. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-p>

149. Коркунов Н. М. Русское государственное право : в 2 т. / под ред. и с доп. М. Б. Горенберга. 6-е изд. СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1909. Т. 1. 623 с.

150. Коркунов Н. М. Лекции по общей теории права. СПб., 1908. 363 с.

151. Королюк В. О. Провісник нового і праведного закону (штрихи до портрета Леоніда Юзькова на тлі історичної епохи) ; за заг. ред. : В. Кампа. К., 2014. 240 с.

152. Кравец И. А. Конституционное право и телеология: предмет и метод метаотрасли, сферы конституционализации и межотраслевой гармонизации. *Актуальные проблемы российского права*. 2018. № 11. С. 131 – 147.

153. Кравец И. А. Формирование российского конституционализма: проблемы теории и практики: дис. ... д-ра юрид. наук. М., 2003. 584 с.

154. Крестовська Н. М., Матвеева Л. М. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести: підручник. К.: Юріком Інтер, 2015. 584 с.

155. Кригер Г. А. Место принципов советского уголовного права в системе принципов права. *Советское государство и право*. 1981. No 2. С. 102 –107.

156. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

157. Крусян А. Р. Конституційна законність у системі сучасного конституціоналізму. *Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр.* Одеса : Юрид. л-ра, 2005. Вип. 25. С. 164 – 167.

158. Крусян А. Р. Конституційні правовідносини у системі сучасного конституціоналізму в Україні. *Юридичний вісник*. 2007. № 1. С. 12 – 19.

159. Крусян А. Р. Сучасний український конституціоналізм. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 560 с.

160. Кузенко У. Політична функція сучасної держави: поняття, зміст, структура. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія "Право"*. 2014. Вип. 28. Т. 1. С. 23 – 26.

161. Кузенко У. Форми реалізації політичної функції держави: поняття, види. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. №2. С. 230 – 234.

162. Кузнецова О. А. Специализированные нормы российского гражданского права: теоретические проблемы: дис. ... д-ра юрид. наук. Екатеринбург, 2007. 430 с.

163. Куксин И. Н., Матвеев П. А. Теоретические основы классификации функций права. *Юридическая наука*. 2012. № 4. С. 13 – 18.

164. Кулапов В. Л., Малько А. В. Теория государства и права. М.: Норма, 2008. 652 с.

165. Курс конституционного права Украины. Том 1. Общая часть: Основы теории конституционного права. Учебник (Под ред. М.А. Баймуратова и А.В. Батанова). Харьков: Одиссей, 2008. 672 с.

166. Курс конституционного права Украины. Том 2. Конституционный строй Украины : учебник / под ред. М.А. Баймуратова и А.В. Батанова. Одесса : Феникс, 2012. 800 с.

167. Курцев И. А. Проблемы реализации охранительной функции права: автореф. дис. ... канд.юрид.наук. Краснодар, 2008. 28 с.

168. Кутафин О. Е. Предмет конституционного права. М.: Юрист, 2001. 444 с.

169. Лапшина О. С. Основные подфункции охранительной функции права. *Проблемы экономики и юридической практики*. 2010. № 4. С. 30 – 33.

170. Лапшина О. С. Охранительная функция права в системе функций права и государства : автореф. дис. ... канд. юрид.наук. Тольятти, 2011. 26 с.

171. Ливеровский А. А. Рациональная модель конституционного регулирования. *Lex Russica*. 2019. № . С. 70 – 82.

172. Лотюк О. С. Громадянське суспільство в контексті Європейської інтеграції. *Європейські перспективи*. 2014. № 7. С. 64 – 68.

173. Лоцихін О. М. Теоретичні проблеми функцій сучасного конституційного права. *Європейські перспективи*. 2014. № 6. С. 44 – 50.

174. Луць Л. А. Загальна теорія держави та права : навч.-метод. посіб. (за кредит.-модул. системою. Київ : Атіка, 2007. 412 с.

175. Лучин В. О. Конституция Российской Федерации. Проблемы реализации. М. : Юнити, 2002. 687 с.

176. Магновський І. Й. Сучасний конституціоналізм: питання теорії та практики. *Альманах права*. 2019. Вип. 10. С. 61 – 65.

177. Майданник О. О. Конституційне право України: навч. посіб. К: Алерта, 2011. 380 с.

178. Макарова Н. А. К вопросу о подфункциях охранительной функции права. *Вестник Самарского государственного университета*. 2013. № 2. С. 194 – 199.

179. Макарова Н. А. К вопросу о регулятивных и охранительных нормах в российском праве. *Юридическая наука*. 2014. № 1. С. 21 – 23.

180. Макарова Н. А. Об особенностях классификации функций современного российского права. *Юрист – Правоведъ*. 2009. № 6. С. 102 – 105.

181. Малахов В. П., Палазян А. С. Функциональная характеристика права: вопросы методологии : моногр. М. : Моск. ун-т МВД России, 2009. 232 с.

182. Малько А. В. Теория государства и права в схемах, определениях и комментариях: учеб. пособие. М.: Проспект, 2010. 144 с.

183. Малько А. В., Липинский Д. А. О подфункциях охранительной функции права. *Юридическая наука и практика: Вестник Нижегородской академии МВД России*. 2017. № 2. С. 34 – 39.

184. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии / К. Маркс, Ф. Энгельс : соч. ; 2-е изд. М. : Госиздат, 1960. Т 1. Книга 1: Процесс производства капитала. 907 с.

185. Мартинюк Р. С. Конституційне (державне) право зарубіжних країн. Загальна частина. Навчальний посібник. 2-ге вид., перероб. і доп. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2007. 220 с.

186. Марцеляк О. В. Конституційно-правий статус інституту омбудсмана: світовий досвід та українська модель : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Одеса, 2004. 36 с.

187. Марцеляк О.В. Конституційно-правовий статус інституту омбудсмана: світовий досвід та українська модель : дис. ... д-ра юрид. наук. Одеса, 2004. 473 с.

188. Методологические и теоретические проблемы юридической науки: сборник научных трудов / под ред. М. Н. Марченко. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1986. – 239 с.

189. Мелашенко В. Ф. Основы конституційного права України : курс лекцій для студ. юрид. вузів і факультетів. К. : Вентурі, 1995. 240 с.

190. Миронов В. С. Экологическая функция государства: понятие, содержание, формы и методы осуществления: сравнительный анализ на примере России и Германии: автореф. дис. ... канд.юрид.наук. Ростов-на-Дону, 2007. 24 с.

191. Миронов О. О. Функции конституции. *Вестник Саратовской государственной юридической академии*. 2012. № 1. С. 47 – 52.

192. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042

193. Мішина Н. В. Актуальні проблеми викладання муніципального права в Україні. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса, 2016. Т. 15. С. 161 – 167.

194. Мішина Н. В. Муніципальна реформа в Україні: стан і перспективи. *Право України*. 2018. № 4. С. 126 – 138.

195. Мішина Н. В. Принципи українського конституціоналізму (на матеріалах конституційного реформування місцевого самоврядування). *Юридична Україна*. 2009. № 3. С. 21 – 25.

196. Мішина Н. В. Сучасний український конституціоналізм і корпоративна соціальна відповідальність. *Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць*. Вип. 62. Одеса: Юридична література, 2011. С.614 – 620.

197. Мішина Н. В. Формування моральних традицій сучасного українського конституціоналізму. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2010. С. 318 – 324.

198. Морозюк С. Загальна характеристика гарантій реалізації Конституції України. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 12. С. 168 – 172.

199. Мяловицька Н. А. Автономія: поняття, принципи, класифікація. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 93 – 97.

200. Мяловицька Н. А. Правова культура як складова праворозуміння. *Альманах права*. 2011. Вип. 2. С. 59 – 61.

201. Нарутто С. В. Вклад академика О. Е. Кутафина в развитие учения о предмете конституционного права России. *Актуальные проблемы российского права*. 2018. № 10. С. 65 – 75.

202. Нарутто С. В. Научные воззрения профессоров МГЮА о предмете конституционного права. *Актуальные проблемы российского права*. 2016. № 4. С. 11 – 23.

203. Нерсесянц В. С. Общая теория права и государства. Учебник для юридических вузов и факультетов. М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА • М, 1999. 552 с.

204. Немцева А. О. Теоретичні аспекти відповідальності без вини у цивільному праві. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2015. № 4. С. 27 – 32.

205. Николук Д. А. Екологічна функція в системі функцій сучасної держави. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 4. С. 101 – 105.

206. Общая теория государства и права. Академический курс в 3-х томах. Изд. 2-е, перераб. и доп. Отв. ред. Проф. М.Н. Марченко. Том 2. М.: ИКД «Зерцало-М», 2001. 528 с.

207. Общая теория государства и права : в 3 т. Т. 2. Право: Академический курс / отв. ред. М. Н. Марченко. 4-е изд., перераб. и доп. М. : Норма: Инфра-М, 2013. 816 с.

208. Общая теория права и государства : учебн. ; под ред. В.В. Лазарева. 2-е изд., перераб. и дополн. М. : Юристь, 1996. 472 с.

209. Ожегов С. И. Словарь русского языка. М. : Рус.яз., 1990. 923 с.

210. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / под ред. Л.И. Скворцова. 26-е изд., испр. и доп. М., 2010. 1375 с.

211. Окрема думка судді Конституційного Суду України Маркуш М.А. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої

статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nd03d710-12>

212. Окрема думка судді Конституційного Суду України Стецюка П.Б. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nb03d710-12>

213. Окрема думка судді Конституційного Суду України Шишкіна В.І. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6, статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/na03d710-12>

214. Олійник У. М. Сутність поняття «конституційна цінність» в сучасній Україні. Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації» (м. Хмельницький, 17 травня 2019 року). [у 2-х част.]. Частина 2. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2019. С. 57 – 60.

215. Оніщенко О. В. Конституція України як основне джерело конституційного права України: автореф. дис... канд. юрид. наук. К., 2005. 19 с.

216. Орзіх М. П., Крусян А. Р. Український конституціоналізм як політико – правова система: проблеми і

тенденції розвитку. URL: http://www.edportal.org.ua/books/Conference_2005/Orzikh_Krusyan.pdf.

217. Основи законодавства України про культуру від 14 лютого 1992 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-12>

218. Основи законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>

219. Основи правознавства: Навчальний посібник / За ред. С.В. Ківалова, М.П. Орзіха. Одеса: «Юридична література», 2007. 356 с.

220. Пашуканис Е. Б. Общая теория права и марксизм. 4-е изд. М.: Изд-во Ком. Акад., 1928. 128 с.

221. Перелік актів законодавства України та *acquis* Європейського Союзу у пріоритетних сферах адаптації : Додаток до Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Затверджений Законом України від 18 березня 2004 року «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу». Відомості Верховної Ради України. 2004. № 29. Ст. 367.

222. Петражицкий Л. И. Теория государства и права : Хрестоматия / Хропанюк В. Н.; Под ред. Радько Т. Н. – М. : Интерстиль, 1998. – 936 с.

223. Петражицкий Л. И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности. Петражицкий Л. И. Вибрані праці: у 2 кн. / уклад. І. С. Гриценко, В. А. Короткий ; за ред. І. С. Гриценка. К. : Либідь, 2011. Кн. 2. 544 с.

224. Петражицкий Л. И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности. СПб.: Издательство «Лань», 2000. 608 с.

225. Петрова А. В. Основные функции Конституции Российской Федерации: вопросы теории: автореф. дис. ... канд.юрид.наук. М., 2004. 24 с.

226. Петрова А. В. Основные функции Конституции Российской Федерации: вопросы теории: дис. ... канд.юрид.наук. М., 2004. 212 с.

227. Петрова Т. В. Идеи В. В. Петрова о кодификации законодательства об охране окружающей среды и современность.

Экологическое право. Специальный выпуск. 2009. № 2/3. С. 67 – 79.

228. Пильгун Н. В. Роль виховної функції права та правового виховання у формуванні особистості. *Держава і право*. Вип. 55. С.34 – 40.

229. Пирожкова Ю. В. Система функцій адміністративного права України: сучасна архітектоніка і властивості. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. № 3(9). С. 205 – 209.

230. Пирожкова Ю. В. Теорія функцій адміністративного права: автореф. дис. ... д-ра юрид.наук. Запоріжжя, 2017. 38 с.

231. Пирожкова Ю. В. Теорія функцій адміністративного права: дис. ... д-ра юрид.наук. Запоріжжя, 2017. 546 с.

232. Пирожкова Ю. В. Функції адміністративного права : генеза, теоретичний, нормативний та праксеологічний аспекти. Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2016. 548 с.

233. Пискунова О. В. Функции норм российского права: автореф. дис... канд. юрид. наук. Саратов, 2013. 28 с.

234. План заходів з реалізації Концепції реформування інституту саморегулювання в Україні: Затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 серпня 2018 р. № 598-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/598-2018-p>

235. Погорілко В. Ф. Вибрані праці. До 75-річчя від дня народження / відп. ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученко. К. : Юридична думка, 2013. 423 с.

236. Погорілко В. Ф. Конституційне право України. Академічний курс: підруч. : У 2 т. Т. 1 / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко ; за ред. В. Ф. Погорілка. К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2006. 544 с.

237. Погорілко В. Ф. Функції конституційного права України. Погорілко В.Ф. Вибрані праці: до 75-річчя від дня народження / В.Ф. Погорілко ; відп. ред. Ю.С. Шемшученко. К. : Юридична думка, 2013. С. 76 – 110.

238. Погорілко В. Ф. Функції права. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова ред. кол.) та ін.]. К. : Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1998–2004. Т. 6: Т–Я. 2004. 765 с.

239. Погребняк С. Загальні принципи права як джерело права. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 1(64). С. 14 – 25.

240. Погребняк С. П. Основоположні принципи права: автореф. дис... д-ра юрид. наук Х., 2009. 36 с.

241. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика): монографія. Х.: Право, 2008. 240 с.

242. Подорожна Т. С. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації: дис... д-ра юрид.наук. К., 2017. 43 с.

243. Подорожна Т. С. Проблеми оновлення Конституції України та національного законодавства в контексті підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. *Віче*. 2015. № 6. С. 27 – 31.

244. Подорожній Є. Ю. Теоретичні підходи до визначення поняття "юридична відповідальність". *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2014. № 3. С. 6 – 15.

245. Понятие, предмет, методология, функции конституционного права. URL: <https://lecu.ru/konstitutsionnoe-pravo-rossii/337-ponyatie-predmet-metodologiya-funktsii-konstitutsionnogo-prava>

246. Постановление по делу «Узун против Германии» от 2 сентября 2010 г. (жалоба № 35623/05). URL: <https://zakonbase.ru/content/base/183597/>

247. Пояснювальна записка до Проекту Закону про внесення змін до Закону України "Про правонаступництво України" щодо скасування дії актів СРСР та УРСР на території України, реєстраційний № 1075 від 29 серпня 2019 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66305

248. Пояснювальна записка до Проекту Закону про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору). Номер реєстрації: 9037 від 3 вересня 2018 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=9037&skl=9

249. Пояснювальна записка до Проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 26 червня 2014 року реєстр. № 4178а. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GG38268B.html

250. Правова доктрина України : у 5 т. / В. Я. Тацій, О. Д. Святоцький, С. І. Максимов та ін. ; за заг. ред. О. В. Петришина. Х. : Право, 2013. Т. 1 : Загальнотеоретична та історична юриспруденція. 976 с.

251. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей: Закон України від 21 вересня 1999 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14>

252. Про внесення змін до деяких законів України щодо визначення територій та адміністративних центрів територіальних громад: Закон України від 16 квітня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/562-20>

253. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 17 березня 2020 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 16. Ст. 100.

254. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 2 червня 2016 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532.

255. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору): Закон України від 7 лютого 2019 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 9. Ст. 50.

256. Про всеукраїнський референдум: Закон України від 6 листопада 2012 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5475-17>

257. Про всеукраїнський та місцеві референдуми: Закон України від 3 липня 1991 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1286-12>

258. Про вшанування подвигу учасників Революції гідності та увічнення пам'яті Героїв Небесної Сотні: Указ Президента України № 69/2015 від 11 лютого 2015 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/69/2015>

259. Про громадські об'єднання : Закон України від 22 березня 2012 р. *Офіц. вісник України*. 2012. № 30. Ст. 1097.

260. Про громадянство України: Закон України від 18 січня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 13. Ст. 65.

261. Про День Гідності та Свободи: Указ Президента України від 13 листопада 2014 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/872/2014>

262. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18 березня 2004 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 29. Ст. 367.

263. Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР: Закон Української РСР від 17 вересня 1991 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 46. Ст. 619.

264. Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР: Закон Української РСР від 24 жовтня 1990 року. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1990. № 45. Ст. 606.

265. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 липня 2017 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.

266. Про Конституційний Суд України: Закон України від 16 жовтня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 49. Ст. 272.

267. Про культуру: Закон України від 14 грудня 2010 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>

268. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.

269. Про об'єднання громадян : Закон України від 16 червня 1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 34. Ст. 504.

270. Про органи самоорганізації населення: Закон України від 11 липня 2001 року. *Верховної Ради України*. 2001. № 48. Ст. 254.

271. Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент): Закон України від 10 вересня 2019 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 40. Ст. 212.

272. Про політичні партії в Україні : Закон України від 5 квітня 2004 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 45. Ст. 397.

273. Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР: Постанова Верховної

Ради України від 12 вересня 1991 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 46. Ст. 621.

274. Про правонаступництво України: Закон України від 12 вересня 1991 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 46. Ст. 617.

275. Про проголошення незалежності України: Постановою Верховної Ради Української РСР від 24 серпня 1991 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 38. Ст. 502.

276. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16 вересня 2014 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 40. Ст. 2021.

277. Про ратифікацію Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами: Закон України від 10 листопада 1994 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/237/94-вр>

278. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10 лютого 2010 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 14-15, № 16-17. Ст. 133.

279. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 року. *Верховної Ради України*. 1991. № 25. Ст. 283.

280. Про Стратегію національної безпеки України: Введено в дію Указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0008525-15>

281. Про цінні папери і фондову біржу: Закон України від 18 червня 1991 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1201-12>

282. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України 23 лютого 2006 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>

283. Проблеми сучасної конституціоналістики. Вип. 4 : Конституційне гуманітарне право : навч. посіб. / за заг. ред. А. Р. Крусян та А.А. Єзерова. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 524 с.

284. Програма першого блоку єдиного фахового вступного випробування – тесту з восьми базових правничих дисциплін:

Затверджена наказом Міністерства освіти та науки України №152 від 7 лютого 2020 року. URL: <https://osvita.ua/doc/files/news/642/64242/5e4283ea57dcc258601164.pdf>

285. Програма фахового вступного випробування з теорії держави і права. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. URL: <http://vstup.nlu.edu.ua/програми-вступних-випробувань>

286. Проект Закону про внесення змін до Закону України "Про правонаступництво України" щодо скасування дії актів СРСР та УРСР на території України, реєстраційний № 1075 від 29 серпня 2019 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66305

287. Проект Закону України «Про саморегулівні організації». Новини від 18 січня 2019 року. URL: <http://afo.com.ua/uk/news/2/1335>.

288. Протозанов С.А. Функции конституции Российской Федерации. *Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Право.* 2017. Т. 17. № 1. С. 102-108.

289. Протокол до Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами про Рамкову угоду між Україною та Європейським Співтовариством про загальні принципи участі України в програмах Співтовариства 2011 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a41

290. Пугачев А. Н. Общесоциальные функции Конституции. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/81663838.pdf>

291. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник. Вид. 9-те, зі змінами. Львів: Край, 2007. 191 с.

292. Радько Т. Н. Методологические вопросы познания функций права. Волгоград : НИиРИО ВСШ МВД СССР, 1974. 151 с.

293. Радько Т. Н. Теоретические и методологические проблемы функций социалистического права: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. М. : [б. и.], 1978. 40 с.

294. Радько Т. Н. Теория функций права. Монография. 2014. 295 с. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=yRlmAwAAQBAJ&num=13>

295. Радько Т. Н., Толстик В. А. Категория «функция права в юридической науке». Хропанюк В. Н. Теория государства и права : Хрестоматия / Хропанюк В. Н.; Под ред. Радько Т. Н. М. : Интерстиль, 1998. С. 409-414.

296. Радько Т. Н. Функции социалистического общенародного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Саратов : [б. и.], 1967. 20 с.

297. Радько Т.Н. Функции права. Общая теория государства и права. Академический курс в 3-х томах. Изд. 2-е, перераб.и доп. Отв. ред. проф. М.Н. Марченко. Том 2. М.: ИКД «Зерцало-М», 2001. С. 52 – 74.

298. Регламент Конституційного Суду України: затверджений Постановою Конституційного Суду України від 22 лютого 2018 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001710-18>

299. Рекомендація 139 (2003) Постійної конференції місцевих і регіональних влад Європи Ради Європи «Неурядові організації і місцева та регіональна демократія» (неофіц. переклад). URL: <http://www.coe.kiev.ua/docs/kmpbe/r139%282003%29.htm>

300. Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо правового статусу неурядових організацій у Європі № CM/Rec(2007)14. (неофіц. переклад). URL: <http://www.minjust.gov.ua/0/23578>

301. Реннер К. Теория капиталистического хозяйства. Марксизм и проблема социализирования; пер. Г. Б. Гермаидзе. М., Л. : Изд-во ГИЗ, 1926. 336 с.

302. Реньов Є. В. Цінності конституційного ладу України та їх правова регламентація: автореф. дис.. ... канд. юрид наук. Харків, 2018. 24 с.

303. Речицкий В. В. Политический предмет конституции. К.: Дух і літера, 2012. 728 с.

304. Рішення Верховного Суду України від 5 листопада 2004 року про заборону політичної партії «К». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0114700-04>

305. Рішення Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 20 червня 2018 року. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/>

306. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень шостого речення частини першої статті 13 Закону України "Про психіатричну допомогу" від 20 грудня 2018 року № 13-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-18>

307. Рудковський В. А. Теоретические и практические проблемы формирования правовоспитательной политики в современной России. *Вестник Волгоград. гос. ун-та*. Сер. 5. 2012. № 2. С. 41 – 47.

308. Рузанова В. Д. Вклад профессора В. А. Рыбакова в разработку теории функций гражданского права. *Юридическая наука*. 2017. № 2. С. 78 – 80.

309. Русин С. Н. Экологическая функция государства, экологическая политика и экологическое право. URL: <http://отрасли-права.рф/article/28128>

310. Рыбаков В. А. Теория функций гражданского права (методологические и воспитательные аспекты) : монография. М. : Статут, 2015. 137 с.

311. Рыбаков В. А. Функции государства: системный подход. *Вестник Омского университета. Серия «Право»*. 2017. № 2. С. 14 – 18.

312. Рыбаков В. А. Функции права: критические замечания. *Вестник Омского университета. Серия «Право»*. 2018. № 3 (56). С. 6 – 9.

313. Рыженков А. Я. Компенсационная функция в гражданском праве. Саратов : Изд-во Саратовского университета, 1983. 94 с.

314. Рыженков А. Я. Компенсационная функция советского гражданского права : дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 1981. 201 с.

315. Рыженков А. Я. Компенсационная функция советского гражданского права. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1983. 95 с.

316. Рыженков А. Я. Компенсационная функция советского гражданского права в отдельных его институтах : Учеб. пособие. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1981. 38 с.

317. Рыженков А. Я. Функции гражданского права: вопросы теории. Пробелы в российском законодательстве. *Юридический журнал*. 2012. № 4. С. 44 – 49.

318. Савчин М. В. Конституційне право України : підручник / відп. ред. проф., д.ю.н. М.О. Баймуратов. К. : Правова єдність, 2009. 1008 с.

319. Савчин М. В. Конституція і політика: виклики сучасній конституційній демократії. Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації» (м. Хмельницький, 17 травня 2019 року). [у 2-х част.]. – Частина 2. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2019. С. 152 – 161.

320. Савчин М. Конституційні цінності і право народу на спротив. URL: <http://www.gromada.lviv.ua/analytic/861>

321. Савчин М. В. Конституціоналізм і природа конституції: монографія. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2009. 372 с.

322. Савчин М. В. Порівняльне конституційне право: навчальний посібник. К. : Юрінком Інтер, 2019. 328 с.

323. Савчин М. В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму: монографія. Ужгород: РІК-У, 2018. 440 с.

324. Садовникова Г. Д. Системообразующие институты конституционного права. *Актуальные проблемы российского права*. 2018. № 10. С. 84 – 91.

325. Садовська О. М., Пилюк С. В. Навчально-методичний посібник з навчальної дисципліни "Конституційне (державне) право зарубіжних країн". Одеса: ОНУ. 2013. 56 с.

326. Салей М. І. Конституційна аксіологія в сучасній Україні: науково-практична парадигма : автореф. дис... канд. юрид наук. Одеса, 2017. 22 с.

327. Салей М. І. Конституційна аксіологія в сучасній Україні: науково-практична парадигма : дис... канд. юрид наук. Одеса, 2017. 215 с.

328. Салей М. І. Система конституційних цінностей в Україні. *Юридичний вісник*. 2013. №2. С. 105 – 109.

329. Самодаева Л. Н. Значение функционального подхода для определения места и роли муниципального права в системе российского права. *Юридическая наука*. 2012. № 4. С. 23 – 27.

330. Самофалов Л. П. Право – основа правового виховання особистості. Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації» (м. Хмельницький, 17 травня 2019 року). [у 2-х част.]. Частина 2. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2019. С. 168 – 171.

331. Сарibaєва Г. М. Аксіологічний вплив рішень Конституційного Суду України на законодавство про публічне адміністрування у сфері охорони здоров'я. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2017. Вип. 29(1). С. 55 – 58.

332. Семенцова О. В. Конституційні та суспільні цінності як елемент формування вітчизняного державотворення. Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації» (м. Хмельницький, 17 травня 2019 року). [у 2-х част.]. Частина 2. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2019. С. 175 – 176.

333. Серета Т. М. Конституційно-правова реформа як основа інтеграції України до Європейського Союзу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2017. 22 с.

334. Сінькевич О. В. Аксіологічна функція конституційного права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2014. Вип. 12. Т. 1. С. 61 – 62.

335. Сінькевич О. В. Внесок Т. М. Радька у дослідження функцій права: конституційний вимір. *Приватне та публічне право*. 2020. № 2. С. 134 – 139.

336. Сінькевич О. В. Вплив функцій держави на галузеві функції конституційного права: постановка питання. *Наукові праці Національного університету "Одеська юридична академія"*. 2020. Т. XXVI. С. 107 – 113.

337. Сінькевич О.В. Функції конституційного права: оновлення каталогу. Пріоритети розвитку юридичних наук у ХХІ столітті : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 12–13 квітня 2019 р.). – Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2019. С. 22 – 24.

338. Сінькевич О. В. Щодо питання систематизації функцій галузі конституційного права України. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2020. № 3. С. 31 – 36.

339. Сінькевич О. В. До питання формування поняття «функція права». Теоретичні та практичні проблеми правового регулювання суспільних відносин : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 17–18 січня 2020 року). Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2020. С. 27 – 29.

340. Сінькевич О. В. Значення регулятивної функції галузі конституційного права України у контексті європейської інтеграції (доктринальні положення). *Правова позиція*. 2020. № 3. С. 24 – 27.

341. Сінькевич О. В. Норми конституційного права України: дис... канд. юрид. наук. К., 2003. 207 с.

342. Сінькевич О. В. Основні види динаміки функцій галузі національного конституційного права. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. № 1. С. 238 – 242.

343. Сінькевич О. В. Основні напрямки дослідження функцій і функціонування конституційного права (до постановки проблеми). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дидоренка*. 2016. № 2. С. 29 – 36.

344. Сінькевич О. В. Особливості гносеологічної функції конституційного права. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. №7. С. 58-60. URL: http://www.pap.in.ua/7_2014/16.pdf

345. Сінькевич О. В. Охоронна функція галузі конституційного права України: теорія та практика. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2020. № 2. С. 31 – 37.

346. Сінькевич О. В. Проблеми викладання конституційного права України: питання галузевих функцій. Актуальні проблеми реформування системи законодавства України : Матеріали

міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 24–25 січня 2020 року. – Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2020. С. 14 – 17.

347. Сінькевич О. В. Регулятивна функція галузі конституційного права України: постановка питання. *Право та державне управління*. 2020. № 2. С. 15 – 20.

348. Сінькевич О. В. Регулятивна функція галузі конституційного права України: сучасні тенденції. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 7. С. 221 – 226.

349. Сінькевич О. В. Український конституціоналізм як доктрина: до питання визначення сутності. *Право та державне управління*. 2020. № 1. С. 24 – 27.

350. Сінькевич О. В. Функції держави та функції галузі конституційного права України (економічна та політична функції). *Право і суспільство*. 2020. № 3. С. 56 – 61.

351. Сінькевич О. В. Функції держави та функції галузі конституційного права України (соціальна, екологічна та правоохоронна функції). *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 2. С. 20 – 24.

352. Сінькевич О. В. Функції конституційного права та конституційні цінності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. № 5. С. 31 – 35.

353. Сінькевич О. В. Функції конституційного права та функції держави. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 1. С. 49 – 52.

354. Сінькевич О. В. Функції конституційного права та функції інших галузей права: порівняльно-правовий аналіз. *Часопис Київського університету права*. 2016. №3. С. 105 – 108.

355. Сінькевич О. В. Функції конституційного права: стан дослідженості. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 6. С. 98 – 101.

356. Сінькевич О. В. Функції права: конституційний вимір. *Юридичний вісник*. 2020. № 1. С. 24 – 30.

357. Січко С. М. Саморегулівні організації як необхідний елемент функціонування фінансового ринку. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. № 18. С. 490 – 496.

358. Скаун О. Ф. Теория государства и права: Учебник. Харьков: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. 704 с.

359. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. Харків: Консум, 2001. 656 с.

360. Скрипнюк О. В. Конституція України та її функції: проблеми теорії та практики реалізації. До 10-ої річниці прийняття Конституції України. К. : Академія правових наук України, 2005. 168 с.

361. Скрипнюк О. В. Курс сучасного конституційного права України : академічне видання. Х. : Право, 2009. 468 с.

362. Скрипнюк О. В. Функції конституції та конституційний процес в Україні: ретроспективний погляд на проблему. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2007. №: 1. С. 5 – 11.

363. Сліденко І.Д. Конституційний контроль з позицій універсалізму. *Актуальні проблеми держави та права*. 2011. Вип. 61. С. 42 – 50.

364. Сліденко І. Д. Тлумачення Конституції України: питання теорії і практики в контексті світового досвіду: автореф. дис... канд. юрид. наук. Одеса, 2001. 22 с.

365. Словарь иностранных слов / под ред. И.В. Лехина, С.М. Локшиной, Ф.Н. Петрова, Л.С. Шаумяна. 6-е изд., перераб. и доп. М., 1964. 784 с.

366. Словська І. Є. Парламентаризм: поняття та ознаки. *Право і суспільство*. 2011. № 2. С. 79 – 82.

367. Смирнов В. Г. Функции советского уголовного права. Л. : Изд-во Ленингр. гос. ун-та, 1965. 188 с.

368. Совгира О. В., Шукліна Н. Г. Конституційне право України. Повний курс : навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 556 с.

369. Справа «Антонюк проти України» (Заява № 48040/09): Рішення Європейського суду з прав людини від 07 травня 2020 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e97

370. Справа «Брайловська проти України» (Заява № 14031/09): Рішення Європейського суду з прав людини від 14 травня 2020 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c01

371. Справа «Распряхин проти України» (Заява № 70878/12): Рішення Європейського суду з прав людини від 28 травня 2020 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f01

372. Стецюк П. Б. Конституційний Суд України як суб'єкт формування сучасного українського конституціоналізму (до постановки проблеми). *Право України*. 2010. № 6. С. 70 – 74.

373. Стрельцова О. В. Конституціоналізація правової системи: поняття та сутнісні риси. *Публічне право*. 2016. № 1. С. 75 – 81.

374. Стрельцова О. В. Конституціоналізація як відображення тенденції юридизації суспільних відносин (теоретичний аспект). *Часопис Київського університету права*. 2015. № 1. С. 90 – 93.

375. Стучка П. И. Учение о советском государстве и его конституции СССР и РСФСР : учебное пособие для вузов. Изд. 6-е., перераб. Москва : Гос. изд-во ; Ленинград : Печатный двор, 1929. 311 с.

376. Сунегін С. О. Основоположні принципи права: загальна характеристика та деякі аспекти реалізації. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 275 – 279.

377. Сурай І. Г. Сутнісні ознаки сучасного парламентаризму. *Актуальні проблеми державного управління*. 2016. № 1. С. 1-5. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2016-1/doc/4/02.pdf>

378. Сурилов А. В. Теория государства и права: учеб. пособ. К., Одесса: Вища школа, 1989. 439 с.

379. Суханов Е. А. Функции гражданского права. Гражданское право: Общая часть : учебник / отв. ред. Е. А. Суханов. М. : Волтерс Клувер, 2007. Т. 1. С. 46 – 54.

380. Сухарев А. Е. Система функций советского трудового права : дис. ... канд. юрид. наук. Свердловск, 1987. 195 с.

381. Теория государства и права : учеб. / [В. Я. Любашиц, А. Ю. Мордовцев, И. В. Тимошенко и др.]. М. : Март ; Ростов н/Д : МарТ, 2003. С. 187.

382. Теория государства и права : учебник для вузов / В. К. Бабаев [и др.] ; под редакцией В. К. Бабаева. 4-е изд., перераб. и доп. М: Издательство Юрайт, 2019. 582 с.

383. Теория права и государства / под ред. В.В. Лазарева. М., 2002. 472 с.

384. Теорія держави та права : навч. посіб. / [С. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.]

; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. К. : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

385. Тихомиров Ю. А. Конституция, закон, подзаконный акт. М.: Юрид. лит., 1994. 136 с.

386. Тихомиров Ю. А. Публичное право. Учебник. М.: Издательство БЕК, 1995. 496 с.

387. Годика Ю. М. Конституція України : проблеми теорії і практики : монографія. Х. : Факт, 2000. 608 с.

388. Годика Ю. М. Функції Конституції України та її загальна характеристика. URL: http://77.244.44.156/bitstream/123456789/4545/1/Toduka_20.pdf

389. Годика Ю. Н. Конституционное право Украины : отрасль права, наука, учебная дисциплина. Х.:Фолио Райдер, 1998. 292 с.

390. Тополевський Р. Б., Адам В. М. Екологічна функція держави в контексті юридичної футурології. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право.* 2015. Вип. 33(1). С. 53 – 56.

391. У справі за конституційним поданням 45 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 140 Конституції України (справа про об'єднання територіальних громад): Рішення Конституційного Суду України від 18 червня 2002 року № 12-рп/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-02>

392. У справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76–VIII: Рішення Конституційного Суду України від 22 травня 2018 року. URL: <http://ccu.gov.ua/docs/2224>

393. У справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 49 Конституції України "у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно" (справа про безоплатну медичну допомогу) : Рішення Конституційного Суду України від

29 травня 2002 року N 10-рп/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-02>

394. У справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України "Про всеукраїнський референдум": Рішення Конституційного Суду України від 26 квітня 2018 року № 4-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-18>

395. У справі за конституційним поданням 66 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Кабінету Міністрів України "Про затвердження переліку платних послуг, які надаються в державних закладах охорони здоров'я та вищих медичних закладах освіти" (справа про платні медичні послуги) : Рішення Конституційного Суду України від 25 листопада 1998 року N 15-рп/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-98>

396. У справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України: Рішення Конституційного Суду України від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12#n54>

397. У справі за конституційним поданням Президента України та конституційним поданням 56 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частин першої, другої, третьої, четвертої статті 118, частини третьої статті 133, частин першої, другої, третьої статті 140, частини другої статті 141 Конституції України, статті 23, пункту 3 частини першої статті 30 Закону України "Про державну службу", статей 12, 79 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні", статей 10, 13, 16, пункту 2 розділу VII "Прикінцеві положення" Закону України "Про столицю України – місто-герой Київ", статей 8, 10 Закону України "Про місцеві державні адміністрації", статті 18

Закону України "Про службу в органах місцевого самоврядування" (справа про особливості здійснення виконавчої влади та місцевого самоврядування у місті Києві): Рішення Конституційного Суду України від 25 грудня 2003 року № 21-рп/2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v021p710-03>

398. У справі за конституційною скаргою Глущенко Віктора Миколайовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 392 Кримінального процесуального кодексу України: Рішення Конституційного Суду України від 13 червня 2019 року № 4-р/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-19>

399. У справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення підпункту 2 пункту 3 розділу IV Закону України "Про Конституційний Суд України" стосовно правових актів органів Верховної Ради України (справа про акти органів Верховної Ради України) : Рішення Конституційного Суду України від 23 червня 1997 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-97>

400. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони 2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011

401. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами 1994 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012

402. Фарбер И. Е. О воспитательной функции общенародного права. *Советское государство и право*. 1963. № 7. С. 38 – 47.

403. Федоренко В. Л. Конституційне право України : підручник. Київ : Видавництво Ліра-К, 2016. 616 с.

404. Филимонов В. Д. Охранительная функция уголовного права. Монография. СПб.: Юридический центр-Пресс, 2003. 198 с.

405. *Философская энциклопедия* (в 5 томах, 1960-1970). Под редакцией Ф. В. Константинова, 1960-1970 года. URL: <http://philosophy.niv.ru/doc/encyclopedia/philosophy/index.htm>

406. *Философский словарь* / под ред. И.Т. Фролова ; сост. П.П. Апрышко, А.П. Петров, Ю.Н. Солодухин. 8-е изд., дораб. и доп. М., 2009. 846 с.

407. Філатова Н. Ю. Саморегулівні організації як суб'єкти цивільного права. Монографія. Харків: Право, 2016. 240 с.

408. Філософський словник / за ред. В.І. Шинкарука. 2-ге вид., перероб. і доп. К. : Гол. ред. УРЕ, 1986. 800 с.

409. Фрицький О. Ф. Конституційне право України: Підручник. К: Юрінком Інтер, 2002. 536 с.

410. Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі (Прийнято учасниками багатосторонньої зустрічі, організованої Радою Європи), Страсбург, 5 липня 2002 р. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_209&p=1282279540530744

411. Харитоновна Ю. С. Теория функций правового регулирования В. А. Рыбакова и функция управления в частном праве. *Юридическая наука*. 2017. № 2. С. 87 – 89.

412. Хижняк В. С. Взаимодействие национального права России и международного права: конституционные основы / под ред В. Т. Кабышева. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 2002. 277 с.

413. Хук М. Право как коммуникация / Пер. с англ. СПб.: Издательский дом С.-Петербур. гос.-та, ООО «Университетский издательский консорциум», 2012. 288 с.

414. Цивільне право України : Загальна частина / за ред. проф. І. А. Бірюкова і Ю. О. Заїки. К. : Алерта, 2014. 510 с.

415. Цикаришвили О. Г. Охранительная функция российского права: дис. ... канд. юрид.наук. Саратов, 2008. 178 с. URL: <https://www.dissercat.com/content/okhranitelnaya-funktsiya-rossiiskogo-prava>

416. Черногор Н. Н., Самодаева Л. Н. Функции муниципального права и значение их изучения для практики государственного и муниципального управления. *Государственное управление. Электронный вестник*. 2015. № 49. С. 177 – 192.

417. Чернопищук Я. В. Європейські правові цінності в Конституції України. *Юридичний вісник*. 2011. № 2. С. 24 – 30.

418. Чернопищук Я. В. Ідея космополітизації права: генеза процесів конституціоналізації. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2011. Вип. 52. С. 33 – 39.

419. Чернопищук Я. В. Конституціоналізація європейської інтеграції: етимологія змісту. *Держава і право : зб. наук. праць*.

Юридичні і політичні науки. Вип. 49. К. : Ін -т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2010. С. 174 – 179.

420. Чернопищук Я. В. Конституціоналізація процесу європейської інтеграції України. : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2013. 22 с.

421. Чиркин В. Е. Конституционное право России: учебник. М.: Норма, 2006. 310 с.

422. Чиркин В. Е. Современная модель конституции: прежние и новые приоритеты. *Правоведение*. 2003. № 2 (247). С. 50 – 57.

423. Шайо А. Самоограничение власти : (Крат. курс конституционализма) / [Пер. с венг. А.П. Гуськовой и Б.В. Сотина]. М. : Юристъ, 2001. 292 с.

424. Шаповал В. М. Сучасний конституціоналізм. К. : Юридична фірма «Салком»; Юрінком Інтер, 2005. 560 с.

425. Шаповал В. М. Феномен конституційного права: монографія. К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2017. 423 с.

426. Шаповал В. М. Форма державного правління як конституційний *modus vivendi* сучасної держави. *Право України*. 2009. № 10. С. 38 – 56.

427. Шарков А. В. Социальная функция государства: история и современность (формационные и цивилизационные аспекты): дис. ... канд. философ. наук. Пермь, 2019. 231 с.

428. Шевчук С. В. Судова правотворчість та соціологічна школа права. *Вісник Верховного Суду України*. 2007. № 1. С. 24 – 29.

429. Шевчук С. Основи конституційної юриспруденції. Х. : Консум, 2002. 296 с.

430. Шемшученко Ю. С. Конституційний процес у незалежній Україні (до 20-річчя Конституції України) (діалог – поліолог). Конституційний поліолог. 20 років Конституції України: суспільство і влада в конституційному процесі. Збірка тез міжнародної науково-практичної конференції. Київ.: ВАІТЕ, 2016. С. 7 – 14.

431. Шемшученко Ю. С., Мунтян В. Л., Розовский Б. Г. Юридическая ответственность в области охраны окружающей среды. К.: Наукова думка, 1978. 280 с.

432. Ширмамедов А. К. Карательная функция права: проблемы теории и практики : дис. ... канд. юрид.наук. Владимир, 2007. 199 с. URL: <https://www.dissercat.com/content/karatelnaya-funktsiya-prava-problemy-teorii-i-praktiki>.

433. Щербина В.И. Функції трудового права: автореф. дис... д-ра юрид. наук. Х., 2009. 32 с.

434. Экология: Учебник для технических вузов / Л.И. Цветкова, Ф.В. Кармазинов и др. Под редакцией Л.И. Цветковой. Второе, дополненное и переработанное издание. М.: Изд-во АСВ; СПб: Химиздат, 2001. 552 с.

435. Юридический энциклопедический словарь / Абова Т. Е., Альтшулер А. Б., Баглай М. В., Барабашев Г. В., и др.; Редкол.: Богуславский М. М., Козырь М. И., Миньковский Г. М., Пискотин М. И., Садиков О. Н., Туманова Н. Л.; Гл. ред.: Сухарев А. Я. М.: Сов. Энцикл., 1984. 415 с.

436. Явич Л. С. Общая теория права. Ленинград: Изд-во Ленинградского университета, 1976. 285 с.

437. Яковлев А. А. Співвідношення політики і права у конституційному процесі: проблеми теорії і практики. *Економічна теорія і право*. 2016. № 1. С. 224 – 238.

438. Яковюк І. В. Правові основи інтеграції до ЄС: загальнотеоретичний аналіз : монографія. Х. : Право, 2013. 760 с.

439. *Affaire Ben Faiza c. France* (Requête no 31446/12), 8 février 2018. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/>

440. Constitutionalism. Encyclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/constitutionalism>

441. Constitutionalism. Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/constitutionalism/>

442. Coronavirus Act 2020. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2020/7/contents>

443. Godden A., Morison J. Constitutionalism. Oxford Constitutional Law. URL: <https://oxcon.oup.com/view/10.1093/law-mpeccol/law-mpeccol-e9>

444. Michael B. Corporate social responsibility in international development: an overview and critique. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*. 2003. № 10 (3). P. 115 – 128.

445. Michael B. Questioning public sector accountability. *Public Integrity*. 2005. № 7 (2). P. 95 – 109.
446. Protecting democracy. URL: <https://www.coe.int/ru/web/portal/covid-19-protecting-democracy>
447. Protecting people. URL: <https://www.coe.int/ru/web/portal/covid-19-protecting-people>
448. Sajó A. Emotions in constitutional design. *International Journal of Constitutional Law*. 2010. Vol. 8. № 3. P. 354 – 384.
449. Sajó A. The constitutional domestication of emotions. 2017. URL: https://www.researchgate.net/publication/326031627_The_constitutional_domestication_of_emotions
450. Sinkevych Olena. Values and Principles of Modern Ukrainian Constitutionalism. *Jurnalul juridic national teorie si practica*. 2020. № 1. P. 158 – 160.
451. Sinkevych Olena. Ukrainian Legal System's Branches' Function Research: Constitutional Dimension. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. № 3. P. 140 – 145.
452. Stenton D. M. Magna Carta. England [1215]. URL: <https://www.britannica.com/topic/Magna-Carta>
453. Waldron J. Constitutionalism: A Skeptical View. URL: <https://scholarship.law.georgetown.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1002&context=hartlecture>

**СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ
ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ**

***Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові
результати дисертації:***

1. Сінькевич О. В. Функції конституційного права як галузі права України: монографія. Київ: Вид-во «Ліра-К», 2020. 462 с.
2. Сінькевич О. В. Аксиологічна функція конституційного права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2014. Вип. 12. Т. 1. С. 61–62.
3. Сінькевич О. В. Особливості гносеологічної функції конституційного права. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. №7. С. 58-60. URL: http://www.pap.in.ua/7_2014/16.pdf
4. Сінькевич О. В. Основні напрямки дослідження функцій і функціонування конституційного права (до постановки проблеми). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дидоренка*. 2016. № 2. С. 29–36.
5. Сінькевич О. В. Функції конституційного права та функції інших галузей права: порівняльно-правовий аналіз. *Часопис Київського університету права*. 2016. №3. С.105–108.
6. Сінькевич О. В. Функції конституційного права та конституційні цінності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. № 5. С. 31–35.
7. Сінькевич О. В. Функції конституційного права: стан дослідженості. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 6. С. 98–101.
8. Сінькевич О. В. Функції конституційного права та функції держави. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 1. С. 49–52.
9. Сінькевич О. В. Український конституціоналізм як доктрина: до питання визначення сутності. *Право та державне управління*. 2020. № 1. С. 24–27.
10. Сінькевич О. В. Функції права: конституційний вимір. *Юридичний вісник*. 2020. № 1. С. 24–30.
11. Сінькевич О. В. Основні види динаміки функцій галузі національного конституційного права. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. № 1. С.238–242.

12. Сінькевич О. В. Функції держави та функції галузі конституційного права України (соціальна, екологічна та правоохоронна функції). *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 2. С. 20–24

13. Сінькевич О. В. Регулятивна функція галузі конституційного права України: постановка питання. *Право та державне управління*. 2020. № 2. С. 15–20.

14. Сінькевич О. В. Внесок Т.М. Радька у дослідження функцій права: конституційний вимір. *Приватне та публічне право*. 2020. № 2. С. 134–139.

15. Сінькевич О. В. Охоронна функція галузі конституційного права України: теорія та практика. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2020. № 2. С. 31–37.

16. Сінькевич О. В. Функції держави та функції галузі конституційного права України (економічна та політична функції). *Право і суспільство*. 2020. № 3. С. 56–61.

17. Сінькевич О. В. Щодо питання систематизації функцій галузі конституційного права України. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2020. № 3. С. 31–36.

18. Сінькевич О. В. Значення регулятивної функції галузі конституційного права України у контексті європейської інтеграції (доктринальні положення). *Правова позиція*. 2020. № 3. С. 24–27

19. Сінькевич О. В. Регулятивна функція галузі конституційного права України: сучасні тенденції. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 7. С. 221–226.

20. Сінькевич О. В. Вплив функцій держави на галузеві функції конституційного права: постановка питання. *Наукові праці Національного університету "Одеська юридична академія"*. 2020. Т. XXVI. С. 107–113.

21. Sinkevych Olena. Values and Principles of Modern Ukrainian Constitutionalism. *Jurnalul juridic national tejrrie si practica*. 2020. № 1. P. 158–160.

22. Sinkevych Olena. Ukrainian legal system's branches' function research: constitutional dimension. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. № 3. P. 140–145.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

23. Сінькевич О. В. Поняття та види функцій конституційного права як важливий предмет правових досліджень. Теорія і практика конституціоналізму: український та зарубіжний досвід : Матеріали учасників другої науково-практичної конференції (Львів, 29 квітня 2016 року). – Львів : ННШПП НУ «Львівська політехніка», 2016. С.209–213.

24. Сінькевич О. В. Функції Конституції України і функції конституційного права: питання співвідношення та взаємодії. *Принципи сучасного конституціоналізму та Основний Закон України. ІХ Тодиківські читання*. Збірка тез наукових доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції (4 – 5 листопада 2016 року) / За заг.ред. проф.А.П. Гетьмана. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. – Харків: ТОВ «Видавництво «Права людини»», 2016. С. 101–103.

25. Сінькевич О. В. Забезпечення прав дитини як функція конституційного права. *Права дитини* : матер. всеукр. наук.-практ. конференції, 07 грудня 2016 р. / Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Інститут законодавчих передбачень та правової експертизи. Київ : Видавництво «Інституту законодавчих передбачень та правової експертизи», 2016. С.60–62.

26. Сінькевич О. В. Функції науки конституційного права України: постановка питання. *Сучасні правові системи світу в умовах глобалізації: реалії та перспективи* : Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 9–10 березня 2018 р. – К.: Центр правових наукових досліджень, 2018. С. 26–27.

27. Сінькевич О. В. Вплив аксіології на функції конституційного права України. *Юридична наука України: історія, сучасність, майбутнє* : Міжнародна науково-практична конференція, м. Харків, 2–3 листопада 2018 р. – Х.: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2018. С. 23–24.

28. Сінькевич О. В. Функції конституційного права та функції конституції України. *Право як ефективний суспільний регулятор* : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 15–16 лютого 2019 р. Львів:

Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2019. С. 20–21.

29. Сінькевич О. В. Функції конституційного права: оновлення каталогу. *Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті* : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 12–13 квітня 2019 р.). – Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2019. С. 22–24.

30. Сінькевич О. В. Децентралізація влади: функціональний аспект. *Децентралізація влади в Україні: перші кроки і перспективи подальшого конституційного забезпечення* : тези доповідей міжнародного круглого столу (м. Київ, 04 червня 2019 р.) / Кафедра конституційного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Київ.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2019. С.133–136.

31. Сінькевич О. В. Новелізація функцій галузі конституційного права України: ціннісний аспект. *Правове регулювання суспільних відносин: актуальні проблеми та вимоги сьогодення* : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 26–27 липня 2019 року. Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2019. С. 18–20.

32. Сінькевич О. В. До питання формування поняття «функція права». *Теоретичні та практичні проблеми правового регулювання суспільних відносин* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 17–18 січня 2020 року). – Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2020. С. 27–29.

33. Сінькевич О. В. Проблеми викладання конституційного права України: питання галузевих функцій. *Актуальні проблеми реформування системи законодавства України* : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 24–25 січня 2020 року. – Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2020. С. 14–17.

34. Сінькевич О. В. Гносеологія та функції конституційного права. *Сучасні проблеми правової системи та державотворення в Україні* : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 21–22 лютого 2020 року. – Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2020. С. 15–18.

35. Сінькевич О. В. До питання формування поняття «функція права». *Актуальні проблеми прав людини, держави та*

вітчизняної правової системи : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Дніпро, 3–4 квітня 2020 р. – Дніпро: ГО «Правовий світ», 2020. С. 22–24.

36. Сінкевич О. В. Поняття «функція права» у галузевих дослідженнях. *Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 10–11 квітня 2020 р.). – Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2020. С. 39–42.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

37. Сінкевич О. В., Богущкий І. О. Поняття територіальної громади: теоретико-правовий аналіз із позицій дійсного та належного. Децентралізація публічної влади: теорія, практика, зарубіжний досвід : колективна монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 162–174.

38. Сінкевич О. В. Вплив предмету галузі конституційного права України на її функції. *Правова позиція*. 2020. № 2. С. 163–168.

39. Сінкевич О. В. Динаміка предмету галузі національного конституційного права як один з чинників динаміки галузевих функцій. *Правові новели*. 2020. № 11. С. 327–333.

40. Сінкевич О. В. Значення регулятивної функції галузі конституційного права України у контексті європейської інтеграції (нормативні положення). *Юридичний бюлетень*. 2020. № 12. С. 32–39.

41. Kravtsova Zorina S., **Sinkevych Olena V.**, Kudriavtseva Olena M. The Functions of State Institutions: Constitutional Legal Aspect, *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. 2019. Volume X, Spring, 1 (39). P. 285-294. DOI: 10.14505/jarle.v10.1(39).29. URL: <http://journals.aserspublishing.eu/jarle/index>. (Особистий внесок здобувача – автор самостійно здійснила аналіз останніх досліджень, розкрила особливості функцій державної влади, визначила проблеми реалізації функцій державної влади)

42. Oleksandr Batanov, Natalia Verlos, Olga Lotiuk, **Olena Sinkevych** Ombudsman Institute: Basic Models and Problems of

Reception in Constitutional Law Volume 9 – Issue29: 273-281/
May2020 DOI: <http://dx.doi.org/10.34069/AI/2020.29.0531>
<https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1393>
(Особистий внесок здобувача – автор самостійно здійснила аналіз останніх досліджень і публікацій, пошук джерел по обраній тематиці, визначила основні функції інституту омбудсмана з конституційно-правової точки зору)

43. Сінькевич О. В. Президент України в системі забезпечення прав і свобод людини і громадянина. *Права людини в Україні в сучасних умовах: пошук нових механізмів утвердження та забезпечення* / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка і В.П. Тихого; матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м.Київ, 10 грудня 2014 р.) – К. : Вид-во Ліра-К, 2014. С. 206 –209.

Наукове видання

О. В. СІНЬКЕВИЧ

**ФУНКЦІЇ
КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА
ЯК ГАЛУЗІ ПРАВА УКРАЇНИ**

Монографія

Керівник видавничого проекту *В. І. Зарицький*
Комп'ютерний дизайн *О. П. Щербина*

Підписано до друку 24.11.2020. Формат 60x84 1/16.
Ум. друк. арк. 26,85. Обл.-вид. арк. 24,77.
Тираж 300 прим.

Видавець і виготовлювач: ТОВ «Видавництво «Ліра-К»,
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК № 3981 від 15.02.2011.
03142, м. Київ, вул. В. Стуса, 22/1.
тел./факс (044) 247-93-37; (050) 462-95-48
Сайт: lira-k.com.ua, редакція: zv_lira@ukr.net